

Maktens landskap

Maktens landskap

Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid
til kristen middelalder, ca 800-1200

Merete Røskaft

Nr. 39 i Skriftserie fra Historisk institutt
Akademisk avhandling

Historisk institutt
Norges teknisk - naturvitenskapelige universitet
Trondheim 2003

Merete Røskoft: Maktens landskap. Sentralgårder i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder, ca 800-1200.

Nr. 39 i Skriftserie fra Historisk institutt, NTNU

© forfatteren og Historisk institutt 2003 ISSN 0805-0589
ISBN 82-7765-042-6

Det må ikke kopieres fra denne bok ut over det som er tillatt etter bestemmelser i "Lov om opphavsrett til ånsverk", "Lov om rett til fotografi" og "Avtale mellom staten og rettighetshavernes organisasjoner om kopiering av opphavsrettslig beskyttet verk i undervisningsvirksomhet."

Trykk: NTNU-trykk, Dragvoll NTNU

Papir: 100 g Natur Bond klorfitt, Hunsfoss fabrikker

*Historisk institutt
Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet
N-7491 Trondheim*

Omslagsbilde: Lade kirke og Lade gård 1909. Foto: Ukjent. Univ. bibl. i Trondheim, spesialsamlingene, Billedsamlingen.

Forord

Dette arbeidet tok til da jeg i 1994 fikk et fireårig universitetsstipend fra Universitetet i Trondheim, AVH. Det er mange som fortjener en takk for den hjelp og oppmuntring de har bidratt med undervegs. Først og fremst vil jeg takke mine to veiledere. Birgit Sawyer har med sine store kunnskaper, sin entusiasme og kreativitet tilført arbeidet viktige impulser, og vært en hyggelig og omsorgsfull veileder. Jørn Sandnes har lest og kommentert store deler av manuskriptet. Med sin faglige dyktighet, innsikt og omtanke har han vært en god støttespiller. Våre ekskursionsjoner rundt om i det trønderiske landskapet har jeg også satt stor pris på.

Harald J. Krøvel har lagt ned et stort arbeid i å korrekturlese hele avhandlingen. Samvittighetsfull, og med stor flid og språksans, har han slått ned på språklige feil og håpløse setningskonstruksjoner. Harald har også vært en interessant og hyggelig samtalepartner, og har kommet med verdifulle faglige innspill

Stefan Brink, Uppsala Universitet, kom inn på banen i en kritisk fase, leste og kommenterte hele teksten, og oppmuntret meg sterkt til å fullføre arbeidet. Lise Bender Jørgensen, NTNU, Lars F. Stenvik, NTNU, Jón Viðar Sigurðsson, Universitetet i Oslo og Peter Sawyer har alle lest hele eller deler av manuskriptet, og bidratt med nyttige kommentarer, råd og tips om relevant litteratur. Takk til alle sammen!

Min arbeidsplass har store deler av tiden vært ved Historisk institutt, NTNU. Nåværende og tidligere kolleger ved instituttet har vært viktige støttespillere, og jeg vil takke dem alle. En spesiell takk går til Margunn Skjei Knudtsen, for måten hun tok imot meg på da jeg kom til instituttet som fersk stipendiat, og for all støtte og omsorg som hun har bidratt med undervegs. Randi Bjørshol Wærdahl, Harald Nissen, Ingar Kaldal, Tore Tingvold Petersen, Jan Thomas Kobberrød, Svein Henrik Pedersen og Lise Rye Svartvatn fortjener også en særlig takk for inspirasjon og oppmuntring. Blant hovedfagsstudentene på eldre historie har det i perioder vært et svært rikt faglig og sosialt miljø, og jeg vil spesielt takke Lise Brækken og Randi K. Strand for interessante og hyggelige samtaler.

De seinere årene har jeg også hatt tilknytning til Historisk institutt ved Høgskulen i Volda. Jeg har opplevd det som svært positivt å få være en del av fagmiljøet der, og jeg vil rette en takk til Arnfinn Kjelland og Atle Døssland for hyggelig kollegialt samar-

beid og oppmuntring undervegs.

Min tverrfaglige innfallsvinkel har ført meg i kontakt med mange kunnskapsrike og hyggelige mennesker fra ulike fagmiljø, og dette har jeg opplevd som svært berikende. Religionshistoriker Gunnhild Røthe, Universitetet i Oslo, har vært en god følgesvenn, og våre mange samtaler av både faglig og mer "profan" karakter har vært til glede og inspirasjon. Takk også til arkeolog A. Jan Brendalsmo, NIKU, for lærerike og underholdende befaringer til flere av Trøndelags middelalderske kirkesteder.

Kari Sandnes har tegnet alle kartene. Med stor velvilje har hun tatt imot mine kartskisser, bearbeidet disse og gitt kartene sin endelige utforming.

Jeg har mottatt økonomisk støtte fra Vera och Greta Oldbergs Fond, og Sparebanken Midt-Norges Gavefond til Universitetet i Trondheim. Disse midlene har bl.a. gjort det mulig for meg å foreta studiereiser til Uppsala, Gøteborg og Roma.

Sist, men ikke minst, vil jeg rette en stor takk til familie og venner. Dere har bidratt med omsorg, støtte og en usvikelig tro på at jeg skulle komme i havn. Takk til Per, for all omtanke og omsorg, for faglige innspill og praktisk hjelp i innspurten. Den største takken går imidlertid til min sønn, Øystein, som bidrar til at hverdagen fylles med glede, sang og farger. Dette arbeidet er til deg!

Trondheim, mai 2002

Merete Røskaft

Innhold

Forord	5
Innhold	7
1 Innledning	11
1.1 Emne og problemstillinger	11
1.2 Undersøkellesområde og kronologisk avgrensning.....	12
1.3 Sentralgårder - lokaliteter med et bredt spekter av funksjoner	14
1.4 Det mangetydige maktbegrepet.....	16
1.5 Kort forskningshistorikk	20
1.6 Kilder og metodeproblem.....	23
1.6.1 Flerfaglighet - muligheter og utfordringer	23
1.6.2 Litterære tekster.....	24
1.6.3 Lovmaterialet.....	25
1.6.4 Diplommaterialet	25
1.6.5 Jordebøker	26
1.6.5.1 Retrospektiv metode.....	27
1.6.6 Navnematerialet.....	28
1.6.7 Det arkeologiske materialet	28
1.7 Avhandlingens oppbygning.....	30
2 Sentralgårder og samfunnsstruktur	33
2.1 Innledning	33
2.2 Slekten og enkeltindividet	34
2.3 "Klær og våpen er vennegaver..."	38
2.4 Hauld, bonde, løysing og trell.....	40
2.5 Tidlig leilendingsvesen i Trøndelag?	42
2.6 Sosioøkonomiske forhold i noen trønderske bygder.....	44
2.6.1 Rennebu.....	46
2.6.2 Melhus	47
2.6.3 Hølonda.....	48
2.6.4 Snåsa.....	49
2.6.5 Ogndal, Sparbu og Ithrottar skipreide.....	49
2.7 Sammendrag.....	50
3 Hov-gårdene i Trøndelag	53
3.1 Innledning	53
3.2 Hov-gårdene i Trøndelag - lokalisering og funksjoner	54
3.2.1 Hov i Ålen	57
3.2.2 Hov i Soknedal	60
3.2.3 Hove i Meldal	63
3.2.4 Hov i Orkdal	64
3.2.5 Hove på Byneset.....	64
3.2.6 Hove i Åsen.....	66
3.2.7 Hove i Stjørdal	68
3.2.8 Hove i Selbu	69
3.2.9 Hov i Snåsa.....	72

3.3 Forskjeller mellom Ut- og Inntrøndelag	73
3.4 Sammendrag	74
4 Sentralgårder i Uttrøndelag.....	77
4.1 Innledning	77
4.1.1 Viggja, Børse	79
4.1.2 Stein, Byneset	81
4.1.3 Gryting, Orkdal	83
4.1.4 Husaby, Skaun	86
4.1.5 Voll, Rennebu.....	91
4.1.6 Vang, Oppdal.....	93
4.1.7 Melhus, Gauldal	96
4.1.8 Gimsan, Gauldal.....	100
4.1.9 Foss, Gauldal.....	103
4.1.10 Lade, Strinda	105
4.1.11 Hernes, Frosta	108
4.1.12 Logtu, Frosta	110
4.1.13 Værnes, Stjørdalen	112
4.2 Sammendrag	115
5 Sentralgårder i Inntrøndelag.....	117
5.1 Innledning	117
5.1.1 Alstahaug, Skogn.....	119
5.1.2 Geite, Levanger	123
5.1.3 Stiklestad, Verdal.....	124
5.1.4 Haug, Verdal.....	128
5.1.5 Lyng, Verdal.....	129
5.1.6 Sakshaug, Inderøy	131
5.1.7 Gjørvi, Inderøy	134
5.1.8 Hustad, Inderøy.....	135
5.1.9 Egge, Sparbu	138
5.1.10 Mære, Sparbu.....	139
5.1.11 Skei, Sparbu.....	144
5.2 Sammendrag	147
6 Sentralgårdene - status og funksjoner.....	149
6.1 Innledning	149
6.2 Kontinuitet eller brudd/diskontinuitet	149
6.3 Sentralgårder av ulik rang og status.....	151
6.4 Kommunikasjonsforhold.....	151
6.5 Handel.....	152
6.6 Kontroll over mennesker.....	153
6.7 Spor etter godssamlinger	154
6.8 Rettsutøvelse	155
6.9 Kirker i tilknytning til sentralgårder	156
6.10 Steinkirker i tilknytning til sentralgårder	156
6.11 Sentrumsområder og sentralgårder.....	158
6.12 Personer som forvaltet funksjoner på vegne av sentralmakten lokalisert til sentral- gårdene	159
6.13 Stormenn og kongemakt	160
6.14 Sentralgårdene og kaupangen i Nidaros	162

6.15 Innbyrdes relasjoner mellom sentralgårdene	164
6.16 Sammendrag	164
7 Territoriell inndeling i Trøndelag	167
7.1 Innledning	167
7.2 Fylkesinndelingen i Trøndelag - kort historiografi	168
7.3 Fylkene i Trøndelag	172
7.4 Hvilke funksjoner tjente fylkene?	176
7.5 Skipreider	179
7.6 Inndelingen i sysler	183
7.7 Sammendrag	185
8 Kristningen og de tidlige kirkene.....	187
8.1 Innledning	187
8.2 Religionsskiftet i Trøndelag.....	188
8.3 De tidlige kirkene	192
8.4 Fylkeskirker og høgendeskirker	193
8.4.1 Fylkeskirkene og de engelske "minsters"	197
8.5 Kirkenes lokalisering i landskapet - forholdet til etablerte sentralgårder	200
8.6 Sammendrag	204
9 Sammendrag og konklusjon	207
9.1 Innledning	207
9.2 Sentralisering og spesialisering.....	208
9.3 Sentralgårder av ulik rang og status	209
9.4 Hovet og hallen	210
9.5 Bygdeelite og sentralmakt.....	210
9.6 Styrt bosetning og godsdannelser.....	211
9.7 Fylker, sysler og skipreider.....	212
9.8 Bønder, høvdinger og kirkebyggere.....	213
9.9 Sentralgårdene og kaupangen i Nidaros - mulige veger videre.....	214
Forkortelser.....	217
Trykte og utrykte kilder.....	218
Litteratur	220

1 Innledning

1.1 Emne og problemstillinger

Perioden ca. 800-1200 kjennetegnes i Skandinavia av omfattende endringsprosesser av både sosial, økonomisk, politisk og religiøs karakter. Religionsskiftet og framveksten av en riksomfattende kongemakt trer fram som de ytre sett mest synlige uttrykkene for disse samfunnsendringene. En overordnet målsetning for denne avhandlingen er å undersøke hvilke konsekvenser disse prosessene fikk for lokalsamfunnene i tidlig middelalder. På hvilke måter kom sentralmakten og kirkens nye posisjoner til å rokke ved makten i "det lokale landskap" i denne perioden?

I tidligere forskning omkring makt- og samfunnsforholdene i Trøndelag i rikssamlingstiden, har fokus ligget på å studere det som framstilles som et motsetningsforhold mellom kirke og kongemakt på den ene side, og bondesamfunnet representert ved sine talsmenn, høvdingene, på den andre.¹ Min målsetning med denne avhandlingen er å åpne opp og undersøke denne etablerte forståelsesmessige dikotomien. Ved å gå inn i problematikken omkring relasjonene mellom den lokale eliten og representanter for sentralmakten med nye problemstillinger og ved å benytte et bredt spekter av kilder, håper jeg å kunne tegne et bilde som i langt større grad enn i tidligere forskning ivaretar det dynamiske og mangesidige ved de prosesser som har funnet sted.²

For å gjøre dette har jeg valgt å fokusere på det vi kan kalle *sentralgårdene* i Trøndelag. En sentralgård vil jeg definere som en lokalitet som ivaretar funksjoner av økono-

1. Forestillingene om et klart motsetningsforhold mellom kongemakten og det trønderske bondesamfunnet, er i stor grad tuftet på framstillingen i Snorres *Heimskringla*. Her ligger motsetningsforholdet mellom et konservativt bondesamfunn og det framvoksende rikskongedømmet som en rød tråd i fortellingen, og mye av dramatikken er knyttet opp mot den iboende spenningen mellom de to partene (jfr. også 2.1.).

2. I de seinere årene har det innen forskningen vært en tendens til å anlegge et aktørperspektiv for å diskutere maktrelasjoner i middelaldersamfunnet. Dette i kontrast til et utpreget institusjonelt perspektiv, som tidligere har vært svært dominerende. Lars Hermanson har for eksempel i avhandlingen *Släkt, vänner och makt* (2000) tolket politiske forhold i 1100-tallets Danmark ut fra en sosiopolitisk innfallsvinkel, der samspillet mellom sosiale og politiske relasjoner utgjør avhandlingens grunntema. Et slikt aktørperspektiv lar det seg ikke gjøre å gjennomføre for den perioden som det foreliggende arbeidet omhandler. Selv om fokus ligger på forholdet mellom sentralmakten og den lokale makteliten, vil det likevel være et avgjørende poeng å undersøke relasjoner som går på tvers av etablerte kategorier.

misk, rettslig, politisk, administrativ og/eller religiøs karakter overfor et større eller mindre omland. Med sentralgårdene som forskningsmessig fokuseringspunkt blir det avgjørende å undersøke hva den lokale makteliten bygde sin status på, og i hvilken grad framveksten av sentrale maktinstanser direkte eller indirekte påvirket deres maktgrunnlag. Sentrale spørsmål i diskusjonen omkring sentralgårdene blir derfor: Hva skapte det økonomiske grunnlaget for den makt som beboerne på sentralgårdene var i besittelse av? Utgjorde råderett over mennesker eller territorier en vesentlig del av maktgrunnlaget, og endret dette forholdet seg eventuelt over tid? Ble vikingtidens sentralgårder i middelalderen sete for kirkens og kongemaktens representanter i lokalsamfunnene? Finner vi stor grad av kontinuitet fra vikingtid til middelalder hva angår sentralgårdenes lokalisering, eller er diskontinuiteten et mer slående trekk ved den romlige maktstrukturen?

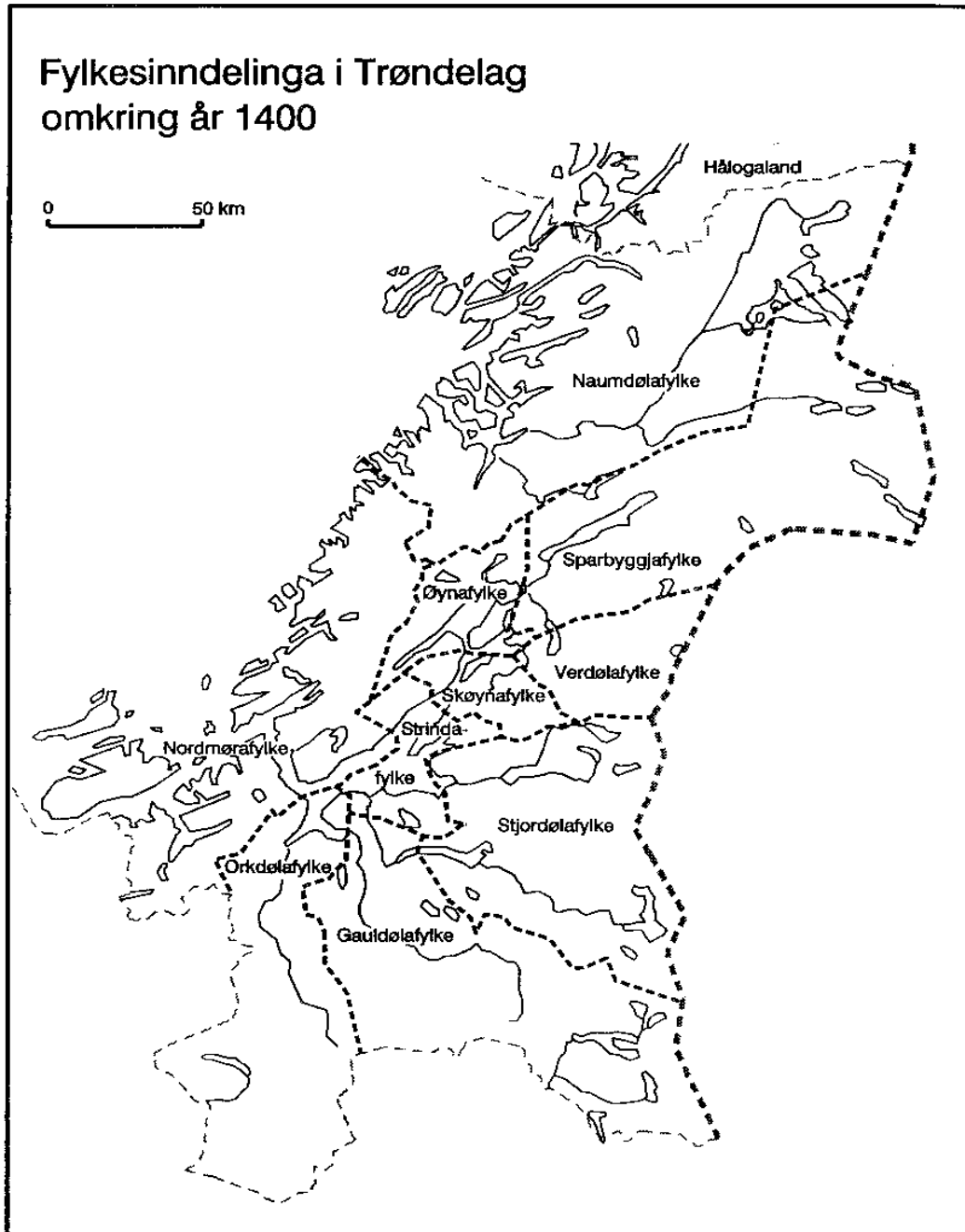
Konfliktene mellom den lokale makteliten og sentralmakten har som nevnt ovenfor vært vektlagt i tidligere forskning. Det er imidlertid grunn til å stille spørsmålstegn ved om det riktig å framstille den lokale eliten som en entydig gruppe med sammenfallende interesser overfor sentralmakten. Undersøkelser av sentralgårdenes status og funksjoner vil være av avgjørende betydning i forhold til denne problematikken. Framstår sentralgårdene som en homogen kategori, eller var grunnlaget for samfunnsmakt så varierende at besitterne på disse gårdene neppe kan ha hatt noen felles plattform for sine handlinger overfor kongemakten? Var det slik at forholdet mellom partene var gjenstand for stadige forhandlinger og reforhandlinger, slik at de ulike partenes handlinger og valg var langt mer situasjonsavhengig enn bestemt av faste og varige konfliktlinjer? Det er nettopp forholdet mellom det statiske og det dynamiske i samfunnsstrukturene som vil bli undersøkt, beskrevet og analysert i det følgende.

1.2 Undersøkelsesområde og kronologisk avgrensning

Undersøkelsen omfatter de delene av de nåværende Sør- og Nord-Trøndelag fylker som i middelalderen utgjorde de åtte trønderfylkene Gauldølafylke, Orkdølafylke, Strindafylke, Stjordølafylke, Verdølafylke, Eynafylke, Skeynafylke og Sparbyggjafylke (se kart). Det er med andre ord det landskapet som inngikk i den trønderske fylkesinndelingen, slik denne er rekonstruert på bakgrunn av middelalderkilder, som utgjør undersøkelsesområdet. Den trønderske fylkesinndelingen er rekonstruert hovedsakelig med utgangspunkt i de opplysningene vi finner i *Aslak Bolts jordebok* fra 1430-årene. Videre gir bl.a. diplomer fra høymiddelalderen opplysninger om de delene av landskapet som hørte til de enkelte fylkene. Namdalen og Fosen, som i middelalderen ble administrativt og rettslig knyttet til Frostatingslagen, faller utenfor dette arbeidet.

Innen de to enhetene Utrøndelag og Inntrøndelag, det såkalte historiske Trøndelag, har noen mer avgrensede områder blitt valgt ut for detaljerte dybdestudier. Dette har særlig vist seg fruktbart i arbeidet med å skissere noen hovedtendenser i de sosioøkonomiske forholdene i trønderske bygdesamfunn.³ Slik jeg ser det, er den kanskje

3. Jeg gjør nærmere rede for de utvalgsriteriene som ligger til grunn for utvelgelsen av disse enhetene i kapittel 2.

største styrken ved det å foreta en regional studie nettopp knyttet til de mulighetene dette gir for å foreta detaljerte "mikrostudier", som så i neste omgang kan brukes for å tegne et overordnet bilde av samfunnsforholdene i regionen. Vekslingen mellom det som jeg i denne forbindelse vil kalle "mikro"- og "makronivå",⁴ gir muligheter for å identifisere både likheter og forskjeller i samfunnsstrukturen innen undersøkelsesområdet. Dette vil kunne bidra til at det overordnede bildet som avtegner seg blir langt mer nyansert og utfyllende enn om man utelukkende tok utgangspunkt i ett av de to nivåene.

Kronologisk er arbeidet avgrenset til perioden ca. 800-1200 e.Kr. Ifølge tradisjonell terminologi omfatter dette tidsrommet vikingtid og tidlig middelalder i de nordiske landene.

1.3 Sentralgårder – lokaliteter med et bredt spekter av funksjoner

Begrepet *sentralgård* brukes her om en lokalitet som ivaretar funksjoner av økonomisk, rettslig, politisk, administrativ og/eller religiøs karakter overfor et større eller mindre omland. Sentralgård kan betraktes som et samlebegrep, som jeg har valgt for å betegne bebyggelsesenheter som har hatt noen form for sentrumsfunksjoner. Det eksisterer en mengde begrep som brukes for å omtale rike bosetninger og gårder med spesielle samfunnsfunksjoner i vikingtid og middelalder. Høvdingsete, maktsenter, storgård, stormannsgård og sentrumsdannelse er eksempler på den terminologi som er i bruk.⁵ Når jeg har valgt å bruke begrepet sentralgård, er det fordi dette både favner vidt nok til å omfatte og erstatte andre betegnelser, og fordi det er presist nok til klart å peke på det som skiller denne typen gårdsbebyggelse fra omgivelsene.

Tradisjonelt har sentralgårdenes funksjoner og infrastrukturelle betydninger vært sett i et rikssamlingsperspektiv.⁶ De seinere årene har vi imidlertid, særlig innen svensk forskning, sett en tendens til å legge større vekt på disse enhetenes rolle på lokalt nivå, for eksempel relasjonen til eventuelle lokale eller regionale hierarkier. Den svenske historikeren Dick Harrison har definert *centralort* på følgende måte:

*en plats där en eller flera sociala funktioner har koncentrerats på ett sådant sätt att platsen ifråga har kommit att bli regionens dominerande rum.*⁷

En sentralgård kan ha en eller flere funksjoner som gir den en posisjon som på noen måte skiller den fra omgivelsene. Følgende hovedkategorier vil være mest relevante når vi skal kartlegge slike sentrumsfunksjoner⁸:

1. **Administrative eller judicielle funksjoner** (tingsted, sete for kongens ombudsmenn)

4. Jeg er klar over at min bruk av begrepene "mikro"- og "makronivå" i denne sammenhengen skiller seg fra det som må sies å være det tradisjonelle innen historieforskningen. Mikrostudier omfatter helst undersøkelser av enkeltpersoner eller grupper av individer, mens studier på makronivå gjerne refererer til studier av større organisasjoner, m.m.

5. Se for eksempel Watt 1991, Jeppesen og Madsen 1991, Sognnes 1991, Lundqvist 2000.

6. Lundqvist 2000: 19.

7. Harrison 1997: 25.

2. **Militære funksjoner** (borg, sete for hirdmenn)
3. **Ideologiske funksjoner** (spesielle gravminner, kultsted, religiøse samlingsplasser, kirker)
4. **Økonomiske funksjoner** (veitslegårder, markedsplasser, steder hvor kongens bøteinntekter ble samlet inn, gårder som kontrollerte ulike former for næringsvirksomhet, gårder som tok del i omfattende handelssystemer).

For å kunne klassifiseres som sentralgård, må en eller flere av de ovenfor nevnte funksjonene være knyttet til lokaliteten. Det er ikke like lett å etterspore alle kategorier av sentrumsfunksjoner. Kildesituasjonen gjør det for eksempel mer problematisk å etterspore lokale tingsteder, dvs. seter for bygdinget, enn det for eksempel er å lokalisere middelalderens kirkesteder. Når det gjelder kirkestedene, vil det ofte være usikkerhet knyttet til datering og eventuelle eldre forløpere for kjente middelalderbygg.⁹

Når vi skal vurdere de enkelte sentralgårdenes betydning, hver for seg og samlet, vil kompleksiteten til de enkelte lokalitetene være viktig. En gård hvor et bredt spekter av sentrumsfunksjoner er samlet, må normalt antas å ha spilt en mer fremtredende rolle enn en gård hvor bare en slik funksjon er identifisert. Videre vil det også være et poeng å forsøke å vurdere omfanget av den aktiviteten som har funnet sted.¹⁰ Det sier seg selv at dette ut fra kildesituasjonen byr på utfordringer.

Likevel vil et forsøk på å kategorisere og rangere sentralgårdene innbyrdes være nødvendig, fordi vi da kan avdekke mønster i spredningen av ulike sentrumsfunksjoner, det innbyrdes forholdet mellom de ulike sentralgårdene, eventuelle sentrumsområder i bygdene osv.

Tradisjoner knyttet til de eldste bebyggelsesenheter i bygdene, kan trolig gi en del av forklaringen på den spesielle statusen mange av disse gårdene hadde ved utgangen av vikingtiden og i tidlig middelalder. I *Frostatingsloven* ser vi at den gruppen som utgjorde det øverste sosiale sjiktet i bondesamfunnet, *hauldene* eller odelsbøndene, satt på gårder som hadde vært i slektens eie i minimum fire generasjoner.¹¹ Det framgår tydelig at en persons sosiale status var avhengig av hvor lenge den jorda han var i besittelse av hadde vært i familiens eie.¹² Slektskap og jordeiendom utgjorde viktige faktorer som var med på å danne grunnlaget for individets stilling, dets rettigheter og plikter.

Innenfor bygdefellesskapet er det rimelig å anta at bevisstheten om slekts- og eiendomsforhold knyttet til de enkelte gårdene var levende. Alle som har kjennskap til norske bygdesamfunn av i dag, vet hvordan bygdefolket jevnt over har god oversikt over familie- og eiendomsforhold ved de fleste gårdene i bygda. Folk plasseres og

8. Jeg bygger her i grove trekk på Harrison 1993.: 32, men har endret noe på underkategoriene for å gjøre dem mer anvendelige for det materialet jeg bygger på. Harrison har utviklet denne kategoriseringen primært i forhold til sitt arbeid med tidlige middelalderse sentra i Langobard-riket i Italia.

9. Dette er problemstillinger som blir nærmere drøftet i kap. 3 og 4.

10. Jfr. Harrison 1997: 27.

11. *NgL* I: 237.

12. Larsson 1997: 178. I Sverige er det funnet to runesteiner hvor navnene på en lang rekke forfedre er listet opp, jfr. Sawyer 2000: 81-82.

defineres fortsatt i stor grad inn i bygdesamfunnets sosiale strukturer ut fra tilhørigheten til bestemte gårder og familier, selv om individet i dag selvsagt har en helt annen mulighet for mobilitet i det sosiale systemet, både i konkret og overført betydning. Det er ingen grunn til å tro at en slik kunnskap var mindre utbredt eller av mindre betydning i tidligere tiders samfunn, snarere tvert imot. I et samfunn hvor skriftspråket var relativt lite utbredt, må vi anta at muntlig tradert kunnskap har hatt desto større betydning, også i konstruksjonen av den sosiale virkeligheten.

Vi kan altså gå ut fra at det til de ulike gårdene var knyttet tradisjoner om slektskap og eiendomsforhold som innad i bygdesamfunnet definerte beboernes sosiale stilling og status. Selv om det ofte lar seg gjøre å identifisere den konkrete bakgrunnen for gårdenes plassering i det sosiale systemet ut fra økonomiske forhold, skal vi ikke se bort fra at disse tradisjonene kan ha bidratt til at gårder opprettholdt en spesiell status i lokalsamfunnet på tross av endringer i de sosio-økonomiske strukturene.

1.4 Det mangetydige maktbegrepet

Begrepet makt står sentralt i dette arbeidet, og krever en nærmere presisering. Begrepet kan gis svært ulike fortolkninger, og de mangfoldige definisjonene understreker hvilken tilsynelatende umulig oppgave det er å skulle fange det hele inn i én klar og presis tankemodell. I bunn og grunn kan makt betraktes som et sosialt fenomen, som har å gjøre med ulike former for relasjoner og transaksjoner mellom mennesker.¹³ Dette innebærer at makt er et fenomen som berører de fleste sider ved menneskenes og samfunnets funksjoner.

For å vise noen sider ved dette mangfoldet, vil jeg forsøke å plassere maktbegrepet inn i tre ulike akser. Oppdelingen er skjematisk og i først omgang ment kun for å illustrere noen av de valgmuligheter man står ovenfor når man skal undersøke og analysere makt. De ulike aksene vil bli nærmere belyst i den videre teksten.

For det første er det viktig å få fram at makt kan analyseres på ulike nivåer: Man kan se på enkeltaktører, undersøke grupper, institusjoner, regioner eller nasjoner. I det ene ytterpunktet av denne aksen den karismatiske og personlige makten. I den motsatte enden finner vi makten slik som den kommer til uttrykk i regioner eller nasjoners utøvelse av herredømme. I mellom disse to ligger det institusjonelle nivået, som historikere ofte opererer på. På dette nivået leser vi makten ut fra hvordan ulike institusjoner utvikler, håndterer, vedlikeholder og legitimerer makt, enten det er i form av regelverk, lover eller straff.

Videre kan makten betraktes langs en akse som går fra det strategiske til det diskursive. På den ene siden av denne aksen finner vi makt som resultat av bevisste valg og handlinger. Dette er den synlige makten, som spenner fra statslederens politiske renkespill til hvordan ulike grupper utmanøvrerer hverandre i den politiske kampen. I det andre ytterpunktet av denne aksen finner vi makten slik den nedfeller seg i språket, i måten vi ser og forestiller oss fenomener på. Dette er den strukturelle makten, som kan ikke velges eller manipuleres.

13. Seip 1976: 406.

Makten kan også leses i en tredje dimensjon, i spennet mellom det funksjonelle og symbolske. I det første tilfelle handler makten om det synlige og opplagte som lovverket, militærvæsenet, eller de økonomiske forhold. I den andre enden av denne aksene finner vi makten som lest gjennom symbolske og kulturelle handlinger. På mange måter beveger vi oss her i det samme farvannet som i forholdet mellom strategi og diskurs. Det som skiller denne aksene fra den forrige, er at man her ser for seg en bevisst manipulasjon av symboler eller kulturelle konfigurasjoner for å skaffe seg makt.

Som denne enkle og skjematisk oversikten viser, skjærer de ulike aksene gjennom og overlapper hverandre. Dette blir enda tydeligere når vi ser på noen av de måtene som historikere har beskrevet og analysert makten på. I det påfølgende vil jeg vise til noen eksempler som mer direkte kan relateres til avhandlingens innhold. Jeg vil deretter vise til de dynamiske aspekter som kan knyttes til maktbegrepet.

En historiker som har diskutert og analysert historiske prosesser med hensyn til makt, og ikke minst *makt som strategi*, er Jens Arup Seip. Seip viser for det første til den makten som kan grunnes på personlige egenskaper, dvs. de ressurser og aktiva som et individ er i besittelse av.¹⁴ Det vil være forskjeller mellom ulike samfunn når det gjelder hvilke personlige egenskaper som blir spesielt verdsatt, og som derfor kan være viktige forutsetninger for å oppnå makt. I det islandske samfunnet i fristatstiden ser vi at det i sagalitteraturen legges vekt på egenskaper som klokskap, generøsitet, hjelpsomhet, lovkyndighet og karisma i beskrivelsen av godene. Maktkampene i denne perioden fordret taktikk og evne til å manøvrere i konfliktsituasjoner. Den som utviste størst klokskap ville ha størst mulighet til å nå fram i slike situasjoner.¹⁵

Økonomiske forhold har til enhver tid spilt en sentral rolle for maktfordelingen i samfunnet. Det er imidlertid ikke gitt at økonomisk makt er en forutsetning for alle andre former for makt. Max Weber understreker tvert imot at økonomisk makt like gjerne kan oppstå som en følge av at andre former for makt allerede eksisterer. Til grunn for ønsket om å oppnå makt, ligger ifølge Weber menneskets streben etter hva han betegner som *sosial ære*.¹⁶ Den som har makt har midler til å tvinge gjennom sin vilje, det være seg ved bruk av våpen eller andre sanksjonsmidler. Her er det nærliggende å skyte inn at det som oftest vil være en sammenheng mellom økonomiske ressurser, og de våpen og andre sanksjonsmidler som et individ rår over.

I ethvert samfunn finner vi sosiale arrangementer som skaper maktmuligheter, det foregår en konstant produksjon av makt. En svært viktig kilde til makt ligger altså i samfunnet som sådan. Dette kan gi seg utslag i at det oppstår situasjoner hvor potensielle eller reelle makthavere samarbeider med hverandre, for gjensidig å øke sine maktmuligheter. Dette har blitt karakterisert som den koalisasjonsfunderte kilden til makt.¹⁷ Nettverk av sosiale posisjoner ordnet på bestemte måter, utgjør selve kjernen i samfunnsorganisasjonen. I dette tilfellet handler det om makt i form av institusjoner og samfunnsstrukturer, dvs. bygget på etablerte institusjoner, på regler, sedvaner og

14. Seip 1976: 412.

15. Jón Viðar Sigurðsson 1993: 96, 107.

16. Weber 1971: 53.

17. Seip 1976: 415.

Kapittel 1

lover. Denne typen makt forholder seg også til det som jeg kalte for den strategiske makten. Dette er maktforhold som alle kan se som bygger på utøvelse av konkrete handlinger eller bevisste normer. Et annet eksempel var etablering av makt gjennom å bygge slekts- og familiestrukturer. Inngåelse av allianser og vennskapsbånd var sentrale elementer i oppbyggingen av maktposisjoner i det førstatlige samfunnet (jfr. 2.3.). Ekteskapsinngåelser mellom personer fra ledende slekter bidro også til koalisasjoner mellom politiske lederskikkelser.

Denne typen institusjonelle nettverk krevde på sin side et *normverk*, som ga individet klare oppfatninger om hva man til enhver tid kunne gjøre eller ikke kan gjøre, og ikke minst hvem som kunne gjøre hva. Dette er et normverk av *ideologisk* karakter, som virker bestemmende inn på menneskenes relasjoner til hverandre, idet det tildeler individet sosiale roller og sosial status. Dette normverket virker også bestemmende inn på fordelingen av maktposisjoner i samfunnet.¹⁸ Selv om regler, lover, ideologier og normverket representerer en strategisk og funksjonell maktutøvelse, beveger vi oss med dette over mot aksenes andre ytterkant. Ideologier representerer ofte språkmessige dypstrukturer eller kulturelle symboler.

Dette forholdet blir enda tydeligere når vi ser på religionens betydning. *Religioner* har helt opplagt hatt en viktig funksjon for å legitimere politisk makt. Det vi kan se er at politiske ledere har begrunnet sitt engasjement og sine handlemåter ut fra religiøse motiver. Religionen bidrar til å etablere forbindelsen mellom den nåtidige, objektive sosiale virkeligheten, og den internaliserte, subjektivt konstruerte forståelsen av virkeligheten.

Religionens legitimerende kraft ligger primært i at den plasserer sosiale institusjoner inn i en sakral og "kosmisk" referanseramme.¹⁹ Ved å begrunne sosial status og politisk makt med henvisning til krefter utenfor den observerbare sosiale virkeligheten, vil mulighetene for en effektiv maktutfoldelse være sikret. Dette gjelder selvsagt under forutsetning av at de man utøver makt over aksepterer denne referanserammen. Så snart dette ikke lenger har gyldighet, vil det oppstå problemer.

Bertrand Russell understreker det problematiske i å isolere en maktfaktor, og studere denne uten å relatere det til andre former for makt:

*Like energy, power has many forms, such as wealth, armaments, civil authority, influence on opinion. No one of these can be regarded as subordinate to any other, and there is no form from which the other derivate. The attempt to treat one form of power, say wealth, in isolation, can only be partially succesful, just as the study of one form of energy will be defective at certain points, unless other forms are taken into account.*²⁰

Russells poengtering av nødvendigheten av å se ulike former for makt i sammenheng, er viktig. Det vil åpenbart være slik at f.eks. militær makt forutsetter økonomiske ressurser som kan konverteres til våpen, hærstyrker m.m., og at økonomiske ressurser i hvert fall i dagens samfunn spiller en avgjørende rolle for den muligheten man har for

18. Seip 1976: 413-415.

19. Berger 1969: 32-33.

20. Russell 1992: 9.

å påvirke opinionen. I de tilfeller hvor maktutøvelse er mulig uten bruk av økonomiske eller militære maktmidler, vil ideologier og konstitueringen av slike spille en avgjørende rolle. Pierre Bourdieu betegner dette som *symbolsk makt*, og vektlegger den gjensidige anerkjennelsen som nødvendig for at den symbolske makten skal ha noen funksjon.²¹ Maktutøveren må med andre ord oppnå at den eller de han utøver makt over, tror på legitimiteten i hans ord og hans person. Bare slik kan han eller hun få andre til å dele sin verdensoppfatning. Personlige egenskaper vil spille en vesentlig rolle i denne sammenhengen (jfr. ovenfor).

Makt utøves i ulike former for relasjoner. Mens man tradisjonelt har vært opptatt av å lokalisere makten til et sentrum, og beskrevet makt som noe man enten er i besittelse av eller ikke, ser vi i dag en tendens til å vektlegge det dynamiske aspektet ved maktbegrepet. Makt er noe som stadig må erobres, og det vil være en stadig glidning og bevegelse i styrkeforholdet mellom de ulike partene i en maktrelasjon.²²

Derfor vil jeg noen ganger lese makten som strategi, andre ganger er det makten i språket, i valg og endringer i navnematerialet, i andre tilfeller ser vi omrisset av karismatiske personer som åpenbart bygger allianser, andre ganger er det vage avtrykk av makten i form av religiøse symboler eller gårdsnavn. Hvis vi ser det siste i sammenheng med noen av de konkrete endringer kan vi blant annet se følgende: Ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder oppstår det en situasjon hvor en ny religion manifesterer seg, og etterhvert fortrenger den etablerte religiøse tradisjonen. Sammenhengen og samspillet mellom endringene på det sosiale, politiske, økonomiske og religiøse plan, illustrerer hvilke konsekvenser det har for makteliten når det skjer endringer i den sakrale referanserammen.

Den danske arkeologen Lotte Hedeager har understreket nettopp det forholdet at behovet for å markere makt og status vil være særlig påtrengende for framvoksende eliter:

*Etableringen af nye eliter manifisteres især ved begravelser i form af enten storhøje, rige gravgave - sædvanligvis af fremmed oprindelse - eller begge dele som en demonstration af magt og ære. Det er de nye slægters særstilling, som fremhæves.*²³

Ifølge Hedeager er det altså nettopp i den fasen da en ny elite, det være seg en slekt, en gruppe mennesker eller en enkeltperson trer fram på scenen at det er særlig påkrevd å symbolisere sin makt overfor omverdenen. Dette kan bety at gårder som markerer seg spesielt sterkt i det arkeologiske materialet fra eldre jernalder også var de ledende i seinere perioder, uten at behovet for å markere dette i f.eks. gravmaterialet var like sterkt. Det må likevel tilføyes at det arkeologiske materialet fra jernalderen er så heterogent at det er umulig å presse altfor entydige tolkninger ut av det. Ulike gravskikker og regionale særpreg opptrer på en måte som vanskeliggjør tolkningen,²⁴ og dette fordrer varsomhet ved behandlingen av dette materialet. Det er også et faktum at det i

21. Bourdieu 1996: 44.

22. O'Brien 1989.

23. Hedeager 1992: 207.

24. Jfr. Hedeager 1992: 208.

tilknytning til mange bosetningsenheter fra jernalderen lar seg gjøre å spore maktsymboler i det arkeologiske materialet hvor dateringene spenner over et stort tidsrom. Tesen om at maktdemonstrasjoner overfor omverdenen særlig er knyttet til framveksten av nye eliter har trolig gyldighet i enkelte tilfeller, men kan ikke brukes som en generell forklaringsmodell.

Når jeg i det følgende går inn på en lokalisering av sentralgårder i Trøndelag, vil økonomiske kriterier utgjøre et vesentlig grunnlag for utvelgelsen av disse. Makt er imidlertid ingen entydig og konstant størrelse, men et aspekt ved alle former for menneskelige relasjoner. I den grad høvdingene på de trønderske sentralgårdene utøvde noen form for makt overfor omgivelsene, skjedde dette trolig gjennom stadige forhandlinger mellom ulike parter. Makten måtte stadig erobres og gjenerobres, og i en slik kontekst må økonomiske forhold, personlige egenskaper og ideologier ha utgjort vesentlige faktorer. Makten utgjorde både et statisk og et dynamisk element i samfunnsstrukturen.

1.5 Kort forskningshistorikk

Jeg har primært valgt å innarbeide den historiografiske introduksjonen i tilknytning til de enkelte kapitlene hvor dette er relevant. Den følgende forskningsoversikten vil derfor kun omfatte forhold som berører noen av de overordnede problemstillingene i arbeidet. Jeg har da funnet det naturlig å konsentrere meg om spørsmål knyttet til forholdet mellom kongemakten og den lokale makteliten; høvdinger, stormenn eller det som også har blitt betegnet som aristokratiet i middelalderen.

Innen norsk middelalderforskning har spørsmålet om forholdet mellom det verdslige aristokratiet og rikskongedømmet i tidlig middelalder og høymiddelalder stått sentralt. I følge den tradisjonelle oppfatningen av forholdene skjer det i løpet av høymiddelalderen en overgang fra et bondearistokrati med et overveiende lokalt maktgrunnlag, til et statstjenende riksaristokrati. Overgangen til et tjenestearistokrati har man satt i sammenheng med gjennombruddet for en sterkere statsmakt i andre halvdel av 1100-tallet.²⁵ I og med kong Sverres seier skal de gamle høvdingeslektene ha fått en avgjørende knekk, og de gamle bondehøvdingene ble erstattet av kongelige embetsmenn, som var rekruttert fra andre sosiale grupper enn den gamle stormannsklassen.²⁶ Ifølge Halvdan Koht var det ved slutten av 1100-tallet igjen bare en fjerde- eller femtepart av den gamle makteliten i landet. Sverre skal bevisst ha rekruttert lendmenn og sysselmenn fra sosiale grupper utenfor den etablerte eliten.²⁷

Det er blant historikerne stort sett enighet om at de gamle høvdingeslektene opprettholdt sin maktposisjon fram til utgangen av 1100-tallet, og at kongene fram til denne tid hovedsakelig rekrutterte sine ombudsmenn fra denne sosiale gruppen. Ved utgangen av 1100-tallet ser vi imidlertid at deltakelse i samfunnsstyringen i stigende grad utgjorde et vesentlig element i maktgrunnlaget for landets stormenn. Det har blitt

25. Helle 1974: 30-31.

26. Keyser 1868: 11-12.

27. Keyser 1868: 11-12, Koht 1952: 368-369.

Innledning

diskutert hvorvidt dette utgjorde et personskifte eller et systemskifte, og om det medførte at det lokale aristokratets samfunnsstilling ble avgjørende svekket.²⁸ Før vi går videre med denne diskusjonen, er det nærliggende å gå litt nærmere inn på grunnleggende oppfatninger omkring forholdet mellom de ulike samfunnsgruppene i middelaldersamfunnet, dvs. mellom konge, bønder²⁹ stormenn og geistlige.

Blant norske historikere på 1800-tallet var det en utbredt oppfatning at de største spenningene i det norske middelaldersamfunnet var å finne mellom konge og adel. Mens kongedømmet virket samlende, var aristokratiet tvert imot en statsoppløsende faktor. Bøndene, som tidligere hadde stått i et avhengighetsforhold til stormennene, fant etterhvert støtte hos kongen. Kirken brøt derimot ut av sin allianse med kongemakten, og sammen med aristokratiet kom den til å virke som en statsoppløsende kraft. Ut av kampen mellom de ulike samfunnsgruppene gikk imidlertid kongedømmet som seiersherre, og vi fikk det "demokratiske" kongedømme.³⁰

Dette synet på samfunnsforholdene ble grunnlagt av Keyser og Munch, og videreført av Ernst Sars. Ebbe Hertzberg vendte seg imidlertid mot denne forståelsen av maktforholdene i samfunnet. Hertzberg mente bl.a. at det aldri hadde forekommet noen organisert lendmannsopposisjonen mot kongedømmet. Høvdingene hadde et nært forhold til folket og til kongemakten, og stod som representanter for "bygdens gamle nedarvede selvstyre". Dette svært harmoniserende synet på forholdet mellom de ulike samfunnsgruppene fikk imidlertid liten oppslutning, og på 1900-tallet ble det dominerende synet på det norske kongedømmet i høymiddelalderen målbåret av forskere som hovedsakelig hadde sin teoribakgrunn i den historiske materialisme.³¹

Andreas Holmsen hevdet at de norske stormennene, i større grad enn sine danske og svenske likemenn, hadde et interessefellesskap med kongemakten vis à vis bøndene. Dette var bakgrunnen for at det norske aristokratiet samlet seg om kongedømmet og ble trukket inn i aktiv statstjeneste under kongemakten.³² Ved å delegerer ikke bare sine funksjoner, men også noe av sitt maktgrunnlag til lokale representanter rundt om i bygdene, maktet kongene å bygge opp et administrativt apparat. Dette kunne ifølge Holmsen ikke ha funnet sted uten at den administrasjon og lovgivning som ble bygd opp i høymiddelalderen svarte til "livsviktige behov hos den ledende klassen i samfunnet".³³ I sin ytterste konsekvens innebærer dette synet en oppfatning av kongedømmet som et organ for stormennenes interesser, et redskapskongedømme. Motsetningene i samfunnet gikk ifølge de materialistiske historikerne mellom de geistlige og verdslige godseiere på den ene side, og bønder og ikke minst leilendinger på den andre.³⁴

Jens Arup Seip vendte seg imot den historiske materialismen, og er den norske

28. Helle 1974: 76, med henvisninger til Bull, Schreiner og Holmsen.

29. Begrepet *bonde/bønder* blir nærmere diskutert i kap. 2.

30. Seip 1969: 123-124.

31. Helle 1972: 12.

32. Holmsen 1977: 258-259.

33. Holmsen 1977: 260.

34. Jfr. Seip 1969: 123-127.

historikeren som kanskje sterkest har understreket det *funksjonelle* aspektet ved det norske kongedømmet i middelalderen. Seip mener å se relasjoner av funksjonell art både mellom stormenn og kongemakten, og mellom bondesamfunnet og kongemakten. Han peker på hvordan f.eks. tingordningen ikke bare var en byrde, men også en rett som bøndene hadde. Kongen og hans representanter kunne utøve tvang overfor bøndene, men formålet ville ofte være til bøndenes beste. Når kongemakten i en viss utstrekning bygde videre på rettslige og politiske organ i bondesamfunnet, er det ifølge Seip uttrykk for den samme funksjonelle relasjonen mellom kongedømmet og bondesamfunnet.³⁵ Det er her viktig å legge merke til at Seips vektlegging av det funksjonelle aspektet ved kongemakten ikke resulterer i et utpreget harmoniserende syn på samfunnsforholdene. Seip peker tvert imot på at det i gitte situasjoner kan ha oppstått interessekonflikter mellom kongedømme og henholdsvis adel og bønder, og at dette også kan ha vært konfliktlinjer som holdt seg konstant over lengre tidsrom.³⁶

Jordegods har hatt varierende økonomisk betydning som økonomisk grunnlag for aristokrati og kongemakt i høymiddelalderen, og det er grunn til å stille spørsmålsteget ved om dette alene kunne danne grunnlag for det interessefellesskapet som skal ha eksistert mellom disse gruppene. Knut Helle har påpekt at den offentlige myndighetsutøvelsen ga tilgang til sakøre og ulike skatter og avgifter. Gjennom deltakelse i riksstyringen fikk aristokratiet del i kronens offentlige inntektsgrunnlag. Regjeringsutøvelsen var altså i seg selv et viktig grunnlag for økonomisk og sosial status, ved siden av inntekter av jordegods. Som Helle understreker, innebærer ikke dette synet på aristokratiets interesser i riksstyringen noe direkte brudd med den materialistiske grunnoppfatningen, men snarere en modifisering av synet på jordegodsets betydning som inntektsbringende kilde.³⁷ For Helle er det for øvrig et vesentlig poeng at de norske kongene i høymiddelalderen ikke bare var et redskap for aristokratiets interesser, men at enkeltpersoner med utgangspunkt i tidens politiske ideologi og den institusjonelle oppbyggingen av regjeringsapparatet, hadde muligheter til å gjøre seg personlig gjeldende i maktutøvelsen.³⁸

Som en oppsummering kan vi slå fast at norske historikere har hatt til dels motstridende syn på forholdet mellom de ulike samfunnsgruppene i middelaldersamfunnet. Det er imidlertid enighet om at mens lokalt forankret høvdingmakt utgjorde en vesentlig samfunnsmakt fram til andre halvdel av 1100-tallet, så ble aristokratiet i høymiddelalderen et utpreget tjenestearistokrati, hvor kongsombud fikk avgjørende betydning for sosial, økonomisk og politisk status. Det har, som nevnt ovenfor, vært diskutert hvorvidt det var de gamle stormannsslektene som rekrutterte menn til kongstjeneste, eller om nye sosiale grupper ble trukket inn på bekostning av den gamle makt-eliten. I dag er det stort sett enighet om at aristokratiets samfunnsstilling neppe ble så avgjørende svekket under Sverres kongstid som f.eks. Keyser hevdet (jfr. ovenfor), og at det viktigste som skjedde i denne perioden var at stormannsslektene ble

35. Seip 1969: 170-171.

36. Seip 1969: 158.

37. Helle 1972: 570-571.

38. Helle 1972: 572-573.

knyttet fastere til kongstjenesten. Det fant sted en styrking av sentralmakten på slutten av 1100-tallet, uten at aristokratiets rolle ble avgjørende svekket.³⁹

1.6 Kilder og metodeproblem

Mitt utgangspunkt for arbeidet med kildematerialet er historikerens. Det skriftlige materialet danner basis for undersøkelsen, og sagaenes framstilling av samfunnsforholdene i Trøndelag i overgangsfasen mellom vikingtid og middelalder har dannet et utgangspunkt ved utformingen av problemstillingene (jfr. 1.1.). Innenfor tradisjonell politisk historieforskning har de skriftlige kildene hatt og har en dominerende rolle. Denne avhandlingens fokus og problemstillinger nødvendiggjør imidlertid at et bredt spekter av kilder trekkes inn i diskusjonen. I dette ligger også mitt metodiske grep; det brede kildetilfanget krever en *flerfaglig* angrepsvinkel.

1.6.1 Flerfaglighet – muligheter og utfordringer

Flerfaglighet har en lang og god tradisjon innenfor norsk middelalderforskning. Det er særlig innen bosetningshistoriske studier en flerfaglig tilnærming har vært mye brukt, og forskere som Oluf Rygh og Magnus Olsen kan tjene som eksempler på hvor fruktbart det er å operere i knutepunktet mellom ulike fagtradisjoner. Deres forskningsinnsats gav viktige bidrag av både historisk, arkeologisk, religionshistorisk og toponymisk karakter. Dette ble muliggjort nettopp fordi de fritt beveget seg mellom ulike kildetyper.⁴⁰

Flerfaglighet krever både innsikt i andre fags metoder og kildekritikk, og respekt for nabodisiplinens egenart. Den flerfaglige praksisen åpner imidlertid for utforming av problemstillinger som det ville vært umulig å behandle om man kun benyttet seg av sitt eget fags kilder. En annen fordel med å komme "utenfra", er at man gjerne stiller nye typer spørsmål til materialet. Når man arbeider med relativt kildefattige perioder, vil det å ta i bruk alt tilgjengelig kildemateriale som kan bidra til å belyse de aktuelle problemstillingene være en forutsetning for å kunne foreta mer omfattende samfunns-historiske undersøkelser.

Gjennom en flerfaglig tilnærming har det i denne undersøkelsen vært mulig å identifisere sentralgårdene, og å belyse disse lokalitetenes status både i vikingtid og tidlig middelalder. Arbeidet startet med en gjennomgang og kartlegging av gårder og personer i Trøndelag som omtales i sagalitteraturen. Neste skritt ble så å ta for seg diplom-materialet, for å få en oversikt over personer og sentralgårder som nevnes der. Resultatet av arbeidet med diplomene viste bl.a. at det var et visst sammenfall mellom sagalitteraturens høvdingseter og gårder hvor det i middelalderen satt personer som forvaltet oppgaver på vegne av sentralmakten. Vel så interessant var det likevel at det dukket opp nye sentrumslokaliteter som ikke nevnes i sagaene. Ved å utvide kildetilfanget ytterligere, bl.a. gjennom studier av gårds- og stedsnavn og arkeologiske

39. Helle 1974: 75-76.

40. Jfr. Skre 1998: 34-36. Skre bruker betegnelsen *tverrfaglighet*, jeg har valgt det etter mitt syn mindre problematiske begrepet *flerfaglighet*.

kilder, ble det mulig å foreta et endelig utvalg av lokaliteter som kan defineres som sentralgårder.

De kildegruppene som denne avhandlingen bygger på er altså ulike litterære tekster, lover, diplomer, jordebøker, stedsnavn og arkeologisk materiale. Nedenfor vil de ulike kildene bli presentert, og gjennomgangen av de enkelte kildekategoriene vil bidra til å utdype de metodiske grepene som ligger til grunn for studien.

1.6.2 Litterære tekster

Av litterære tekster er det i hovedsak *Ågrip*, *Heimskringla*, *Landnamabok*, *Sverres saga* og *Håkon Håkonsons saga* som er benyttet. De litterære kildene er primært brukt med det formålet å lokalisere sentralgårder og personer som har hatt spesielle roller og funksjoner i middelalderens politiske system.⁴¹ Dette innebærer at de litterære kildene er gjennomgått for å registrere navn på gårder, steder og personer fra Trøndelag som nevnes i tekstene.

Videre har jeg når det gjelder Snorre Sturlasons *Heimskringla* vært opptatt av å undersøke det overordnede synet på samfunnsforholdene i Trøndelag som kommer til uttrykk i dette verket. Snorres framstilling har på en avgjørende måte preget seinere tiders oppfatninger av makt- og samfunnsforholdene i regionen (se for eksempel kap. 8).

Det er i dag enighet om at innholdet i kongesagaene er svært farget av forfatterens samtid, og de aktuelle politiske konfliktlinjene som forelå på denne tiden. Snorres skildringer av politiske kamper i deler av *Heimskringla* har store likheter med framstillingene av det politiske spillet slik vi finner det i *Sturlunga saga* og andre ættesagaer. Snorres fortellinger må, bevisst eller ubevisst, ha blitt farget av hans egne erfaringer fra det islandske samfunnet.⁴² Det kan være grunn til å tro at Snorres politiske analyser hovedsakelig springer ut av den aktuelle politiske situasjonen på Island i hans samtid, kanskje i større grad enn tilsvarende norske forhold.

Sagaene representerer en litterær genre hvor vekten ligger på å skildre hendelser og begivenheter, snarere enn å få fram sammenhenger og store linjer i historien. Sagaenes litterære karakter innebærer et åpenbart problem for historikeren som ønsker å hente "faktaopplysninger" fra dette materialet. Fortellingene i for eksempel *Heimskringla* representerer et utvalg hendelser som forfatteren og hans omgivelser fant det verdt å fortelle om. De litterære konvensjonene knyttet til den genren som sagaene hører hjemme i, har preget både fortellingens form og innhold. Konflikter og voldsomheter blir gitt en uforholdsmessig stor plass i beretningene.⁴³

Som nevnt ovenfor, har jeg primært sett etter navn på gårder, steder eller personer

41. Når det gjelder skikkelser som opptrer i *Heimskringla*, er det i denne sammenheng mest interessant å registrere til hvilke *gårder* disse personene knyttes. Jeg er mindre opptatt av hvorvidt disse skikkelsene skal betraktes som historiske personer. Det faktum at Snorre knytter mektige menn fra fortiden til bestemte gårder, tar jeg primært som en indikasjon på gårdens status i Snorres samtid. Vi må imidlertid også gå ut fra at Snorre kjente til tradisjoner og historier som levde om ulike gårder og familier, og at han brukte dette materialet i sin konstruksjon av fortidens politiske spill. Jfr. nedenfor.

42. Bagge 1992: 71-72.

43. Bagge 1992: 69-70.

fra Trøndelag i min gjennomgang av *Heimskringla*, *Agrip*, *Håkon Håkonssons saga* og *Sverres saga*. Når det gjelder navngitte personer i *Heimskringla* og *Ågrip*, går jeg ikke inn på noen diskusjon om hvorvidt disse skal betraktes som historiske skikkelser. I utgangspunktet regner jeg enkelte av de skikkelsene som opptrer i denne litteraturen som litterære skikkelser, snarere enn historiske personer. Når Snorre for eksempel omtaler høvdingen Asbjørn fra Medalhus, er det i min sammenheng mest interessant at forfatteren velger å plassere en litterær skikkelse som tilhører samfunnseliten nettopp på denne gården. Det betyr altså ikke at jeg mener dette nødvendigvis gir grunnlag for å anta at Asbjørn var en historisk person som opptrådte på den politiske scenen i Trøndelag under kong Håkon den godes kongstid. Jeg tolker det snarere dit hen at det til høvdingsetet på Melhus var knyttet tradisjoner om mektige skikkelser som hadde levd der før, og/eller at gården hadde en sentral posisjon i Snorres egen samtid.

1.6.3 Lovmaterialet

Lovmaterialet utgjør kvantitativt sett ingen vesentlig kildegruppe i dette arbeidet, og har i første rekke blitt benyttet for å gi innsyn i ulike samfunnsgruppers rettigheter og plikter. I *Frostatingsloven* finner vi en nokså finstemt gradering av forskjellige sosiale grupper og deres ansvar i forhold til betaling av bøter og lignende. Videre gir loven verdifulle opplysninger i forbindelse med spørsmålet om organisering av kirkebygging og hvilke sosiale grupper som var spesielt aktive som kirkebyggere. Jeg har også benyttet lovene som kilde i analysen av territorielle inndelinger i Trøndelag.

Frostatingsloven stammer i sin kjente overlevering fra 1260-årene, og fikk sin form og inndeling under kong Håkon Håkonsson. Vi vet også at det har eksistert en eldre lovbok, "*Grågå*", som blir omtalt i *Sverres saga*. *Grågå* går i sin eldste form i hvert fall tilbake til rundt 1100, trolig enda lenger.⁴⁴ Det er usikkert om *Grågå* var en offisiell lovbok eller en mer eller mindre privat lovsamling.

1.6.4 Diplommaterialet

Diplommaterialet er av lite omfang før midten av 1100-tallet. Det som er bevart omfatter noen kirkelige dokumenter, i all hovedsak pavebrev, samt noen spredte opplysninger om nordmenn i andre utenlandske dokumenter.⁴⁵ Fra den perioden dette arbeidet omhandler er det med andre ord bevart få diplomer, og de som finnes er hovedsakelig av kirkelig karakter. Disse har en viss relevans i forbindelse med mine drøftinger av tidlig kirkebygging og sogneinndelingen i tidlig kristen tid. Den delen av diplommaterialet som er av størst interesse i forhold til hovedproblemstillingene i dette arbeidet, er diplomer som gir opplysninger om personer og ulike forhold knyttet til de gårdene som blir behandlet i undersøkelsen. Av enkelte av disse dokumentene går det f.eks. fram hvilke gårder som rekrutterte personer til stillinger og oppgaver innen samtidens verdslige og kirkelige forvaltningsapparat. Fra før år 1200 er det imidlertid bevart få diplomer av denne typen.

Jeg har gått gjennom navneregistrene i de fem første bindene av *Regesta Norvegica*,

44. Frostatingslova: IX-X.

45. Helle 1974: 19-20.

Kapittel 1

som dekker perioden 822-1350, for å finne personer og gårder i Trøndelag som er omtalt i diplommateriale. På bakgrunn av denne gjennomgangen har det blitt mulig å identifisere flere gårder i Trøndelag som åpenbart har ivaretatt sentrale funksjoner i det bygdekommunale livet i deler av middelalderen, og da hovedsakelig i høy- eller seinmiddelalder. Dette materialet har jeg så vurdert sammen med andre kildekategori-ers utsagn om de samme gårdene. For gårder som ut fra andre kildekategorier trer fram som storgårder i tidligere perioder, gir diplomene i flere tilfeller indikasjoner på at gårdene opprettholdt sine sentrumsfunksjoner over lengre tidsrom.

Diplomene kan ikke forventes å gi et dekkende og fullstendig bilde av alle de gårdene som forvaltet funksjoner på vegne av kirke og kongemakt i Trøndelag i middelalderen, og det kan absolutt stilles spørsmålsteget ved *representativiteten* til dette materialet. Hva som er bevart av dokumenter fra middelalderen er i høy grad tilfeldig, og store mengder av det opprinnelige diplommateriale må ha gått tapt. Diplomene gir derfor bare spredte opplysninger om politiske og kirkelige forhold på den tiden de ble til. Det er likevel interessant å identifisere noen *eksempler* på gårder som blir tillagt slike funksjoner, og vurdere dette i forhold til *når* gårdene kan antas å ha oppnådd en sentral posisjon i bygdesamfunnet. Kan vi ut fra dette finne noe mønster i hvilke grupper i bondesamfunnet som rekrutterte folk til stillinger i det lokale forvaltningsapparatet? Var det gårder som hadde lange tradisjoner som sentralgårder, eller tvert imot gårder som først i middelalderen kan antas å ha fått en slik posisjon?

1.6.5 Jordebøker

I den delen av arbeidet hvor jeg gjennomfører drøftinger omkring sosioøkonomiske forhold i trønderske bygdesamfunn, har jeg bl.a. benyttet *jordebøker* fra seinmiddelalder og tidlig nytid. Det er i første rekke *Aslak Bolts jordebok* fra 1430-årene og det materialet som ble samlet inn av *Landkommisjonen av 1661*, som har vist seg relevant i denne sammenhengen. Jordeboksmaterialet vil måtte utnyttes *retrospektivt*, med alle de utfordringer av metodisk art som dette innebærer.⁴⁶

Jordebøkene gir et innblikk i de sosioøkonomiske forholdene i bygdesamfunnene, og jeg har primært benyttet dette materialet for å drøfte det innbyrdes forholdet mellom *navnegårder*. Termen navnegård brukes her i betydningen "en enhet som blir betegnet med ett gårdsnavn". En navnegård kan altså omfatte flere bruk eller utskilte enheter, som alle regnes som delingsprodukt av en eldre gård. Det kan av og til være vanskelig å avgjøre hvilke enheter som har vært del av en navnegård.⁴⁷

Ved hjelp av jordebøkene kan vi si noe om *størrelsen* til de enkelte gårdene, og dette gir en mulighet til å utlede noe om samfunnsforholdene i de enkelte bygdene. I bygder med små forskjeller i skyldstørrelsen mellom de enkelte gårdene, er det rimelig å slutte at vi står overfor samfunn uten skarpe sosioøkonomiske skillelinjer. Omvendt vil en bygd hvor vi registrerer markante forskjeller i størrelsen til de enkelte gårdene, indikerer at vi har å gjøre med en differensiert og lagdelt samfunnsoppbygging.

På Aslak Bolts tid (1430-tallet) får vi ved en kombinasjon av smør- og pengeskyld

46. Nedenfor vil jeg gå nærmere inn på en drøfting av *den retrospektive metoden*, se 1.6.5.1.

47. Jfr. for eksempel Sandnes 1971: 30-31.

dette beregningssystemet for landskyld: 1 spann smør = 3 øre = 9 ørtuger = 72 marklag = 15,43 kg.⁴⁸ Når landskylda oppgis for enkeltgårder i dette arbeidet, for eksempel: Kirkhus i Ålen 1-1-04, betyr dette altså at Kirkhus svarte for en landskyld på 1 spann, 1 øre og fire marklag.

1.6.5.1 Retrospektiv metode

Andreas Holmsen påpekte i en artikkel fra 1940 noen fellestrekk ved en del nyere historiske arbeider. Forskere som Asgaut Steinnes, Sven Tunberg og Edvard Bull m.fl. hadde alle, om enn på ulike måter og i varierende grad, benyttet seg av *retrospeksjon* i sine undersøkelser. Dette er en metode som innebærer "en form for tilbakeslutning fra yngre og kjente forhold til eldre og mindre kjente".⁴⁹ Metoden var på det tidspunktet Holmsen skrev sin artikkel ikke fullt utviklet, i den forstand at det ikke forelå noen eksplisitt drøfting av metodens styrke og svakheter. Andreas Holmsen forsøkte derfor å vise hvordan man ved å kombinere *retrospektiv metode med andre metodiske prinsipper, kan redusere de muligheter for feilslutninger som bruken av metoden innebærer.*

En topografisk individualisering er ifølge Holmsen et vesentlig prinsipp for å eliminere mulige feilslutninger. Dette betyr f.eks. at man ved studier av jord- og eiendomsforhold må konsentrere oppmerksomheten om de minste enhetene, bygder og enkeltgårder.⁵⁰ I dette arbeidet har jeg konsentrert meg nettopp om bygder og enkeltgårder, og det er i arbeidet med sosioøkonomiske forhold i bygdesamfunnene at bruken av den retrospektive metoden er mest konsekvent gjennomført. I denne delen av arbeidet har jeg benyttet skriftlige kilder, det vil i praksis si jordebøker fra seinmiddelalder og tidlig nytid, for å konstruere et bilde av samfunnsforholdene i disse bygdene på et langt tidligere tidspunkt. Min viktigste intensjon har vært å bli i stand til å vurdere enkeltgårders sosioøkonomiske status, og på denne måten gjennomføre en innbyrdes rangering mellom gårdene i ei bygd eller grend (2.6). Jeg vil sterkt understreke at undersøkelser av skyldstørrelsen kan styrke eller svekke en tese om en gårds status i vikingtid og tidlig middelalder, men alene er ikke materialet fra jordebøkene tilstrekkelig for å trekke slutninger om slike forhold.

Tradisjonelt har det blitt hevdet at man i Norge kan finne en stor grad av kontinuitet i strukturforholdene i bondesamfunnet. I et marginalt jordbruksland som Norge har man antatt at gårds-, eiendoms- og grensestrukturen har vært svært stabil over tid.⁵¹ Dette åpner for tanken om at styrkeforholdet mellom de enkelte gårdene har holdt seg relativt konstant. Det statiske bildet av forholdene som en slik påstand bidrar til å forme, dekker imidlertid til det forholdet at det åpenbart har skjedd store endringer i gårds- og eiendomsstrukturen fra tidlig middelalder til seinmiddelalder. Her er det nok å peke på de endringene som fant sted i forbindelse med agrarkrisen fra siste halvdel av 1300-tallet, som førte til at gårder ble lagt øde, landskylda falt osv.

48. Dybdahl 1989: 22.

49. Holmsen 1940: 161.

50. Holmsen 1940: 161.

51. Holmsen 1981: 181.

1.6.6 Navnematerialet

Stedsnavn utgjør en sentral kildekategori i arbeidet med å tegne et bilde av samfunnsforholdene i Trøndelagsbygdene i den perioden dette arbeidet omhandler. Den delen av navnematerialet som har størst betydning i denne sammenheng, er *gårdsnavnene*.

Som bosetningshistorisk kilde har navnematerialet tradisjonelt inntatt en sentral rolle for perioder da annet kildemateriale er tynt. På bakgrunn av dateringer av ulike navneklasser har man forsøkt å konstruere en utvikling for gårdsbosetningen, fra den tidligste fasen da gården som institusjon ble etablert, til seinere perioder da gårdsdeling og nyetableringer har gjort landskapet langt mer komplekst. Arbeidene til Oluf Rygh og Magnus Olsen har spilt en vesentlig rolle i denne sammenheng.⁵² Dagens navnegranskere arbeider imidlertid med utgangspunkt i en ny teoretisk, metodisk og kunnskapsmessig basis, og arbeidene til Rygh og Olsen må selvsagt vurderes ut fra den perioden de ble skapt i.

Mens man i tidligere forskning nærmest tok det for gitt at det var en direkte sammenheng mellom alderen på et gårdsnavn og tidspunktet for etableringen av fast bosetning på stedet, er det i dag en større bevissthet om at det ikke nødvendigvis eksisterer en slik forbindelse. Mange av de navn som vi i dag kun kjenner som gårdsnavn, har en lang forhistorie som benevnelse på terrengformasjoner el.l., før de ble tatt i bruk som navn på bosetningsenheter. Bebyggelsen kan med andre ord ikke uten videre tidfestes ved en språklig datering av navnet.⁵³ Dette kompliserer bruken av gårdsnavn i bosetningshistoriske undersøkelser. I tillegg kommer det faktum at de ulike navnegruppene gjerne har vært produktive over svært lange tidsrom. Slike forhold aksentuerer behovet for grundige drøftinger av den toponymiske konteksten som de enkelte navnene opptrer i. Videre vil de topografiske forholdene på stedet kunne bidra til å kaste lys over alder og funksjon til de ulike navnene. Steds- og gårdsnavn kan altså ikke vurderes isolert, men må plasseres inn i den meningsbærende konteksten som de opptrer i.

1.6.7 Det arkeologiske materialet

Opplysningene om det arkeologiske materialet som er benyttet, er stort sett hentet fra *Topografisk-Antikvarisk arkiv* ved Vitenskapsmuseet i Trondheim. For enkelte bygder har jeg foretatt en total gjennomgang av de opplysningene som er tilgjengelige i arkivet. Ved å gå gjennom alle tilgjengelige opplysninger om registrerte arkeologiske funn i de enkelte bygdene, har jeg så forsøkt å skille ut den eller de gårdene som skiller seg ut med et funnmateriale som peker mot høy sosial status for de enkelte gårdenes beboere.

Det har eksistert store variasjoner i gravskikken i jernalderen, og det synes klart at bare en liten del av befolkningen ble gravlagt på en måte som gjør det mulig å gjenfinne og identifisere disse gravene i dag. Videre har nedbrytningsprosesser og andre forhold medvirket til at mye av det som en gang ble lagt i jorden, ikke lar seg registrere i dag. Det er også klare forskjeller mellom det materialet som er kommet for dagen ved

52. Jeg sikter da primært til Norske Gaardnavne og Ættegård og helligdom.

53. Kousgård Sørensen 1984: 219.

faglig gjennomførte arkeologiske undersøkelser, og de tilfeldige løsfunnene. Særlig for de sistnevnte er det grunnlag for å anta at de fleste funnene er ufullstendige.⁵⁴ Alt dette er vesentlige feilkilder som svekker det arkeologiske materialets representativitet.

Når man vurderer det samlede arkeologiske materialet fra yngre jernalder i Trøndelag, kommer det til syne noen interessante forskjeller i den geografiske fordelingen av funn og fornminner. Hovedsakelig er det en klar sammenheng mellom gode jordbruksbygder og mengden funn. Bildet er likevel ikke helt entydig, idet f.eks. Orkdal praktisk talt er uten kjente gravminner fra jernalderen. Også i deler av Gauldalen er forekomsten av gravminner svært liten. Både Orkdalen og Gauldalen har vært utsatt for flere store leirras i historisk tid, mest kjent er nok det store Gauldalsraset i 1345. Slike naturkatastrofer må åpenbart ha fått innvirkning på fornminnebestanden i de to dalførene.

Kalle Sognnes påpeker imidlertid at Verdalen og Stjørdalen også har vært rammet av tilsvarende naturskader. Dette er blant de områdene i Trøndelag med den rikeste forekomsten av registrerte fornminner.⁵⁵ Sognnes mener disse forholdene gjør det vanskelig å tro at fornminnebestanden i Orkdalen og Gauldalen skulle ha blitt vesentlig hardere rammet av naturkreftenes herjinger enn tilsvarende bestand i Stjørdalen og Verdalen. En slik tolkning virker i første omgang plausibel. Jeg synes likevel ikke det er riktig å avvise muligheten av at skiftinger i elveleie kombinert med leirras kan ha ført til at fornminnebestanden i deler av Orkdal og Gauldal kan ha blitt redusert i vesentlig sterkere grad enn i de andre områdene hvor lignende fenomen har gjort seg gjeldende.

Et annet vesentlig moment i denne sammenhengen er intensiviteten i jorddyrkingen, som kan ha medvirket til at gravminner og andre strukturer har blitt fjernet i sterkere grad i disse områdene enn i andre deler av Trøndelag. Gerhard Schøning nevner f.eks. i sine beretninger fra 1770-tallet mange gravhauger i Melhus og omkringliggende bygder, som det i dag ikke finnes synlige spor etter.⁵⁶ Intensiteten i nydyrkingen kan ha vært større i deler av Orkdalen og Gauldalen enn i enkelte av de andre dalførene i regionen, pga. av større press på ressursene. Dette vil i så fall kunne gi noe av forklaringen på hvorfor vi finner relativt færre funn og fornminner i disse dalførene enn i Verdalen og Stjørdalen. Generelt er det grunnlag for å hevde at det lar seg gjøre å identifisere en kvantitativ og kvalitativ forskjell på det arkeologiske materialet fra Inn- og Uttrøndelag i *eldre jernalder*. Når vi kommer til *ynge jernalder*, er disse kvalitative forskjellene ikke lenger tilstede.

Spesielle typer fornminner eller gjenstandskategorier har blitt tillagt en særlig vekt i arbeidet med å identifisere lokaliteter med høy sosial status. Dette gjelder handelsvarer/importfunn, skålvekter, betalingssølv-/gull, våpenfunn, gjenstander av statusmaterialer som gull og sølv m.m.⁵⁷ I min gjennomgang av det arkeologiske materialet,

54. Sognnes 1988: 15.

55. Sognnes 1988: 27-28.

56. Schøning 1910: 218.

57. Jfr. f.eks. Berglund 1995: 28-29.

Kapittel 1

har jeg lagt forekomsten av disse gjenstandskategoriene til grunn. Videre vil mengden av gravfunn og/eller løsgjenstander i tilknytning til den enkelte lokalitet være en statusindikerende faktor, selv om det kvalitative aspektet ved funnene vil måtte veie tyngst.

Også størrelsen på gravminnene vil kunne benyttes til å si noe om den sosiale statusen til beboerne på de enkelte gårdene. Spesielt store gravhauger regnes tradisjonelt som en indikasjon på maktkonsentrasjon. Bak byggingen av store gravminner ligger det en formidabel arbeidsinnsats, og de er derfor en viktig innfallspport til studiet av maktforhold i førhistorisk tid. Etnografisk studier viser hvordan ulike menneskers statusposisjon i samfunnet kan symboliseres ved variasjon i begravelsesritualet. Den energi og arbeidsinnsats som legges ned ved utførelsen av gravritualet, gir viktig informasjon om den avdødes sosiale posisjon. Store gravminner har krevd store ressurser ved byggingen, og disse monumentene blir dermed et uttrykk for maktutfoldelse. Beregninger av arbeidsmengden ved oppføringen av en gravhaug med en diameter på rundt 20 meter og en høyde på ca. 2,5 meter, viser at det har gått med et sted mellom 200 og 1000 dagsverk for å bygge disse monumentene. Ettersom svært få kan ha hatt anledning til å sette i gang byggeprosjekt av slike dimensjoner, var store gravmonumenter en høvelig måte for å markere sosiale ulikheter. Innenfor sosialt lagdelte samfunn må storhaugene ha vært effektive redskaper for å understreke en hierarkisk samfunnsordning. De ble symboler på det ledende sjikts maktideologi.⁵⁸

1.7 Avhandlingens oppbygning

Avhandlingen er bygd opp som en empirisk og historiografisk drøfting av hvilke konsekvenser kirkens og kongemaktens inntreden i landskapet fikk for den lokale makteliten i Trøndelag. Studiens fokuseringspunkt er sentralgårder i Trøndelag i vikingtid og tidlig middelalder.

Kapittel 2 er lagt opp som en generell diskusjon omkring noen sentrale aspekt ved sosiale, økonomiske og politiske relasjoner i det norske samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder. Dette kapitlet inneholder også en empirisk punktanalyse av noen trønderske bygder, hvor det med utgangspunkt i jordebøker fra seinmiddelalder og tidlig nytid tegnes et bilde av sosioøkonomiske strukturer i disse bygdesamfunnene.

Kapitlene 3-5 er avhandlingens empirikapitler, hvor sentralgårdenes status og funksjoner drøftes på grunnlag av et bredt spekter av kilder. Kapittel 6 er så en samlet drøfting av de tre empirikapitlene. Siktemålet er her å diskutere resultatene fra gjennomgangen av empirien på bakgrunn av de funksjoner vi har vært i stand til å identifisere ved sentralgårdene, og ulike former for relasjoner mellom bygdeeliten og sentralmakten.

Mens stormennene i det førstatlige samfunnet hadde kontroll over befolkningen i relativt avgrensede områder, kan framveksten av territorielle inndelinger i stor grad knyttes til overgangen til statssamfunn. Territorielle inndelinger, deres oppkomst og funksjoner, drøftes i kapittel 7.

58. Ringstad 1992: 108.

Innledning

Religionen har i mange samfunn hatt viktige funksjoner for å legitimere politisk makt. Det har blitt hevdet at innføringen av en ny religion, og med den også en ny politisk ideologi i de nordiske landene ved overgangen mellom vikingtid og kristen middelalder, utgjorde en vesentlig utfordring for den lokale makteliten. Ved å undersøke hvem som stod bak byggingen av de tidligste kirkene i regionen, slik det gjøres i kapittel 8, får vi et grunnlag for å trekke slutninger omkring hvordan samfunnseliten forholdt seg til den kristne læren.

I kapittel 9 trekkes trådene sammen, og resultatene fra avhandlingens enkelte deler presenteres. Fokuset ligger her på ulike former for relasjoner mellom den lokale eliten og sentralmakten, spørsmålet om personell kontra territoriell kontroll, og det mangfoldige maktgrunnlaget som stormennene bygde sin status på. Dette kapitlet munner ut i tentative skisser for mulige videre forskningsprosjekt med utgangspunkt i den problematikken som ligger til grunn for denne avhandlingen.

Kapittel 1

2 Sentralgårder og samfunnsstruktur

2.1 Innledning

Det hersker i dag relativt bred enighet om at det norske samfunnet i vikingtid og middelalder var et lagdelt samfunn, med en svært differensiert samfunnsstruktur hva angår sosioøkonomiske forhold. Dette står i kontrast til forestillingen om "de opprinnelige uavhengige germanske bønder", hvor tanken om de frie, noenlunde jevnlike norske bønder stod sentralt.¹ Andreas Holmsen får stå som en talsmann for den såkalte Gemeinfreie-teorien: *bøndernes følelse av innbyrdes likeverdighet har til forutsetning at det normalt bodde selveiere på gårdene, at en eiendomsløs og ættløs underklasse i almindelighed bare fantes innenfor bøndernes husstand, og at de sociale organisasjonsformene i det hele var svært uensartet.*² Blant norske historikere har denne siste forestillingen stått sterkt fra 1800-tallet og opp mot vår tid.³

Det trønderske samfunnet i vikingtid og kristen middelalder har, i tråd med Gemeinfreie-teorien, blitt framstilt som et "storbondesamfunn", et samfunn med få markerte toppfigurer, og med relativt jevnstilte og velstående bønder.⁴ Til grunn for dette synet ligger bl.a. Snorre Sturlassons fortellinger i *Heimskringla*, hvor vi flere steder møter de trønderske "bondehøvdingene" i roller hvor de opptrer som talsmenn for bøndene. Slik Snorre framstiller det, går konfliktlinjene i dette samfunnet mellom høvdingene og bøndene på den ene siden, og kongemakten på den andre. Det skapes inntrykk av en stor grad av harmoni innad i bondebefolkningen. Høvdingene ser i liten grad ut til å ha noen form for makt eller myndighet over den resterende delen av befolkningen. I den grad de uttaler seg, understreker Snorre gjennomgående at dette skjer på vegne av bøndene.⁵

Nyere undersøkelser har gitt grunnlag for å stille spørsmålstegn ved om det

1. Se for eksempel Iversen 1997, Skre 1997 og Fyllingsnes (upubl. manus) for en nærmere presentasjon av tidligere forsknings behandling av denne problematikken.

2. Holmsen 1939: 48.

3. Iversen 1996: 147.

4. F.eks. Holmsen 1977.

5. HG kap. 15, OT kap. 68.

trønderske bondesamfunnet var preget av en slik homogenitet. I stedet legges det sterkere vekt på de tegn på sosial differensiering som ulike typer kildemateriale peker i retning av.⁶ Det er ikke minst omfattende studier av gårdsnavn og arkeologisk materiale som bygger opp under en slik forståelse av samfunnsforholdene i vikingtid og tidlig middelalder.⁷

Begrepet "bonde" brukes i dag for å betegne de deler av befolkningen som driver med jordbruk i en eller annen form. Bøndene utgjorde imidlertid ingen homogen sosial gruppe, hverken i vikingtiden eller middelalderen. I noen sammenhenger er det grunn til å spørre om man ved bruken av begrepet bonde/bønder i deler av middelalderlovene og den norrøne litteraturen, sikter til spesielle grupper i bondesamfunnet. I en del tilfeller ser begrepet ut til å betegne en svært avgrenset sosial gruppe, nemlig bygdeeliten⁸ (mer om dette i kap. 8).

Noen sentrale begrep må trekkes inn i diskusjonen om samfunnsstrukturen i overgangsfasen mellom vikingtid og kristen middelalder, og disse vil i det følgende bli drøftet på et mer generelt grunnlag. Det gjelder i første rekke spørsmålet om slektskapets rolle og funksjon i samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder, og ikke minst grunnlaget for læren om det såkalte *ættesamfunnet*. Videre er det av vesentlig interesse å se hvordan en sentral kilde, lovene, framstiller forholdet mellom ulike grupper i samfunnet i middelalderen. Her er det naturlig å konsentrere seg om *Frostatingsloven*. Til slutt er det nærliggende å berøre debatten omkring leilendingsvesenets opphav, og drøfte hvorvidt det er grunn til å anta at den type sosiale relasjoner som kjennetegner denne samfunnsomformasjonen har eksistert før vi gjennom skriftlige kilder møter leilendingsvesenet på 1100-1200-tallet.

Når jeg velger å trekke fram akkurat disse punktene, er det fordi jeg mener de kan bidra til å kaste lys over forholdet mellom stormennene som disponerte de sentralgårdene som dette arbeidet omhandler, og den resterende delen av befolkningen. Det er i denne sammenheng viktig å avklare hvilke bånd som eksisterte mellom ulike samfunnsgrupper, og hvilke mekanismer stormennene kunne benytte seg av for å knytte til seg tilhengere. Avslutningsvis vil jeg gjennom en undersøkelse av landskyldstørrelsen til gårdene i noen trønderske bygder, si noe om sosioøkonomiske forhold i de samme bygdesamfunnene.

2.2 Slekten og enkeltindividet

*Og som jorden var en livsbetingelse for mannen, var ætten det også: gårdsbruk forutsetter kontinuitet, familie, ubrutt innbyrdes hjelp innad og vern utad. Alt dette gir ætten, og sterkest er ætten når dens medlemmer bor tett sammen.*⁹

Norske historikere, rettshistorikere og arkeologer har regnet ætten og ættefelleskapet

6. Sveaas Andersen 1977: 215-216.

7. Sveaas Andersen 1977: 60.

8. Jfr. B. Sawyer og P. Sawyer (in print).

9. Olsen 1926: 26.

som en sentral faktor i forhold til bosetningsutvikling og samfunnsorganisasjon i eldre tid. På dette grunnlaget har det norske samfunnet ved overgangen fra det førstetattlige samfunnet til middelalderens statssamfunn blitt karakterisert som et "ættesamfunn", et samfunn hvor individet i første rekke eksisterte som medlem av en bestemt ætt.¹⁰ Begrepet ættesamfunn er imidlertid ikke uproblematisk. Termen gir assosiasjoner til et samfunn hvor ætten var en klart definert gruppe. For å få slike entydige slektskapsforhold, må slekten regnes enten langs manns- eller kvinnelinjen, i tråd med et *unilineært* slektsystem. I store deler av den vestlige kristenhet har imidlertid det *bilaterale* slektskapsystemet vært det dominerende, og dette er mindre egnet til å skape store slektskoalisjoner enn unilineære systemer.¹¹

I de nordiske landene er det like fullt påvist en stor variasjonsbredde hva angår ulike kombinasjoner for beregning av slektskap. Det ser videre ut til at det har vært muligheter for tillempninger i arve- og eiendomssammenheng.¹² Det nordiske slektskapssystemet var hovedsakelig *bilateralt*. Ved inngåelse av ekteskap beholdt kvinnen tilhørigheten til sin egen slekt, samtidig som hun ble innlemmet i mannens. For barna var slektninger på morssiden like viktige som slektninger på farssiden.¹³ I Sverige gir den rike forekomsten av runesteiner med minneinnskrifter i enkelte svenske landskap et godt innblikk i et system hvor slektskap ble regnet både gjennom manns- og kvinnesiden. Dette medførte et nokså infløkt mønster av slektsgrupperinger og avstammingslinjer som eksisterte side om side, og som trolig tjente ulike sosiale interesser.¹⁴ For Islands del har flere understreket den dominerende rolle den bilaterale slektskretsen spilte i fristatstiden.¹⁵ Det lar seg imidlertid også gjøre å identifisere enkelte *patrilineære* trekk i de skandinaviske samfunnene, f.eks. gjennom en viss favorisering av menn og mannslinjen ved arv, bøtestraffbestemmelser ved drap m.m.¹⁶

Innenfor arveretten lar det seg tydelig spore en patrilineær slektsbevissthet i de eldste norske landskapslovene.¹⁷ I Magnus Lagabøtes Landslov er imidlertid de

10. KLN M XX: 587.

11. I *unilineære* slektskapssystem er det sammenbindende leddet avstamningen fra en felles stammor eller stamfar. Dette kan være en person som faktisk har eksistert, eller en mytisk skikkelse. Slektskapet til denne personen/skikkelsen regnes enten gjennom menn eller gjennom kvinner. Slektene overlapper ikke hverandre.

I *bilaterale* slektskapssystem regnes slektskap gjennom begge kjønn. Hvert individ har sin personlig slekt, og bare helsøsken vil ha en identisk slektskrets. En slik slektskrets er altså personlig, og eksisterer kun under det enkelte individets levetid. Dette er et individualistisk system, som ikke skaper et fundament for utviklingen av en felles gruppeidentitet. Winberg 1985: 14-17.

12. Hansen 1994: 134.

13. Krag 1995: 51.

14. Sawyer, B. 2000: 72-91.

15. Agnes S. Arnorsdóttir 1990: 81-82. Forfatteren understreker imidlertid at det i de fleste samfunn finnes flere enn en type slektskapssystemer, og at det i det islandske kildematerialet fra 1100- og 1200-tallet også finnes tegn på patrilineære tendenser. Det bilaterale prinsippet viser seg primært ved at arv gikk til slektninger på både manns- og kvinnelinjen, forsørgelsesplikten lå på begge slektslinjene, og det samme gjaldt plikten til hevn og til å betale mannsbøter.

16. Hansen 1994: 126.

17. Andersen 1977: 144-147.

sterkeste patrilineære trekkene tonet ned og til dels forsvunnet. Hansen tolker dette som et uttrykk for at det sterke patrilineære innslaget i landskapslovene er utformet i en spesiell historisk kontekst. I borgerkrigstiden (ca. 1130-1230) utspant det seg en maktkamp, hvor ulike strategier for sosial reproduksjon utgjorde et kjerneelement.¹⁸ I korte trekk kan dette beskrives som en kamp mellom aktører hvis samfunnsmessige posisjon var forankret i et førstatlig system basert på personlige allianser og lojalitetsbånd, og aktører som sluttet opp om nye, institusjonaliserte og hierarkisk oppbygde styringsapparater. De sistnevnte strukturene ga større muligheter for sosial mobilitet, og etablering av nye, alternative maktposisjoner.

Termen ættesamfunn har vist seg å være svært seiglivet, og det kan være av interesse å gå litt nærmere inn på hva man i tidligere forskning har lagt i begrepet. På hvilket grunnlag har det norske samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder blitt definert som et ættesamfunn, og på hvilket grunnlag kan vi eventuelt avvise disse teoriene?

Fraværet av privat eiendomsrett til jorden er et vesentlig element i læren om ættesamfunnet; jorden skal ha tilhørt ætten.¹⁹ Magnus Olsen er en representant for hva vi kan kalle den tradisjonelle oppfatningen av ættens betydning i det norske samfunnet i vikingtid og tidlig middelalder, noe som kommer klart til uttrykk i det sitatet som innleder dette avsnittet. Ifølge Magnus Olsen var den *patriarkalske storfamilien* den sosiale grunnenheten i jernalder og tidlig middelalder, eller "hos de høiere stående jordbrukere på et mere primært stadium".²⁰ For det norske samfunnet i vikingtiden nyanserer han riktignok bildet noe, idet han åpner for at en økning i befolkning, og derav følgende økt press på den dyrkbare jorda i enkelte områder av landet, kan ha bidratt til å splitte opp noen av de gamle ættenes "odelssæte".²¹ For deler av landet, særlig Østlandet og Trøndelag, hevder han imidlertid at det bare i mindre grad foregikk en slik kløyving av de gamle odelsgårdene i denne perioden. I samme ånd legger han til at disse områdene av landet var kjennetegnet av et forholdsvis lite innslag av leilendinger og trelles som hadde kjøpt seg fri og etablert seg på egne gårder. I de tilfeller presset på ressursene tvang fram en oppdeling av ættegården, hevder Magnus Olsen at dette ikke førte bort fra "den patriarkalske linje".²²

Bosetningshistoriske studier har vist at det er all grunn til å nyansere bildet av ættegården som normalen hva angår gårdsenheter i Norge i yngre jernalder. Ikke minst studier av de norske gårdsnavnene gir resultater som svekker teorien om ættegården som den helt ut dominerende grunnenheten i det sosiale nettverket. I denne sammenheng er *staðir*-navnene av spesiell interesse, fordi de på en særskilt måte bidrar til å kaste lys over framveksten av enkeltmannsgården som institusjon. Jørn Sandnes har drøftet denne navneklassens utbredelse i Trøndelag og kommer i denne sammenheng inn på dateringen av *staðir*-navnene. Det er i forbindelse med spørsmålet

18. Hansen 1994: 137-139.

19. Winberg 1985: 10-11.

20. Olsen 1926: 38.

21. Olsen 1926: 50.

22. Olsen 1926: 99.

om gårdsdeling, og da spesielt kløyving av opprinnelige navnegårder, denne navneklassen blir behandlet. Mens det tidligere har vært hevdet at gårdsnavn av denne typen viser tilbake på deling av eldre navnegårder, mener Sandnes *staðir*-gårdene må karakteriseres som selvstendige gårdsenheter, som i likhet med andre slike enheter er klart utskilt i terrenget.²³

Det faktum at mange gårdsnavn i denne navneklassen har et personnavn som førsteledd, har skapt en oppfatning av at *staðir*-navnene ikke kan være eldre enn vikingtiden. Ifølge Sandnes er dette en feilslutning. For Trøndelags del kan denne navneklassen gå helt tilbake til eldre jernalder, mens hovedtyngden av *staðir*-navnene trolig ligger innenfor tidsrommet ca. 500-900 e.Kr. Denne dateringen bygger for det første på det faktum at stordelen av de trønderske *staðir*-gårdene er store, sentrale gårder. Gårdene har seinere et skyldnivå som ligger godt over gjennomsnittet. Videre er det på mange *staðir*-gårder gjort arkeologiske funn fra eldre jernalder. Dette, sammen med det forholdet at mange av de antatte personnavnene i førsteleddet til disse gårdsnavnene er svært usikre, taler for at denne navneklassen har vært produktiv over et mye lengre tidsrom enn tidligere antatt. I samme retning peker for øvrig også undersøkelser fra Sverige og Danmark.²⁴

Studier av gårdsnavnene indikerer at enkeltgårder som fenomen ikke er en nyskaping i vikingtid, men at det snarere er grunnlag for å hevde at slike har eksistert i lang tid før vikingtidens økte mobilitet og store press på ressursene skal ha gjort utviklingen i retning av denne gårdsenheten naturlig. Små gårdsenheter og derpå følgende små familieenheter har altså vært utbredt, for ikke å si det vanlige mønsteret, allerede ved inngangen til vikingtiden. Små familieenheter har trolig ført til at slektsolidaritet i form av hevn og bot på kollektiv basis ikke gjaldt stort lenger enn mellom foreldre og barn.²⁵ Dette betyr selvsagt ikke at slekten ikke hadde viktige funksjoner i dette samfunnet. I spesielle situasjoner ville individet trenge hjelp og støtte fra en større gruppe enn "kjernefamilien", og i slike tilfeller ville slektinger på mors- og/eller farssiden kunne tre støttende til (jfr. ovenfor). Behovet for støtte fra slekten vil likevel trolig være mindre i et samfunn hvor det er etablert andre former for sammenlutninger eller fellesskap som kan yte enkeltindividet hjelp.²⁶

Læren om ættesamfunnet går godt sammen med den tradisjonelle forståelsen av det trønderske bondesamfunnet som et samfunn uten markerte lederskikkelser, hvor jevnbyrdige bønder i fellesskap fattet beslutninger (jfr. ovenfor 2.1.). Det byr imidlertid på større problemer å forene denne teorien med bildet av et lagdelt samfunn, hvor et lite sjikt av stormenn ivaretok sentrale funksjoner. Kildematerialet viser likevel at det er denne siste samfunnsforståelsen som har gyldighet for Trøndelag i vikingtid og tidlig middelalder. Lovmaterialet viser riktignok at slekten opprettholdt vitale funksjoner på det økonomiske og sosiale området. Særlig i forhold til arv går det fram at et stort antall slektinger hadde rettigheter. Tilhørigheten til bestemte slekter har

23. Sandnes 1971: 49.

24. Sandnes 1965: 143-144, Kousgård Sørensen 1958: 284, 288-294.

25. Bagge 1986: 148.

26. Winberg 1985: 17.

åpenbart hatt betydning for enkeltindividets status og posisjon i samfunnet. Den politiske betydningen av "ættefelleskapet" er imidlertid mer usikker, særlig fordi det i et samfunn med et hovedsakelig bilateralt slektskapssystem ikke dannes grunnlag for store og varige sosiale formasjoner basert på slektskap.²⁷

Stormenn og høvdinger spilte i det førststatlige samfunnet sentrale roller både i forhold til den religiøse kulten og den politiske aktiviteten på lokalplanet; to funksjoner som var tett vevd sammen. Stormennene knyttet til seg tilhengere bl.a. gjennom gaveutveksling og gjestebud (se 2.3.). Dette var med på å skape grunnlag for sosiale formasjoner av en viss størrelse og varighet. Poenget her er imidlertid at naboskap, vennskap og underkastelse sannsynligvis hadde en vel så viktig rolle i politisk, religiøs og sosial sammenheng som slektskap.²⁸

Et vesentlig problem ved begrepet "ættesamfunn", er at store samfunnsgrupper nødvendigvis faller utenfor det såkalte ættefelleskapet (se 2.4.). Sammen med det forholdet at det i de nordiske landene finnes få spor etter unilineære slektskapssystem, gjør dette det nærliggende å avvise teorien om "ættesamfunnet". Det betyr selvsagt ikke at jeg mener vi skal se bort fra de funksjoner slekten åpenbart ivaretok i middelalderen og tidligere perioder.²⁹ Det var imidlertid et bredt spekter av bånd mellom menneskene som skapte grunnlaget for de relasjoner individet hadde til omgivelsene. Slektskap var bare én av disse kategoriene. Som vi skal se i det følgende, spilte vennskap og andre former for allianser og avhengighetsbånd vesentlige roller i dette bildet.

I denne forbindelse er det også nærliggende å peke på at ekteskapsallianser og frilleforhold var viktige politiske middel, både i middelalderen og i tidligere perioder.³⁰ I Skandinavia møtte kirkens bestemmelser om ekteskap stor motstand. Dette kan ha sin bakgrunn i den betydningen ekteskapet spilte i slektenes alliansepolitikk, hvor bl.a. kirkens forbud mot skilsmisse og giftermål i bestemte slektsledd kunne føre til vanskeligheter. Før sentralmakten etablerte seg og fikk bygd ut sitt maktapparat, foregikk mye av den politiske maktkampen mellom mektige familier som både kjempet innbyrdes og mot en ekspanderende kongemakt om hegemoniet i et område. Ekteskap mellom innflytelsesrike familier var derfor en strategi for å konsolidere og bygge ut sin maktbasis.³¹

2.3 "Klær og våpen er vennegaver..."

Gaver og gaveutveksling har spilt en betydelig rolle i ulike samfunn og til ulike tider. I *Håvamål* finner vi flere vers som kretser rundt denne tematikken; vennskap og utveksling av gaver er nært bundet sammen. Mens gavmildhet er en av de mest verdsatte

27. Bagge 1986: 149.

28. Jfr. Bagge 1986: 151.

29. Det må understrekes at vi har lite materiale som konkret kan utnyttes for å rekonstruere slektskapsforhold i århundrene forut for de skriftlige kildenes tilkomst. Vi har derfor lite som kan bekrefte eller avkrefte teorien om ættens sentrale rolle i denne perioden. Jfr. Winberg 1985: 20.

30. Se Auður Magnúsdóttir 2001, som i avhandlingen *Frillor och fruar. Politik och samlevnad på Island 1120-1400*, diskuterer frillevesenets politiske rolle i det islandske samfunnet.

31. Sawyer, B. 1992: 51.

egenskapene et menneske kan ha, hører feighet og gjerrighet med blant de dårligste karaktertrekkene ved et menneske.³² Vennskap kjennetegnes av gjensidighet, og opprettelse og vedlikehold av vennsapsrelasjoner blir i den norrøne litteraturen gjerne forbundet med gjestebud og gaveutveksling.³³ Vennskap må her forstås i en videre betydning av begrepet enn hva vi gjerne legger i det i dag. Mens vi legger stor vekt på det emosjonelle aspektet ved vennskap, har vennskapet i det førststatlige samfunnet i like stor grad vært å oppfatte som en allianse mellom to parter. De to elementene utelukker selvsagt ikke hverandre, og det har blitt påpekt at det i et samfunn som ikke skiller mellom "den offentlige sfære" og "privatsfæren", heller ikke vil være grunnlag for å skille mellom personlig vennskap og politiske allianser.³⁴

Jon Viðar Sigurðsson har i avhandlingen *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*, drøftet forholdet mellom de islandske godene og deres "venner". Sigurðssons arbeid gir et ganske sammensatt bilde hva angår de ulike aktørenes ytelser og motytelser, forpliktelser og rettigheter som inngikk i maktrelasjonene. Godene var politiske og religiøse ledere i det islandske samfunnet; i tillegg hadde de en ledende rolle på tinget. Island var delt opp i et bestemt antall godedømmer, og den enkelte godes maktposisjon avhang av hvor mange menn han klarte å knytte til seg. For å opprettholde sin samfunnsmyndighet var godene avhengig av støtte fra en gruppe mennesker, som var tilstrekkelig stor til at de kunne hevde seg politisk og økonomisk i forhold til andre goder. Det er her godenes venner kommer inn i bildet, personer som var knyttet til goden gjennom bestemte ytelser fra godens side, noe som forutsatte motytelser fra den andre parten. Forholdet mellom en gode og hans venner var altså av gjensidig betydning.

Gaver hadde en vesentlig funksjon i dette systemet, og goden knyttet til seg venner og opprettholdt lojalitetsbånd ved hjelp av gaver. Dersom mottakeren ikke hadde råd til en motgave, var det en forutsetning for å kunne beholde gaven at den ble betalt tilbake med tjenester. Bare ved å betale tilbake med en motgave eller med tjenester av ulik art, sikret en seg eiendomsretten over gaven. Å motta en gave fra en gode la dermed sterke føringer på mottakeren.³⁵ Samtidig var mottakeren sikret økonomisk støtte i krisetider, og godene ga også beskyttelse mot overfall o.l.

Det må straks presiseres at dette bildet av maktmekanismer i første rekke kan gjøres gjeldende for Island, og er tatt med her for å illustrere hvordan forholdet mellom stormenn og deres "venner" kunne fungere i et førststatlig samfunn. Hva angår det økonomiske maktgrunnlaget var det trolig store forskjeller mellom islandske høvdinger og norske stormenn. For de norske stormennene dannet handel, vikingferder og jordegods med trelle eller leilendingsbruk en vesentlig del av det økonomiske maktgrunnlaget. De islandske høvdingene bygde hovedsakelig sin økonomi på tingfarekaup, sakøre, inntekter av gårdsdriften og lokalkirkelige institusjoner og ran.

32. *Hávamál* vers 40: *Uápnom ok uápom skolo uinir gleþiaz, þat er á siálfum sýnst. uíþrgefendr ok endrgefendr erost lengst uinir; ef þat bíþr at uerþa uel..*

33. Jon Viðar Sigurðsson 1993: 146-148.

34. Bagge 1986: 153-154.

35. Jon Viðar Sigurðsson 1993: 101-103.

Generøsitet overfor omgivelsene var imidlertid av vesentlig betydning for stormenn og høvdinger også i det norske vikingtidssamfunnet, og overdådige gjestebud var en måte å gi uttrykk for dette på.³⁶ Sagaene gir flere eksempler på hvordan stormenn og konger bevisst bruker gjestebud og gaveutveksling for å hevde seg i en politisk makt-kamp, og ikke minst for å skaffe seg tilhengere.³⁷ Det islandske godedømmet kan derfor i visse henseende fungere som en modell for skandinaviske høvdingers funksjoner i vikingtid og tidlig middelalder.

Et sentralt spørsmål er selvsagt hvor stabilt et politisk system, som er avhengig av en stadig sirkulasjon av til dels kostbare gjenstander, kan bli. Gaveutveksling foregikk til en viss grad mellom likestilte parter, men mer vanlig var det at stormenn knyttet til seg tilhengere som ikke forvaltet et tilsvarende materielt overskudd. Gaven ble i slike tilfeller gjengjeldt ved immaterielle ytelser i form av vennskap og/eller tjenester. Dette betød at stormannen i materiell forstand tapte på gaveutvekslingen. Hvis høvdingen utelukkende bygde opp sin maktposisjon gjennom å knytte til seg tilhengere ved hjelp av gaver, stod han i fare for å bruke opp sitt materielle overskudd. Dette medførte i så fall at hele grunnlaget for hans politiske lederstilling forsvant.³⁸ For å etablere et mer stabilt system var det nødvendig med en jevn tilførsel av ressurser. Store jordeiere og høvdinger som kontrollerte jernutvinningen eller viktige handelsruter, kan være eksempler på stormenn som var i stand til å skape maktposisjoner av lengre varighet, forutsatt at de greide å opprettholde en forsvarlig balanse mellom det som kom inn og det som gikk ut av materielle ressurser.

2.4 Hauld, bonde, løysing og trell

Gravmaterialet fra vikingtid og tidligere perioder viser at det varierte mye hva den døde fikk med seg i graven. Mens vi i enkelte graver finner enkle redskaper og masseproduserte smykker, har andre fått med seg utpregede luksusartikler, som sjeldne smykker, importerte glassgjenstander, fint dekorerte våpen osv. Det er problematisk å utnytte dette materialet direkte for å identifisere ulike sosiale grupper. Det arkeologiske materialet kan i enkelte tilfeller gi et rimelig grunnlag for å slutte at vi står overfor f.eks. en stormanns- eller høvdinggrav, men gir relativt få muligheter til å foreta en finmasket inndeling i ulike sosiale grupper.

For middelalderen gjør lov materialet oss på en helt annen måte i stand til å skille mellom ulike sosiale grupper i bondesamfunnet. Lovene indikerer et system, som rangerte befolkningen og viser de ulike gruppenes rettigheter og forpliktelser med hensyn til straffeutmåling, bøter o.l. Øverst på den sosiale rangstigen i det trønderske bondesamfunnet, som i landet for øvrig, stod odelsbonden eller *haulden*.³⁹ Selve begrepet

36. Jfr. Jon Vidar Sigurdsson 1993: 118, 290-293. Forfatteren hevder her at disse likhetene har eksistert fram til omkring år 1200. Fra slutten av 1100-tallet kan vi registrere endringer i kongedømmets ideologi og maktgrunnlag, noe som førte til at kongene etter ca. år 1200 var mindre avhengig av å bruke gaver for å bygge opp og vedlikeholde sin maktposisjon.

37. Bagge 1986: 151-153.

38. Bagge 1986: 154-155.

betydning er ikke like lett å gripe, men i de østlandske kristenrettene ser *haudd* ut til å være betegnelsen på frie bønder i sin alminnelighet.⁴⁰ I Frostatingsloven er *haudd* brukt om en odelsbonde som satt på en gård som hadde vært i slektens eie i 4 generasjoner. På den sosiale rangstigen var det bare fremtredende representanter for hird og kirke som befant seg over *haudden*, og under ham stod de øvrige gruppene i bondesamfunnet. Disse fikk sin rett gradert nedover fra *hauddens*.⁴¹

Treller og trelleætlinger befant seg nederst på rangstigen. Trellene stod utenfor loven, dvs. at de nesten ikke hadde noen personlige rettigheter, men var å betrakte som sin herres eiendom. Det var to muligheter til å komme seg ut av trelldommen; det ene var å bli gitt fri, men det mest vanlige var at trellen kjøpte seg fri. Mennesker som var på veg ut av trelldommen ved frikjøp, gikk under betegnelsen *løysinger*. Løysingen stod i en halvfri stilling mellom trell og fri, og var fremdeles bundet i et avhengighetsforhold til sin tidligere herre. Han fikk imidlertid nyte godt av begrensede personlige rettigheter. Først når han hadde kjøpt seg helt fri og holdt sitt frihetsøl eller *frelsesøl*, fikk han fulle personlige rettigheter.^{42 43}

Mellom odelsbonden og trellen finner vi en gruppe *frie menn uten odelsbondestatus*. Gulatingsloven omtaler disse som *bønder* med halv odelsrett, mens vi i Frostatingsloven finner dem omtalt som *årbårne menn*. Kriteriet for en årbåren mann var at han hadde 4 generasjoner med frie menn bak seg.⁴⁴ En annen gruppe som plasserer seg i nærheten av de årbårne menn på den sosiale skalaen, er de mennesker som i loven går under betegnelsen *rekstegn*. Dette er en benevning som vi bare finner i Frostatingsloven, og etymologien er omdiskutert.⁴⁵ *Rekstegn* er i loven enten plassert mellom den årbårne mannen og løysingen, eller mellom den årbårne mannen og løysingssønnen. Ebbe Hertzberg mente *rekstegn* var betegnelsen på en sosial gruppe som utgjorde et fremmedelement i det trønderske bondesamfunnet, og det har vært lansert en teori om at det kan være snakk om samiske jegere, en næringsgruppe som de bofaste bøndene måtte forholde seg til.

Andre har framholdt at betegnelsen mest sannsynlig har vært benyttet om mennesker som ikke var så bofaste som den fribårne og ættefaste bonden.⁴⁶ Tore Iversen har tolket *rekstegn* som betegnelse på en gruppe mennesker som hadde kjøpt seg fri av tyrmsler før det hadde gått fire generasjoner, som var det normale. Denne gruppen vil ut fra dette standpunktet kunne klassifiseres som sosialt lavtstående, og førsteleddet "rek" kan ifølge Iversen tolkes som et uttrykk for at en *rekstegn* var på drift i sosial

39. NgL I: 244. I dette avsnittet av Frostatingsloven regnes de ulike samfunnsgruppenes landnåmsbot opp: *At landnámi scal hauddr taca vj. aura. lendir menn ir. aura. oc sacgillt allt...*

40. Helle 1974: 156.

41. NgL I: 244.

42. NgL I: 212.

43. Iversen 1997: 213-215.

44. NgL I: 237.

45. KLNLM XIV: 35.

46. KLNLM XIV: 35.

forstand, men også vise til at dette var mennesker som hadde mulighet til å reise bort fra sin gamle herres eiendom.⁴⁷

Vi ser at Frostatingsloven opererer med en finslept gradering av ulike samfunnsgrupper, og dette kan tolkes dit hen at vi under odelsbonden ser konturene av et bondesamfunn preget av det Tore Iversen betegner som *gradert ufrihet*, dvs. trinnvis tilpasset personlig avhengighet.⁴⁸ Lovmaterialet er med på å bygge opp under bildet av et bondesamfunn preget av til dels store sosiale ulikheter.

2.5 Tidlig leilendingsvesen i Trøndelag?

Nært knyttet til spørsmålet om ulike former for relasjoner og avhengighet i bondesamfunnet i eldre tid, står problemstillinger vedrørende en eventuell forekomst av godssamlinger og leilendingsvesen i det førstatlige samfunnet (dvs. før ca. år 1100). For landet som helhet foreligger det ingen omfattende undersøkelser som spesifikt har behandlet dette temaet, men enkelte lokale studier kan likevel bidra til å kaste lys over problemstillingen.

Flere har vært inne på at det også før kirke og statsmakt på 1100- og 1200-tallet utviklet et omfattende lovverk for å regulere leilendingsvesenet, var en betydelig mengde bønder som var leilendinger under store jordherrer.⁴⁹ Det har riktignok blitt diskutert hvorvidt de former for avhengighet som må ha forekommet i vikingtiden mellom høvdinger og bønder, hadde noen likheter med leilendingsvesenet i middelalderen.⁵⁰ Tore Iversen har karakterisert vikingtidens leilendingsvesen som et *personavhengig system*, hvor relasjonene mellom patron og klient varierte mellom frivillighet og tvang. Dette står i kontrast til middelalderens *saklige* økonomiske relasjoner mellom jordeier og leilending, som blir relatert til kongedømmets og kirkens organisering av samfunnet i retning av et statssamfunn på 1100-tallet.⁵¹ Iversen ser det personavhengige leilendingssystemet i sammenheng med bruken av ufrie, dvs. trelles, på det han omtaler som hovedgårder. Bruken av ufrie medførte en stadig frigivning, og de frigitte ble i stor grad plassert som avhengige bønder rundt hovedgårdene. Det var sterke personbindinger mellom jordherren og de frigitte; derav betegnelsen personavhengig leilendingsvesen.⁵² Med utgangspunkt i Snorres skildring av Erlings Skjalgssons gårdsdrift med et betydelig innslag av trelles hevder Iversen at de frigitte trelle ble

47. Iversen 1997: 223.

48. Iversen 1997: 227.

49. Bull 1931: 121-122, Holmsen 1977: 216. Andreas Holmsen påpeker de store regionale forskjellene som må ha eksistert. Forholdsvis lite press på ressursene skal f.eks. ha hindret framveksten av et tidlig leilendingsvesen i Trøndelag. Dette står i kontrast til forholdene på Sørvestlandet, hvor knapphet på jord i kystområdene la grunnlag for utviklingen av et leilendingsvesen før rikssamlingen.

50. Jeg viser her særlig til en debatt i *Heimen* nr. 3 og 4 1995, og nr. 2 1996, hvor Tore Iversen, Kåre Lunden og Knut Dørum med utgangspunkt i Iversens artikkel "Framveksten av det norske leilendingsvesenet i middelalderen - en forklaringsskisse" (*Heimen* nr. 3 1995), har diskutert overgangen fra vikingtidens "primitiv" leilendingsvesen til middelalderens "modne". Jfr. også Sandnes 2000.

51. Iversen 1996: 147.

52. Iversen 1996: 154.

satt til ulike oppgaver, hvor rydding av nye gårder inngikk som en av disse. Høvdingen hadde følgelig både trelle, som arbeidet på hovedgården og løysinger, som ryddet nye gårder og etablerte seg på sin tidligere herres jord.⁵³ Her må det riktignok innvendes at Snorres skildringer av Erlings Skjalgssons storgårdsdrift og trellehold ikke uten videre kan tas som vitnesbyrd om hvordan dette virkelig fungerte på tidlig 1000-tall. Vi må også her vurdere muligheten av at Snorres skildringer er farget av hans forestillinger om fortiden.

Undersøkelser fra Sørvestlandet viser en klar sammenheng mellom områder som ut fra arkeologisk materiale og sagaopplysninger peker seg ut som maktsentra i vikingtiden, og områder som i seinere perioder skilte seg ut gjennom en høy andel av sentralgods og lite bondeselveie. Videre avspeiler jordeiendomsforholdene et lagdelt samfunn i vikingtiden. I områder hvor sentralkirkelige institusjoner eller kongemakten eide mye jordegods i middelalderen, er det grunnlag for å regne med at store deler av befolkningen var leilendinger allerede i vikingtiden.⁵⁴

Resultatene fra disse undersøkelsene på Sørvestlandet har av flere blitt brukt som et argument for eksistensen av godssamlinger som skal ha hatt sitt opphav i vikingtiden.⁵⁵ Det kan innvendes at forholdene i denne delen av landet ikke nødvendigvis er representative for landet som helhet. Videre er det mange usikkerhetsmomenter knyttet til *når* kongemakten fikk hånd om det jordegodset som i middelalderen lå under kronen. Tradisjonelt har denne godstilegnelsen blitt satt i sammenheng med kongenes konfiskasjoner av jordegodset til stormenn som opponerte mot kongemakten under rikssamlingen.⁵⁶

Flere forhold peker imidlertid i retning av at den storstilte refordelingen av jordegods som fant sted i borgerkrigstiden, er et resultat av at kongemakten i denne perioden kom i besittelse av store jordeiendommer.⁵⁷ De kongelige godskonfiskasjonene kan altså i stor utstrekning skrive seg fra borgerkrigstiden snarere enn fra rikssamlingen.

Videre er det forhold som tyder på at det nettopp i perioden etter rikssamlingen foregikk en utvikling i retning av at stadig flere bønder ble leilendinger under store jordeiere. Som en forklaring på at stormennene i tiden etter rikssamlingen fikk sterkere motiver til å samle jordegods har nedgangen og etterhvert opphøret i inntekter av vikingferdene blitt nevnt.⁵⁸ Om det har eksistert godssamlinger også før denne tid, er vanskeligere å avgjøre sikkert. Flere forhold peker likevel i retning av at dette kan ha vært tilfelle i deler av landet (jfr. ovenfor).

Overføringen av jordegods fra bønder til kirke og kongemakt lar seg i mange tilfeller forklare som konsekvenser av religiøse holdninger eller økonomiske vanskeligheter. Sammen med reduksjonen og etterhvert opphøret i trelleholdet, har trolig

53. Iversen 1996: 152.

54. Bjørkvik 1995: 71-74.

55. Skre 1997: 77.

56. Holmsen 1977: 286.

57. Bagge 1986: 181.

58. Bagge 1986: 163, 179.

dette vært de viktigste drivkreftene bak utviklingen av leilendingsvesenet.⁵⁹ Disse faktorene peker alle i retning av at perioden fra siste halvdel av 1000-tallet og utover må ha vært avgjørende for framveksten av et omfattende leilendingsvesen.

Jeg vil ikke utelukke muligheten for at det har forekommet et tidlig leilendingsvesen i en eller annen form i Trøndelag. Det er uansett klart at det eksisterte ulike former for avhengighetsbånd mellom menneskene, og at relasjoner ble skapt og opprettholdt ved hjelp av ytelser i form av gaver og tjenester. Slike relasjoner var lite formaliserte, og må ha eksistert på mange plan, både innen og mellom ulike samfunnsgrupper. Dette står i motsetning til middelalderens leilendingsvesen, som var formalisert og regulert etter klare rettslige prinsipper.

2.6 Sosioøkonomiske forhold i noen trønderske bygder

Fem bygder og grendelag er valgt ut for dybdeundersøkelser, med det formålet å studere sosioøkonomiske forhold innen disse enhetene. De områdene jeg har valgt å se nærmere på, er primært valgt ut fra jordbruksgeografiske overveielser. Det er lagt vekt på å få representert bygder og bygdelag som er hjemmehørende i forskjellige jordbruksgeografiske soner. Axel Sømmes inndelinger, slik disse er skissert i *Jordbrukets geografi i Norge*, er benyttet i denne sammenhengen.⁶⁰ Ifølge Sømmes klassifikasjon, kan Trøndelagsbygdene deles inn i tre jordbruksgeografiske soner:

Sone XIV: bygder ved Trondheimsfjorden

Sone XV: dal- og fjellbygder

Sone XVI: andre indre bygder

Sone XIV kjennetegnes ved store områder med marine avleiringer, gode sommer-temperaturer og godt kornklima, kort sagt gode jordbruksområder.⁶¹ Inntrøndelags beste jordbruksbygder finner vi i flatbygdene omkring Trondheimsfjorden, mens tilsvarende gode jordbruksbygder i Uttrøndelag i stor grad er lokalisert til utløpene av vassdragene Gaula, Orkla og Nea.⁶² Jeg har valgt å ta for meg Melhus i Gauldalen og bygdelagene i det gamle Sparbu prestegjeld som eksempler på bygder som faller inn under Sømmes sone XIV. Kornproduksjonen har vært og er fortsatt en bærebjelke innen jordbruket i disse bygdene. Dette er imidlertid områder med et variert næringsgrunnlag, hvor adgang til fiske og beite er viktige tilleggssressurser. I Melhus har f.eks. laksefisket vært av stor økonomisk betydning, også for gårder som i utgangspunktet er begunstiget med gode vilkår for korndyrking og annet jordbruk.

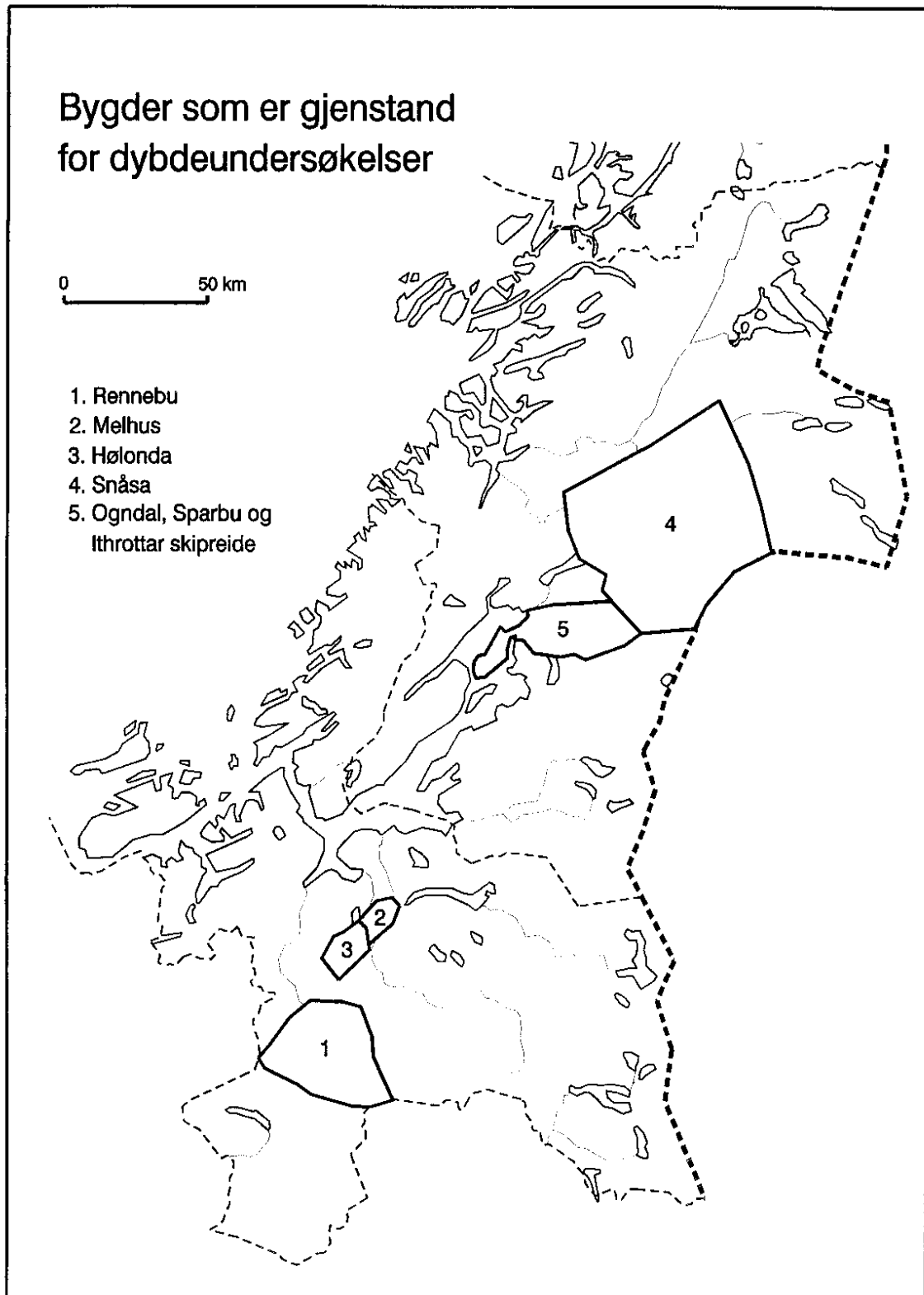
Den neste kategorien, *dal- og fjellbygder*, omfatter i hovedsak høytliggende bygder med et relativt tørt klima. Mens det er store beiteområder i denne sonen, er vilkårene for korndyrking mer usikre.⁶³ I mitt utvalg er det bare Hølonda som kan regnes med i

59. Bagge 1986: 180-181.

60. Sømme 1954.

61. Sømme 1954: 199-209.

62. Sandnes 1971: 17-18.

denne kategorien. Mens jeg for de to andre jordbruksgeografiske sonene har plukket ut bygder i både Ut- og Inntrøndelag, har jeg for sone XV bare representert Uttrøndelag. Dette henger sammen med at de to bygdene i Nord-Trøndelag som hører hjemme i sone XV, Lierne og Meråker, av ulike grunner må falle ut. Lierne fordi vi ikke har middelalderkilder som dekker dette området, bygda er ikke representert i middelalderens jordebøker, og Meråker fordi denne bygda opprinnelig var en del av det gamle Stjordølafylke, og dermed en del av Uttrøndelag, i likhet med Hølonda.

Sømmes siste kategori, *andre indre bygder*, er områder med til dels gode forhold for jordbruk, om enn noe mer usikre vilkår for korndyrking enn i sone XIV.⁶⁴ Snåsa og Rennebu faller inn under denne kategorien. Begge bygdene har områder med til dels godt jordbruksland, men også store skog- og fjellområder som kan utnyttes til jakt og fiske.

Det er viktig å ha i minnet disse forskjellene i økologi og næringsgrunnlag mellom de bygdene vi skal undersøke, fordi dette i seg selv kan danne grunnlag for ulikheter i sosiale og økonomiske forhold, som i sin tur var avgjørende for framvoksten av politiske og sosiale enheter. Ulik tilgang på ressurser kan ha gitt grunnlag for ulikheter i samfunnsutviklingen innen regionen.

2.6.1 Rennebu

Rennebu ligger som den sørligste bygda i Orkla-dalføret i Sør-Trøndelag. Tyngden av bosetningen finner vi i dalbunnen, hvor gårdene ligger på hver side av Orkla. Jorda består av aur med et lag mold oppå, noe som gir gode vilkår for jordbruk. Mens gårdene i dalbunnen ligger på rundt 260-270 m.o.h., finner vi også gårder oppe på åsryggene som ligger på opp til 475 m.o.h..⁶⁵ I den sørligste delen av bygda er bosetningen spredt på høydedragene mot Oppdal (Rennebuskogen), mens vi nord for Berkåk mot Soknedal (Nordskogen) også finner relativt høytliggende bosetting.⁶⁶

Med hovedtyngden av bosettingen konsentrert til hoveddalføret, har man hatt en gårdsstruktur med til dels sterkt oppdelte gårder og et teigblandingssystem med bebyggelsen samlet i klyngetun. Jordbruket har fra gammelt av vært den viktigste næringsvegen, selv om bygda har til dels rike utmarksområder som er blitt sterkt utnyttet.⁶⁷ Vi skal likevel ikke overdrive utmarkas betydning for ressursgrunnlaget i denne fjellbygda. Arnfinn Kjelland har i en undersøkelse studert omfanget og sammensetningen av husdyrproduksjonen i Rennebu og konkluderer bl.a. med at åkerproduktene (kornet) utgjorde den overlegent største delen av jordbruksproduksjonen i bygda. Dette er, som Kjelland selv påpeker, helt i tråd med Kåre Lundens resultater fra tidligere, som "forfremmer" åkerbruket (innmarka) til en ledende stilling i det gamle norske agrarsamfunnet.⁶⁸

63. Sømme 1954: 207.

64. Sømme 1954: 205-206.

65. Halvorsen 1973: 2.

66. Kjelland 1981: 11.

67. Kjelland 1981: 13-14.

I *Aslak Bolts jordebok* finner vi 30 gårder fra Rennebu. Det første som slår en med tallene fra denne bygda, er at det jevnt over svært høye nivået på skyldstørrelsen. Rennebu skiller seg på dette punktet klart fra de andre bygdene i undersøkelsen. Tre gårder markerer seg som storgårder, nemlig Grindal, Herrem og Flå, med en landskyld på henholdsvis 29-0-00, 30-1-12 og 36-0-00.⁶⁹ I den andre enden av skalaen finner vi gårder som Grøtan og Risan, med en landskyld på 1-0-00 (Grøtan) og 2-0-00 (Risan).

Ser vi på det materialet som ble innsamlet av *Landkommisjonen av 1661*, finner vi at hele 15 gårder tilfredsstiller kravene til storgårder slik jeg har definert det, dvs. gårder med ei landskyld på 2-2-20 eller mer.⁷⁰ De tre gårdene som utmerket seg i *Aslak Bolts jordebok* er fortsatt med blant bygdas høyest skyldsatte, men har fått følge av langt flere, hvorav Vold med ei landskyld på 7-2-20 er den desidert største. Mens det på 1430-tallet er svært store forskjeller mellom topp og bunn på listen, har dette jevnet seg noe mer ut på 1600-tallet.

Det er flere problemer knyttet til det å anvende *Aslak Bolts jordebok* på denne måten, ikke minst fordi det bare er en liten del av gårdene i Rennebu som er inkludert i jordeboka. De registrerte gårdene utgjør ikke nødvendigvis et representativt utvalg av gårder fra bygda. Jeg vil likevel hevde at det må være mulig å bruke dette materialet for å si noe om sosioøkonomiske forhold i de bygdene jeg her behandler, og at materialet i det minste vil kunne gi en indikasjon på det økonomiske nivået til de gårdene som er med. For Rennebus del er det rimelig å slutte at vi har å gjøre med et bondesamfunn med store variasjoner i velstand og økonomisk styrke mellom de ulike gårdene.

2.6.2 Melhus

Melhus ligger i de nedre delene av Gauldalen, og bygda utgjør et av de beste jordbruksområdene i Sør-Trøndelag. Den eldste delen av bosetningen finner vi på de slake flatene i dalbunnen på hver side av Gaula, som renner tvers gjennom bygda. Elva har spilt en viktig rolle, både økonomisk og som ferdselsåre.

Tyngdepunktet i bosetningen i Melhus ligger i dalbunnen og er konsentrert om det fruktbare landskapet på hver side av Gaula. De til dels store flatene nede i dalbunnen er omkranset av skogkledde åser, og i skogsområdene finner vi flere små vann og innsjøer. Karakteristisk for gårdsnavnene i bosetningens kjerneområde er den høye forekomsten av gårder med naturnavn. Kvål, Voll, Øy, Rimol og Gimsan er eksempler på gårdsnavn som alle kan plasseres i denne kategorien. Dette vitner om høy alder på den eldste gårdsbosetningen i Melhus.

En gjennomgang av *Aslak Bolts jordebok* og materialet fra *Landkommisjonen av 1661* gir en pekepinn på den økonomiske strukturen i bygda i henholdsvis seinmiddelalder og tidlig nytid. Fra *Aslak Bolts jordebok* har jeg gått gjennom tallene for Gimsan

68. Kjelland 1981: 114, 123.

69. Skyldstørrelsen er her oppgitt i spann, dvs. at Grindal hadde en landskyld på 29 spann, Herrem 30 spann 1 øre og 12 marklag.

70. De gårdene som har det dobbelte eller mer av den gjennomsnittlige landskylden i de enkelte områdene, defineres som storgårder.

skipreide, dvs. gårdene på vestsida av Gaula, mens materialet fra *Landkommisjonen* fanger inn større deler av bygda. Ettersom jeg her primært er ute etter å si noe om det generelle økonomiske nivået til enkeltgårder og det innbyrdes forholdet mellom disse, burde det ikke være problematisk at *Aslak Bolts jordebok* dekker et mindre geografisk område som *Landkommisjonen*.

Det er registrert 16 gårder fra Gimsan skipreide i *Aslak Bolts jordebok*. To gårder står i en klasse for seg hva angår størrelsen på landskylda, nemlig Øie og Gimsan, med en landskyld på henholdsvis 30-0-00 og 40-0-18.⁷¹ Spranget er stort fra disse to markante storgårdene og til gårder som Kvam og Lefstad, som er registrert med ei landskyld på henholdsvis 0-0-08 og 0-1-03. Ellers finner vi i Gimsan skipreide mange gårder med ei landskyld på rundt 3-4 spann, f.eks. Holem 3-0-00 og Nyhus 4-0-00. Alle usikkerhetsmomentene tatt i betraktning, indikerer tallene at vi har å gjøre med et samfunn med store ulikheter i fordelingen av verdier og ressurser.

I materialet fra *Landkommisjonen* er det registrert 69 navnegårder fra Melhus. Av disse kan 10 klassifiseres som storgårder: Kregnes, Holem, Rimol, Øyås, Vold, Gimsan, Melhus, Gravråk, Skjeringstad og Kvål. Spranget mellom topp og bunn på lista er ikke lenger så stort som i seinmiddelalderen, men det er markante forskjeller i størrelsen på landskylda til f.eks. Gimsan med en landskyld på 13-0-12, og Fornes med en landskyld på 0-2-12.

2.6.3 Hølonda

Hølonda ligger mellom Gauldalen og Orkdalen, og må kunne karakteriseres som ei typisk innlandsbygd. Bygda ligger i et skogsrikt område, hvor landskapet preges av at flere dalfører og vassdrag skjærer inn i det og deler det opp. Relativt små og avgrensede arealer er tatt i bruk til korn dyrking. Som nevnt ovenfor ligger Hølonda på grensen mellom to økologiske soner. Bygda grenser mot kornbygda Melhus i øst, mens landskapet mot vest går over i fjellområder, noe som vanskeliggjør dyrking av jorda. Skogsdrift har i perioder utgjort en svært vesentlig del av næringsvegen i bygda.⁷²

En gjennomgang av de gårdene på Hølonda som nevnes i *Aslak Bolts jordebok*, avslører ikke uventet forskjeller mellom gårdene hva angår landskyldstørrelsen, selv om vi her ikke finner så markante storgårder som i nabobygda Melhus. I alt 15 gårder fra Hølonda er med, og av disse er det to som klart skiller seg ut som storgårder: Ven og Eid. Spranget er stort fra en gård som Bjørkjennås, som har ei landskyld på 0-1-12, til Eid, med ei landskyld på 19-0-00.

Går vi over til materialet fra *Landkommisjonen av 1661*, får vi noen flere gårder som kan klassifiseres som storgårder, nemlig Grøtan, Ven, Kolbrandstad, Restad, Eid og Skjegstad. Vi ser at både Eid og Ven markerer seg også i dette materialet, hvilket tyder på at disse gårdene har opprettholdt sin solide økonomiske status og posisjon i samfunnet. Det er videre interessant å merke seg at Grøtan peker seg ut som den største gården i materialet fra 1661. Grøtan var i middelalderen kirkested, og hadde som

71. Ut fra opplysningene i jordeboka var Øie udelt på 1430-tallet, mens Gimsan var delt i seks bruk.

72. Helland 1898: 320-325.

sådan viktige sentralfunksjoner i samfunnet. At gården i tidlig nytid er den som er høyest skyldsatt underbygger inntrykket av at vi står over for en sentralgård med en viss grad av kontinuitet. Gårder som Langås og Jønland, med en landskyld på henholdsvis 0-2-00 og 0-1-12, føyer seg inn i rekken av de mange gårdene med lav landskyld.

2.6.4 Snåsa

Snåsa ligger mellom Innherred og Namdalen, og bygda er i utstrekning den største i Nord-Trøndelag fylke. Store deler av arealet er fjellterreng, mens bare en liten del er skog og dyrkingsjord.⁷³ Bosetningen er konsentrert til området rundt Snåsavatnet, og til de to hoveddalførene til Granaelva og Jørstadelva. Jordsmonnet er godt egnet for jordbruk i disse delene av bygda. Snåsa regnes som ei god kornbygda, men har også store skogkledde områder.⁷⁴

I *Aslak Bolts jordebok* er det registrert 20 navnegårder fra Snåsa. Mens en liten gård som Omlie har en landskyld på 0-1-03, har den største gården Medjås en landskyld på 8-0-00. Forskjellene er med andre ord ikke så markante her som i bygder som Rennebu og Melhus, selv om de er klare nok. I 1661 er det jevnt over mindre forskjeller i størrelsen på landskylda på gårdene i Snåsa; spranget er mindre mellom topp og bunn. Medjås, som i 1430-årene framhevet seg som en storgård, kommer nå langt ned på listen over de største gardene i bygda. Nå er det i stedet gårdene Sem, Berg, Aun, Svarva, Kjenstad, Klev og Jørstad som kan klassifiseres som storgårder. Jørstad er den klart største, med ei landskyld på 5-0-00. Skromo og Gåsmo, med ei landskyld på henholdsvis 0-0-12 og 0-0-06, befinner seg i den nedre delen av den skalaen over økonomisk styrke og velstand som jordebøkene kan sies å representere.

2.6.5 Ogndal, Sparbu og Ithrottar skipreide

Jeg har valgt å behandle gårdene som ligger inn under Ogndal, Sparbu og Ithrottar skipreide under ett. Dette området er blant de beste jordbruksbygdene i Trøndelag. Sparbu utgjør et gammelt kjerneområde for bosetningen i Inntrøndelag, og det åpne, slake landskapet gir svært gode vilkår for jordbruk, ikke minst korndyrking. Jordsmonnet består av leire og sand, samt en del myrstrekninger, og er svært fruktbart.⁷⁵

Når vi vurderer tallene fra *Aslak Bolts jordebok*, er det tilsynelatende mindre forskjeller mellom topp og bunn her enn i f.eks. Rennebu og Melhus i samme periode. Noen gårder markerer seg riktignok som klare velstandsgårder; det gjelder Bruem, Strugstad og Brandsegg i Ogndal skipreide, Rannem og Frøset i Ithrottar skipreide og Hodal, Skorset og Dalem i Sparbyggja skipreide. Rannem har den høyeste landskylda, 18-0-00. Av mindre gårder kan nevnes Finstad, Kvitvang og Lundsauve, med ei landskyld på henholdsvis 0-1-03, 0-1-16 og 0-2-06. Alt i alt viser tallene fra de tre

73. Sandnes 1956: 9-10.

74. Helland 1909: 607-610.

75. Helland 1909: 441.

skipreidene at det utkrystalliserer seg noen markante storgårder, som klart hever seg over den store massen.

Ser vi så på materialet fra *Landkommisjonen*, finner vi 143 navnegårder fra Sparbu prestegjeld. Av disse er det 19 gårder som faller inn under min definisjon av en storgård. Det gjelder følgende gårder: Trana, Skei, Brandsegg, Ryan, Vekre, Henning, Dalem, Tollberg, Smolan, Lorvik, Bulung, Mære, Lønnem, Holan, Lø, Rannem, Østerås, Vist og Lein. Gårder som Skei, Tollberg og Lø, med ei landskyld på henholdsvis 6-2-12, 9-2-08 og 7-0-12, rager klart over gårder som Kapstad, Grindberg og Neset, med ei landskyld på henholdsvis 0-1-18, 0-2-12 og 0-1-12. Det er i det hele markante forskjeller i nivået på landskylda mellom gårdene i Sparbu, men i likhet med de andre områdene av Trøndelag som er med i undersøkelsen, er nivået jevnere i 1661 enn i seinmiddelalderen. Skyldstørrelsen til gårdene på dette tidspunktet viser at vi står overfor et område der flere gårder har hatt en svært solid økonomisk basis.

2.7 Sammendrag

I vikingtid og middelalder utgjorde vennskap, slektskap, naboskap og andre former for allianser og avhengighetsbånd det vesentlige grunnlaget for mellommenneskelige relasjoner. Termen "ættesamfunn" røper hvilken av disse kategoriene som i tidligere forskning har blitt betraktet som den mest sentrale. Det bilaterale slektskapssystemet, som har vært det mest utbredte i de nordiske landene i vikingtid og middelalder, har imidlertid forhindret etableringen av fast definerte slektsgrupper eller ætter. Sammen med det forholdet at enkeltgårder trolig har vært svært utbredt i Norge allerede ved inngangen til vikingtiden, er dette faktorer som taler mot tanken om en samfunnsform hvor enkeltindividet i første rekke eksisterte som medlem av en bestemt ætt.

Fra ulike samfunn kjenner vi til den betydningen gaver og gaveutveksling har og har hatt ved opprettelsen av avhengighetsforhold mellom mennesker. Gaveutveksling spilte en vesentlig rolle i det islandske samfunnet, hvor gudene brukte gaver for å sikre seg allierte og støttespillere. Også for de norske høvdingene har gaveutveksling og gjestebud hatt en tilsvarende funksjon. Mens høvdingen kunne tilby sine tilhengere eller allierte militær og/eller økonomisk sikkerhet, var han til gjengjeld garantert politisk støtte.

De norske middelalderlovene tegner et bilde av et lagdelt samfunn, hvor enkeltmenneskets rettigheter og plikter i stor grad var definert ut fra den sosiale gruppe som enkeltindividet ble født inn i. På bakgrunn av Frostatingslovens skissering av de ulike samfunnsgruppenes rettigheter, har det trønderske middelaldersamfunnet blitt karakterisert som et samfunn preget av *gradert ufrihet* (jfr. 2.4.). Det er et stort sprang fra odelsbonden eller haulden, som utgjorde det sosiale toppsjiktet, til trelle eller trelleætlinger, som nærmest var å regne som sin herres eiendom.

Ovenfor har jeg kort og noe skjematisk gått gjennom materialet fra to jordebøker, og sett hva vi kan lese ut av disse vedrørende sosioøkonomiske forhold i noen utvalgte bygder. Denne gjennomgangen bygger opp under inntrykket av at Trøndelag i middelalderen, og trolig også i tidligere perioder, var et samfunn med markante for-

skjeller når vi går ned på gårdsnivå og undersøker den økonomiske styrken til de ulike gårdene.

At vi i bygder som Hølonda og Snåsa tilsynelatende finner relativt små forskjeller i skyldstørrelsen til gårdene, er ikke særlig overraskende. I disse mer perifere bygdene, med mindre tetthet i bosetningen og dårligere vilkår for jordbruk, ligger forholdene dårligere til rette for utviklingen av sentralgårder som klart skiller seg ut i forhold til omgivelsene. Når dette er sagt, må det straks legges til at vi i f.eks. Hølonda har registrert gårder som markerer seg som sentralgårder med et solid økonomisk fundament. De helt store toppene, som vi har registrert i Rennebu og Melhus, finner vi likevel ikke her. Landskyldmaterialet antyder derfor at det i bygder som Hølonda og Snåsa har vært mindre forskjeller mellom gårdene, men gir ingen grunn til å slutte at disse bygdene har vært preget av en egalitær samfunnsstruktur. At det i skriftlige kilder fra middelalderen som diplomer og sagaer, heller ikke opptrer særlig mange personer som direkte kan knyttes til Snåsa eller Hølonda, underbygger likevel inntrykket av bygdesamfunn uten markante sosiale skillelinjer.

Melhus og Rennebu er de bygdene hvor vi har registrert de mest markante skillene mellom storgårder og den resterende delen av navnegårdene. Mest overraskende er det kanskje at det i Rennebu fins gårder som markerer seg helt i toppsjiktet blant storgårdene i Trøndelag. Selv om vi i Rennebu finner områder som er godt egnet for jordbruk, kan bygda knapt regnes med blant de beste jordbruksområdene i regionen. Interessant er det derfor at bygda også i andre skriftlige kilder tiltrekker seg oppmerksomhet; dette gjelder både diplomer og sagalitteraturen. I diplommaterialet er det særlig gården Voll i Rennebu som opptrer hyppig.⁷⁶ I *Håkon Håkonssons saga* møter vi lendmannen Eiliv fra Voll, og gården er for øvrig i 1661 registrert med den høyeste landskylda i bygda.

I *Melhus er det i Aslak Bolts jordebok* to gårder som markerer seg som sentralgårder, Øie og Gimsan. Melhus og personer knyttet til bygda er hyppig omtalt i sagaer og diplomer. Gimsan er for øvrig den gården i Trøndelag som har den høyeste landskylda i seinmiddelalderen, og mange faktorer peker mot at vi her har å gjøre med en gammel sentralgård (jfr. 4.1.8.).

I Sparbu har vi registrert flere gårder med et solid økonomisk nivå. Dette var å vente, all den tid vi har å gjøre med et av de beste jordbruksområdene i Trøndelag. Her burde forholdene ligge til rette for sosial differensiering og for en utkrystallisering av sentralgårder. Som påpekt ovenfor, er likevel ikke forskjellene i seinmiddelalderen så markante som vi finner det i f.eks. Rennebu og Melhus. Andre kildegrupper, både skriftlige og arkeologiske, gir imidlertid sterk støtte til tanken om et område med klare sosiale skillelinjer, og hvor det er sannsynlig at det har eksistert gårder som har dominert i forhold til omgivelsene. Det er også slik at storgårdene ligger ganske tett i dette området, men jordebøkene tegner et bilde av klare forskjeller i det sosio-økonomiske nivået for gårdene.

76. RN II 624, DN II 40 og DN II 272.

Kapittel 2

3 Hov-gårdene i Trøndelag

3.1 Innledning

I Trøndelag finner vi mange gårder med navn som inneholder navneleddet *hov*, fvn. *hof* n. I norske dialekter er *hov* brukt i betydningen "forhøyning, liten haug", og dette er trolig ordets opprinnelige innhold.¹ I deler av Sverige finner vi mange Hov-gårder med en beliggenhet i landskapet som gjør det nærliggende å anta at navngivingen er gjort ut fra bebyggelsens lokalisering til høydedrag.² Navnets etymologi viser imidlertid en utvikling fra grunnbetydningen "forhøyning, liten haug" via "gård" til "helligdom, tempel". Hov kan ha vært i bruk i alle de ulike betydningene innen en og samme periode, det er intet som tilsier en nødvendig fullført utviklingslinje for alle gårdsnavnene av denne typen.³

Tidligere forskning omkring *hov*-navnene har fokusert mye på å avklare begrepets eventuelle sakrale innhold. For Norges vedkommende har Magnus Olsens tolkninger av de såkalte hellignavnene hatt stor betydning. Ifølge Olsen har begrepet *hov* i betydningen "helligdom, tempel" kommet til landet utenfra. På 800-tallet skal det på norske høvdingseter ha vokst fram en spesiell bygningstype som var sterkt inspirert av de mange trekirkene som i denne perioden ble reist i flere europeiske land.⁴ Magnus Olsen betraktet følgelig hovet som en hedensk ekvivalent til de kristne gudshusene.⁵

Olaf Olsen har imidlertid stilt seg svært kritisk til oppfatningen av hovet som en eksklusiv kultbygning. Han framholder den betydningen naturhelligdommer og den vanlige gårdsbebyggelsen hadde i den førkristne religionen.⁶ Hovet mener han var ensbetydende med *gildeshallen* på stormannens gård. Olaf Olsen påpeker i den forbindelse at større gårdsanlegg fra jernalderen gjerne inkluderer et større beboelseshus, en hallbygning, hvor offerfester og andre samlinger kunne finne sted.⁷ I det som kan

1. *Etymologisk ordbok* (1903-06) 1991: 295.

2. Vikstrand 2001: 258-259.

3. Andersson 1992: 83-86.

4. Magnus Olsen 1926: 241-243.

5. Magnus Olsen 1926: 241.

6. Olaf Olsen 1966: 83-85, 91.

karakteriseres som "det førmerkantile samfunnet" var gaveutveksling viktig for å knytte til seg tilhengere og opprettholde allianser (jfr. 2.3.). Sammenkomster, fester og seremonier krevde spesielle steder og/eller bygninger som var egnet til dette formålet.⁸ Det forholdet at noen av disse samlingsstedene fikk betegnelsen *hov*, kan altså ha sammenheng med at det her eksisterte haller med spesielle funksjoner i forhold til sosiale og religiøse fellesskap.

Om man tar i betraktning den lite enhetlige betydningen *hov*-navnene har, når man vurderer navnegruppen som helhet, blir det et sentralt spørsmål om det lar seg gjøre å identifisere spesielle funksjoner som kan knyttes til disse bebyggelsesenheterne, og som sannsynliggjør en bestemt tolkning av navnet.

3.2 Hov-gårdene i Trøndelag - lokalisering og funksjoner

De trønderske Hov-gårdene har gjennomgående en sentral plassering i bygdene hvor de opptrer. Flere av gårdene kan lokaliseres til elvedaler, hvor Hov-gårdene ligger på de fruktbare slettene nede i dalbunnen. Plasseringen i tilknytning til sentret i den gamle bebyggelsen indikerer at gårdene kan ha en spesiell dignitet i forhold til den resterende bosetningen. Spørsmålet blir derfor om det i enkelte bygder lar seg spore et system hvor Hov utgjør det gamle bygdesenteret, og hvor bosetning og samfunnsorganisasjon har blitt organisert med utgangspunkt i disse bebyggelsesenheterne. Navneleddet *hof* opptrer alene eller som førsteledd i sammensetninger i 14 gårdsnavn i Trøndelag.⁹ Grupperer vi disse etter fylkesinndelingen, finner vi følgende fordeling av denne navnetypen:

Uttrøndelag

Orkdølafylke: Hove i Meldal, Hov i Orkdal og Hove på Byneset

Gauldølafylke: Hov i Ålen, Hov i Soknedalen, Hovin i Horg og Hofstad i Melhus

Strindafylke: Hove i Åsen

Stjördølafylke: Hove og Hofstad i Stjørdal, Hoven og Hofstad i Hegra, og Hove i Selbu

Inntrøndelag:

Sparbyggjafylke: Hov i Snåsa¹⁰

Av 14 gårder med navneleddet *hof*, finner vi 13 i det området som i middelalderen lå til Uttrøndelag. Bare det nå forsvunne Hov i Snåsa lå i Inntrøndelag. Denne iøynefallende forskjellen mellom de to enhetene er interessant, og åpner for spørsmål omkring eventuelle forskjeller i religiøse, sosiale og politiske forhold mellom de ytre og indre delene av regionen (mer om dette i 5.3.).

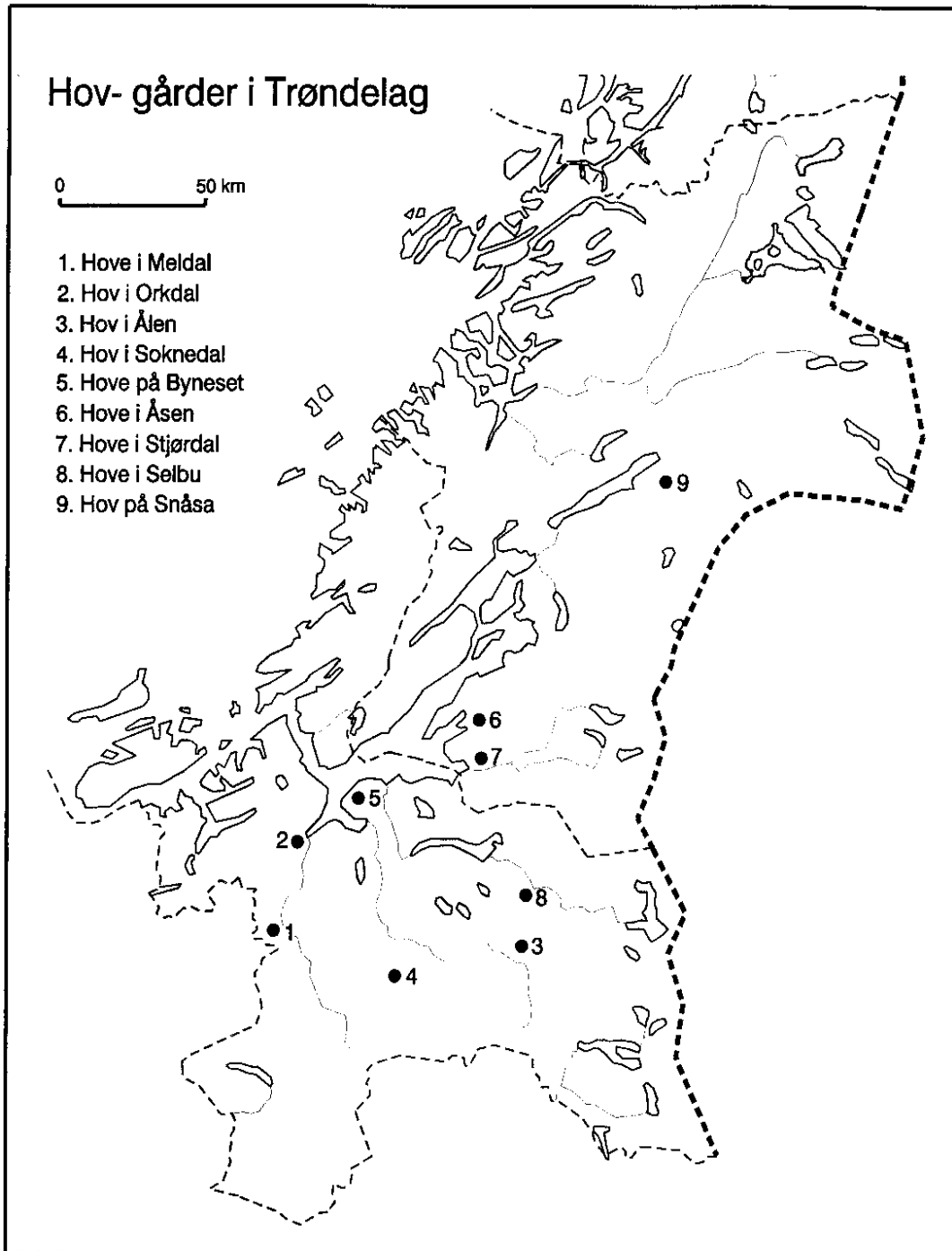
7. Olaf Olsen 1995: 126-127.

8. Vikstrand 1992: 131-133.

9. NG XIV og XV, Sandnes 1969: 119.

10. Hov var tidligere navn på den gården som idag går under navnet Krossgarden (g.nr. 17). Navnet omtales i NRJ II 220, Hoffe, NG XV: 283.

Hov-gårdene i Trøndelag

Kapittel 3

Jeg har valgt å undersøke nærmere de 9 gårdene som har det usammensatte navnet Hov/Hove (dativ). Når jeg har valgt å se bort fra de sammensatte *hov*-navnene, er det fordi førsteleddet i denne typen sammensetninger (Hofstad, Hovin) har en usikker tolkning. Det er med andre ord vanskelig å avgjøre om vi i førsteleddet har å gjøre med *hov*, eller om det inneholder et annet ord.¹¹ Sammensetninger med *hov* og gudenavn (Torshov, Frøyshov) vil på den annen side være av større interesse, men slike finnes ikke i denne regionen.¹² Dette betyr at det er gårdene Hov i Ålen, Hov i Soknedal, Hove i Meldal, Hov i Orkdal, Hove på Byneset, Hove i Åsen, Hove i Stjørdal, Hove i Selbu og Hov på Snåsa som vil bli diskutert nærmere i det følgende.¹³

	Arkeologi	Kirkested	Diplomer	Jordebøker	Navn på nabogårder
Hov, Ålen	Gravfelt, div. funn	Sognekirke, omtalt DN IX 176, 1381	DN IX 176, 1381	AB: 1661:2-1-00	Ven, Kirkhus
Hov, Soknedal		Sognekirke, omtalt første gang i 1533 (OE: 32)		AB: 1661(3):3-1-00	Åsen-, Ands-, Hans-, Ers- og Presthus
Hove, Meldal				AB (2):5-1-36 1661(2):2-0-00	Lo, Kvam, Re, Foss
Hov, Orkdal				AB: 1661: 4-0-00	Rømme, Nærvik
Hove, Byneset				AB:3-0-00 1661(2):3-0-00	Hangran, Vevik
Hove, Åsen	Gravhauger, kullgroper, div. funn	Kirke reist på nabogården Vang		AB: 1661:2-2-20	Vang, Husby, Hammer, Vatn

11. Jfr. NG XIV: 7, hvor Oluf Rygh skriver om navnet Hofstad: "Der synes mig at være nogen Grund til at spørge, om Hof i dette Navn overhovedet nogensteds er oprindeligt og ikke en Ændring af et annerledes lydende Forled."

12. Jfr. Magnus Olsen 1926: 230-231. I Stjørdal har vi imidlertid et forsvunnet navn, Frøhofue, nevnt i Aslak Bolts jordebok, 57. Førsteleddet i dette navnet kan være gudinnenavnet Frøya, jfr. NG XV: 38.

13. I Aslak Bolts jordebok finner vi også omtalt gården Hofue i Skeynafylke, Alstahaug skipreide (32). Gården er skyldsatt til 6 markebol.

Hov-gårdene i Trøndelag

Hove, Stjørdal				AB(2): 1 mkbl 1661:2-1-12	Haug, Berg, Voll, "Frø- hofue"
Hove, Selbu		Kirke reist på nabogår- den Nesta	DN I 1099, 1541, DN V 598, 1430, DN XIV 137, 1479	AB:4-0-00 1661:3-0-00	Nesta, Hoem, Hår- stad
Hov, Snåsa		Kirke reist på nabogår- den Vinje		1661:2-0-12 ^a	Vinje

a. Hov er i dag kalt Krossgarden, og det er gården under dette navnet som i 1661 er skyldsatt til 2-0-12.

Tabell 3.1 Tabell som viser kildekategorier hvor Hov-gårdene er omtalt.

3.2.1 Hov i Ålen

Ålen er ei av de bygdene i Sør-Trøndelag hvor det er registrert flest arkeologiske funn og fornminner. Omfanget av materialet er så stort at det gir grunnlag for å anta at bygda har spilt en sentral rolle for distribusjon av varer som f.eks. skinn, kjøtt, huder og jern til andre områder. Jakt og jernutvinning har i alle tilfeller vært viktige næringsveger i fjellbygda øverst i Gauldalen.¹⁴ Området ved gårdene Hov (g.nr. 25-27) og Kirkhus (g.nr. 21.22) skiller seg ut ved store forekomster av funn og fornminner, bl.a. spor etter et større gravfelt. Det virker rimelig å se disse to navnegårdene, samt Ven (g.nr. 23), i sammenheng (se kart). Det synes sannsynlig at hele det området som ligger til disse gårdene opprinnelig har vært del av et stort, sammenhengende gårdsvald. Navnet Kirkhus stammer fra kristen middelalder, og gården må ha fått sitt navn da kirken ble bygd her.¹⁵

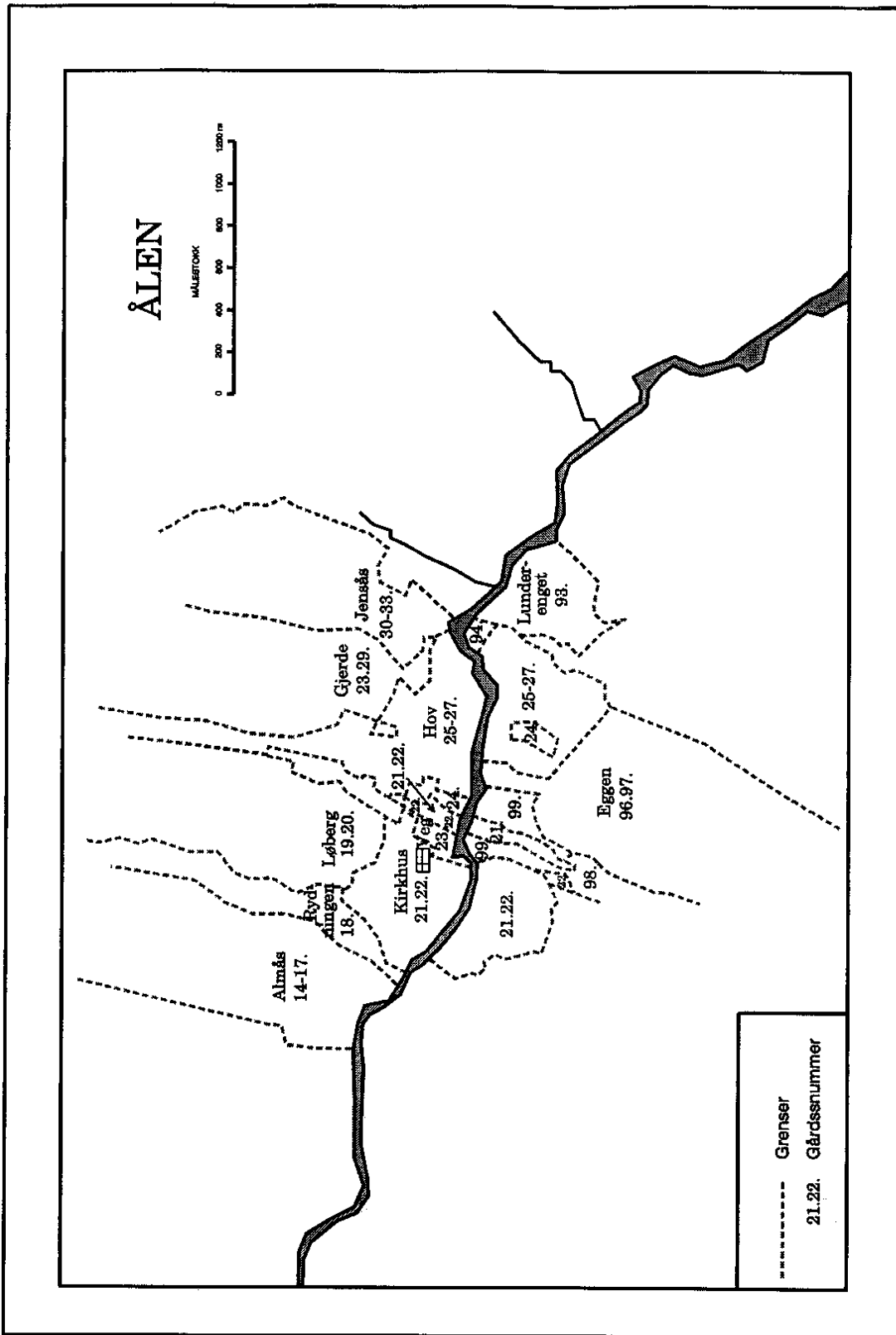
Om vi går ut fra at Ven er opphavsgården i dette området, er det nærliggende å spørre hvordan forløpet på gårdelingen kan ha vært.¹⁶ En mulighet er selvsagt at en part ble skilt ut fra Ven og fikk navnet Hov. Ettersom gårdsnavnet Hov har vært produktivt helt opp mot utgangen av vikingtiden, er det selvsagt umulig å gi en eksakt datering av Hov-gården.

Hvis vi har som utgangspunkt at forløpet har vært slik som skissert ovenfor, må vi i neste omgang vurdere hvilken tolkning av Hov-navnet som er den mest plausible. Ut fra diskusjonen omkring *hof*-navnene som jeg har vist til ovenfor, er det naturlig å vurdere en sakral tolkning av dette gårdsnavnet i Ålen. Vi kan f.eks. tenke oss at det på

14. Sognnes 1988: 51, Røskaft 1993: 111-112.

15. NG XIV: 211.

16. Aud Mikkelsen Tretvik lokaliserer også det eldste bosetningsområdet i Ålen til det som idag omtales som Hovsletta. Tretvik mener Ven eller Venna trer fram som den mest aktuelle modergården eller opphavsgården nede i dalbunnen. Tretvik framhever den gode og naturlig drenerte dyrkingsjorda samt tilgangen på jern som de viktigste forutsetningene for bosetningen i denne delen av bygda. Tretvik 1989: 227, 243.

den gamle sentralgården Ven ble reist et langhus eller en annen bygning hvor folket i bygda eller grenda samlet seg til ulike former for sammenkomster. I denne bygningen har begivenheter av både profan og sakral karakter funnet sted. Det er sannsynligvis ikke riktig å skille så klart mellom disse kategoriene, det sakrale aspektet har i det før-kristne samfunnet vært et vesentlig element i ulike sosiale sammenhenger. På et seinere stadium, når en nærmere og mer definitiv grensedeling mellom navnegårder fant sted, kan Hov-gården formelt ha blitt skilt ut fra opphavsgården Ven. Da kirken ble reist i middelalderen, var det igjen Ven som ga jord til bygdas nye samlingssted. Kirkestedet ble derfor liggende nært opp til det gamle sentret på Hov, men likevel skilt fra dette ved at Ven beholdt en liten gårdpart midt mellom de to gårdene.

En annen mulig kronologi på gårdsdelingen og utviklingen av bosetningen på slettene som omkranser Gaula, kan være at Hov er den eldste gården, og at Ven rett og slett betegnet den engen eller gressgangen som lå til gården Hov. Ven kan altså være skilt ut fra Hov. Hov kan i en slik kontekst tolkes i betydningen "gård", og indikere at dette er den eldste gårdsetableringen i området. Det var derfor tilstrekkelig å omtale denne bare som "gården".

Det finnes argumenter som støtter opp under begge disse tolkningsforslagene. Teorien om Ven som opphavsgården finner først og fremst støtte i en tradisjonell datering og tolkning av denne navnetypen. Da folk først etablerte en permanent gårdsbosetning, slo de seg ned på den mest fruktbare dyrkingsjorda i bygda. Enga som omkranset Gaula var et egnet sted for de tidligste jordbrukerne. Ettersom det ikke fantes annen fast bosetning i denne delen av bygda, var Ven et egnet navn på gården. I denne tidlige fasen i etableringen av en fast bosetning i Ålen eksisterte det neppe rigide grenselinjer mellom bosetningsenhetene. Ven var gården på enga nede ved elva, og disponerte et stort areal til sin jordbruksaktivitet.

En faktor som taler imot tanken om Ven som opphavsgården, er det faktum at gården kom til å bli sittende igjen med et svært lite og beskjedent gårdsvald i forhold til de gårdpartene som trolig er skilt ut fra gården. Ven disponerer en liten tarm som ligger innklemt mellom flere større navnegårder. Hov og Kirkhus, som ifølge mitt første tolkningsforslag skal være utskilt fra Ven, er i besittelse av store områder på begge sider av Gaula. Det virker lite rimelig at høvdingen på gården skulle la seg avspise med ett så beskjedent gårdsvald, mens de gårdene som er skilt ut fra denne rår over store jordområder. Det virker derfor mer sannsynlig at Ven opprinnelig har vært i bruk som naturnavn, for så å bli tatt i bruk som gårdsnavn på et seinere stadium.

Kirken på Hov ble ifølge Dietrichson bygd før 1381.¹⁷ Grunnlaget for denne dateringen er at kirken første gang nevnes i skriftlige kilder dette året. Det er lite sannsynlig at Ålen ikke fikk noen kirke før i seinmiddelalderen. I nabobygda Haltdalen ble det reist en stavkirke rundt 1170, og jeg vil anta at Ålen fikk sin første kirke i den samme perioden.¹⁸

Det gårdsvaldet som ligger til Kirkhus, trenger ikke opphavelig å ha hatt det samme omfanget som idag. I 1661 svarer Kirkhus for en landskyld på 1-1-04, mens Hov er notert med 2-1-00. Ven svarer for bare 0-1-20. Gården er ikke nevnt i *Aslak Bolts*

17. Dietrichson 1888: 474.

18. Jfr. Røskaft 1993: 134.

jordebok, og omtales i det skriftlige materialet først på 1600-tallet. Ut fra størrelsen på landskylda i tidlig nytid, må vi kunne klassifisere Ven som en i økonomisk henseende beskjeden gård. Ettersom vi ikke har tilsvarende opplysninger for gården fra middelalderen, kan vi ikke uten videre dra bastante slutninger om gårdens størrelse og posisjon i bygda i denne perioden. De opplysningene vi har om gården, og den grensestrukturen vi finner i området idag, gjør det likevel nærliggende å anta at gårdsvaldet har fått sin nåværende størrelse og utforming på et relativt tidlig stadium.

Vi ser at mange faktorer støtter opp under tanken om Hov som opphavsgården i denne delen av Ålen. Ven var engmarken som lå til Hov, og kom først på et seinere stadium til å bli tatt i bruk som gårdsnavn. Hov var bygdas samlingssted i førkristen tid. I middelalderen opprettholdt gården sin status, i og med at den avstod jord til kirken og prestegården. Parallellen til forholdene i flere jemtlandske bygder synes klar. I Jemtland finner vi i flere bygder gårder med sakrale navn, og gårdene er oftest knyttet til den eldste, mest sentrale delen av bosetningen. De fem Hov-gårdene i denne delen av Sverige ligger alle inntil middelalderske kirkesteder.¹⁹ Dette gjelder for eksempel Hov på Frösön og Hov i Hackås sogn, som begge ligger kloss inntil Prästbordet. Trolig har Hov og Prästbordet i disse tilfellene et felles opphav.²⁰

3.2.2 Hov i Soknedal

Soknedalen ligger omkring den øvre delen av elva Sokna, som har gitt navn til bygda. Det er ei innlandsbygd, som i middelalderen hørte med til Gauldølafylke. Gårdene ligger på fra 200-600 meter over havet, og klimaet setter klare begrensninger på hva som kan dyrkes her. Korndyrking er ikke årssikkert, ikke minst fordi veksttiden blir for kort i store deler av bygda. I vikingtid og middelalder har jernproduksjon vært en viktig næringsveg i Soknedal, og det finnes mange slagghauger og andre spor etter jernvinnene i bygda.²¹

Gården Hov (g.nr. 134) ligger sentralt plassert på slettene som omkranser Sokna (se kart). Hov er omgitt av gårder med navn sammensatt med *hus*: Åsenhus (g.nr. 130), Andshus (g.nr. 131), Hanshus (g.nr. 132), Ershus (g.nr. 133) og Presthus (g.nr. 135). Det virker rimelig å se disse gårdene i sammenheng. Når vi finner flere gårder av samme kategori samlet slik tilfellet er i Soknedal, gir det grunnlag for å diskutere utskilling fra én opphavsgård. Det er også nærliggende å tenke seg at oppdelingen av opphavsgården har funnet sted i samme periode. Mange navn sammensatt med *-hus* stammer fra kristen middelalder.²²

Fire av *hus*-navnene i Soknedal er sammensetninger med mannsnavn. Det gjelder Anshus (Arnfinns hus), Hanshus (Hánefrs hus), Ertshus (Eriks hus) og Åsenhus (Åsmunds hus).²³ Førsteleddet i det femte *hus*-navnet, Presthus, viser tydelig at dette navnet har sitt opphav i kristen middelalder. Ifølge Oluf Rygh skal navnet tolkes på

19. Vikstrand 1992: 128.

20. Vikstrand 1992: 128.

21. Haukdal 1971: 12-29.

22. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 164-165.

23. Sandnes 1971: 50.

følgende måte: "Har enten sit Navn af, at Soknedalen i den katholske Tid har havt egen Præst, som har boet her (efter Reformatsen skulde Størens Kald betjenes af 2 Præster), eller af, at Gaarden har været Præstegods."²⁴

Det er nærliggende å gå ut fra at de fem hus-gårdene er skilt ut fra en eldre navnegård. Gården Hov peker seg ut som opphavsgården. I tidlig middelalder har endringer i økonomiske og sosiale forhold forårsaket endringer i gårdsstrukturen. Storgården Hov, som opprinnelig disponerte store arealer av den mest fruktbare jorda i bygda, ble delt opp i flere bruk.

Hov-navnet kan også i Soknedalen opprinnelig ha blitt brukt i betydningen "gård". Da den tidligste faste bosetningen ble etablert i bygda, var det tilstrekkelig å betegne gården nede ved Sokna nettopp som "gården". Gårdens sentralitet og gunstige betingelser for jordbruk, fiske m.m., ga gode vilkår for framveksten av denne sentralgården i Soknedalen. Når gården beholdt Hov-navnet, er det mulig at det skjedde endringer i betydningsinnholdet til navnet. En mulighet er at det på det gamle bygdesenteret ble reist en bygning som ble brukt til sammenkomster, trolig av både profan og sakral karakter. Bygningen hvor disse samlingene fant sted, kan ha skilt seg klart fra den ordinære gårdsbebyggelsen.²⁵

En annen mulighet er at det i den ordinære gårdbebyggelsen på Hov fant sted sere monier og sammenkomster av ulike slag. Hov-navnet kan ha overlevd fordi gården fylte særskilte funksjoner i bygdesamfunnet. Høvdingen eller stormannen på Hov forvaltet den økonomiske, politiske og sosiale kapital som var nødvendig for å knytte til seg bygdefolket i en form for avhengighets- og underordningsforhold. For å opprettholde en slik rolle i bygdefelleskapet, var fester og samlinger av forskjellig karakter en nødvendighet. Disse fant sted i høvdingens gildeshall. Denne siste tolkningen åpner altså for at det var *funksjoner* knyttet til bygningene som lå til grunn for betegnelsen *hof*.

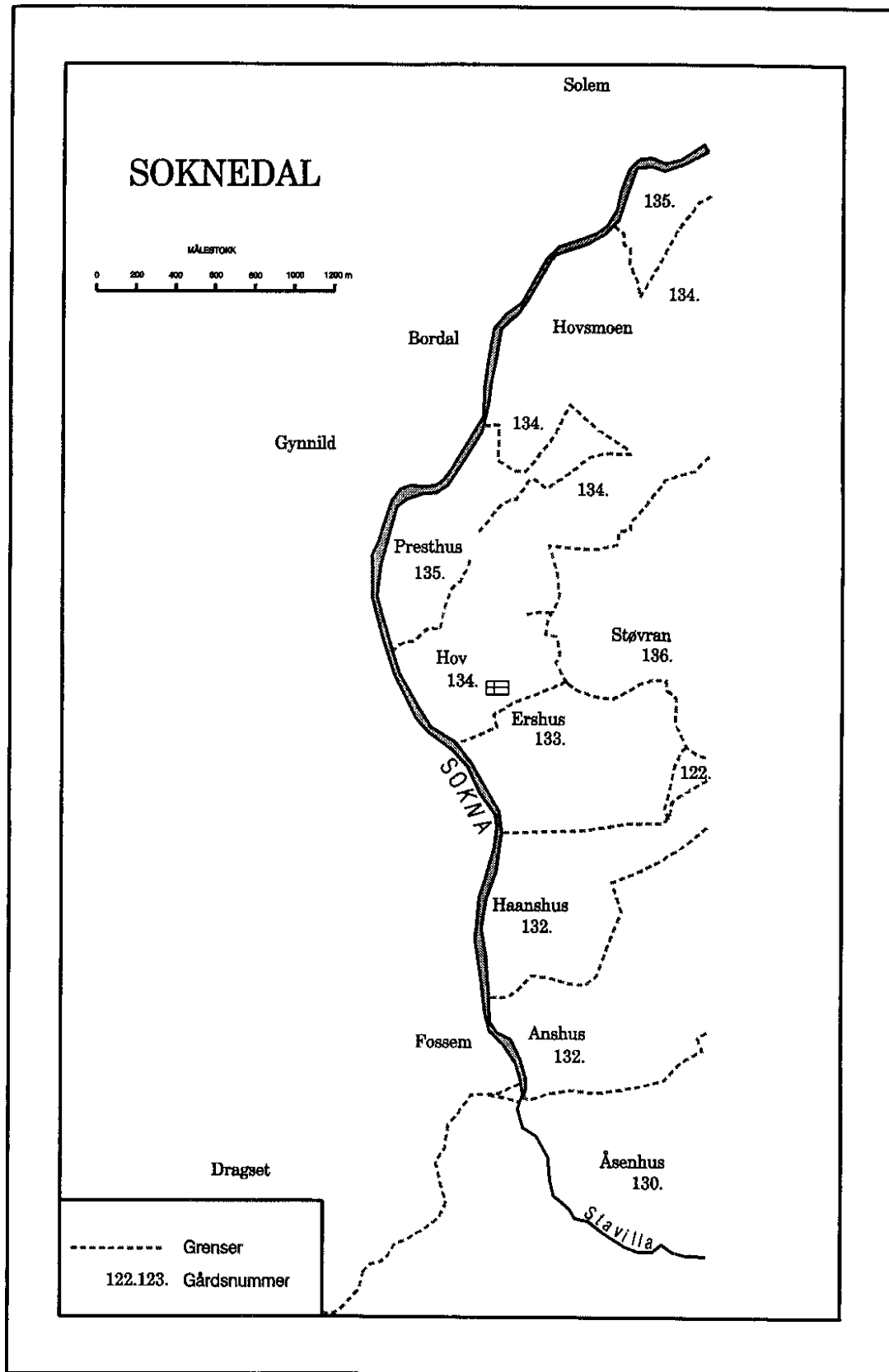
I 1661 svarte gårdene Hov, Presthus, Ertshus, Hanshus, Anshus og Åsenhus for en landskyld på til sammen i overkant av 13 spann. Om vi holder fast ved at hele det området som idag er delt mellom disse gårdene, opprinnelig har vært et samlet gårdsvald, gir størrelsen på landskylda i tidlig nytid en pekepinn på det økonomiske grunnlaget for storgården Hov. Her må vi naturligvis ta forbehold for den store avstanden i tid mellom situasjonen i 1661 og forholdene slik de var ved utgangen av vikingtiden (jfr. 1.6.5.1.). Det må likevel være riktig å si at skattematerialet fra 1600-tallet på ingen måte svekker tesen om Hov som den gamle sentralgården i Soknedalen.

I middelalderen ble det bygd kirke på Hov. Hov kirke i Soknedal er ikke omtalt i skriftlige kilder før i seinmiddelalderen.²⁶ Det er imidlertid lite sannsynlig at det ikke skal ha blitt reist et kristent gudshus i bygda før på 1300-1400-tallet. Det kan naturligvis tenkes at det har stått en kirke et annet sted i bygda tidligere. Det kan i så fall være at Hov ble kirkested da den eller de eventuelle tidligere kirkene av en eller annen grunn gikk ut av bruk. Nå eksisterer det ingen opplysninger om eventuelle

24. NG XIV: 253.

25. Vikstrand 1992: 133. Per Vikstrand framhever her at de samlingsstedene som fikk betegnelsen *hof* må ha hatt spesielle egenskaper som på noen avgjørende punkter avvek fra andre former for bygdesentra.

26. Dietrichson 1888: 474.

andre kirkebygg i Soknedalen i middelalderen, så særlig sannsynlig virker en slik teori ikke. Det er rimelig å anta at Hov kirke i Soknedal er bygd i løpet av tidlig eller høymiddelalder. Kirken kan opprinnelig ha vært bygd som en privatkirke for folket på storgården Hov. Her var utvilsomt det økonomiske grunnlaget tilstede for et slikt byggeprosjekt. Vi kan heller ikke se bort fra muligheten av at kirkebyggingen ble organisert med utgangspunkt i en form for fellesskap på bygde- eller grendenivå, hvor høvdingen på Hov inntok en lederrolle. I så fall var det naturlig at kirken ble reist på Hov, som var bygdas etablerte samlingssted fra førkristen tid. Hvorvidt dette impliserer en kultkontinuitet fra hedendom til kristendom, er et spørsmål av underordnet betydning i denne sammenheng. En form for *strukturell kontinuitet* må vi likevel kunne regne med, idet den slekten som kontrollerte kulten i førkristen tid, gjennom kirkebygging og eventuelt donering av jord til presten, også kom til å innta en ledende posisjon i forhold til den nye religionen.²⁷

3.2.3 Hove i Meldal

Meldal ligger som den midterste bygda i Orkladalføret, derav navnet "*Midtdalen*" (gno. *Medaldalr*). Orkla renner gjennom bygda, og dalbunnen ligger på mellom 80-140 m.o.h. Jord- og skogbruk har vært viktige næringsveger i bygda, i tillegg til at gruvedrift har hatt stor betydning i perioder.²⁸

Gårdsnavn og arkeologiske funn forteller om aktivitet og bosetning i Meldal langt tilbake i tid. Av gårdsnavnene finner vi en stor mengde usammensatte naturnavn, bl.a. Lo, Kvam, Re, Grut, Foss, Hol og Ås. Gårdsbosetningen kan minst føres tilbake til eldre jernalder, noe både navnematerialet og arkeologiske funn vitner om. På Vahaugen nedenfor gården Svinsås ble det på 1920-tallet avdekket et stort gravfelt med branngraver under flatmark. I alt 211 graver ble registrert, men man regner med at det har vært langt flere graver her. Gravfeltet ble datert til eldre jernalder, trolig 300-600 e.Kr., og kan ha fungert som et grendegravfelt (jfr. forholdene i Oppdal, se 4.1.6.).²⁹

Hove ligger i dalbunnen, og gården grenser mot Orkla. I forhold til flere av de omkringliggende gårdene, må Hove være relativt ung. Hove hadde i 1430-årene en landskyld på 5,5 spann, mens gården i 1661 var skyldsatt til 2 spann.

Kvam er den største gården i denne delen av bygda, og skal vi lete etter en opphavsgård til Hove, er det naturlig å vurdere Kvam som et alternativ. Navnet Kvam blir i *Norske Gaardnavne* tolket som "kort Dal eller Sænkning, omgivet av Høider".³⁰ For Trøndelag sin del kan imidlertid "stad der eit hovuddalføre knip seg i hop" være en vel så plausibel tolkning.³¹ Kvam var i 1430-årene skyldsatt til 13 spann, og rangerte dermed blant de høyest skyldsatte gårdene i bygda.³² Vi har ingen sikre holdepunkter for en datering av når Hove ble etablert som en egen bosetningsenhet. Det er heller

27. Jfr. også Vikstrand 1993: 73.

28. *Meldal bygdebok*, I: 11-15.

29. *Meldal bygdebok*, I: 91-96.

30. NG XIV: 127.

31. Norsk Stadnamnleksikon 1997: 270.

32. AB 84 B.

ikke mulig å gi noen sikker tolkning av navnet. Det er med andre ord vanskelig å avgjøre sikkert hvilken status gården har hatt i eldre tid, og også hvilken tolkning av gårdsnavnet som her er det mest plausible.

3.2.4 Hov i Orkdal

Gården Hov (g.nr. 4) ligger som en av de nederste gårdene i Orkdalen, ved utløpet av Orkla. Som nabogårder finner vi Rømme (g.nr. 5.6) og Nærvik (g.nr.1). Førsteleddet i Nærvik er trolig gudenavnet *Njordr*.³³ Dette plasserer Hov-gården i Orkdalen i et svært interessant naboskap, ettersom den grenser mot en av de få gårdene i Trøndelag som bærer et teofort gårdsnavn. Den andre nabogården til Hov, Rømme, er en storgård både i middelalderen og seinere perioder. Rømme var i 1661 skyldsatt til i underkant av 4 spann. Gårdsnavnene Hov og Rømme er ikke nevnt i skriftlige kilder før på 1500-tallet, og det er problematisk å avgjøre hvilket navn som er eldst. Rømme er et naturnavn, en avledning av gno *rimi* m., som betyr langstrakt forhøyning.³⁴

Gården Hov hører trolig med blant den tidligst etablerte gårdsbosetningen i den nedre delen av Orkdalen, og har en gunstig plassering i forhold til ferdselsveger til lands og til vanns. I 1661 svarte Hov for en landskyld på 2 1/2 spann.

Den sentrale beliggenheten til Hov gjør det nærliggende å vurdere som et alternativ at gården i jernalderen var et bygdesenter. Det sparsomme kildematerialet gjør det imidlertid ikke mulig å dra bastante konklusjoner. Muligens har Rømme og Hov opprinnelig vært deler av et stort, sammenhengende gårdsvald. Hov-navnet kan i så fall ha vært brukt i betydningen "gården", om vi går ut fra at dette er den tidligste gårdsetableringen i området. Når navnet har levd videre, kan det skyldes at det ble reist en gildeshall her, hvor samlinger av profan og sakral karakter har funnet sted. Det er likevel vanskelig å gi noen sikker tolkning av Hovs status og funksjoner i førkristen tid. Navnet Nærvik indikerer at dyrkelsen av guden Njord har stått sterkt i denne delen av Trøndelag, og kanskje har det vært et religiøst samlingssted i "Njords vik". Njord-kulten er i vestnordisk mytologi intimt forbundet med havet.³⁵ Sånn sett passer beliggenheten til gården Nærvik godt inn, der den grenser ned mot fjorden. Hvorvidt naboskapet mellom Nærvik og Hov skal tas som et indisium på at det med tiden ble reist en kultbygning i tilknytning til det gamle kultstedet, kan vi selvsagt bare spekulere i.

3.2.5 Hove på Byneset

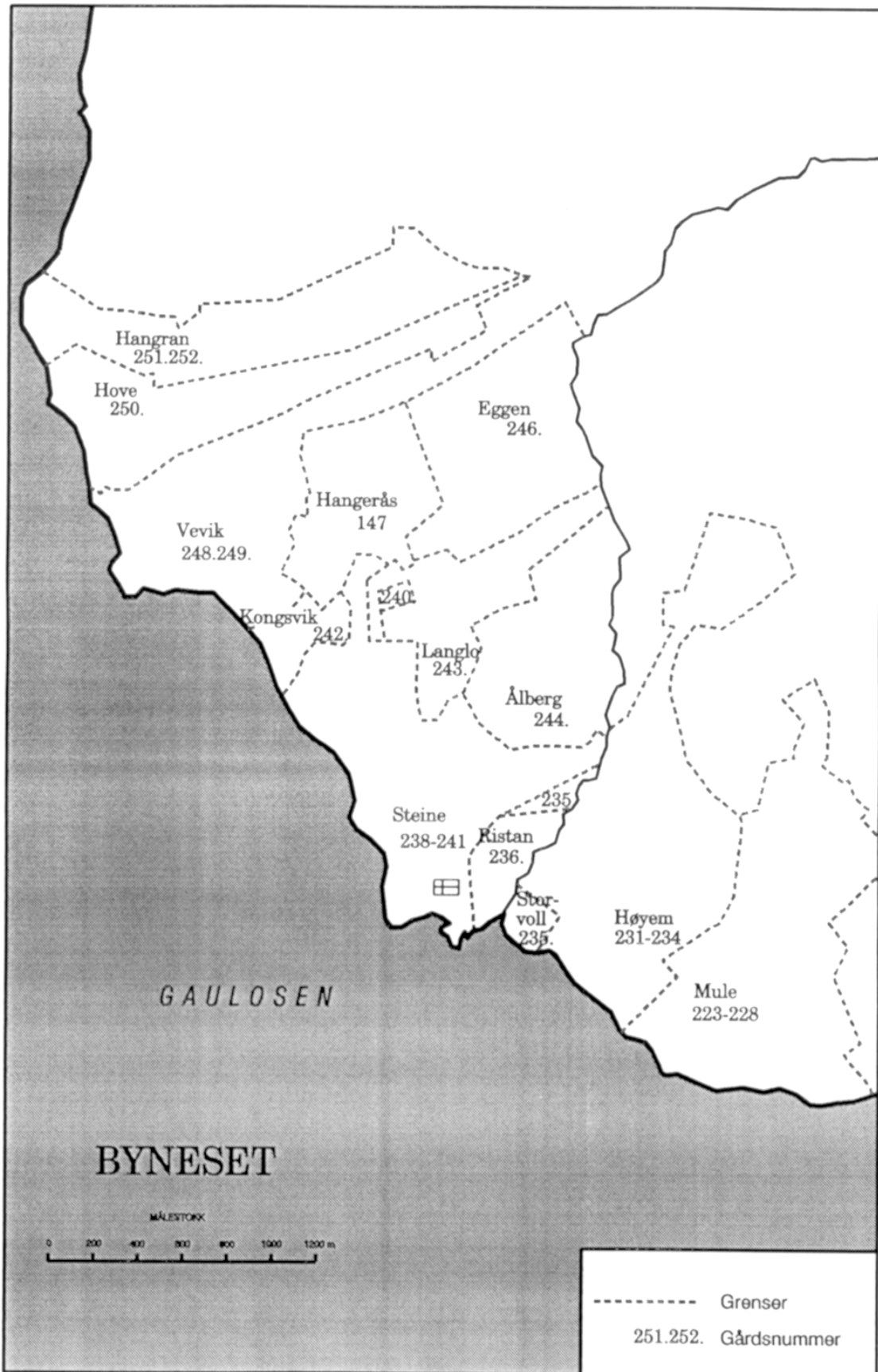
Hove (g.nr. 250) på Byneset ligger mellom gårdene Hangran (g.nr. 251.252) og Vevik (g.nr. 248.249). Gården grenser ned mot fjorden. Nabogården Hangran var i middelalderen kirkested, så her har vi nok et eksempel på en Hov-gård som er nabogård med et middelaldersk kirkested (jfr. Hove i Åsen). Det er forøvrig verdt å merke seg at vi på Byneset også finner to gårder med mulige teofore navn, Frøset (g.nr. 40) og Onsøyen (g.nr. 50). Slike navn er nokså sjeldne i Trøndelag. Tolkningen av førsteleddene i de to

33. NG XIV: 126. Det eldste skriftlige belegget for gårdsnavnet Nærvik finnes i et diplom fra 1300-tallet, DN III: 7.

34. NG XIV: 126.

35. Vikstrand 2001: 114.

Hov-gårdene i Trøndelag

navnene, henholdsvis Frøy/Frøya og Odin, er riktignok noe usikker.³⁶ Vi kan likevel ikke utelukke at navnene vitner om religiøs kult fra hedensk tid. Hvis vi også kan tillegge Hove en kultisk betydning, betyr det at Byneset skiller seg ut som det området i Trøndelag som har flest spor i navnematerialet etter den førkristne religionen.

Det er registrert relativt få arkeologiske funn fra yngre jernalder på Byneset, og hverken på Hove, Hangran eller Vevik er det funn eller fornminner som kan belyse gårdenes status i perioden. Det vi kan slå fast er at nabogårdene til Hove, Hangran og Vevik, begge har navn som *kan* være eldre enn Hove. Navnet Hangran er trolig laget til gno. *Hangr*, som kan vise til den bratte åskammen ovenfor gården.³⁷ Førsteleddet i Vevik er sannsynligvis gno. *viðr* m., "tre, skog". Hvis disse to gårdene virkelig er eldre enn Hove, er det nærliggende å anta at Hove er skilt ut fra én av disse. Hangran er da det mest sannsynlige alternativet som opphavsgård, idet vi her har å gjøre med en storgård som ihvertfall i middelalderen hadde en spesiell status i bygda. Som nevnt ovenfor, ble det bygd kirke på Hangran i middelalderen. I et diplom fra 1253, med en tilføyelse fra 1300-tallet bakpå, nevnes Hangran kirke i 1300-talls påskriften.³⁸ På 1430-tallet er gården delt i tre bruk, som tilsammen er skyldsatt til 2-0-37. Hove, som på denne tiden ble bygslet for 3 spann, hadde i gammel skyld 12 vetter og 3 spann smør.³⁹ Hove er udelt. Dette, sammen med det faktum at gården har hatt langt høyere gammel skyld enn Hangran, kan være en faktor som taler mot teorien om Hangran som opphavsgården. Det er istedet nærliggende å vurdere muligheten av at Hove også her er den gamle "gården". Alternativt kan navnet være brukt i betydningen "forhøyning i terrenget". Vevik og Hangran må da være noe yngre gårdsetableringer. Hvis Hove er brukt som naturbetegnende navn, er det like sannsynlig at gårdene er noenlunde jevn-gamle. Hvis dette siste er tilfelle, er det forholdet at navnet lever videre relativt uproblematisk. Vi må altså konkludere med at det ikke er mulig å avgjøre sikkert Hoves status i eldre tid, og heller ikke er det mulig å gi en sikker tolkning av gårdsnavnet.

3.2.6 Hove i Åsen

Gården Hove i Åsen, Strindafylke i Uttrøndelag, ligger i det beste jordbruksområdet i bygda. Gården er omgitt av store gårder med navn som trolig kan spores langt tilbake i tid: Hammer, Vatn, Dullum, Hokling, Husby og Vang. Gårdene Hove, Vang og Husby ligger som nabogårder, og det er mulig de opprinnelig har vært del av én og samme navnegård.⁴⁰ Vang er det gamle kirkestedet i bygda, og her ligger den trolig største gravhaugen, 35 m i diam., 3 m høy. På Husby er det registrert et gravfelt med rundt 50 gravhauger fra vikingtiden, og også på Hove er det registrert flere gravhauger. Mye tyder på at området rundt disse gårdene har utgjort det gamle bygdesenteret i Åsen.⁴¹

Under utgravninger på Hove i 1981-84, ble det gjort funn som kan indikere at stedet

36. Jfr. NG XIV: 322, 323.

37. *Norsk stadnamleksikon* 1997: 195.

38. DN III: 4.

39. AB 94.

40. Farbregd 1986 (b): 45, 50.

41. Farbregd 1986 (b): 50.

har hatt noen form for kultiske funksjoner over en svært lang periode. På gården ble det i tilknytning til flere gravhauger funnet mange groper fylt med trekull og brent stein. I et område fantes dessuten biter av brent leire. Undersøkelsene ga grunnlag for å fastslå at området ikke kan ha vært en ordinær boplass, og spørsmålet som ble stilt var hvilke funksjoner de mange gropene kan ha hatt. Det er vanlig å se slike groper i sammenheng med matlagning. Ettersom det er lite sannsynlig at stedet har vært i bruk som boplass, virker det merkelig at man skulle finne så mange kokegroper her.

Dateringer av kokegropene ga nokså overraskende resultat, idet de spenner fra ca. 1000 f. Kr. til 1000 e. Kr. Det forholdet at kullgropene viser en spredning over et svært langt tidsrom, ble tolket som et indisium på at stedet har hatt spesielle funksjoner, og dette ble satt i forbindelse med religiøs kult.⁴² Gropene ble altså tolket som spor etter rituelle handlinger i hedensk tid.⁴³

I tilknytning til kullgropene ble det funnet stolpehull som ikke stammer fra hustuffer. Videre ble det registrert rundt 50 kg brent leire i nærheten av stolpehullene. Det lot seg ikke gjøre å bestemme hva slags konstruksjon disse funnene stammer fra, men en eller annen bygningskonstruksjon har det vært på stedet. Det er fristende å spekulere i om stolpehullene kan stamme fra en bygning som har hatt funksjoner i forhold til religiøs kult. Det er likevel så mye usikkerhet knyttet til tolkningen av materialet, at det ville være uforsvarlig å presse tolkningene for langt. Det vi kan si er at mye tyder på at det har funnet sted spesielle aktiviteter på Hove over en lang periode, og at disse funksjonene neppe kan ses i sammenheng med ordinær bosetning eller jordbruksaktivitet. Sammenfallet mellom gravfeltet og kokegropene underbygger tanken om at vi har å gjøre med et samlingssted med kultiske funksjoner, og i samme retning peker navnet på stedet.⁴⁴

Det er videre interessant å merke seg at det i en gravhaug på Hove, sammen med brente bein fra ihvertfall to individer, ble funnet til sammen 14 bjørneklør. Gravhaugen ble datert til det 2. hundreåret e.Kr.⁴⁵ Bjørneklørne er spesielt interessante fordi mye tyder på at bjørnen har innehatt en særstilling i religiøse forestillinger i førkristen tid. Under Frösö kirke utenfor Østersund ble det under arkeologiske utgravninger funnet spor etter en offerlund. Sammen med restene av en trestubbe, som har blitt tolket som offertreet, ble det funnet en mengde beinrester. Blant disse fantes spor etter minst seks bjørner.⁴⁶ Når de to individene på Hove ble begravd sammen med en mengde bjørneklør, kan dette vitne om religiøse seremonier eller forestillinger hvor bjørneofferet utgjorde et sentralt element. Bjørnen inntar en særstilling i myter og sagn verden over.⁴⁷

42. Farbregd 1986 (b): 46.

43. Jfr. Vikstrand 1993: 79. Per Vikstrand peker på at slike kokegroper er funnet i tilknytning til Hov-gårder både på Island og i Jämtland. Vikstrand trekker forbindelseslinjer mellom slike kokegroper og en *seyðir*, en type kokegrop som ses i sammenheng med førkristne offermåltider.

44. Også på gården Melhus i Sør-Trøndelag er det funnet spor etter kokegroper hvor dateringene av disse spenner over et langt tidsrom. Disse er blitt tolket som vitnesbyrd om stedets funksjoner som samlingssted, hvor kultiske funksjoner med stor sannsynlighet har inngått som et sentralt element. Se mer om dette i 4.1.7

45. Farbregd 1986 (b): 44.

46. Näsström 1996: 65, 74.

47. Näsström 1996: 74-75.

Gården Hove trer fram som det gamle kultstedet i bygda, og gården ligger i kjernen av den eldste gårdsbosetningen i Åsen. Kirken ble i middelalderen reist på nabogården Vang. Som nevnt ovenfor, kan gårdene Vang, Husby og Hove opprinnelig ha vært deler av et sammenhengende gårdsvald. Husby er trolig et yngre navn enn Hove og Vang, og kan muligens dateres til vikingtiden. Navnet Hove kan opprinnelig ha vært i bruk i betydningen "gården", og vise til at vi her har å gjøre med en gammel opphavsgård. Vang kan her, som i Oppdal i Sør-Trøndelag, opprinnelig ha vært brukt som navn på en eng eller et gressgrodd jordstykke som lå til gården Hove. Når navnet har fått leve videre, kan det nettopp ha sammenheng med at det var her man valgte å reise kirken. Nå skal vi selvsagt ikke utelukke muligheten av at Vang allerede i jernalderen var etablert som en egen, selvstendig gårdsenhet. Uansett opphavssituasjonen til disse gårdene, er det rimelig å se dem i sammenheng. Kanskje har vi her et eksempel på et multifunksjonelt sentrumsområde, hvor en liten gruppe navnegårder med en spesiell dignitet avspeiler en eldre samfunnsstruktur.⁴⁸

3.2.7 Hove i Stjørdal

Hove (g.nr. 128) er en av gårdene i Stjørdal som har fått sitt areal vesentlig redusert som følge av jordras og flom. Dette går bl.a. fram av skriftlige kilder fra 1700-tallet.⁴⁹ Av denne grunn er det umulig å avgjøre sikkert gårdens størrelse og jordvidde i middelalder og tidligere perioder. Gårdsnavnene i området rundt Hove vitner imidlertid om at dette må ha vært et kjerneområde for bosetningen i eldre jernalder. Navn som Berg (g.nr. 129), Voll (g.nr. 130.131), Hofstad (g.nr. 132-134) og Haug,⁵⁰ viser at deler av den eldste gårdsbosetningen i Stjørdalen kan lokaliseres til området rundt Hove. I middelalderen gir Hove navn til skipreiden på nordsiden av Stjørdalselva.⁵¹ Som jeg vil gå nærmere inn på i kapittel 7, har noen av de trønderske skipreidene fått navn etter gamle sentralgårder. Mønsteret er ikke helt entydig, men gårder som har gitt navn til skipreider har i noen tilfeller hatt en spesiell dignitet i bygdesamfunnet på den tiden da skipreidene ble utformet (jfr. 7.5.).

Den gården som vi i dag kjenner under navnet Hove, må ha blitt etablert på samme tid som gårdene Berg, Haug og Voll. Det er vanskelig å se hvilken gård Hove eventuelt skulle være skilt ut fra, om så var tilfelle. Navnet kan tolkes i betydningen "gården" eller "forhøyning", det er umulig å avgjøre hvilken av disse tolkningsmulighetene som er mest sannsynlig.⁵²

Det er ting som taler for at Hove i middelalderen var sete for lavadel. I Aslak Bolts jordebok nevnes en Bård Krås under Hove, og Krås-navnet går igjen i Stjørdalen over en lengre periode. Folk fra denne ætten har hatt ulike funksjoner i bygda, bl.a. som dommere i rettsvister. Videre går det fram at de var store jordeiere.⁵³ Det er altså flere for-

48. Jfr. Brink 1997: 314, 322, hvor han diskuterer forekomsten av "centralorter" i Sydsverige.

49. *Stjørdalsboka II*, del II: 606.

50. Haug nevnes i Aslak Bolts jordebok, men er et nå forsvunnet gårdsnavn. NG XV: 38.

51. AB 57-58 B.

52. Ettersom gården har vært utsatt for både jordras og flom, er det problematisk å avgjøre om navnet er naturbetegnende, og viser til en forhøyning el.l.

hold som indikerer at Hove i middelalderen var et bygdesenter i Stjørdalen. I så fall støtter dette opp under det mønsteret som etter hvert begynner å bli klarere, nemlig at gårder med navnet Hov/Hove i mange tilfeller har hatt sentrumsfunksjoner både i før-kristen tid og i middelalderen (jfr. Hov i Ålen, Hov i Soknedalen og Hove i Åsen). Mye tyder på at dette også er tilfelle for Hove i Stjørdalen, uten at vi kan slå dette fast med sikkerhet.

3.2.8 Hove i Selbu

Selbu ligger i Neadalen, den nordligste og østligste av de tre hoveddalene i Sør-Trøndelag fylke. Bygda blir formet av Nea og Selbusjøen. Sjøen er bygdas naturlige midtpunkt, og ligger om lag 160 m over havet. Jordbruk har tradisjonelt vært den viktigste næringsvegen i Selbu, og fedriften har spilt en langt viktigere rolle enn åkerbruket.⁵⁴

Hove (g.nr. 68.69) ligger på de myrlendte slettene ved de nedre delene av Nea (se kart). Gården disponerer idag jord på begge sider av elveløpet. Gårdsgrensene i området er noe uoversiktlige, idet flere navnegårder har gårdsvald som er ganske oppstykket. Beliggenheten ved elveløpet kan ha virket i retning av de noe oppdelte gårdvaldene, ettersom elveløpet trolig har skiftet leie gjennom årene.

Nabogårder til Hove er Nesta (g.nr. 67), Hoem (g.nr. 72.73) og Hårstad (g.nr. 64.65). Nesta er et *vin*-navn, sammensatt med gno. *neztr*, nederst⁵⁵. Direkte oversatt blir dette "den nederste enga eller gressletta". Dette indikerer at gården er navngitt ut fra en høyereliggende gård. Det har vært antydning at Hoem kan være den gården Nesta er navngitt ut fra.⁵⁶ Hoem disponerer et areale som strekker seg fra elvebredden og opp mot almenningen, og behersker overgangen mellom elvedalen og bygda rundt sjøen. Det er mulig at det gamle gårdstunet lå på de øvre delene av gårdsvaldet. Det flatlendte og våtlendte området ned mot elva er trolig ikke dyrket opp før i moderne tid.⁵⁷ Den tredje gården Hove grenser mot, Hårstad, ble i eldre tid regnet som den største gården i Selbu. Ut fra en datering av gårdsnavnet, er det rimelig å anta at Hårstad er yngre enn både Nesta, Hoem og trolig også Hove. *Stad*-gården Hårstad kan trolig dateres til eldste del av yngre jernalder, 600-700 e.Kr.⁵⁸

Hvordan skal vi så forstå framveksten av gårdene i denne delen av Selbu? Vi kan for det første legge merke til at det i Selbu, i likhet med i Ålen, opptrer en *hof*-gård og en *vin*-gård i tilknytning til hverandre. I Ålen har vi riktignok et usammensatt *vin*-navn, mens det tilsvarende navnet i Selbu er en sammensetning. En vesentlig forskjell mellom de to *vin*-gårdene oppdager vi når vi ser på gårdsvaldene slik jeg har rekonstruert dem på grunnlag av Økonomisk Kartverk. Mens Ven i Ålen er i besittelse av et lite gårdsvald, disponerer Nesta et betydelig større territorium. Når det gjelder forholdet mellom Nesta og Hove, er det verdt å merke seg at Hove i motsetning til Nesta hadde

53. AB 53, 56, 57, 58, 59, 62, *Stjørdalsboka I*, del I: 267-270.

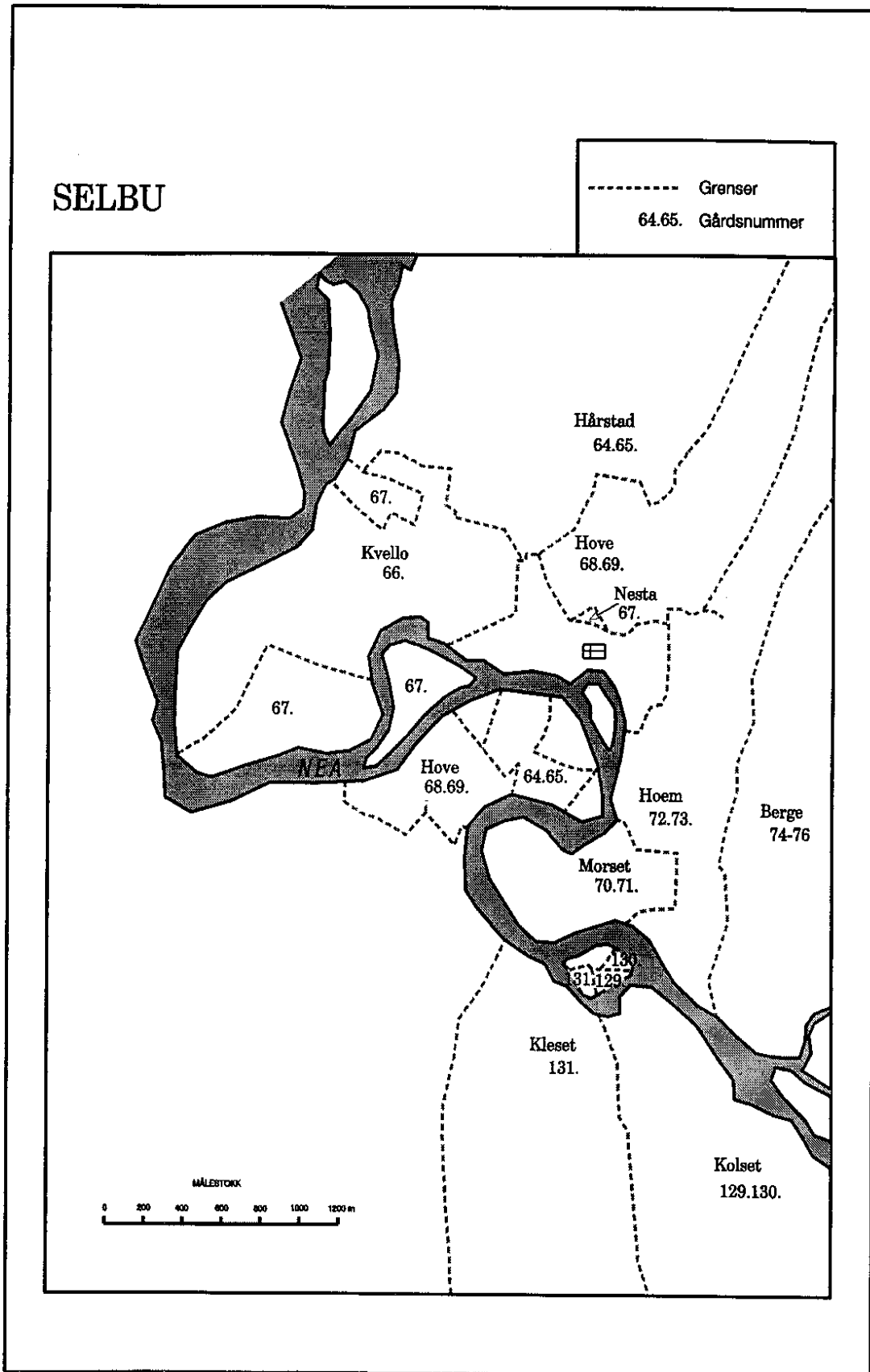
54. Haarstad 1972: 9, 75.

55. NG XIV: 383.

56. Haarstad 1972: 514.

57. Haarstad 1972: 586-587.

58. Haarstad 1972: 351.

rettigheter i utmarka. Dette må oppfattes som en vesentlig ressurs, selv om det naturligvis ikke kan tas som et direkte uttrykk for forholdet mellom de to gårdenes alder. Ved oppdeling av større gårdsområder, har det vært ansett som fordelaktig at de ulike partene fikk del i alle de ressurser som bestemte den første bosetningen. I realiteten var dette likevel et prinsipp som vanskelig lot seg følge.⁵⁹ Når Hove i motsetning til Nesta er sikret tilgang til utmarksarealene, er dette et moment som kan gi grunnlag for å stille spørsmålsteget ved tanken om Nesta som opphavsgården i denne delen av Selbu.

Navnene Nesta og Hove kan være jevngamle. Nesta kan da betegne den enga som lå til gården Hove, eller rettere den nederste enga som lå til Hove. Hov eller Hove kan vi da tolke nettopp i betydningen "gården". I den tidligste fasen av gårdsbosetningens etablering i området, er det ikke urimelig at dette var tilstrekkelig for å identifisere denne bosetningsenheten. Nesta må ifølge denne tolkningen oppfattes som et opphavlig marknavn, som siden har gått over til å bli gårdsnavn.

Det er imidlertid mange svakheter knyttet til dette tolkningsforslaget. For det første er det ikke uten videre gitt at vi kan knytte den "nedre/nederste enga" til gården Hove. Kjell Haarstad har i *Selbus historie* presentert en tolkning som går ut på at Nesta-navnet er dannet sett fra gården Hoem. Han antar videre at Nesta og Hoem utgjør ett av de eldste bosatte områdene i Selbu, og mener Hove kan være skilt ut fra Nesta.⁶⁰ Haarstad går her ut fra en en tolkning av Hov-navnet i betydningen hedensk tempel, og mener dette indikerer at Hov-gården må være etablert "i den tid da den hedenske kultusen var fullt utviklet, dvs. de siste hundreåra før år 1000". Som jeg har vært inne på flere ganger, er det all grunn til å stille spørsmålsteget ved om *hof*-navnene kan gis en slik entydig tolkning i retning av hedensk kultbygning. Dette svekker klart argumentet om at gården Hove må være yngre enn Nesta.

I middelalderen ble det bygd en steinkirke i Selbu, og denne ble liggende nærmest på grensen mellom Nesta og Hove, men likevel inne på Nestas grunn. Det er en del særegenheter forbundet med eiendomsforholdene i dette området i middelalderen. Prestegården Nesta var eid av domkapitlet i Nidaros, mens sognepresten i Selbu eide Hove helt fram til 1429, da han makeskiftet gården med Domkapitlet. Én mulig forklaring på dette fenomenet kan være at prestegården og kirken i Selbu opprinnelig var bygd på gården Hoves grunn. Grensene vi kan identifisere idag mellom Hove og Nesta kan ha blitt formalisert på et seinere tidspunkt.⁶¹

Hvis vi vender tilbake til det tolkningsforslaget jeg skisserte ovenfor, med Nesta som en opprinnelig engmark lagt til Hove, kan det gi mening at grensene mellom de to gårdene ikke var særlig rigide og markerte på den tiden da kirken ble bygd. Først på et seinere tidspunkt ble det av interesse å etablere fastere grenser mellom det som da var blitt to bosetningsenheter. Dette resulterte i de noe spesielle eiendomsforholdene rundt kirken i Selbu.

Om vi antar at Hove er opphavsgården i dette området, må vi vurdere mulige års-

59. Hovstad 1980: 32.

60. Haarstad 1988: 514, 541.

61. Haarstad 1972: 90.

ker til at gården beholdt dette navnet. Det er nærliggende å anta at Hove i Selbu har ivaretatt særskilte funksjoner i jernaldersamfunnet, og at Hov-navnet har endret innhold. Fra å være en betegnelse på "gården", har det gått over til å bli betegnelse på en gård med spesielle kvaliteter, enten knyttet til forhold ved selve bebyggelsen, eller til funksjoner som denne bosetningsenheten har forvaltet. En sakral tolkning av navnet blir da sannsynlig.

3.2.9 Hov i Snåsa

Snåsa ligger på overgangen mellom Innherred og Namdalen, og kan karakteriseres som ei skogsbygd. I utstrekning er Snåsa den største bygda i Nord-Trøndelag fylke. Tyngden av bosetningen finner vi omkring Snåsavatnet og i de to hoveddalførene, Granaelva og Jørstadelva.⁶²

På Snåsa er det en forsvunnet Hov-gård som tiltrekker seg oppmerksomhet. Gården, som idag går under navnet Krossgarden (g.nr. 17), lå i eldre tid helt inntil kirken og prestegården.⁶³ Som nabogård til Hov finner vi Vinje (g.nr. 50). I likhet med hva vi har observert i Ålen og Selbu, finner vi altså et *hof*-navn og et *vin*-navn på to nabogårder. I motsetning til hva som er tilfelle i de andre bygdene som er undersøkt, har det i Snåsa foregått et navnebytte, slik at Hov fikk navnet Krossgarden. Hvilke forhold kan ligge til grunn for dette navnebyttet?

Ovenfor har det flere ganger blitt antydnet at de gårdene som beholdt Hov-navnet, må ha hatt spesielle funksjoner som gjorde at navnet festet seg til gården (jfr. ovenfor). Jeg har da gått ut fra en opprinnelig tolkning av Hov-navnet til "gården". Seinere kan det til denne bosetningsenheten ha blitt knyttet funksjoner, gjerne lokalisert til bestemte bygninger, som har gitt navnet et nytt innhold.

I Snåsa har Hov-gården fått nytt navn i middelalderen. Navnet Krossgarden kan ifølge Oluf Rygh tolkes dit hen at gården har ligget som jordegods ved en kirke, eller nærmere bestemt til et kors i denne kirken.⁶⁴ Navnet er omtalt i bevarte skriftlige kilder første gang i 1590. Navnebyttet kan ha funnet sted allerede på det tidspunktet da gården ble lagt inn under kirken. Vel så sannsynlig er det kanskje at det formelle navnebyttet har skjedd seinere, og at det gamle navnet har levd videre et stykke inn i middelalderen.

Ut fra de tolkningene av gårder med *hof*-navn som jeg har foretatt ovenfor, skulle det faktum at Hov ble erstattet med et annet navn indikere at det til denne gården ikke var knyttet spesielle funksjoner, bygninger el.l. som gjorde at navnet ble hengende ved gården (jfr. ovenfor). Vi ser imidlertid at det skurrer litt med kronologien her. Hov-navnet i Snåsa må fortsatt ha vært i bruk i middelalderen. Hvis ikke, er det lite realistisk at kunnskapen om navneforholdene i området Vinje-Krossgarden skulle være levende. For de andre Hov-gårdene som er omtalt her, har jeg lagt til grunn at Hov-navnet er bevart fordi gårdene i løpet av jernalderen gikk over fra å betegne "gården", til å betegne en gård med spesielle funksjoner. I motsatt fall kunne vi forvente at navnet allerede i jernalderen ble skiftet ut med et mer formålstjenlig navn.

62. Sandnes 1956: 9-10.

63. Sandnes 1969: 118.

64. NG XV: 275-276.

Jeg går ut fra at navneparet Hov og Vinje også i Snåsa kan føres tilbake til en situasjon der Vinje betegner den gressmarken eller enga som lå til gården Hov. Grenselinjene mellom det som vi idag oppfatter som to enheter trenger ikke å ha vært formalisert før på et ganske seint stadium, kanskje etter at kirken var reist på det som skulle bli gården Vinjes grunn. Om Hov i Snåsa også hadde sentrale funksjoner i jernaldersamfunnet, kan vi ikke avgjøre sikkert. Kanskje har vi en situasjon i Snåsa som tilsvarende forholdene i f.eks. Ålen, der kirken ble reist i tilknytning til det gamle bygdesenteret. Ulike grunner kan seinere ha ført til et navnebytte, slik at Hov-navnet forsvant og ble erstattet av Krossgarden. Dette forholdet trenger ikke i seg selv bety at vi skal søke ulike tolkninger av *hof*-navnets opprinnelse og innhold.

3.3 Forskjeller mellom Ut- og Inntrøndelag

Et sentralt spørsmål i forbindelse med Hov-gårdene, er hvorfor det er så store forskjeller mellom Ut- og Inntrøndelag hva angår fordelingen av gårdsnavn av denne typen. Flere alternative forklaringer må vurderes. Vi kan for det første vurdere muligheten av at det tidligere har eksistert flere gårder med Hov-navn i de inntrønderske bygdene. På et relativt tidlig stadium, trolig før inngangen til kristen middelalder, har så disse gårdene fått nye navn. Videre kan ulikheter i samfunnsorganisasjonen mellom bygdene i Ut- og Inntrøndelag ha resultert i forskjeller i navnematerialet. Mens Hov-gårdene utgjorde bygdesentret i mange av de uttrønderske bygdene, kan det i Inntrøndelag ha vært gårder med andre navnetyper som har forvaltet de samme sentrumsfunksjonene.

Jørn Sandnes regner det som sannsynlig at det har eksistert flere gårder med *hof*-navn i Inntrøndelag. Når det er bevart så få Hov-navn i disse bygdene, mener han det skyldes at hov-stedet her ble tatt i bruk direkte til kirkested, slik at hovet ikke ga navn til noen gård.⁶⁵ Denne hypotesen bygger på en bestemt tolkning av Hov-navnene, hvor den opprinnelige betydningen anses å være hedensk helligdom eller kultsted. Utviklingen av Hov som gårdsnavn representerer således et sekundært stadium. De mange bevarte Hov-navnene i Uttrøndelag skulle da indikere at kirken her, i mindre grad enn hva som var tilfelle i Inntrøndelag, direkte overtok det førkristne kultstedet, hovet.⁶⁶ Jeg er imidlertid skeptisk til den kronologien i navneutviklingen som Sandnes bygger på her, og er ikke overbevist om at det lar seg gjøre å skille så klart mellom den sakrale og den ikke-sakrale tolkningen av navnet.

I det foregående har det kommet fram at flere av de trønderske Hov-gårdene kan karakteriseres som bygdesentra i førkristen tid og i middelalderen. Gårdene har trolig vært samlingssteder hvor funksjoner av både sakral og profan karakter har funnet sted. Vi har imidlertid også sett at Hov-navnet har vært brukt på gårder som det er mindre sannsynlig har ivaretatt noen form for sentralfunksjoner.

Det forholdet at det er så få Hov-navn bevart i Inntrøndelag *kan* bety at navnet, i den grad det var i bruk her, i mindre grad festet seg fordi det allerede eksisterte navnegår-

65. Sandnes 1969: 118.

66. Røskaft 1993: 133.

der som ivaretok de samme funksjonene som Hov-gårdene. Deler av Hov-navnene i Uttrøndelag kan vise tilbake til en spesiell fase i jernalderen da den faste bosetningen ble etablert. Hov-gårdene i Uttrøndelag kan i forlengelsen av dette ses som et uttrykk for den bosetningsekspansjonen og befolkningsøkningen som fant sted i denne delen av regionen, særlig i yngre jernalder. Områder hvor det tidligere hadde vært liten eller ingen bosetning, ble nå gjenstand for nyrydding av gårder. Det ble i denne fasen etablert nye sentralgårder som gikk under betegnelsen Hov. I Inntrøndelags sentrale og gode jordbruksbygder var bosetningen tettere, og disse områdene opplevde ikke den samme ekspansjonen i bosetningen i denne perioden. Det var allerede etablert sentralgårder av den kategorien som i Uttrøndelag fikk betegnelsen Hov, men disse hadde andre navn og ble ikke gjenstand for noe navnebytte. Unntaket kan være en bygd som Snåsa, som kan ha hatt en sterk økning i folketallet i den samme perioden som flere av Hov-gårdene ble etablert i Uttrøndelag.

Det er mulig at det faktisk ikke har eksistert flere gårder med Hov-navn i Inntrøndelag. I flere inntrønderske bygder kan vi lokalisere sentralgårder som ikke bærer navnet Hov. Det er nok å nevne eksempler som Alstahaug i Skogn og Mære i Sparbu. Flere av disse sentralgårdene har sitt opphav i eldre jernalder. Dette indikerer at forekomsten av eksisterende sentralgårder har gjort Hov-gårder overflødige. Gårder med f.eks. *haugr*-navn kan ha ivare tatt de funksjonene som i flere uttrønderske bygder ble lagt til Hov-gårdene. Som jeg var inne på tidligere (bl.a. 1.6.6.) kjenner vi også fra deler av Sverige eksempler på gårder som er navngitt ut fra store gravhauger, og som har fungert som samlingssted og tingsted i de respektive bygdene.⁶⁷ Gravhaugene som de svenske Hög-gårdene er navngitt ut fra har sitt opphav i eldre jernalder, hvilket også er tilfelle for storhaugen ved Alstahaug kirke (jfr. 5.1.1.). En svensk parallell finner vi for eksempel i Hög sogn i Hälsingland, hvor den såkalte Kungshögen inntil kirken kan indikere et gammelt samlingssted og tingsted. Selve gravhaugen kan dateres til romersk jernalder.⁶⁸

Nå er det ett vesentlig problem knyttet til de to øvrige *haugr*-gårdene i Inntrøndelag, nemlig usikkerheten om hvorvidt gårdene virkelig er navngitt ut fra gravhauger (jfr. 5.1.4. og 5.1.6.). Særlig for Sakshaugs del er det god grunn til å stille spørsmålstegn ved om det har eksistert en gravhaug som har gitt navn til gården, eller om navnet skal forstås som et naturbetegnende navn (4.1.6.).

3.4 Sammendrag

I det foregående har jeg, med bakgrunn i en drøfting av *hof*-navnenes betydning, undersøkt hvorvidt det lar seg gjøre å identifisere spesielle forhold ved Hov-gårdene som kan sies å ha vært konstituerende for bruken av dette gårdsnavnet. Arbeidet med denne problematikken stadfester for det første at flere ulike tolkninger av navnet kan gjøres gjeldende. I flere trønderske bygder har vi Hov-gårder som i middelalderen ble tatt i bruk som kirkested (Hov i Ålen, Hov i Soknedal og Hove i Åsen) eller er nabogårder til slike (for eksempel Hove på Byneset). Videre ser det ut til at flere gårder med

67. Brink 1990: 272-276.

68. Brink 1990: 272-276.

dette navnet har hatt sentralfunksjoner i det førkristne samfunnet. I deler av Uttrøndelag øyner vi ett mønster der Hov-gårdene utgjør kjernen i den eldste bosetningen, og hvor disse gårdene har hatt en spesiell dignitet i forhold til den omkringliggende bosetningen. Flere steder kan vi tenke oss en utvikling av gårdsnavnets betydning fra "gård" til "helligdom, tempel". Dette gjelder særlig for Hov i Ålen, Hov i Soknedalen og Hove i Åsen. Noe mer usikker er statusen for Hov-gårdene i Selbu og Snåsa. Når det gjelder Hove i Meldal, Hov i Orkdal og Hove på Byneset, er vanskelig å avgjøre hvilken tolkning av navnet som er mest sannsynlig. Det er likevel interessant at så vidt mange av Hov-gårdene faller inn under definisjonen av sentralgårder. For de Hov-gårdene hvor dette ikke er så åpenbart, kan vi ikke utelukke at selve navnet på gården faktisk indikerer en sentralitet som andre kildekategorier ikke uten videre avdekker.

I Ålen og Soknedal har folket på Hov-gårdene disponert store arealer, som trolig først i middelalderen har blitt oppdelt i flere gårder. Særlig klart trer mønsteret fram i Soknedal, hvor de mange hus-gårdene må være utskilt fra opphavsgården Hov. Også på Byneset, i Åsen, Selbu og Snåsa er det mye som taler for at Hov-gårdene opprinnelig har vært del av store gårdsvald, som så har blitt delt opp i mindre enheter. Vi har altså igjen eksempler på at gårdsarealet neppe har vært det samme i jernalderen som i middelalderen (jfr. 5.1.3.).

Et interessant aspekt ved hov-bebyggelsen er den lokale konteksten disse gårdene opptrer i. Jeg tenker da spesielt på de omkringliggende bebyggelsesenheter og deres navn. Hov i Ålen, Selbu og Snåsa er alle nabogårder til en gård med vin-navn (henholdsvis Ven, Nesta og Vinje). Andre navn som tiltrekker seg oppmerksomhet, er Nærвик (Orkdal) og Voll (Stjørdal). I en klasse for seg må naboskapet til gården Hove i Åsen sies å være, her finner vi både Vang og Husby som grenser til Hove. Vi finner også ofte usammensatte naturnavn i nærheten av disse gårdene (for eksempel Berg, Haug, Kvam). Det må være grunnlag for å hevde at Hov-gårdenes naboskap ytterligere understreker det inntrykket av *sentralitet* som disse bebyggelsene opptrer i. Når Hov-gårdene ofte lar seg gjenfinne i kjernen av den eldste bebyggelsen i mange bygder, støtter dette for så vidt også opp under en tolkning av navnet *hof* i betydningen "gården"; dette var den tidligste, opprinnelige gårdsetableringen, som i flere tilfeller (for eksempel i Soknedalen) ble delt opp i flere gårder. Hov var "gården *per preference*".⁶⁹

Den ujevne fordelingen av Hov-navn mellom Inn- og Uttrøndelag lar seg ikke så lett forklare. Jeg har vurdert muligheten for at ulikheter i samfunnsorganisasjonen i jernalderen kan ha skapt ulike behov for framveksten av sentralgårder av denne typen, men vil understreke at dette bare er én av flere mulige forklaringer. Kanskje har *haugr*-gårdene i Inntrøndelag ivaretatt de samme funksjonene som *hofr*-gårdene i Uttrøndelag. Like så sannsynlig er det kanskje at kronologien i framveksten av bosetningen i enkelte av de bygdene hvor vi finner en Hov-gård kan gi en vesentlig del av forklaringen på forekomsten av navnetypen. Mens mange bygder i Inntrøndelag var fullbygde allerede i eldre jernalder, har det i den samme perioden trolig funnet sted en ekspansjon i bosetningen i deler av Uttrøndelag. I noen av bygdene har så bosetningen blitt etablert med utgangspunkt i Hov-gården, som kom til å utgjøre bygdesenteret. I egenskap av

69. Jfr. Vikstrand 2001: 271.

bygdesenter ble Hov-gårdene så tillagt funksjoner som i andre bygder i både Ut- og Inntrøndelag ble ivaretatt av gårder med andre typer gårdsnavn.

Tradisjonelt har Hov-gårdene blitt daterte til yngre jernalder, og helst seint i denne perioden. Arbeidet med de trønderske Hov-gårdene gjør det betimelig å åpne for muligheten av at Hov-navnet har vært produktivt over et mye lengre tidsrom. Selv om en presis datering ikke har vært mulig for noen av disse gårdene, gjør tilknytningen til den eldste delen av bebyggelsen i flere bygder det plausibelt at en datering til seint i eldre jernalder eller begynnelsen av yngre jernalder kan være mulig. Navnet kan også ha vært produktivt inn i middelalderen.⁷⁰ Den tradisjonelle dateringen av Hov til vikingtiden, bygger hovedsakelig på antagelsen om at det var i denne perioden hovet i betydningen "tempel" vokste fram på norske høvdingseter.⁷¹ Når vi tar i betraktning de flertydige tolkningsmulighetene av *hofr*, får dette som konsekvens at dateringsmulighetene spenner over et større tidsrom. Det er for øvrig interessant å merke seg at flere undersøkelser fra de seinere årene antyder at hallbygninger ofte kan lokaliseres i tilknytning til gamle sentralgårder.⁷²

Både i Ut- og Inntrøndelag har det eksistert sentralgårder som har ivaretatt mange av de samme funksjonene som Hov-gårdene, men som ikke bærer navn av denne typen. Mære i Sparbu er et nærliggende eksempel. Ved Melhus i Gauldalen er det som nevnt registrert mange spor etter kokegroper, lignende de som er funnet ved Hove i Åsen, og Hov-bosetninger på Island og i Jämtland (jfr. 3.2.6. og 4.1.7.). Hov er i mange tilfeller en indikator på en bosetnings spesielle status og funksjoner, men fraværet av slike navn betyr ikke at det ikke har eksistert gårder med tilsvarende funksjoner i bygdene.

70. Jfr. Vikstrand 1992: 134. Vikstrand peker også på at når man frikobler Hov fra en direkte forbindelse med førkristen kult, så blir det uproblematisk å akseptere at noen Hov-gårder ser ut til å være etablert først i kristen middelalder.

71. Jfr. Olsen 1926: 242.

72. Brink 1996: 238.

4 Sentralgårder i Uttrøndelag

4.1 Innledning

Uttrøndelags natur og næringsgrunnlag har en skiftende karakter. Vi finner brede, gode jordbruksområder i lavlandet, særlig langs fjorden og i de nedre delene av de store elvedalene Gauldalen og Orkdalen. I de øvre fjellbygdene, som f.eks. Ålen og Rennebu, har utnyttelsen av ressursene i fjellet dannet det viktigste næringsgrunnlaget, i kombinasjon med jordbruksvirksomhet. Det er ikke uventet at de fleste sentralgårdene i denne regionen enten ligger i nær tilknytning til fjorden, eller i de mest fruktbare delene av de store dalførene. I tilknytning til Orkla- og Gaulavassdraget finner vi den eldste, mest sentrale delen av bosetningen i disse dalførene. På de fruktbare slettene langs elvene har forholdene mange steder ligget godt til rette for jordbruksvirksomhet. Samtidig har vassdragene i seg selv budt på viktige tilleggsgoder, for eksempel laksefiske.

I deler av Uttrøndelag ble det i jernalderen produsert store mengder jern, dette gjelder spesielt for Gauldalen. Det vil derfor være rimelig å gå ut fra at jernvinna kan ha hatt betydning for framveksten av sentralgårder i dette området. Ettersom jernproduksjonen gjerne har funnet sted i områder hvor det ikke har vært fast bosetning, kan det være vanskelig å knytte organisasjon og ledelse av jernutvinningen til bestemte gårder. Dette vil jeg imidlertid komme inn på i det følgende.

I Uttrøndelag finner vi 8 gårder med navnet Hov/Hove, og blant disse er det flere som faller inn under de kriteriene for sentralgårder som er benyttet i denne undersøkelsen. Jeg har imidlertid valgt å behandle Hov-gårdene i et eget kapittel (kap. 3).

Ser vi sentralgårdene i Uttrøndelag samlet, Hov-gårdene medregnet, finner vi følgende fordeling på fylkene:

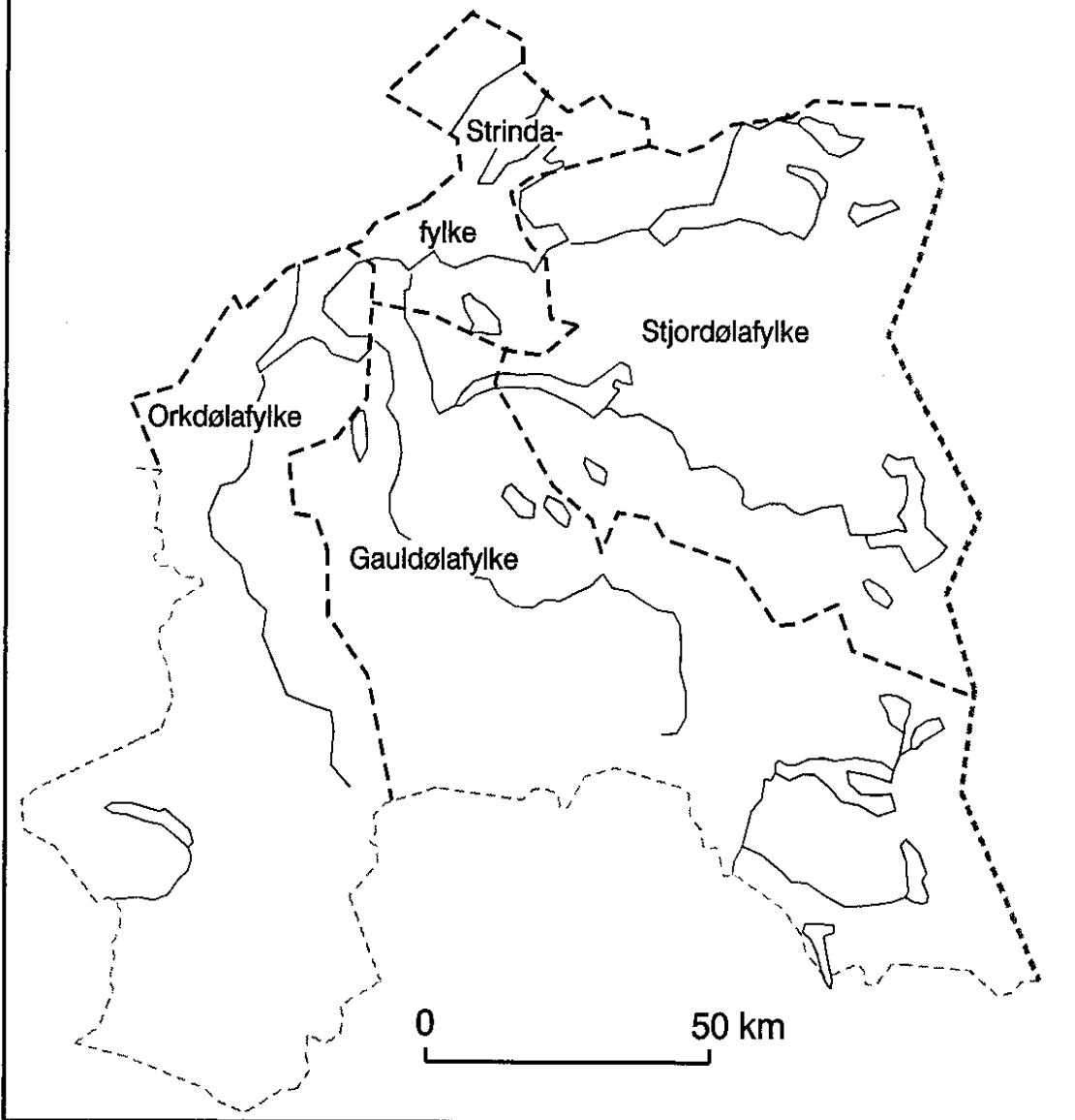
Orkdølafylke: Viggja, Stein, Gryting, Husaby, Voll, Vang, Hove i Meldal, Hov i Orkdal, Hove på Byneset

Gauldølafylke: Melhus, Gimsan, Foss, Hov i Soknedal, Hov i Ålen

Strindølafylke: Lade, Hernes, Logtu, Hove i Åsen

Stjordølafylke: Værnes, Hove i Stjørdal

De fire fylkene i Uttrøndelag

Sentralgårder i Orkdølafylke

4.1.1 Viggja, Børsa

Kildekategori	Henvisninger til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	OT kap. 48, OH kap. 40, 209, MG kap. 15, MB kap. 5 Msk. 133, Fsk. 152
Kirkested	Sognekirke, nevnes første gang i <i>Reformatsen</i> 1589.
Arkeologi	Ardspor e.j., hustuffer og flere funn fra kirkegården
Gårdsnavn	Elvenavn
Diplomer	DN III 112, 1319
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661 (5): 10-1-18 Klostergods; gården var hovedgård i Holms klostergods

Tabell 4.1 Kildekategorier som omhandler Viggja i jernalder og middelalder.

Viggja (g.nr. 45-50) ligger i Børsa, ei jordbruksbygd som grenser mot Trondheimsfjorden. Det gamle navnet på bygda var *Birgsi*, og den hørte til i Orkdølafylke.¹ Navnet Viggja er et opprinnelig elvenavn, gno. *Vigg* eller *Viggjar*. Navnet har trolig sammenheng med gno. *vega* vb "bera, føre".²

Viggja er et kjent navn fra sagalitteraturen, og gården er omtalt opp til flere ganger i ulike typer sagaer. I sagaen om Olav den hellige møter vi Rut fra Vigg, som var blant kongens motstandere på Stiklestad.³ I sagaen om Magnus Berrføtt opptrer så lendmannen Sigurd Ullstreng, som var sønn av Lodin Viggjarskalle.

Viggja har et rikt arkeologisk materiale. Det er spor etter jordbruksaktivitet som går tilbake til eldre jernalder, bl.a. ardspor som er 14C-datert til romertid.⁴ Mye av materialet fra Viggja er i skrivende stund ikke ferdig bearbeidet, men Birgitta Berglund, som ledet utgravningene, finner grunnlag for å konkludere med at allerede på 200-300-tallet e.Kr. har vært en større boplass på Viggja.⁵ På 1950-tallet ble det registrert flere funn fra gården, disse omfattet bl.a. en spydspiss, to nøkler, ljåblad, en saks, en mulig lysestikke og skår av en bakstehelle. Under utgravninger i 1992 og 1994 ble det funnet

1. Helland 1898: 354.

2. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 341.

3. Eiendommene som Rut hadde på Viggja, ble ifølge Snorre konfiskert under Magnus den godes regjeringstid, sammen med eiendommene til flere av dem som kjempet mot Olav Haraldsson. Dette forholdet vil bli nærmere drøftet i kapittel 6. MG kap. 15.

4. Berglund 1995 (b).

5. Berglund 1997: 29-30.

spor etter hus fra middelalderen, og kulturlag i det eldste undersøkte huset ble datert til tidlig middelalder. Dette er det eldste kjente huset på landsbygda i Trøndelag hvor det er påvist fundamentering i stein, enten som underlag for tømmervegger eller for syllstokk. Ettersom de fleste bolighusene fra samme periode som er funnet i middelalderbyen Trondheim er laftede tømmerhus, har steinfundamentet trolig vært underlag for tømmerstokker også på Viggja.⁶

Viggja var kirkested i middelalderen og også seinere perioder, og kirken her var sognekirke. Arkeologiske utgravninger de seinere årene har brakt for dagen spor etter kirkegården. Børsa kirke nevnes i *Reformatsen 1589*, og hadde åpenbart ikke noe jordegods. Dette henger trolig sammen med gårdens stilling som hovedgård i Holms klosters jordegods, og den gikk på slutten av 1500-tallet inn i Reins klosterlen.⁷ I 1661 var gården delt i 5 bruk, som til sammen svarte for en landskyld på i overkant av 10 spann (10-1-18). Dette plasserer Viggja blant de fremste storgårdene i Uttrøndelag.

Viggjas posisjon som hovedgård i Holms klosters jordegods er av stor interesse i vår sammenheng. Særlig ville det ha betydning om vi kunne komme noe nærmere et svar på spørsmålet om når denne samlingen av jordegods kan ha funnet sted. Har vi på Viggja et eksempel på tidlig godsdannelse med påfølgende tidlig leilendingsvesen, slik det er funnet spor etter på Sørvestlandet?⁸ En undersøkelse av godsmassen til Holms kloster, viser at godset er bra arrondert. I Børsa er det hele 26 gårder eller gårdparter som har gått inn i klosterets jordegods, og også i Orkdal og Melhus finner vi et stort antall gårdparter som har vært del av denne godssamlingen.⁹ Konsentrasjonen av jordegods i bygder som ligger i geografisk nærhet til Børsa, kan oppfattes som en indikasjon på at vi her er på sporet av kjernen i godssamlingen. At denne antatte kjernen er såvidt godt arrondert, taler for at denne delen av jordegodset er samlet før framveksten av et mer omfattende leilendingsvesen i Trøndelag. I motsatt fall skulle vi ventet å finne godset langt mer spredt, og mindre konsentrert. Dette gjør det rimelig å slutte at godssamlingen seinest kan ha funnet sted i tidlig middelalder, med mulighet for at det allerede i førkristen tid kan ha blitt etablert et jordegods knyttet til Viggja.

Viggjas posisjon som sentralgård skriver seg etter all sannsynlighet fra førkristen tid, og sporene etter en større boplass fra eldre jernalder gir grunnlag for å antyde at det kan ha vært i denne perioden sentralgården på Viggja vokste fram. Det arkeologiske materialet fra gården er omfattende, og i motsetning til de fleste andre sentralgårdene som diskuteres her, fins det fra Viggja også et svært rikt og interessant materiale fra middelalderen. Jeg har lagt fram en hypotese om at godssamlingen knyttet til gården kan ha sitt opphav i førkristen tid, og dermed vitner om framveksten av et leilendingsvesen i Trøndelag allerede i jernalderen. Dette er en nokså usikker slutning. Trolig er vi på sikrere grunn om vi antar at kjernen i jordegodset er kommet til i tidlig middelalder. Uansett innebærer dette at Viggja-godset kan høre med blant de eldste godssamlin-

6. Berglund 1995 (b): 7-8.

7. Dybdahl 1996: 13.

8. Bjørkvik 1995: 74-77.

9. Dybdahl 1996: 35-41.

gene i regionen, noe som i så fall støtter opp under teorien om at Viggja var etablert som sentralgård ved inngangen til middelalderen.

4.1.2 Stein, Byneset

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>OH</i> kap. 59 Ss.: 78, 83, 108. <i>Hs.</i> : 333-334
Kirkested	Fylkeskirke i Strindafylke, sognekirke. Nevnt i <i>OE</i> 1533
Arkeologi	Kastespydspiss, e.j.
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	<i>DN</i> II 9, 1252, <i>DN</i> III 7, 1253, <i>DN</i> III 64, 1303, <i>DN</i> II 208, 1342, <i>DN</i> IV 223, 1343
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 6,5-0.00 Krongods

Tabell 4.2 Kildekategorier som omhandler Stein i jernalder og middelalder.

Gården Steine (g.nr. 21-24) ligger på Byneset, bygda som dekker deler av den sirkelformede halvøya som stikker ut i Trondheimsfjorden mellom Flakkfjorden, Korsfjorden og Gaulosen. Navnet kommer av *Steinn*, og den formen av navnet som er i bruk i dag er laget til *Steini* dativ. Like ved gården ligger det en bergknaus, Høgsteinen, som trolig har gitt navn til gården.¹⁰

I *Heimskringla* nevnes Stein i sagaen om Olav den hellige i forbindelse med noen stridigheter mellom Olav Haraldsson og sveakongen Olav Svenske.¹¹ Slik Snorre framstiller det, kan det se ut til at Stein på denne tiden var i kongens eie, og seinere ble brukt som veitslegård for kong Magnus. Videre omtales gården flere ganger i *Sverres saga*. Første gangen den nevnes, er i forbindelse med at kong Magnus på veg nordover til Nidaros oppholder seg på gården noen dager.¹² I *Håkon Håkonssons saga* møter vi Håkon fra Stein som var kongens hirdmann og som falt i et slag mot den skotske kongen og hans hær.¹³

Navnet Stein eller Steine er et mye brukt gårdsnavn, og sikter ofte til bergknauser, store jordfaste steiner, bautasteiner eller andre menneskeskapte steinformasjoner.¹⁴ Blant de sistnevnte finner vi bygdeborger, og tradisjonen forteller at Høgsteinen på Byneset har vært i bruk nettopp som bygdeborg.

10. NG XIV: 320.

11. *OH* kap. 59.

12. Ss.: 78.

13. *Hs.*: 333-334.

14. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 297.

Kapittel 4

I 1928 var arkeologen Johs. Pettersen på befaringsreise på Steine, og tok da bergknausen tett inntil Stein kirke nærmere i øyesyn. Pettersen så da flere steiner som er lagt opp på en slik måte at de kan ha dannet en form for mur.¹⁵ Fra de bygdeborgene i Trøndelag og ellers i landet som er grundigere undersøkt er det ofte funnet spor etter oppmurt murverk, og dateringer av treverket i flere bygdeborger viser at de fleste stammer fra eldre jernalder, særlig romertid og folkevandringstid.¹⁶ Mønsteret er likevel ikke helt entydig, og bygdeborgene har trolig vært i bruk over et relativt langt tidsrom. For de enkelte borgene må vi likevel regne med en begrenset levetid, om de ikke jevnlig ble vedlikeholdt.¹⁷

I diplommaterialet nevnes Stein ofte, og de enkelte diplomene omhandler hovedsakelig forhold knyttet til Stein kirke (se nedenfor). Gården var i middelalderen kron-gods. I 1661 var gården udelt, og svarte for en landskyld på 6 1/2-0-00. Dette viser at gården var blant de mest solide velstandsgårdene i Trøndelag. Forholdene ligger svært godt til rette for jordbruk ute på Byneset, hvor vi for øvrig finner flere gårder med et solid økonomisk fundament.

På slutten av 1100-tallet ble det bygd en steinkirke på Stein. Kirken, som gjerne omtales som St. Mikaelkirken på Stein, kan ha vært en av de to fylkeskirkene i Orkdølafylke.¹⁸ Det er imidlertid høyst usikkert om det er riktig å gå ut fra to fylkeskirker i hvert av de gamle trønderfylkene, og da i tilfelle med Stein som såkalt halvfylkeskirke.¹⁹ Trolig er det mer sannsynlig at Stein kirke ble bygd som en ordinær sognekirke. Utover i middelalderen var Stein hovedkirke i deler av det gamle Orkdølafylke.

Stein var ved inngangen til middelalderen en sentralgård på Byneset. Trolig skriver gårdens status som sentralgård seg fra yngre jernalder. Gården har en strategisk beliggenhet, hvilket bl.a. understrekes ved at gården ofte nevnes i sagalitteraturen som en mellomstasjon for reisende på veg sør- eller nordover. Trolig var plasseringen i landskapet også viktig da gården ble tatt i bruk av kongemakten i løpet av middelalderen, noe som skjedde relativt tidlig i perioden. Gården ligger i en av de rikeste jordbruks-

15. Johs. Pettersen, befaringsrapport 11/8-1928.

16. Hemmendorff 1992: 36. Ingrid Ystgaard har i sin hovedoppgave i arkeologi *Bygdeborger i Trøndelag. En forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori* (1998: 104-105), vist at de mur eller vollenlegg i Trøndelag som går under betegnelsen bygdeborger, har dateringer som strekker seg fra yngre bronsealder fram til tidlig middelalder. Ystgaard problematiserer i sin oppgave begrepet bygdeborg, og viser til den store topografiske og morfologiske variasjonen disse anleggene framviser.

17. Hemmendorff 1992: 47.

18. Jfr. Sandnes 1969: 116-117.

19. Begrepet *halvfylkeskirke* forekommer ikke i Frostatingsloven. Da Jørn Sandnes (1969) presenterte sin teori om at det skal ha eksistert to fylkeskirker innenfor hvert av de åtte trønderfylkene, tok han bl.a. utgangspunkt i forekomsten av middelalderske steinkirker i regionen. Han framholdt at det ser ut til å ha eksistert to steinkirker i hvert av de gamle fylkene. For å få regnestykket til å gå opp, måtte imidlertid Ven kirke i Skaun flyttes fra Orkdølafylke til Gauldølafylke. Dette, sammen med det forholdet at de enkelte fylkene er så vidt små at det ikke uten videre virker rimelig at det skulle være behov for to fylkeskirker innen hvert fylke, er bakgrunnen for at jeg stiller meg skeptisk til tanken om to såkalte halvfylkeskirker i hvert fylke. Jfr. også Skevik 1997: 270-272.

bygdene som fins i nærheten av kaupangen i Nidaros, og som sådan har sannsynligvis Byneset hatt en viktig funksjon som leverandør av jordbruksvarer til bysamfunnet.

4.1.3 Gryting, Orkdal

Kildekategori	Henvisninger til kilder, dateringer m.m
Litterære kilder	<i>Fornm.s.</i> I 35. II 41.
Kirkested	Steinkirke fra middelalderen, sognekirke. Nevnt i OE 1533
Arkeologi	
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	DN III 4, 1253, DN I 109, 1307, DN I 115, 1311, DN I 710, 1495, DN III 7, 1496
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 2-0-00

Tabell 4.3 Kildekategorier som omhandler Gryting i jernalder og middelalder.

Gryting (g.nr. 32) i Orkdalen ligger på de slake flatene som omkranser Orkla i de nedre delene av Orkladalføret. Det er en del uklarheter knyttet til gårdens navn. Oluf Rygh skriver følgende om Gryting:

Grýting, afledet af grjót n., Sten, ofte forekommende Navn, nu tildels i Formen Grötting. En Gaard Grjótar, der nævnes paa et Par Steder i Sagaerne, kan ikke have været et andet Navn paa denne Gaard, men maa have være bleven opparceleret og maaske for en Del er gaaet ind i Præstegaarden..²⁰

Navnet Gryting på kirkestedet i Orkdalen er høyst sannsynlig ikke det opprinnelige navnet på gården. Rygh oppgir heller ikke noen uttaleform på navnet Gryting, hvilket kan tyde på at navnet ikke har vært i levende bruk i bygda. Oluf Rygh nevner to forsvunne gårdsnavn, *Østegard* og *Nedegorde*, som kan ha vært navn på gårdparter som opprinnelig var en del av gården Grjótar.²¹ *Østgaardt* er siste gang nevnt i skriftlige kilder i 1590. Dette kan styrke antagelsen om at det har foregått oppdeling av gårdsvaldet til den opprinnelige navnegården Grjótar, og at navnet har blitt bevart som navn på kirkestedet. Gryting og Grjotar vil ut fra dette være navn på en og samme gården.

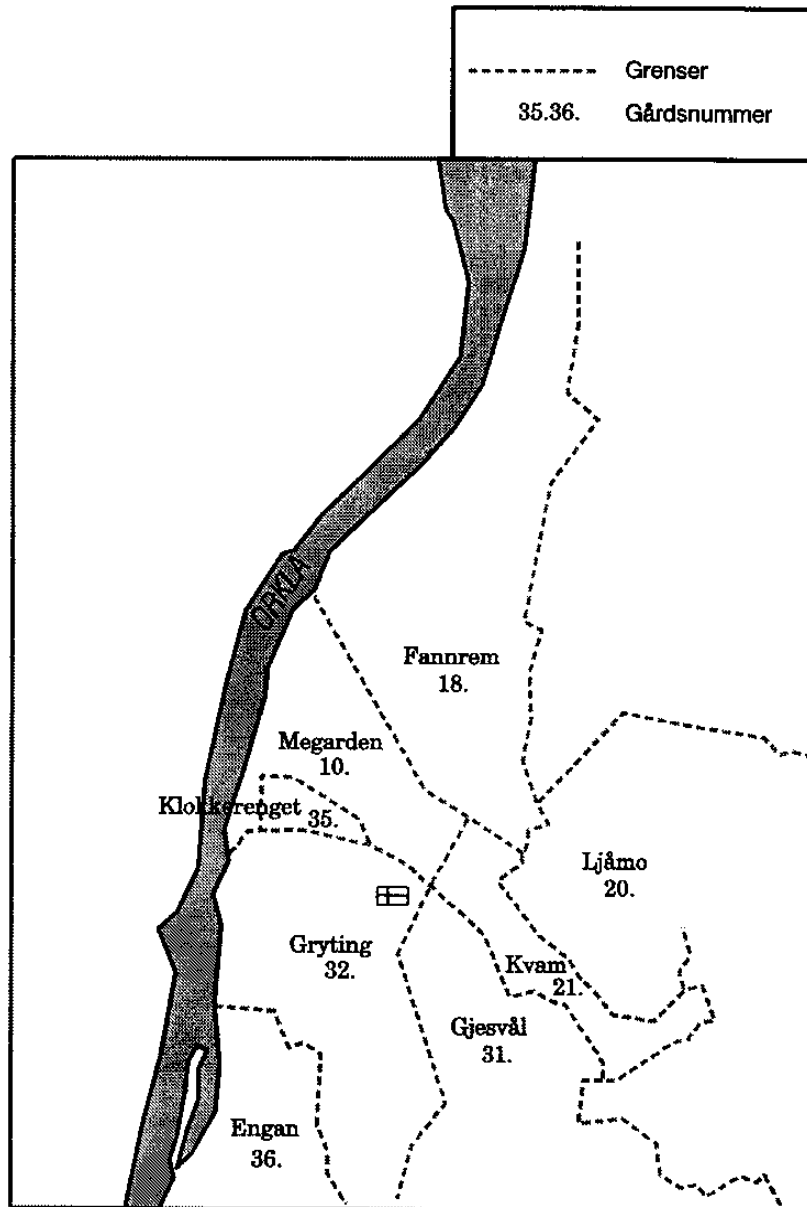
I Heimskringla møter vi ett par ganger Kåre fra Gryting, som ifølge Snorre var en av de mektige trønderhøvdingene som kjempet imot kongemaktens ønske om å innføre kristendommen.²² Kåre fra Gryting og de andre trønderhøvdingene som omtales i denne sammenhengen, framstår imidlertid mer som sagnfigurer som passer inn i

20. NG XIV: 129.

21. NG XIV: 147.

22. HG kap. 18, OT kap. 67.

GRYTING

Snorres litterære konstruksjon av samfunnsforholdene i Trøndelag, enn som troverdige historiske skikkelser. Jeg er sterkt fristet til å tolke disse høvdingene som et resultat av Snorres projisering av samtidige makt- og samfunnsforhold tilbake til fortiden.

I *Sverres saga* omtales gården Grjótar i Orkdalen.²³ Orkdalen er for øvrig ofte omtalt i både *Sverres saga* og *Håkon Håkonssons saga*. Dalføret har hatt stor strategisk betydning, både p.g.a. beliggenheten i forhold til viktige ferdselsveger og fordi det åpenbart bodde menn med makt og innflytelse i nedre deler av dalføret. Vi møter blant annet Øyolv Avlesson fra gården Åstan i Orkdalen som var hirdmann og høvding for birkebeinerne.²⁴ Det er ikke noe grunnlag for å knytte verken ham eller de andre stormennene som nevnes til gården Gryting.

De nedre delene av Orkladalføret utmerker seg med en uvanlig fattigdom på arkeologiske funn og fornminner. Det er en påfallende mangel på kjente gravminner fra jernalderen i Orkdalen, men fra yngre jernalder er det registrert løsfunn fra flere gårder. De fleste av disse stammer trolig fra graver. Årsaken til funnfattigdommen i dette området kan kanskje forklares ut fra naturforholdene. Orkla har flere ganger skiftet leie, og leirras kan også ha fjernet fornminner på slettene som omgir elva. En lignende funnfattigdom finner vi for øvrig i nedre Gauldalen, og også der kan naturskader og oppdyrking av jorden ha bidratt til å redusere fornminnebestanden (jfr. 1.6.7.).

Gryting (g.nr. 32) grenser bl.a. mot Gjesvål (g.nr. 31), Klokkerenget (g.nr. 35), Engan (g.nr. 36) og Megarden (g.nr. 19). Videre danner Orkla grense mot vest. Fannrem (g.nr. 18) disponerer et stort areal, mens Megarden og Klokkerenget kiler seg inn mellom Gryting og Fannrem. Det er nærliggende å anta at Megarden er navngitt ut fra beliggenheten mellom to eksisterende gårder, trolig Fannrem og Gryting. Klokkerenget, som har et navn som vitner om kirkelig tilknytning, må være skilt ut fra en av disse.

Det er først med byggingen av fylkeskirken i Orkdølafylket at denne gården tiltrekker seg oppmerksomhet i vårt materiale. Gryting kirke blir derfor den eneste av de trønderske fylkeskirkene som tilsynelatende ikke er bygd på en sentralgård fra jernalderen. Også på et annet punkt skiller denne gården seg fra de øvrige fylkeskirkestedene. Kanskje med unntak av Lade i Strinda var alle de andre gårdene hvor de trønderske fylkeskirkene ble reist krongods i middelalderen.²⁵

Kongen eide parter av 26 gårder i Orkdølafylke da erkebiskop Gaute fikk nedtegnet sin jordebok på slutten av 1400-tallet. Den største av kongens gårder i fylket var Gjørme i Orkdalen, som hadde en landskyld på 3 spann. Nils Hallan plasserer Gjørme i klasse med gårdene Mære i Sparbu, Sakshaug på Inderøya, Haug i Verdalen, Alstahaug i Skogn, Værnes i Stjørdalen og Melhus i Gauldalen. Disse gårdene utgjorde ifølge Nils Hallan kjernen i krongodset i Trøndelagsfylkene, og det er de samme gårdene vi møter i

23. s.: 108.

24. Ss.: 78, 88 ff.

25. Hallan 1981: 249. Nils Hallan påpeker at Gryting, så langt tilbake som vi kan følge gårdens historie, har vært prestegård. Hallan mener gården kan ha blitt gitt som gave fra kongen til presten i Orkdalen, og viser bl.a. til at kong Håkon Magnusson sendte et brev fra Gryting i 1311. Dette kan tyde på at gården da var kongsgård, men det er heller ikke urimelig å tenke seg at kongen tok inn på prestegården.

Kapittel 4

kongesagaene.²⁶ Mens det på seks av gårdene ble bygd fylkeskirker, gjelder dette ikke for Gjølme. I stedet valgte man altså Gryting.

Gryting framstår som et religiøst senter i middelalderen. Beliggenheten for fylkeskirken i Orkdølafylke må ha vært gunstig i forhold til det å skulle yte kirkelige tjenester overfor hele fylket. Herfra var det gode kommunikasjonsmuligheter både oppover dalføret og ut mot bygdene som ligger ved fjorden.

Gryting passer i utgangspunktet ikke inn i det typiske mønsteret for gårder hvor det ble reist fylkeskirker i middelalderen. Vi har få opplysninger som kan bidra til å kaste lys over den eldste gårdshistorien, og som eventuelt kunne forklare hvorfor gården ble valgt som kirkested. Det er altså primært det forholdet at fylkeskirken i Orkdølafylke ble reist på gården som gjør at Gryting faller inn under definisjonen av sentralgårder, vel og merke i middelalderen. Gårdens status i førkristen tid er det vanskelig å si noe sikkert om; det tillater ikke kildesituasjonen.

4.1.4 Husaby, Skaun

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	Steinkirke fra tidlig middelalder, sognekirke? DN II 527, 1391
Arkeologi	Ring av sølvblandet gull, e.j. Rike funn i kvinnegrav fra 800-tallet, bl.a. flere smykker i sølv og gull. Gravhauger og steinlegginger.
Gårdsnavn	Gårdsnavn som tradisjonelt har blitt forbundet med administrative funksjoner
Diplomer	DN III 36, 1295, DN II 41, c. 1299, DN II 403, 1391
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (3) 6-0-00

Tabell 4.4 Kildekategorier som omhandler Husaby i jernalder og middelalder.

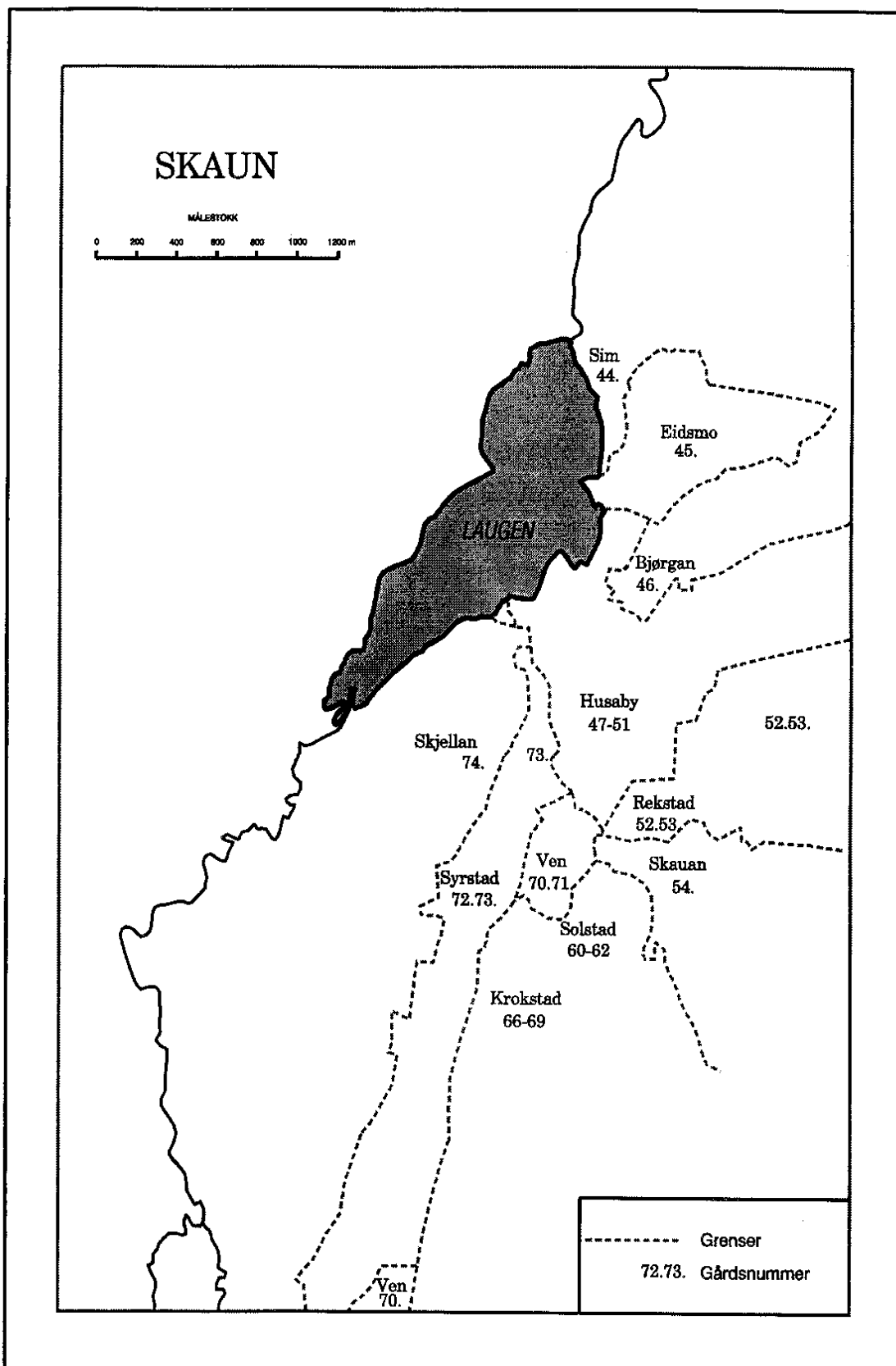
Husaby (g.nr. 12-16.) ligger i Skaun, ei innlandsbygd mellom de to store dalførene Orkdalen og Gauldalen. Skaun utgjør et bredt dalføre omkring innsjøen Laugen, og hørte til det gamle Orkdølafylke.²⁷ Gården Husaby ligger oppe i åssiden øst for Laugen, og gården grenser ned mot vannet. Navnet Husaby er en sammensetning av gno *hús* og *býr*, *bær* m "gård", og kan direkte oversettes som "gård med mange og prektige hus".²⁸

26. Hallan 1981: 213-214.

27. Helland 1898: 347.

28. *Norsk stadnamleksikon* 1990: 86.

Sentralgårder i Utrøndelag

Kapittel 4

Ifølge en eldre oppfatning inngikk Husaby-gårdene i Sverige i det gamle krongodskomplekset *Uppsala öd*. Husaby-gårdene ble forvaltet av kongens *bryte*, som hadde ansvar for driften av gården og forvaltningen av kongens jord. Trolig hadde de samme personene oppgaver i forbindelse med rettsutøvelse o.l.²⁹ Husabyene var kongens veitslegårder, hvor kongen og hans følge tok inn når de besøkte ulike deler av riket. Dette administrative systemet ble i tidligere forskning datert til perioden ca. 600-900 e.Kr.³⁰

Idag hevder flere svenske forskere at dette er en altfor tidlig datering, og tolker Husaby-gårdene som et uttrykk for en maktmanifestasjon fra kongemaktens side som fant sted på 1100-tallet.³¹ Husabyenes oppkomst i deler av Sverige, i første rekke Svealand, må ses i forbindelse med at kongemakten på denne tiden begynte å få fotfeste i dette landskapet. I andre deler av Sverige har kongemakten hatt mulighet til å etablere sine støttepunkter i tilknytning til eldre maktsentra, og Husaby-organisasjonen har av den grunn vært overflødig. En så vidt sein datering av Husabyene må ses i sammenheng med det synet på den svenske statsdannelsen som er dominerende i dag, og som legger vekt på variasjonen i den måten kongemakten gikk fram på for å få kontroll over de ulike svenske landskapene. Man framholder også at statsdannelsen foregikk relativt seint, og at det først var på 1100-1200-tallet kongemakten for alvor hadde etablert organisatoriske støttepunkt av noen varighet og stabilitet.

I norsk forskning har Husaby-problematikken i liten grad vært drøftet etter Asgaut Steinnes sitt store arbeid *Husaby* fra 1955. Steinnes går her ut fra at Husaby-organisasjonen både i Danmark, Sverige og Norge er eldre enn rikssamlingen. Gårder med dette navnet kan ifølge Steinnes ha hatt både administrative og militære funksjoner, og tilsyn med det kongelige jordegodset og innkreving av landskyld har vært viktige oppgaver for den som hadde ansvaret for forvaltningen av Husabyene.³²

For Trøndelags del finner Steinnes en signifikant forskjell mellom Uttrøndelag og Inntrøndelag når det gjelder forekomsten av Husaby-gårder. Mens vi i Uttrøndelag finner et visst mønster i forekomsten av denne gårdstypen, er noe tilsvarende fraværende i Inntrøndelag. Dette forklarer Steinnes med at det i Inntrøndelag allerede eksisterte en politisk inndeling, hvor en sentralgård utgjorde midtpunktet i de enkelte fylkene. I Uttrøndelag fantes ikke en lignende politisk organisasjon som kongemakten kunne bygge videre på, og Husaby-organisasjonen ble "adoptert" fra Sverige og dannet utgangspunktet for oppbyggingen av statsmaktens administrative apparat i denne delen av Trøndelag.³³

Nils Hallan har imidlertid argumentert mot hovedtrekkene i Steinnes' teori om de trønderske Husabyene. Hallan hevder at det i Uttrøndelag i likhet med Inntrøndelag eksisterte høvdinggårder som fungerte som midtpunkt i fylkene lenge før rikssamlingen, og at det av den grunn ikke var nødvendig å innføre noe nytt administrativt system i

29. *KLNM* VII: 95.

30. *KLNM* VII: 94.

31. Lindkvist 1988: 30.

32. Steinnes 1955: 184.

33. Steinnes 1955: 184.

denne delen av regionen.³⁴ Videre hevder Hallan at de uttrønderske Husaby-gårdene langt fra hadde den sentralitet som en skulle forvente av gårder som ble tatt i bruk av kongemakten i oppbyggingen av lokaladministrasjonen. Snarere tolker han disse gårdenes plassering på grensen mellom "bygd og ubygd" som et uttrykk for at Husaby i Trøndelag betegnet gårder som hadde en funksjon i forhold til sentrale ferdselsveger.

For meg ter det seg slik at desse husebyane må ha hatt ein eller annan funksjon i ferdaleidene. Dei ligg mest alle slik til at dei kan ha vori "gjestgjevargardar", om vi skal nytta eit så moderne ord.³⁵

En slik oppfatning av Husaby-gårdenes funksjoner innebærer en avvisning av teorien om en planmessig oppbygd politisk organisasjon med utgangspunkt i den framvoksende kongemakten.³⁶

Husaby (g.nr. 47.51) grenser mot gårdene Bjørgan (g.nr. 46) og Eidsmo (g.nr. 45) i nord (se kart). Rekstad (g.nr. 52.53), Ven (g.nr. 70.71), Syrstad (g.nr. 72.73) og Skjellan (g.nr. 74) danner grense mot sør. En undersøkelse av gårdsgrensene og gårdsnavnene rundt Husaby, avslører bl.a. at gården er omgitt av fire gårder med *-stadir*-navn, nemlig Syrstad (g.nr. 72.73), Krokstad (g.nr. 66-69), Solstad (g.nr. 60-62) og Rekstad (g.nr. 52.53). I knutepunktet mellom disse gårdene, samt Skauan (g.nr. 54) og Husaby, ligger Ven. Det kunne i utgangspunktet være nærliggende å tenke seg Ven som opphavsgården som de ovenfor nevnte gårdene så har blitt skilt ut fra (se kart). Hvis vi sammenholder dette med det jeg var inne på ovenfor, at gårdsnavnet Husaby i mange tilfeller er sekundært, kan det altså være grunn til å vurdere om Ven er det opphavelige gårdsnavnet. Husaby skulle ifølge dette ha blitt tatt i bruk som gårdsnavn da gården ble veitslegård for kongemakten.

En faktor som taler mot at Ven kan være opphavsgården, er det forholdet at gården disponerer et langt mindre areal enn de omkringliggende gårdene. Ven har også lavere landskyld enn de fleste av de gårdene som muligens er skilt ut fra den. En skulle også forvente at det i sammenheng med delingen ville være et sentralt poeng å beholde adkomsten til Laugen ved at gården grenset ned mot denne innsjøen, hvilket Ven altså ikke gjør. Det virker på bakgrunn av dette lite sannsynlig at Ven skulle være det opphavelige gårdsnavnet på Husaby.

Det kan også ha noe for seg å vurdere muligheten av at stormannen på den gården som vi i dag kjenner under navnet Husaby, på et gitt tidspunkt disponerte hele det området som i dag omfatter gårdene Husaby, Ven, Rekstad, Skauan, Solstad, Krokstad, Syrstad og Skjellan. Vi kan da spekulere i om etableringen av i hvert fall noen av

34. Hallan 1956: 257-258.

35. Hallan 1956: 263.

36. Kåre Hoel (1985: 120-123) har undersøkt flere Husaby-gårder på Østlandet, og finner grunnlag for å slutte at disse bosetningsenhetene må ha hatt andre navn før de fikk navnet Husaby/Husby. De Husabyene Hoel har undersøkt er alle gamle sentralgårder med en strategisk beliggenhet, som fikk navnet Husaby da de ble tatt i bruk som kongsgårder eller veitslegårder for kongemakten. I enkelte tilfeller lar det seg gjøre å spore det gamle navnet på disse gårdene. Hoel finner for eksempel at gården Huseby i Blaker på Romerike sannsynligvis opprinnelig har hett Blaker. Da gården skiftet navn fra Blaker til Husaby, trolig som følge av de nye funksjonene gården fikk i forhold til kongemakten, levde gårdsnavnet Blaker videre som bygdenavn. En slik utvikling mener Hoel lar seg spore for flere av disse lokalitetene.

Kapittel 4

disse gårdene, jeg tenker da spesielt på de fire *-staðir*-gårdene, er styrt fra høvdingesetet på Husaby. På grunnlag av navnelikheten er det rimelig å gå ut fra at disse fire gårdene er etablert i samme periode. *Staðir*-gårdene kan i så fall være etablert som underliggende gårdsbruk under høvdingesetet på Husaby. Dersom dette er tilfelle, vil det være rimelig å anta at de som drev disse gårdene stod i et underordnings- og avhengighetsforhold til folket på Husaby.

Husaby er den gården i Skaun som har det rikeste arkeologiske materialet. Særlig funnene i en kvinnegrav fra 800-tallet vitner om velstand og høy sosial status. Materialet fra denne graven omfatter flere smykker av edelmetaller, bl.a. et trefliket hengesmykke av en sjelden kvalitet og utforming. Videre er det gjort flere løsfunn på gårdens grunn, og materialet er så omfattende at det klart peker mot Husaby som en sentralgård i Skaun i yngre jernalder.

I det skriftlige materialet er det særlig i diplomene gården markerer seg. På slutten av 1200-tallet møter vi en herr Nikolaos på Husaby, som bl.a. opptrer som vitne sammen med Eiliv lagmann.³⁷ Herretittelen viser at Nikolaos var en adelsmann. I 1277 hadde kong Magnus Håkonsson gitt alle lendmenn tittelen baron, og skutilsveinene ble riddere. Begge disse gruppene fikk samtidig herrenavn. Seinere, da jarle- og barontittelen var avskaffet, ble herretittelen blant verdslige et privilegium for stormenn som oppnådde å bli slått til ridder.³⁸ Husaby er ellers kjent gjennom sagalitteraturen som en av de gårdene Einar Tambarskjelve fikk del i gjennom sitt giftermål med Bergljot, datteren til Håkon jarl på Lade.³⁹

I middelalderen ble det bygd en steinkirke på Husaby. Dateringen av kirken er høyst usikker, men det er faktorer som taler for at den kan ha blitt oppført på 1100-tallet. Sannsynligvis var dette opprinnelig en høgendeskirke, som så i løpet av middelalderen gikk over til å bli sognekirke. Kirken nevnes ikke i *Reformatsen* i 1589, og har følgelig gått ut av bruk på dette tidspunktet.

Et interessant spørsmål i forbindelse med de kirkelige forholdene i Skaun, er knyttet til forholdet mellom kirken på Husaby og Ven kirke. Mens Husaby opprinnelig må være bygd som en privat gårdskirke (jfr. ovenfor), har Ven tradisjonelt blitt tolket som bygdas sognekirke. Avstanden mellom de to kirkene, en knapp kilometer i luftlinje, gjør det lite rimelig å tenke seg at begge kirkene i utgangspunktet ble bygd som sognekirker. Like fullt er det indisier for at Husaby kirke i middelalderen må ha fungert som dette, fordi vi i et diplom fra 1391 finner omtalt "Husabyar kirkiu sokn i Skaun i Orkodals fylki".⁴⁰ Det er gården Krokstad som diplomet slår fast at ligger i Husaby sogn, og denne gården grenser opp mot gårdsvaldet til Ven og kirkestedet der. Kirkeruinen på Husaby viser konturene av en ganske liten steinbygning som neppe kan ha vært tilstrekkelig stor til å romme menigheten i et så vidt stort sogn som Skaun må ha utgjort. At det kan ha vært to sogn i bygda er også lite rimelig ettersom nabogården til Ven, Krokstad, ut fra det ovenfor nevnte diplomet plasseres i Husaby sogn.

37. For eksempel DN III 36, 1295.

38. KLNVI: 508-509.

39. OH kap. 39. Her står det at Einar Tamparskjelve *átti bú á Húsabæ á Skaun*.

40. DN II 403: 1391.

Sentralgårder i Utrøndelag

Kan det tenkes at forklaringen på sognenavnet er at sognet fikk navn etter den mest framtreddende gården i bygda, Husaby, selv om dette strider mot alle vanlige prinsipper for navngiving av middelalderske kirkesogn? En annen mulighet er at den som skrev diplomene, ut fra manglende kunnskaper om lokale forhold, feilaktig kom til å sette navnet Husaby på sognet.

Husaby var i middelalderen en sentralgård i Skaun, og en slik posisjon hadde gården også hatt i yngre jernalder. I Skaun foreligger det altså kontinuitet fra førkristen tid til middelalder hva angår bygdas sentralgård, og seinest på 800-tallet var det etablert et høvdingsete på Husaby. I middelalderen var Husaby en sentralgård i økonomisk forstand. Gården fungerte også som et politisk-administrativt senter, og var kirkested hele eller deler av middelalderen. Det må ut fra dette være berettiget å hevde at Husaby representerte et flerfunksjonelt senter i middelalderen, slik gården trolig også gjorde det i førkristen tid. Avgjørende nytt var det likevel at gården i middelalderen hadde funksjoner på vegne av sentrale maktinstanser, dvs. konge- og kirkemakt.

4.1.5 Voll, Rennebu

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>Hs.</i> : 159
Kirkested	Voll kirke omtalt i <i>OE</i> 1533.
Arkeologi	Ulike funn fra både e.j. og y.j., flere gravhauger
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	<i>RN</i> II 624, 1290, <i>DN</i> II 40, 1297, <i>DN</i> II 94, 1309, <i>DN</i> II 272, 1345
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	<i>AB</i> (2) 18-0-00 1661: (9) 7-2-20

Tabell 4.5 Kildekategorier som omhandler Voll i jernalder og middelalder.

Voll (g.nr. 23-29.) i Rennebu ligger på de slake flatene ned mot Orkla, og forholdene på den solrike østsiden av elva er gunstige for jordbruk.⁴¹ Navnet Voll kommer av gno *vollr*, som er vanlig både som appellativ og grunnord i stedsnavn. Appellativet har oftest betydningen "fast og jevn gressmark".⁴² I Trøndelag og Østerdalen er ordet ofte brukt i betydningen "setervoll, seter", men dette er nok ikke aktuelt her. Navnet i seg selv gir ikke noe grunnlag for en datering av gården Voll, men usammensatte naturnavn i ubunden form regnes for å være mellom de eldste gårdsnavnene. Svenske undersøkelser har vist at navnet *Vall-* (*a*), ofte opptrer på sentralgårder som i eldre tid har fungert som samlingssteder. På disse stedene har bl.a. handel, tingsamlinger og

41. *Rennebuboka*, I: 282.

42. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 346.

gudsdyrking funnet sted.⁴³

I *Håkon Håkonssons saga* møter vi lendmannen Eiliv fra Voll,⁴⁴ og flere forhold peker mot Trøndelag og Rennebu som hans hjemsted. På slutten av 1200-tallet omtales gården i flere diplomer. Vi møter bl.a. herr Markus Dylla, som ga 6 spansns leie av Voll i Rennebu til kannikene i Nidaros.⁴⁵ Herre-tittelen viser at Markus Dylla tilhørte samfunnseliten (jfr. ovenfor om Husaby), den gruppen som det seinere ble naturlig å omtale som adelen. Markus Dylla var bror av "Eiliv bonde" på Voll, som kom i stridigheter med kannikene om den gårdparten som broren hadde testamentert til presteskapet i Nidaros. Voll var altså sete for lavadel i middelalderen.

Det er registrert arkeologiske funn fra både steinalder og eldre og yngre jernalder på Voll. Det rikeste materialet skriver seg fra yngre jernalder, og fra denne perioden er det funnet både våpen og smykker.⁴⁶ Materialet indikerer at Voll har vært en økonomisk sentralgård gjennom store deler av jernalderen.

Voll har også i middelalderen vært en sentralgård i økonomisk forstand. I Aslak Bolts jordebok er de to brukene som gården er delt i, notert med en landskyld på 18 spann, mens de ni brukene på Voll i 1661 svarer for en landskyld på bortimot 8 spann. En oppdeling i så mange som ni bruk er uvanlig, og tyder på at vi har å gjøre med en gård med høy alder, hvor man på et tidlig stadium har begynt å dele opp gården i flere bruk.

En av de to middelalderske kirkene i Rennebu lå i Vollagrenda, nærmere bestemt på gården Hårstad (g.nr. 14/1). Hårstad er nabogård til Voll, og er trolig skilt ut fra denne navnegården i vikingtiden. En lokal tradisjon tilsier at den eldste kirken stod ved gravfeltet på gården Voll, da det skal ha blitt funnet spor etter begravelser her. Sannsynligvis dreier det seg om skjelettdeler fra overpløyde gravhauger.⁴⁷ Kirken på Hårstad fikk grende- eller områdenavnet Voll, og den eldste kirken man kjenner til på stedet er en stavkirke fra 1120-50, dedisert til St. Mikael.⁴⁸

Voll og Vollagrenda trer fram som det gamle bygdesenteret i Rennebu, og det er mye som taler for at Voll har vært en sentralgård både i jernalder og middelalder. Både det rike arkeologiske materialet, den høye landskylda og det forholdet at gården trolig var lendmannssete, bygger opp under inntrykket av sentralitet. At kirken som ble reist på gården Hårstad fikk navnet "*Vols kirkia*"⁴⁹, kan indikere at det er en sammenslutning på grendenivå som står bak byggingen av kirken, slik at det falt naturlig å bruke grende-navnet Voll i stedet for gårdsnavnet Hårstad på kirken. Voll hører åpenbart med blant de eldste gårdene i grenda, og gården har på et tidlig stadium blitt oppdelt i mange bruk. Trolig er bosetningen i denne delen av Rennebu etablert med utgangs-

43. Brink 1990: 355, med henvisning til Hedblom 1958: 75.

44. Hs.: 159.

45. RN II 624, DN II 40, 1297.

46. *Rennebuboka* I: 282.

47. Brendalsmo (utrykt manus): 47.

48. Brendalsmo (utrykt manus): 45.

49. OE: 26.

punkt i gården Voll.

4.1.6 Vang, Oppdal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>Hs.</i> : 234, <i>Bisk.s.</i> II 129
Kirkested	Kirkested fra middelalderen, sognekirke. <i>DN</i> III 742, 1503
Arkeologi	Ett av Norges største gravfelt med rundt 750 gravhauger, hovedsakelig fra y.j. Flatmarksgraver fra e.j. Mange funn.
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	<i>DN</i> V 238, 1383, <i>DN</i> III 742, 1503
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	

Tabell 4.6 Kildekategorier som omhandler Vang i jernalder og middelalder.

Vang (g.nr. 271) i Oppdal ligger sentralt plassert i fjellbygda, på et sted hvor ferdselsveger fra Trøndelag, Møre og Østlandet møtes. Det er spor etter gamle vegfar i området, og Oppdal har både i førhistorisk tid og i seinere perioder fungert som et bindeledd mellom det nordafjeldske og det sønnafjeldske Norge.⁵⁰

Navnet Vang kommer av gno. *vangr*, "åpen plass, voll". I Oppdal brukes ellers ordet *vang* ofte om en setervoll,⁵¹ men denne betydningen er mindre aktuell i dette tilfellet. Magnus Olsen tolker Vang som et kultisk steds- og gårdsnavn, og mener dette er et av de navnene som vitner om "den offentlige kultus under hedendommen".⁵² Olsen tillegger ikke alle stedsnavn med leddet *vangr* et kultisk innhold, men presiserer at navnet opprinnelig og i de fleste tilfeller er naturbetegnende, og må forstås i betydningen "eng eller gressgrodd jordstykke".⁵³

I Håkon Håkonssons saga fortelles det at hertug Skule overnattet på Vang i Oppdal på veg nordover til Nidaros.⁵⁴ På denne tiden var gården sannsynligvis blitt kirkested, og muligens hadde hertugen opphold i prestegården. I et diplom fra 1383 finner vi omtalt "Wang sokn",⁵⁵ mens "Vangz prestegel" nevnes i et diplom fra 1503.⁵⁶ Utover dette er det lite å finne i de skriftlige kildene som belyser gårdens stilling i middelalderen, og det er da også først og fremst på grunn av de kirkelige funksjonene at gården har satt spor etter seg. Hvorvidt Vang har vært en sentralgård i økonomisk betydning, sier materialet

50. *Oppdalsboka* II: 17-18.

51. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 333.

52. Olsen 1926: 230.

53. Jfr. også *NG* XIV: 191.

54. *Hs.*: 234.

55. *DN* V 238, 1383.

56. *DN* III 742, 1503.

ingenting om.

Det er i første rekke det arkeologiske materialet fra Vang som setter gården i en særstilling. På Vang finner vi et av de største gravfeltene som er registrert i Norge, med rundt 750 gravminner fra jernalderen. Feltet er 700 meter langt og måler i overkant av 100 dekar.⁵⁷ Av de undersøkte haugene er de fleste datert til perioden ca. 600-1000 e.Kr., altså yngre jernalder. Funnene på Vang har hovedsakelig kommet for dagen ved graving i hauger, og det er grunn til å anta at gravene i eldre jernalder oftest lå under flat mark. Fra et annet gravfelt på Oppdal, Risefeltet i Drivdalen, er det gjort en rekke funn som er datert til 400-500-tallet e.Kr. Disse funnene har stort sett kommet fram ved at gravfeltet er pløyd opp, slik at man også har fått med gravfunn under flat mark. Det er rimelig å tro at vi har en lignende situasjon på Vang, og at videre undersøkelser på gravfeltet kan bringe for dagen flere funn fra eldre jernalder.⁵⁸

Det er flere faktorer som gjør gravfeltet på Vang spesielt interessant. En ting er størrelsen. Ellers i landet er det uvanlig med gravfelt med mer enn ca. 50 gravhauger samlet. Mens det vanlige mønsteret i jernalderen ser ut til å være at det til de enkelte gårdene lå et gravfelt, skiller Oppdal seg ut ved at gravene er samlet på tre større felt: Vang i Blankbygda, Rise i Drivdalen og Stranda ved Lønset. Mens lite fins bevart av de to sistnevnte feltene, er gravfeltet på Vang fortsatt imponerende med sin store samling av fornminner. På Rise har det opprinnelig vært 200-300 gravhauger, mens det er helt uvisst hvor mange hauger Strandfeltet har bestått av.⁵⁹

Det er nærliggende å tolke gravfeltene i Oppdal som spor etter grendegravfelt, slik at hver del av bygda hadde sin egen felles gravplass. Foruten disse tre gravfeltene er det registrert ytterst få jernaldergraver i bygda. De enkeltstående gravene er funnet på avsidesliggende steder, og de er alle datert til vikingtid. Oddmunn Farbregd mener de som var gravlagt på disse stedene må ha vært mennesker som stod noe utenfor bygdefellesskapet, og at de derfor ikke fikk sitt gravsted på ett av de tre grendegravfeltene.⁶⁰

Det har blitt utført arkeologiske undersøkelser på Vang flere ganger, og resultatene av disse viser at gravskikken synes å være påfallende ensartet. De døde har blitt brent sammen med gravgodset, og restene av likbålet ble så spredd på bakken i et brannflak. Deretter ble det bygd en haug av jord og stein over. Gjennomsnittlig har gravhaugene på Vang et tverrmål på 6-7 meter. Omkring 50 hauger har et tverrmål på bare 3-5 meter, mens rundt 20 hauger måler 11-20 meter. Størrelsen på haugene har sannsynligvis avspeilet statusen til den døde. Det samme må vi anta at gravgodset gjør, og jevnt over er det materielle utstyret i gravene på Vangfeltet rikholdig.⁶¹

Vang må ha fungert som et religiøst samlingssted i Oppdal både i jernalder og kristen middelalder. Gravlegningene fra jernalderen har rimeligvis vært ledsaget av religiøse seremonier. Med tanke på slektens og familiens rolle i jernalderssamfunnet, er det sannsynlig at Vang har tjent som et religiøst samlingssted også uavhengig av

57. Farbregd 1980: 4.

58. Farbregd 1980: 12.

59. Farbregd 1980: 12.

60. Farbregd 1980: 6.

61. Farbregd 1980: 6-14.

begravelsesseremoniene. Kult knyttet til gravhauger antas å ha vært et vanlig fenomen i den norrøne religionen.

Det er videre et spørsmål om det kan ha vært utført andre handlinger av betydning for fellesskapet i tilknytning til gravfeltet. En slik tanke er ikke urimelig, tatt i betraktning at jernaldersamfunnet var kjennetegnet av en stor grad av sammenveving mellom ulike samfunnsfunksjoner. Rettsutøvelse og religiøs kultus trer fram som de mest aktuelle fellesanliggender i de førkristne bygdesamfunnene. Ofte var det sammenfall mellom kult- og tingsted, noe som er naturlig ettersom kult og rettsutøvelse var intimt sammenbundet i det førkristne samfunnet.⁶²

På Vang har vi ingen indisier på at stedet har fungert som tingsted, så en slik antagelse må bli rent hypotetisk. Det er likevel være grunn til å være åpen for at gravfeltet på Vang kan ha fungert som et bygde- eller grendesentrum, hvor ulike anliggender av betydning for fellesskapet ble behandlet. Dette innbefatter både religiøse og rettslige forhold. Tatt i betraktning de to andre gravfeltene i Oppdal, er det rimelig å anta at stedet opprinnelig hadde funksjoner overfor en mindre del av bygda. Om dette forholdet endret seg i løpet av førkristen tid, er usikkert. I middelalderen ble imidlertid Vang et religiøst senter for hele bygda, idet sognekirken ble bygd her.

Ovenfor var jeg inne på tolkningen av navnet Vang. Magnus Olsen framhever at dette navnet ofte opptrer "i de store og gamle bygder på Oplandene og i Trøndelag, og mange steder så sentralt i bygden som overhodet mulig".⁶³ Dette er trolig grunnen til at Vang ofte forekommer som navn på kirkested og kirkesogn; kirkene ble jo ofte bygd i tilknytning til gamle bygdesentra og sentralgårder. Vang i Oppdal er ifølge Magnus Olsen et av de kirkestedene hvor navnet Vang har en annen betydning enn "gressvoll":

Det må ha været en hedendommens motsvarighet til "kirkevungen" - vungen ved kirken som var det egentlige møtested og sted for samvær utenfor gudstjenesten -, og vi tør gjengi det ved "hovs-vungen".⁶⁴

Jørn Sandnes har også diskutert navneleddet *vangr* ut fra spørsmålet om det kan tillegges et sakralt innhold, og gir sin tilslutning til Magnus Olsens framheving av sammenhengen mellom middelalderske kirker og bygdesentra med navnet Vang, og førkristne helligsteder. Sandnes understreker imidlertid at dette forholdet ikke nødvendigvis impliserer en sakral tolkning av navneleddet *vangr*, men at det ut fra sin grunnbetydning "gress-slette" ofte opptrer i området rundt kirker og hedenske helligsteder.⁶⁵

I Oppdal kan vi se for oss en utviklingslinje fra jernalder til middelalder, hvor en stor og spesielt egnet gress-slette ble tatt i bruk, først som førkristent gravfelt og helligsted, og i neste omgang som kirkested. På Vang er det stedet snarere enn selve gården som tiltrekker seg oppmerksomhet. Gårdsetableringen er trolig sekundær i forhold til stedets funksjoner som kultsted. Vang var et grendesentrum og kultsted, og ved at

62. Brink 1990: 353-358.

63. Olsen 1926: 217.

64. Olsen 1926: 218.

65. Sandnes 1992: 15-16.

kirken ble reist her opprettholdt stedet sin funksjon som samlingssted også i kristen middelalder.

Sentralgårder i Gauldølafylke

4.1.7 Melhus, Gauldal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	HG kap. 15, OT kap. 48, 67
Kirkested	Fylkeskirke i Gauldølafylke, sognekirke. Presten i Melhus omtales i et diplom fra 1291 (DN III 30, 1291)
Arkeologi	Kokegroper. Div. funn, bl.a. vektlodd, sverd og ryggknappspenne. Overpløyde fornminner.
Gårdsnavn	Gården kan være navngitt ut fra beliggenheten mellom to eldre navnegårder.
Diplomer	DN III 30, 1291, DN II 220, 1344, DN II 263, 1344, DN II 226, 1345, DN III 266, 1349, DN I 710, 1495, DN IX 777, 1534, DN II 844, 1540.
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (4) 9-0-00 Krongods

Tabell 4.7 Kildekategorier som omhandler Melhus i jernalder og middelalder.

Melhus (g.nr. 91.92) ligger sentralt plassert i bygda som den har gitt navn til, i nedre del av Gauldalen. Gården ligger på østsiden av Gaula, som renner tvers gjennom bygda. Beliggenheten må betegnes som svært gunstig. På de slake flatene som grenser ned mot elva er vilkårene for jordbruk gode, og Melhus er ei av de beste kornbygdene i Sør-Trøndelag. Gaula har budt på verdifulle tilleggsgoder, og laksefisket har hatt til dels stor økonomisk betydning for de gårdene som grenser mot elva.

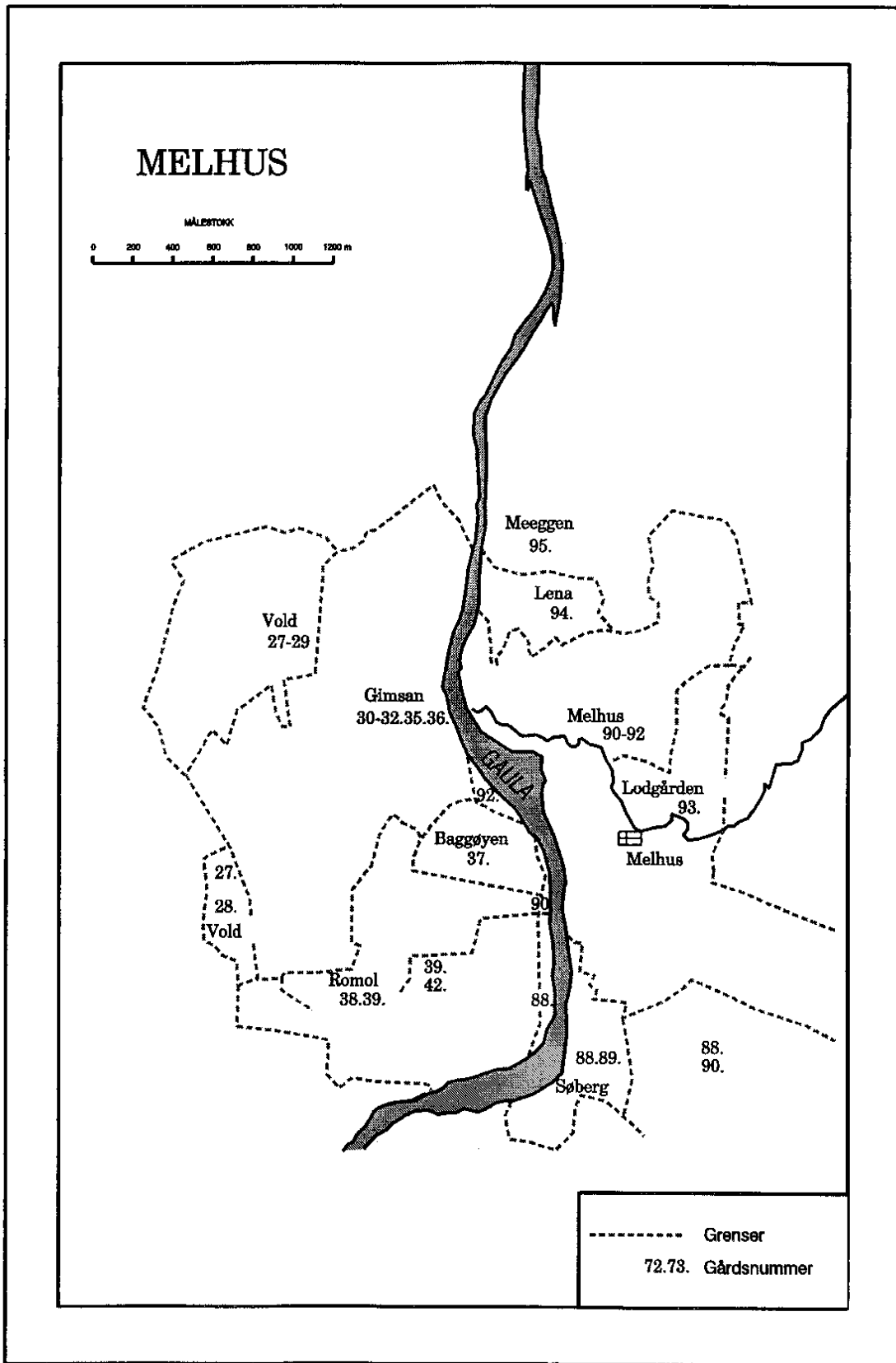
Melhus er et kjent navn fra sagalitteraturen, nærmere bestemt Snorres *Heimskringla*, hvor ikke minst Asbjørn fra Medalhus tillegges rollen som en av de mektigste høvdingene i Trøndelag på Håkon den godes tid.⁶⁶ Denne Asbjørn må vel oppfattes mer som en sagnfigur enn en historisk person. Det faktum at gården nevnes hos Snorre, indikerer likevel at den i hans samtid var blant de mer sentrale trønderske storgårdene.

Navnet Melhus kommer av gno. *Meðalhúsar*, som kan oversettes med "midtgården".⁶⁷ Tolkningen av navnet lar seg absolutt diskutere, selv om navnet tradisjonelt har blitt

66. HG kap. 15.

67. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 218.

Sentralgårder i Utrøndelag

tolket som at gården opprinnelig har vært part av en eldre navnegård. Ved gårdsdeling eller utskilling fra den eldre navnegården, ble det bruket som ble liggende i midten bare omtalt som *midtgården*. Bruksnavnet Melhus har altså ifølge denne tolkningen fortrent det opprinnelige gårdsnavnet.⁶⁸ En alternativ tolkning er at gården er navngitt ut fra beliggenheten mellom to andre gamle gårdsvald. En tredje mulighet, som jeg finner spesielt interessant, er at Melhus kan tolkes i betydningen "gården som ligger midt i grenda eller bygda". Dette medfører at selve gårdsnavnet indikerer en sentralitet av reint topografisk karakter, men navnet kan også være brukt om sentralgården i en litt mer utvidet forståelse av dette begrepet.⁶⁹ Kanskje gir gårdsnavnet indikasjoner på at vi er på sporet av det gamle bygdesenteret.

Jeg har, med utgangspunkt i Økonomisk Kartverk, forsøkt å rekonstruere det gamle gårdsvaldet til gården (se kart). Gården må opprinnelig ha disponert store arealer på østsiden av Gaula, og jeg finner det rimelig at gårder som Loddgarden (g.nr. 93) og Lena (g.nr. 94) har blitt skilt ut fra Melhus. Hvis så er tilfelle, grenser Melhus mot gården Egga (g.nr. 95.96) i nord, mens Søberg (g.nr. 88.89) danner grense mot sør.

Om vi kobler tolkningen av kartmaterialet opp mot diskusjonen rundt tolkningen av gårdsnavnet Melhus, og da spesielt med utgangspunkt i det alternative synet som vektlegger Melhus' mulige beliggenhet mellom to gamle gårdsvald, er det i første omgang nærliggende å vurdere statusen til Søberg og Egga. Gården Søberg kan idag ikke måle seg med Melhus i jordvidde og utstrekning. Dette er imidlertid en gård som har fått sitt areal vesentlig redusert som følge av flom, noe som i hovedsak har gått utover utmarka. Muligens skal vi se bort fra Søberg i denne sammenheng, og gå noe lenger sørover for å finne en navnegård som Melhus kan ha blitt navngitt ut ifra. Skjerdningstad/Gravråk markerer seg da som et klart alternativ.⁷⁰ Mot nord er det rimelig å tenke seg at det er gården Egga (i dag Me-Egga og Høgeggen) kan være den andre gården som Melhus ble navngitt ut fra. Melhus kan altså ifølge denne tolkningen være gården som ligger mellom Søberg/Skjerdningstad og Egga.

Det er gjort flere arkeologiske funn på gården, og disse skriver seg i all hovedsak fra yngre jernalder. En del av funnmaterialet er av en slik kvalitet at det peker mot høy sosial status; dette gjelder i første rekke en ryggknappspenne og et sverd av en spesiell kvalitet og utforming. Et vektlodd og en bronsenøkkel hører også med i materialet fra gården, og særlig det førstnevnte kan klassifiseres blant gjenstander som indikerer økonomisk styrke. Utgravninger ved kirkegården på Melhus bragte for dagen ulike funn, bl.a. ble det registrert spor etter et stort antall kokegroper. C14-dateringer av materiale fra kokegropene viste for det første at det har vært aktivitet på stedet over en lang periode.⁷¹ De tidligste dateringene er fra før Kristi fødsel, mens hovedtyngden ligger i tiden fra ca 900-1300 e.Kr. Det er vanskelig å si noe sikkert om de funksjonene de såkalte kokegropene har hatt, det kan være snakk om alt fra avfallsgroper til bålplasser. Flere faktorer

68. Rød 1975: 82.

69. Røskaft 1995(a): 59.

70. Skjerdningstad er interessant både fordi det her er registrert arkeologiske funn, det var kapell på gården i middelalderen og gården er nevnt i sagalitteraturen, jfr. *OT* kap. 48

71. Muntlige opplysninger fra Anne Stalsberg.

peker mot at kokegropene er rester etter gjentatte samlinger som har vært holdt på dette stedet. En analyse av det organiske materialet i gropene avslørte levninger etter alminnelige husdyr, i første rekke svin, og kan tolkes som rester etter ganske vanlig matlaging. Det er imidlertid ikke funnet spor etter noen boplass i direkte tilknytning til stedet hvor kokegropene ble funnet, selv om et stort antall stolpehull kan indikere forekomsten av en bygning.

Anne Stalsberg, som ledet utgravningene på Melhus, antyder at mye av den aktiviteten som det arkeologiske materialet fra utkanten av kirkegården vitner om, kan stamme fra arbeidet med byggingen av steinkirken. Den konstruksjonen som stolpehullene er spor etter, kan således tenkes å ha vært en slags bygghytte som var i bruk i forbindelse med kirkebyggingen. Rester av kleberstein på stedet kan underbygge denne teorien. Stedet må likevel ha vært i bruk lenge før det ble bygd en kirke på gården, og kanskje var sletten nedenfor gårdstunet et egnet sted for samlinger av både politisk og religiøs karakter.⁷²

På 1300-tallet opptrer Asbjørn Hallsteinsson fra Melhus i flere diplomer som ombudsmann for kongen. I 1344 er han for eksempel nevnt i et vitnebrev utstedt i Nidaros, hvor det framgår at Peter Gudleiksson ga 16 spanngleier jord til domkapitlet, mot å få provent i kannikegården og skråsetting i årtidboken etter sin død. Asbjørn fra Melhus opptrådte her sammen med lagmannen i Nidaros, Olav Hermansson, og en Arne Nikolasson i Krunken.⁷³

Melhus var i middelalderen krongods, og både i middelalder og tidlig nytid svarte gården for en høy landskyld. I 1661 var gården delt i fire bruk, som til sammen hadde en landskyld på 9-0-00. Sett i forhold til gårder både fra den samme bygda og andre deler av Trøndelag, er dette et høyt tall, og viser at Melhus i middelalderen og seinere perioder var en sentralgård i økonomisk henseende.

Fylkeskirken i Gauldølafylke, som i første halvdel av 1200-tallet ble bygd i stein på Melhus, etterfulgte trolig en eldre trekirke. Denne kirken hadde elementer fra både romansk og gotisk stil, noe som viser at i hvert fall deler av kirken ikke kan gå lenger tilbake enn til tidlig på 1200-tallet. Melhus kirke ble revet i 1890, i en periode da flere middelalderkirker led den samme skjebnen.

Melhus var en sentralgård med kontinuitet fra jernalder til kristen middelalder. Det arkeologiske materialet peker ut yngre jernalder som den perioden da gården for alvor trer fram på arenaen, men det er registrert aktivitet på gårdsvaldet lenge før den tid. Den sentrale beliggenheten må ha bidratt til den posisjonen gården fikk i jernalder og middelalder, og funnene i utkanten av kirkegården på Melhus kan være spor etter årvisse samlinger på stedet. I min tolkning av navnet Melhus var jeg inne på at navnet i seg selv kan være et vitnesbyrd om gårdens sentrale funksjoner i bygdesamfunnet, i den forstand at det er "gården midt i bygda eller grenda" *Meðalhúsar* skal tolkes som

72. Muntlige opplysninger fra Anne Stalsberg.

73. DN II 263, 1344. I et domsbrev "firir berghi" på Frösö i 1349 er Asbjørn Hallsteinsson nevnt sammen med Torstein Jonsson. På oppdrag fra kong Magnus er disse to satt til å dømme i en sak mellom Nikolas Petersson, sysselmann i Jemtland, og en Gunnar på Vamsta. DN III 266, 1131.

Kapittel 4

(jfr. ovenfor). Det arkeologiske materialet bygger for så vidt også opp under en slik tolkning. I middelalderen får Melhus status som religiøst senter ved at fylkeskirken i Gauldølafylke reises på gården, og i perioder har personer fra Melhus hatt administrative funksjoner på vegne av kongemakten. Gården har hatt status som en økonomisk sentralgård både gjennom hele middelalderen og i seinere perioder.

4.1.8 Gimsan, Gauldal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	OT kap. 40, 67, Ingi kap. 2. Msk. 30, Ss. 234
Kirkested	Usikker tradisjon om kirke på gården
Arkeologi	Rike funn, bl.a. importfunn og smykker fra e.j. Ulike våpen. Flere gravhauger.
Gårdsnavn	Naturnavn av høy alder
Diplomer	
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: (6) 40-0-18 1661: (4) 13-0-12

Tabell 4.8 Kildekategorier som omhandler Gimsan i jernalder og middelalder.

Gimsan (g.nr. 30-32.35.36.) ligger i Melhus, mellom gårdene Rimol og Bleke, på vestsiden av Gaula. Gårdsvaldet grenser ned mot elva, som har vært av økonomisk betydning for gården pga. laksefisket. Betydningen av stammen i navnet, *-gims*, er ikke klarlagt, men Gimsan antas å være et naturnavn av høy alder.⁷⁴

Gimsan, og ikke minst skikkelser knyttet til gården, opptrer ofte i sagalitteraturen. I sagaen om Håkon jarl får vi listet opp navnene på forfedrene til den mest sagnomsuste skikkelsen som stammer fra Gimsan, Einar Tambarskjelve. Av dette går det fram at folket på Gimsan var i nær slekt med en annen mektig høvdingeætt, Jarnskjegge-ætlingene på Ørlandet.⁷⁵ Første gang gården nevnes i *Heimskringla* er i sagaen om Olav Trygvason, hvor Styrkår fra Gimsan er en av de høvdingene som er med og kjemper i hæren til Håkon jarl under slaget i Hjørungavåg.⁷⁶ I sagaen om Olav den hellige trer så Einar Tambarskjelve fram på arenaen. Einar Tambarskjelve sluttet seg til Eirik jarl, og forbindelsen med jarleætten på Lade ble ytterligere styrket ved at Einar giftet seg med Bergljot, søsteren til Ladejarlene. *Jarlar gáfu Einari veizlur stórar í Orkadál, ok gerðisk hann ríkastr ok gofgastr í Þrændalogum, ok var hann inn mesti styrkr jorlunum ok ástóinir.*⁷⁷ Slik Snorre framstiller det, inntok Einar Tambarskjelve en sentral rolle i det politiske dramaet som

74. Norsk stadnamnleksikon 1990: 125.

75. Hjarl kap. 9.

76. OT kap. 40.

77. OH kap. 21: *Jarlane gav Einar store veitsler i orkdal, så han vart den mektigaste og gjævaste mannen i Trøndelag og vart jarlane til god hjelp og ein hjartans ven.* Her i Steinar Schjøtt's oversettelse.

utspant seg under Olav Haraldssons regjeringstid, og dette var en posisjon han bevarte også etter kongens død. I sagaen om Harald Hardråde omtales han på denne måten: "Einarr Þambarskelfir var mest forstjóri fyrir bóndum alt um Þrándheim...".⁷⁸

I *Sverres saga* opptrer sysselmannen Dyre fra Gimsan, som leder for gauldalingene i stridighetene mellom baglere og birkebeinere.⁷⁹ Dette kan indikere at Gimsan i høymiddelalderen hadde politisk-administrative funksjoner i lokalsamfunnet.

Gimsan grenser mot Voll (g.nr. 27-29), Baggøya (g.nr. 37) og Bleke (g.nr. 9). Baggøya, som skjærer inn mellom Rimol⁸⁰ og Gimsan nede ved elva, må være utskilt fra en av disse gårdene, trolig fra Rimol (se kart). Slik eiendomsgrensene går i dag, må vi gå ut fra at Voll er utskilt fra Gimsan. Gimsan ligger mellom Bleke (*vin*-navn) og Rimol, gårder som trolig er etablert i samme periode: eldre jernalder. Det er følgelig nærliggende å slutte at også Gimsan ble etablert i denne perioden. Dette siste ser for øvrig ut til å gjelde for de fleste storgårdene i Melhus, navn som Kvål, Skjeringstad, Rimol, Kregnes, Øy m.fl., peker alle mot eldre jernalder. Gimsan disponerer store arealer på vestsiden av Gaula, og gården ble i middelalderen og i seinere perioder delt opp i et stort antall bruk. Gården er videre omgitt av flere relativt store gårder.

Gimsan er den gården i bygda som har det rikeste arkeologiske funnmaterialet. Særlig funn som ble gjort i en kvinnegrav fra siste halvdel av 300-tallet indikerer velstand og høy sosial status for folket på gården.⁸¹ Funnmaterialet fra Gimsan omfatter smykker av edelmetaller og importerte gjenstander av glass, og begge disse funnkategoriene antas å høre med i de mektiges graver.⁸² Fra seinere perioder stammer funn av ulike typer våpen. Gården har, og ikke minst har hatt store forekomster av gravminner fra både eldre og yngre jernalder, men mye av dette er i dag forsvunnet som følge av jordbruksaktivitet m.m.

Gjennom store deler av jernalderen foregikk det jernframstilling i stort omfang i Trøndelag. Gauldalen var et viktig område for jernproduksjonen i Utrøndelag, i bygder som Holtålen, Singsås og Budalen er det registrert svært mange jernframstillingsplasser. Det er antatt at det finnes minst 300-400 anlegg for jernproduksjon i Gauldalsfjøret.⁸³

I perioden fra ca. Kr.f.-500 e.Kr. brukte man relativt store ovner i jernframstillingen. Studier av teknologi og arbeidsoperasjoner forbundet med smeltingen av jernet, tilsier at en stor gruppe mennesker har vært i virksomhet for å drive disse anleggene. Det virker lite sannsynlig at enkeltpersoner eller enkeltgårder kunne stå bak produksjonen av jernet i eldre jernalder. Lars F. Stenvik mener det er grunn til å se jernframstillingen i sammenheng med et høvdingsamfunn, hvor de som organiserte det store apparatet omkring jernproduksjonen var sin samtids mektigste menn. Han ser for seg et system hvor en

78. *HHarð* kap. 43.

79. *Ss.*: 234.

80. Rimol er et velkjent navn fra sagalitteraturen, hvor ikke minst Håkon jarls endelikt i grisebingen på gården er skildret med innlevelse, se *OT* kap. 48-49. Rimol er en av de gårdene som ut fra både skyldstørrelsen og andre kriterier kan defineres som en storgård.

81. Røskaft 1993: 70-73.

82. Herje 1989: 82.

83. Stenvik 1991: 412-413.

høvding gjennom redistribusjon av jern opprettholdt kontrollen med en gruppe avhengige gårder.⁸⁴

Gimsan kan ha vært blant de gårdene som stod bak organiseringen av jernframstillingen i deler av Gauldalen i eldre jernalder.⁸⁵ Avstanden er riktignok ganske stor fra Gimsan og til ei bygd som f.eks. Budalen, og det satt åpenbart mektige menn lenger oppe i dalføret som kan ha vært i stand til å iverksette en organisert utnyttelse av de ressursene som lå i jernmalmen. Gården Foss i Horg er blant de aktuelle kandidatene i så måte, (jfr. nedenfor). Gimsans beliggenhet var gunstig med tanke på distribusjon av jernet til andre deler av regionen og videre til andre deler av Norge og Europa, og det er grunn til å holde muligheten åpen for at kontroll med jernframstillingen kan ha utgjort en vesentlig del av det økonomiske fundamentet til gården i eldre jernalder.

I Aslak Bolts jordebok nevnes *Gimsa skipreido*. Gården ga altså navn til skipreiden på vestsiden av Gaula. Det er mulig at skipreiden ble avgrenset med utgangspunkt i en form for eldre sammenslutning på bygde- eller grendenivå, hvor Gimsan var sentralgården med spesielle funksjoner overfor fellesskapet (jfr. 3.5.). Fra seinere perioder vet vi at Gimsan var tingsted.

Det er interessant at vi i kildene fra 15-1600-tallet finner omtalt en *Gimsan Præstegaard* blant brukene på Gimsan.⁸⁶ Per Rød skriver i *Melhusboka* at det i middelalderen skal ha stått en høgendeskirke på gården,⁸⁷ uten at han er i stand til å underbygge denne påstanden særlig godt. Navnet vitner kanskje om at en part av gården var i kirkelig eie. I Olav Engelbrektssons jordebok er en part av Gimsan skyldsatt for 3,5 spann. I 1661 svarte de fire brukene på gården for en landskyld på 13-0-12.

Gimsan er en sentralgård hvor det er kontinuitet fra jernalder til kristen middelalder. I middelalderen var gården sete for stormenn som i perioder forvaltet sentrale oppgaver på vegne av kongemakten. Det arkeologiske materialet fra gården er såpass rikt at det gir grunnlag for å anta at gården allerede i eldre jernalder hadde oppnådd en status som sentralgård i nedre Gauldalen. I 1430-årene var gården delt opp i hele seks bruk, som til sammen svarte for en landskyld på i overkant av 40 spann. Dette er svært høye tall, også når vi ser på Trøndelag som helhet.

84. Stenvik 1991: 412.

85. Lars F. Stenvik, muntlig kommentar.

86. NG XIV: 281.

87. Rød 1975: 427.

4.1.9 Foss, Gauldal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	Kirkested i middelalderen, sognekirke. Nevnt i OE 1533.
Arkeologi	Rike funn fra e.j., stor samling gravhauger m.m.
Gårdsnavn	Naturbetegnende navn, trolig blant de eldste i bygda
Diplomer	
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: 6-0-00, 1661 (3): 4-1-00

Tabell 4.9 Kildekategorier som omhandler Foss i jernalder og middelalder.

Foss (g.nr. 34-36.) ligger like ved Gaulfossen, og det er dette stryket i Gaula som har gitt navn til gården. Det gamle tunet på gården lå ved en ferdselsveg som gikk gjennom skogsmarka øverst i grenda.⁸⁸

På Foss er det registrert et vidt spekter av arkeologiske funn: helleristninger, jernvinner, dyregraver, et stort antall gravhauger og et rikt funn fra eldre jernalder. Funnet fra eldre jernalder ble gjort under utgravninger i den såkalte "Kongsgrava på Foss", en stor gravhaug med en bautastein på toppen. "Kongsgrava" er en dobbeltgrav med kvinne- og mannsutstyr som er lagt ned i et muret gravkammer. Blant funnene i graven er et forseggjort sverd og smykker av gull, sølv og bronse. Videre ble det avdekket et våpensett bestående av sverd, to spyd og et skjold. Kvinnen hadde bl.a. fått med seg et nålehus av bronse, spinnehjul og en vevskje. Gravmaterialet er datert til eldre jernalder, nærmere bestemt 400-tallet e.Kr.⁸⁹

Funnene fra "Kongsgrava" vitner om makt og status, og gir klare indisier om at Foss i eldre jernalder trolig har vært en sentralgård. Samtidig er funnmaterialet fra yngre jernalder og det store antallet gravhauger som finnes på gården, et tegn på at Foss ihvertfall på det økonomiske området har vært en sentralgård også i denne perioden.

Det er ingen annen gård i Horg hvor det er registrert så mange funn og fornminner som nettopp på Foss, og det er nærliggende å tolke gården som et bygdesenter i førhistorisk tid. Som jeg var inne på under gjennomgangen av materialet fra Gimsan, kan kontrollen med jernutvinningen i deler av Gauldalen ha utgjort en viktig basis for rikdommen til denne gården i eldre jernalder (jfr. ovenfor). Det samme kan gjøres gjeldende for Foss. Det er funnet spor etter jernvinne i skogsområdene som ligger i tilknytning til gården, men det er uvisst hvilket omfang jernproduksjonen i dette området har hatt. Mer sannsynlig er det kanskje at stormannen på Foss har spilt en nøkkelrolle i

88. Haukdal 1985: 352.

89. Haukdal 1981: 18-19, 1985: 352-353.

Kapittel 4

organiseringen av jernframstillingen og distribusjonen av jern som ble produsert lenger opp i dalen, eventuelt også i Budalen. Gårdens beliggenhet ved Gaulfossen gjør det nærliggende å vurdere om dette kan ha vært et omlastingssted for jern og andre produkter som ble transportert med båt nedover Gaula. Gaulfossen var et hinder for en slik transport, men må ha gitt gode muligheter for folket på Foss til å kontrollere ferdselen på elva.

Skyldstørrelsen plasserer Foss blant de mer velstående gårdene i Horg i seinmiddelalder og tidlig nytid. For seinmiddelalderen har vi bare opplysninger om landskylda til en av de tre partene som gården bestod av, nemlig midtgården (*j midgardhenom*). Tallene fra AB gir derfor ikke noe holdepunkt for å anslå skyldstørrelsen til navnegården som helhet. Når det er sagt, er en gårdpart med ei landskyld på 6 spann i seg selv så pass stor at det i hvert fall gir indikasjoner om gårdens størrelse og økonomiske status.

I middelalderen ble det bygd kirke på Foss. Spor etter selve kirkebygget er ikke funnet, men under gravearbeid i forbindelse med byggingen av en ny trasé for E6 gjennom Horg, ble det funnet mange rester etter begravelser fra kirkegården på Foss. Kirken på Foss har trolig vært en høgendeskirke. På den andre siden av Gaula, litt lenger nord, ligger det andre middelalderske kirkestedet i Horg, på gården Grinni (g.nr. 70). Begge disse kirkene nevnes i *Reformatsen*, og ble nedlagt omkring 1670, da den nye kirken ble reist på Horg.

Foss er en sentralgård med kontinuitet fra jernalderen og inn i middelalderen. Gården framstår som et bygdesenter, og beliggenheten i forhold til viktige ferdselsveger har representert et gunstig utgangspunkt for etableringen av denne storgården. Kanskje var det et omlastingssted her for varer som ble fraktet med båt langs Gaula, og som måtte passere det hinderet som fossen utgjorde. I middelalderen ble det reist en høgendeskirke på gården.

Sentralgårder i Strindafylke

4.1.10 Lade, Strinda

Kildekategori	Henvisning til kilder, datering m.m.
Litterære kilder	<i>HHárf</i> kap. 9, <i>HG</i> kap. 11, 18, <i>Hjarl</i> kap. 8 Ss.: 56, 78, 227
Kirkested	Kirkested i middelalderen, sognekirke. Nevnt i <i>OE</i> 1533
Arkeologi	Noen funn fra e.j. og y.j., forsvunne gravhauger
Gårdsnavn	Vanskelig daterbar navneklasse
Diplomer	<i>DN</i> II 50, c. 1299, <i>DN</i> V 422, 1430
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 8-0-00 Krongods

Tabell 4.10 Kildekategorier som omhandler Lade i jernalder og middelalder.

Lade (g.nr. 1.) ligger på ei halvøy som stikker ut i Trondheimsfjorden. Beliggenheten er gunstig i forhold til viktige kommunikasjonslinjer til sjøs (jfr. 3.3.). Navnet Lade kommer av gno (*H*)*laðir*, flertall av (*h*)*lað*, og kan trolig tolkes som "lade- eller lastested", til verbet (*h*)*laðda* "laste".⁹⁰ Navnet tilhører en navneklasse som vanskelig lar seg datere, og gir få holdepunkter for å anslå alderen til gården. Det er likevel rimelig å anslå at gårdsnavnet kan gå tilbake til rundt 500 e.Kr (jfr. nedenfor).

I sagalitteraturen framstilles Lade gård som det viktigste politiske senteret i Trøndelag i vikingtiden. Lade var i denne perioden sete for den mektige jarleätten.⁹¹ Jarleätten på Lade nedstammet ifølge Snorre fra Håloygjarlene, og fikk økt sin makt og innflytelse gjennom ekteskapelige forbindelser med kongemakten.⁹²

Lade (g.nr. 1) har disponert store deler av Ladehalvøya i eldre tid. Pga. stor utbygging både av boliger og industrivirksomhet i det 20. århundre, er det ikke mulig ut fra Økonomisk Kartverk å rekonstruere gårdsgrensene ute på halvøya. To kart fra henholdsvis 1866 og 1909 gir likevel noen holdepunkter for en drøfting av eiendomsforholdene i området. På kartet fra 1866 er det avmerket gårder og bruk på Ladehalvøya på dette tidspunktet. Foruten de mer kjente bosetningsenhetene Lade, Ringve

90. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 198.

91. Ifølge Snorre var det Harald Hårfagre som bygde Lade gård den vinteren han giftet seg med dateren til jarlen Håkon Grjotgardsson (*HHárf* kap. 9).

92. Under Håkon jarls herredømme var det ikke mye igjen av de gode forbindelsene mellom jarleätten og kongemakten, ifølge Snorres framstilling. Fra å være alliansepartnere med mer eller mindre samstemte ønsker for den politiske utviklingen, bryter det ifølge Snorre ut åpen konflikt mellom de to fremste maktinstansene i samtiden. Jarleättens ambisjoner har tydeligvis steget, samtidig som kongene innser at det i lengden vil være umulig for dem å forene sine egne maktpolitiske ambisjoner med jarleättens vitale og offensive politikk. *Hjarl* kap. 11.

(g.nr. 2), Devle (g.nr. 3) og Leangen (g.nr. 4), finner vi også navn som Spandet (g.nr. 1,4), Moen, Østmarken og Heimstad. Kartet fra 1909 viser Lade gårds territorium, og slik grensene er avmerket på dette kartet, har Lade disponert store deler av Ladehalvøya. Vi kan selvsagt ikke si for sikkert om grensestrukturene på begynnelsen av 1900-tallet er identiske med forholdene i middelalderen, ettersom gården kan ha lagt under seg ny jord opp gjennom århundrene. Sammenlignet med Ringve og Devle, trer Lade fram som den største gården i området i eldre tid og Lade har også det strategisk best beliggende gårdsvaldet av disse gårdene. Gårdene på Ladehalvøya kan ha blitt etablert på omtrent samme tid, dvs. rundt midten av det første årtusenet e.Kr. Lade gård har disponert det største og strategisk best beliggende gårdsvaldet av disse gårdene.

Det arkeologiske materialet fra Ladehalvøya er sparsomt, og i dag er det praktisk talt ikke fornminner igjen i dette området. Noe av forklaringen på dette er at Ladehalvøya er sterkt preget av bebyggelse og industrivirksomhet, noe som har bidratt til å redusere forekomsten av fornminner. Gerhard Schøning registrerte et stort antall gravhauger på Lade da han gjorde sin reise i området i 1774, men allerede på dette tidspunktet noterte Schøning at flere av gravhaugene var "udgravede, eller tildeels udpløiede".⁹³ Fra gården Lade er det registrert arkeologiske funn som omfatter et spannformet leirkar fra folkevandringstiden, en spydspiss fra merovingertiden og to sverd. Det arkeologiske materialet gir få holdepunkter for å trekke slutninger om gårdens status i førkristen tid.

For jarleätten på Lade må kontrollen over viktige handelsveger og distribusjonen av spesielle varer og artikler ha utgjort en vesentlig del av maktgrunnet. Skinn og pelsverk var en ettertraktet vare, og Ladejarlens forbindelser med Hålogygættene kan ha gitt dem en nøkkelrolle i distribusjonen av denne luksusvaren. Videre holder jeg det for sannsynlig at jarlene på Lade i sterkere grad enn kongemakten var i stand til, og hadde interesse av å bygge opp sin maktposisjon i regionen ved å inngå allianser med lokale stormenn og høvdinge. Dette forholdet var trolig preget av en stor grad av gjensidighet. Ved å støtte opp om jarleätten var den lokale makteliten garantert støtte f.eks. i stridigheter med kongemakten. Ladejarlene kunne gjennom sitt kontaktnett stå som et mellomledd mellom lokale høvdinge i ulike regioner, og dessuten kontrollere distribusjonen av varer mellom disse regionene (jfr. 7.3.).

Et interessant spørsmål er knyttet til forholdet mellom høvdingsetet på Lade og kaupangen ved Nidelva som vokste fram fra slutten av 900-tallet. Tradisjonelt er det Olav Tryggvason som tillegges æren for å ha grunnlagt byen som i dag bærer navnet Trondheim. Arkeologiske utgravninger i bygrunnen i Trondheim de siste tiårene, gir grunnlag for å hevde at de husene kong Olav Tryggvason lot sette opp ...*á Niðar-bakka ok skipaði svá, at þar skyldi vera kaupstaðr...*⁹⁴ ikke var den første bebyggelsen i det som skulle bli kaupangen. Det kan i det hele reises mange innvendinger mot dateringen av oppkomsten til byen,⁹⁵ men akkurat dette aspektet ved oppkomstproblematikken vil jeg ikke

93. Schøning 1910: 3-4.

94. OT kap. 70. ...*og let setja opp hus på bakken attmed Nid, og sette føre at det skulle vera kjøpstad der;*... Oversettelse ved Steinar Schjøtt. Gyldendal 1970.

95. Axel Christophersen, foredrag i regi av Senter for middelalderstudier, NTNU, 16/1-97.

gå videre med her. I denne sammenhengen er det av større interesse å diskutere hvorvidt Ladejarlene kan ha spilt en vesentlig rolle ved etableringen av en kaupstad ved Nidelva.

I sitt bind av *Trondheims byhistorie* fra 1956 legger Grethe Authén Blom fram en teori om at Olav Tryggvason, etter at han hadde lagt under seg høvdingsetet på Lade, etablerte byanlegget på Nidarneset. Byanlegget ble en viktig symbolsk markering av "den nye tingenes orden".⁹⁶ Etableringen av handelsplasser og byer var et viktig ledd i politikken til alle europeiske konger som i middelalderen arbeidet for å opprette og konsolidere riksomfattende kongedømmer. Byene ble sentra for verdslig og kirkelig makt, og selvsagt økonomiske sentra som monopoliserte stordelen av handelsvirksomheten. Som et ledd i arbeidet med å sentralisere maktfunksjoner inngikk framveksten av byene som et sentralt element. I tråd med en slik forestilling virker det plausibelt at kongemakten spilte en sentral rolle ved etableringen av kaupangen ved Nidelva.

For kongemakten kan etableringen av kaupangen også ha vært strategisk viktig for å danne en motvekt til jarleættens maktbase på Ladehalvøya. Resultatene fra de omfattende arkeologiske utgravningene som har vært foretatt i Trondheims bygrunn fra rundt 1970, viser at det allerede fra første halvdel av 900-tallet kan spores en ikke-agrar bebyggelse på Nidarneset. Rundt 970-980 tyder funnene på en markant økning i aktiviteten i området, og sporene etter ulike former for håndverksaktiviteter er særlig tydelige.⁹⁷

Om det allerede i første halvdel av 900-tallet var en handelsplass på Nidarneset, og om vi holder fast ved kongemaktens rolle ved etableringen av denne, må vi søke andre aktuelle kandidater enn Olav Tryggvason som initiativtaker til "bygrunnleggelsen". Håkon den gode peker seg ut som den kanskje mest sannsynlige kongsskikkelsen som kan ha stått bak etableringen av kaupangen på Nidarneset, om vi går inn for en såvidt tidlig datering av handelsplassen.

Alternative forklaringer bør også vurderes. Det har vært lagt fram en hypotese om at den første markedsplassen på Nidarneset ble anlagt av Ladejarlene, som hadde mer sesongbetonte markeder ved bredden av Nidelva. Det første frøet kan ved denne type handelsaktivitet ha blitt sådd til det som seinere skulle utvikle seg til en by. I neste omgang har så kongemakten ved sin aktive inngripen vært med på å legge premissene for den videre utviklingen mot et kirkelig og administrativt senter.

Lade framstilles i sagalitteraturen som et viktig religiøst senter i vikingtiden. Hovet på Lade skal ifølge Snorre ha hatt en tilsvarende sentral posisjon som hovet på Mære i Inntrøndelag. Ettersom alt tyder på at Lade først relativt seint i yngre jernalder vokste fram som en sentralgård i Uttrøndelag, kan trolig heller ikke et mulig hedensk kultsted på Lade ha lengre tradisjoner. Det er ikke gjort noen arkeologiske funn som kan knyttes til et eventuelt hov på Lade, og jeg holder det for mest sannsynlig at den religiøse kulten som utspant seg her, foregikk inne i den ordinære gårdsbebyggelsen. Som på Mære var det trolig gildeshallen som ble anvendt til spesielle religiøse seremonier, en bygning som ellers var i bruk til profane formål.

I middelalderen ble fylkeskirken i Strindafylke bygd på gården Lade. Steinkirken

96. Blom 1956: 39.

97. Christophersen og Nordeide 1994: 266-274.

Kapittel 4

kan dateres til siste halvdel av 1100-tallet, og erstattet trolig en eldre stavkirke. Lade var i middelalderen krongods, og svarte i 1661 for en landskyld på 8 spann. Gården var på dette tidspunktet udelt.

Lade framstår som en sentralgård i Uttrøndelag i vikingtiden, og 900-tallet og første del av 1000-tallet peker seg ut som en glansperiode for dette høvdingsetet. Da jarleætten slo seg ned på Lade, var gården allerede etablert som en storgård på halvøya. Ladejarlenes maktbasis var i stor grad forankret i handelsvirksomhet, og på 900-tallet etablerte de trolig en sesongpreget markeds plass på Nidarneset. Dette kan ha vært de første anslagene til den seinere kaupangen ved Nidelva. Lade var et politisk og religiøst senter i vikingtiden, og opprettholdt de religiøse sentrumsfunksjonene ved at fylkeskirken i Strindafylke ble reist her på 1000- eller 1100-tallet.

4.1.11 Hernes, Frosta

Kildekategori	Henvvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>MB.HG</i> kap. 12.
Kirkested	Tidlige kristne graver, mulig kirkegård
Arkeologi	Rike funn i kvinnegrav fra 800-tallet. Kristne begravelser fra siste halvdel av 1000-tallet
Gårdsnavn	Sammensatt naturnavn
Diplomer	<i>DN V 527, 1445, DN V 567, 1454, DN XV 89, 1483, DN XI 776, c. 1550</i>
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (6) 11-0-08 Krongods

Tabell 4.11 Kildekategorier som omhandler Hernes i jernalder og middelalder.

Hernes (g.nr. 100-102) på Frosta er blant de mest interessante gårdene hva angår studiet av overgangen fra hedendom til kristendom i Trøndelag. Her er de til nå eldste kjente kristne gravlegningene i Trøndelag kommet for dagen. Gårdsnavnet Hernes kommer trolig av gno. *herr* m, "folkemengde, hær", og kan være et minne om at denne gården på neset ute på Frosta-halvøya har vært et sjømilitært samlingssted.⁹⁸ Hernes hører utvilsomt med blant de eldste gårdsnavnene på Frosta. Gården er for øvrig nabo-gård til Logtu (se nedenfor), og ligger i et landskap som har hatt en sentral posisjon i det trønderske lovområdet.

Hernes er omtalt både i sagalitteraturen og i diplomer. I sagaen om Magnus den blinde får vi vite at Store-Hernes på Frosta ble gitt til det klosteret i Nidaros hvor Magnus slo seg ned etter at han var blitt blindet, for å skaffe ham underhold.⁹⁹ Gården

98. Farbregd (c) 1986: 41.

var på dette tidspunktet krongods, og den parten som ble gitt til klosteret, må ut fra navnet å dømme ha vært en stor og sentral del av det gamle gårdsvaldet.

Det arkeologiske materialet fra Hernes stammer hovedsakelig fra perioden ca. 800-1100. Fra 800-tallet er det gjort rike funn i en kvinnegrav, funn som vitner om høy sosial status for den som ble gravlagt. Av større interesse er nok likevel funnene av tidlig kristne gravlegginger som er gjort på gården. Under gravinger både i 1915 og 1984 kom det for dagen spor etter begravelser som ut fra orienteringen (øst-vest) og mangel på gravgods kunne klassifiseres som kristne gravlegginger. C-14 dateringer indikerer at gravleggingene har funnet sted på 1000-tallet, trolig i andre halvdel av hundreåret.¹⁰⁰ Det er rimelig å tolke funnene fra Hernes som spor etter en tidlig kristen gravplass, og det er ikke utenkelig at det kan ha eksistert en kirke i tilknytning til gravplassen. I Frostatingsloven finner vi klare retningslinjer for hvordan begravelser skulle finne sted, og kravet om at kristne skulle gravlegges i tilknytning til en kirke er sterkt vektlagt.¹⁰¹ Det er ikke funnet spor etter noen kirkebygning på Hernes, og vi kan ikke utelukke at den kristne gravplassen her var etablert uten at kravet om den topografiske tilknytningen til en kirkebygning var oppfylt.

I 1661 var Hernes delt opp i 6 bruk, som hadde en samlet landskyld på i overkant av 11 spann. At gården var såvidt mye oppdelt, kan vi ta som et indisium på høy alder. Dette inntrykket understrekes av at gården allerede på 1100-tallet må ha vært oppdelt i flere bruk, jfr. det som er sagt ovenfor om den gårdparten som ble gitt til klosteret i Nidaros.

Hernes framstår som en sentralgård på Frosta ved inngangen til middelalderen, og det er grunn til å anta at denne posisjonen går tilbake til yngre jernalder, muligens enda lenger tilbake. Sporene etter en kristen gravplass vitner om at folket på Hernes har tatt ved kristendommen på et relativt tidlig tidspunkt. I store deler av Norden var det nettopp samfunnseliten som tidligst lot seg kristne.¹⁰²

99. *MB.HG* kap. 12.

100. *Farbregd* 1986 (c): 40.

101. *NgL* I: 135.

102. Se f.eks. *Røskaft* 1997 (a): 110-111.

4.1.12 Logtu, Frosta

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	Steinkirke fra middelalderen, sognekirke. F I: 3
Arkeologi	Skålspenne fra y.j.
Gårdsnavn	Navnet vitner om gårdens juridiske funksjoner
Diplomer	DN V 439, 1433, DN I 735, 1506, DN XI 654, 1532
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (4) 8-0-00 Krongods

Tabell 4.12 Kildekategorier som omhandler Logtu i jernalder og middelalder.

Logtu (g.nr. 92) inntar en spesiell posisjon blant sentralgårdene i Trøndelag. Her møttes representanter fra hele Trøndelag til tingsamling på forsommeren hvert år, og Logtu er den eneste gården hvor det sikkert lar seg gjøre å etterspore rettslige og juridiske funksjoner. Med tanke på tingets sentrale rolle for det bygdekommunale livet i middelalderen og tidligere perioder, skulle en forvente at dette har satt sterkere spor etter seg i kildene, f.eks. i gårdsnavns materialet. I Trøndelag kjenner vi to gårder med navnet Logtu, denne på Frosta og en gård i Beitstad i Inntrøndelag. Navnet Logtu gir direkte vitnesbyrd om de juridiske funksjonene som var knyttet til gården. Førsteleddet i navnet, gno. *Laġatún*, er genitiv av *log* n. (lov) flertall, sisteleddet er *tún*, som kan oversettes med "innhegnet sted, gårds plass".¹⁰³

Logtu kan være et opprinnelig gårdsnavn, men mer sannsynlig er det at navnet først ble brukt om en større del av den sletten hvor Logtu-gårdene og kirken står i dag. Siste ledd i navnet kan tolkes som et vitnesbyrd om at det området hvor tingsamlingen fant sted var innhegnet med såkalte *veband*, slik vi kjenner det fra middelalderen.¹⁰⁴

Det arkeologiske materialet fra Logtu er svært beskjedent, og gir ingen indikasjoner på at gården i førhistorisk tid har vært en sentralgård i økonomisk forstand. Når gården ble valgt til tingsted for Frostatingslagen, må beliggenheten ute på Frosta-halvøya ha vært av avgjørende betydning. Trolig var båt det viktigste framkomstmiddelet for de som møtte på tinget, og til Frosta var tilgjengeligheten god, enten man kom sørfra eller nordfra. Fra det stedet hvor man antar at tingsamlingene fant sted er det bare et par hundre meter ned til fjorden, og dette var nok en viktig bakgrunn for at akkurat denne lokaliteten ble valgt.¹⁰⁵

103. NG XV: 71.

104. Hagland og Sandnes 1994: XXIV. Veband var bånd eller snorer som ble brukt til å avgrense området hvor lagretten hadde tilhold. Disse snorene ble festet i kjepper eller pinner. Jfr. KLN M XVIII: 374, 386.

Frosta og Frostatinget nevnes flere steder i sagalitteraturen, og er også omtalt i noen diplomer. Logtu var i middelalderen krongods, og i 1661 var gården delt opp i fire bruk, som til sammen svarte for ei landskyld på 8 spann. I tidlig middelalder ble det reist en steinkirke på gården. At tingsteder ble tatt i bruk som kirkesteder, kjenner vi mange eksempler på fra andre deler av Norden, og vi må regne med at dette var relativt hyppig forekommende også i Norge.¹⁰⁶ Som nevnt ovenfor er det problematisk å etterspore førhistoriske tingsteder, og dette medfører at det i få tilfeller lar seg gjøre å påvise et slikt sammenfall mellom tingsted og kirkested.

Det er mulig å peke på flere faktorer som gjør et slikt sammenfall plausibelt. Med tinget som det sentrale politiske organet i bygdefellesskapet, må en beslutning om å ta ved kristendommen ha blitt behandlet nettopp i dette forumet. Når det ble bygd kirke på Logtu, var dette en synlig manifestasjon på at lovområdet som helhet hadde tatt ved kristendommen.¹⁰⁷

Logtu inntar en spesiell stilling blant de trønderske sentralgårdene, og gårdens posisjon må vi se i sammenheng med funksjonene som tingsted og seinere også kirkested. Vi har ingen indikasjoner på at gården har vært en sentralgård i økonomisk forstand i førkristen tid. Logtus sentrumsfunksjoner stammer trolig fra vikingtiden, da den trønderske fylkesinndelingen ble etablert og Frosta ble felles tingsted for hele lovområdet (se 7.3.). I middelalderen var gården både et kirkelig og et juridisk senter.

105. Hagland og Sandnes 1994: XXIV.

106. Se bl.a. Lönnroth 1982.

107. Jfr. Farbregd 1986 (c): 41, 51.

Sentralgårder i Stjordølafylke

4.1.13 Værnes, Stjørdalen

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	HG kap. 18, OT kap. 67 Ss. 119
Kirkested	Fylkeskirke i Stjordølafylke, sognekirke. DN II 527, 1391
Arkeologi	Gravfelt med minst 21 gravhauger, de fleste fra v.t. Rike funn fra flere av haugene
Gårdsnavn	Sammensetning med et elvenavn
Diplomer	DN II 403, 1391, DN II 266, 1354, DN III 477, 1422, DN V 432, 1432
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (2) 8-1-12 Krongods

Tabell 4.13 Kildekategorier som omhandler Værnes i jernalder og middelalder.

Værnes (g.nr. 107.108) ligger i Stjørdalen, på de slake flatene som dominerer de nedre delene av dalføret. Her er vilkårene svært gode for jordbruksvirksomhet, ikke minst korndyrking, som har vært og fremdeles er av vesentlig betydning for jordbruksnæringen i Stjørdalen. Værnes har videre en gunstig beliggenhet i forhold til viktige kommunikasjonslinjer, i første rekke Trondheimsfjorden og Stjørdalselva, som skaper forbindelseslinjer både utover til andre regioner og inn i landet.

Navngitte personer fra Værnes opptrer to steder i *Heimskringla*. I sagaen om Håkon den gode møter vi Torberg fra Værnes, mens vi i sagaen om Olav Tryggvason finner omtalt en Asbjørn Torbergsson fra den samme gården. Navnene på de to skikkelsene antyder et slektskap mellom dem, trolig er det snakk om far og sønn, og Snorre plasserer dem i toppsjiktet av trønderske stormenn.¹⁰⁸

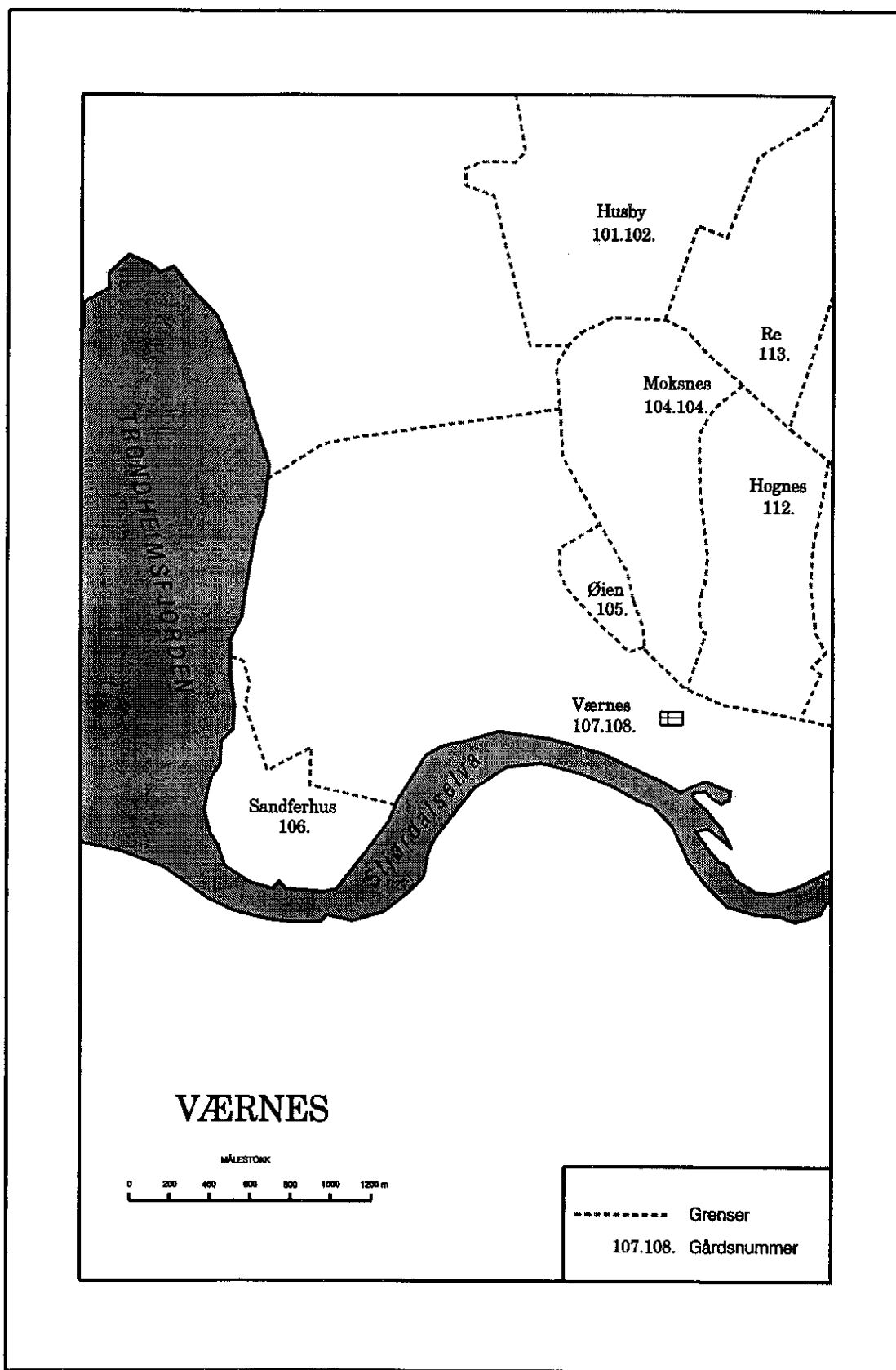
Navnet Værnes er sannsynligvis en sammensetning med et elvenavn, med stammen *var* som førsteledd. Det er ikke gitt noen sikker tolkning av førsteleddet i navnet, men det fins en germansk stamme *var-*, "vatn".¹⁰⁹ Det er mulig at utløpet til Stjørdalselva var ved gården Værnes i vikingtiden. Beliggenheten ved elveosen kan i så fall ha vært av stor betydning for den stillingen gården fikk i bygdesamfunnet.¹¹⁰ Her, i knutepunktet mellom fjorden og elva, lå mulighetene godt til rette for å kontrollere distribusjonen av varer mellom innlandet og kystområdene. Gårdens posisjon som et økonomisk maktsen-

108. HG kap. 18, OT kap. 67.

109. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 348.

110. Farbregd 1986 (a): 11.

Sentralgårder i Utrøndelag

trum kan ha sin basis i en slik virksomhet.

De nedre delene av Stjørdalen framstår som et område svært rikt på arkeologiske funn og fornminner. Kalle Sognes har, på bakgrunn av en kvantitativ undersøkelse av gravmaterialet fra yngre jernalder, pekt ut Stjørdalen som et av to *regionale sentra* i Trøndelag i denne perioden.¹¹¹ Værnes markerer seg klart i det arkeologiske materialet, med rike funn av både våpen og smykker. Funnene fra Værnes stammer hovedsakelig fra et stort gravfelt som opprinnelig bestod av minst 21 gravhauger, men som ble fjernet under byggingen av flyplassen på stedet. Funnene fra gravfeltet ble datert til vikingtid, men i en elvemæl vest for gården er det også gjort gravfunn fra merovingertid.¹¹² Mange av de gjenstandene som er funnet er av en slik kvalitet og utforming at de må tolkes som høystatusfunn. Materialet omfatter bl.a. smykker av edelmetaller, perler av glass og rav, og ulike våpentyper.

Gårdsvaldet til Værnes omfatter i dag store områder på nordsiden av Stjørdalselva, og grenser i vest mot fjorden. Sandferhus (g.nr. 106) ligger ved utløpet av elva, og gården må opprinnelig ha vært en del av det området som i dag ligger til Værnes, slik at Sandferhus trolig er skilt ut fra denne. Navnet viser til stedets funksjon som fergested, *Fergemannshuset*.¹¹³ Også Øien (g.nr. 105) må tidligere ha tilhørt det samme valdet. Værnes grenser ellers mot Moksnes (g.nr. 103.104) og Hognes (g.nr. 112). Navnetyper og mengden av arkeologiske funn som er registrert på mange av gårdene i nedre Stjørdalen, viser at bosetningen er gammel og at det generelle velstandsnivået var høyt i dette området i jernalderen. Det forholdet at Værnes grenser mot fjorden og elva, har gitt klare fortrinn i forhold til andre gårder i området. I tillegg kommer det faktum at Værnes har disponert et langt større gårdsvald enn nabogårdene

I diplommaterialet er Værnes omtalt flere ganger, og i forskjellige sammenhenger. I et diplom fra 1354 nevnes gården i forbindelse med et makeskifte mellom erkebiskop Olav og kong Magnus, hvor kongen overtar *Kastelle kloster* ved Konghelle mot at erkebiskopen får del i diverse krongods nordafjells. Værnes er med i dette krongodset.¹¹⁴ I et annet diplom fra 1432 nevnes *Warnes skipredho*. Denne enheten finner vi også omtalt i Aslak Bolts jordebok. Flere av skipreidene i Trøndelag har fått navn etter store, sentrale gårder, og Værnes passer godt inn i dette mønsteret (jfr. 4.1.13.).

Fylkeskirken i Stjørdølafylke ble reist på gården Værnes i tidlig middelalder. Steinkirken i Stjørdalen skiller seg ut som den største og mest monumentale av de trønderske fylkeskirkene, og det er mange fellestrekk mellom arkitekturen i Værnes kirke og Kristkirken i Nidaros. En dendrokronologisk analyse av takstolen i koret i Værnes kirke ga som resultat en datering på fellingen av tømmeret til rundt år 1140.¹¹⁵ Byggearbeidene på steinkirken var trolig godt igang i første halvdel av 1100-tallet.

Værnes er et høvdingsete med røtter i yngre jernalder. Det er utvilsomt kontinuitet fra jernalder til kristen middelalder for denne sentralgården i nedre Stjørdalen. Mens

111. Sognes 1988: 51.

112. Petersen 1943: 86.

113. NG XV: 33.

114. DN II 266.

115. Thun 1990: 3-6.

det for jernalderen lar seg gjøre å klassifisere Værnes som en sentralgård i økonomisk henseende, har gården i middelalderen fått funksjoner på vegne av en sentral maktinstitusjon, det vil i dette tilfelle si kirken. At gården fortsetter å være en økonomisk sentralgård vitner skyldstørrelsen i seinmiddelalder og tidlig nytid om, men det er i første rekke ut fra statusen som kirkested at det er berettiget å klassifisere Værnes som et senter i middelalderen.

4.2 Sammendrag

I Utrøndelag er det stor grad av kontinuitet fra jernalder til middelalder hva angår sentralgårdene. For enkelte av gårdene er det likevel usikkert hvor langt tilbake vi kan påvise noen form for sentrumsfunksjoner. Kontinuiteten er sikker for gårdene Viggja, Melhus, Gimsan, Foss, Lade, Husaby, Vang, Værnes, Hernes og Logtu. For gårdene Stein, Gryting og Voll er det mer usikkert hvorvidt det foreligger kontinuitet fra jernalder til middelalder for gårdenes sentrumsfunksjoner.

Vi har sett at de uttrønderske sentralgårdene utgjør en svært uensartet gruppe. Det er naturlig å peke på to gårder som klart skiller seg ut: Lade og Logtu, begge i Strinda fylke. Disse to gårdene fikk sentrumsfunksjoner overfor Trøndelag som helhet, Logtu fordi det ble tingsted for Frostatingslagen, Lade fordi jarleätten kom til å inneha en så sentral posisjon i regionen ved utgangen av vikingtiden (jfr. 4.1.10. og 4.1.12.).

Vang i Oppdal, Orkdølafylke, skiller seg også klart fra de andre lokalitetene i undersøkelsen. Vangs sentrumsfunksjoner var ikke i første rekke knyttet til en bestemt gård, tvert imot ser det ut til at valget av Vang for plasseringen av bygdas gravfelt hadde sammenheng med at stedet var allmenning (jfr. 4.1.6.). Vang er først og fremst et religiøst samlingssted, både i førkristen og kristen tid.

I Stjørdølafylke har det bare blitt registrert en sentralgård, Værnes. Det må understrekes at Værnes ligger i et område med mange storgårder både ut fra arkeologiske funn og andre kriterier. Når bare Værnes har blitt med i dette utvalget, kan det ha sammenheng med at denne gården har en plassering i terrenget som indikerer sentralitet i mer enn en betydning av ordet (jfr. 4.1.13). Det har tidligere blitt hevdet at Utrøndelags økonomiske og politiske tyngdepunkt i yngre jernalder lå i Stjørdalen, og at Værnes var et regionalt senter som dominerte hele regionen.¹¹⁶ Det er intet i det materialet som ligger til grunn for denne undersøkelsen som støtter direkte opp under denne teorien. Tvert imot ser vi at det finnes sentralgårder av ulike rang og dignitet i de tre andre uttrønderske fylkene, og vi har ingen indikasjoner på at disse var underordnet høvdingsetet på Værnes.

Mens Gauldalsbygdene i de litterære kildene framstilles som sentrale i vikingtid og tidlig middelalder, viser mitt materiale at det også i Orkdølafylke finnes et stort antall gårder som ved inngangen til middelalderen markerte seg i landskapet. Viggja og Husaby er hver på sin måte interessante i denne sammenhengen. Orkdølafylke har det største antallet sentralgårder når vi ser på Trøndelag som helhet (6), men variasjonen er stor hva angår statusen til disse. Det er vanskelig å si om mengden registrerte sent-

116. Sognnes 1988.

ralgårder i Orkdølafylke primært avspeiler utvalgskriteriene i dette arbeidet, eller om de også avspeiler realiteter i samfunnsorganisasjonen i denne delen av Trøndelag. Også i Gauldalen finner vi et relativt stort antall sentralgårder (5). Den store spredningen av sentralgårder i disse to dalførene kan ha sin årsak i at topografiske forhold har resultert i en relativt spredt bosetning. Dette kan i så fall ha nødvendiggjort framveksten av flere små sentra.¹¹⁷ Ettersom vi har lite kunnskap om de innbyrdes forholdene mellom sentralgårdene (se nedenfor), er det vanskelig å gå i detalj i drøftingene av årsakene til ujevnhetene i distribusjonen av sentralgårder mellom de uttrønderske fylkene.

Alle sentralgårdene i Utrøndelag, muligens med unntak av Hernes (se 4.1.11.), var i middelalderen kirkesteder. Kirkene ble bygd i direkte tilknytning til de gamle sentralgårdene, enten de nå var bygdesentra eller sentralgårder av regional karakter (mer om dette i kap. 6 og kap. 8). Det er ikke alltid mulig å fastslå når kirkene ble bygd på de enkelte gårdene. Når det gjelder de bevarte kirkene, det vil i praksis si steinkirker, er det mulig å anslå byggeperiode for de stående kirkebyggene. Eventuelle forløpere i tre har vi imidlertid ingen mulighet for å si noe sikkert om. Manglende dateringer av kirkene gjør at vi ikke uten videre kan fastslå hvorvidt den uttrønderske makteliten på et tidlig tidspunkt tok ved kristendommen, og markerte sin tilslutning til den nye religionen ved å bygge kirker på sine gårder. At kirkene i så stor grad er å finne i tilknytning til de gamle sentralgårdene, må vi likevel ta som et uttrykk for at samfunnseliten også i denne delen av Trøndelag innså verdien av å reise kirker på sine gårder, det være seg av ideologiske eller økonomiske grunner (jfr. kap. 8).

117. Jfr. også Sognnes 1988: 51.

5 Sentralgårder i Inntrøndelag

5.1 Innledning

I Inntrøndelag ligger noen av de beste jordbruksbygdene, ikke bare i Trøndelag, men i landet som helhet. Store, slake flater har gitt ideelle forhold for jordbruk, særlig for kornproduksjon, og dette har i lange perioder utgjort det viktigste ressursgrunnlaget i regionen. I jernalderen har det også funnet sted jernproduksjon i stor skala i de inntrønderske bygdene. Mange av sentralgårdene, særlig de med røtter i eldre jernalder, må ha bygd mye av sitt maktgrunnlag på organisasjon og kontroll av jernvinna.

Inntrøndelag er uten tvil den delen av Trøndelag hvor de rikeste, mest spektakulære arkeologiske funnene har kommet for dagen. Dette gjelder særlig for de gode jordbruksbygdene i Sparbu og Verdalen, hvor det på mange gårder er registrert funn og fornminner av en sjelden karakter og kvalitet. Funnene vitner i mange tilfeller om kontakter med de britiske øyer og Frankerriket, men også forbindelseslinjer østover mot Sverige trer tydelig fram i materialet.

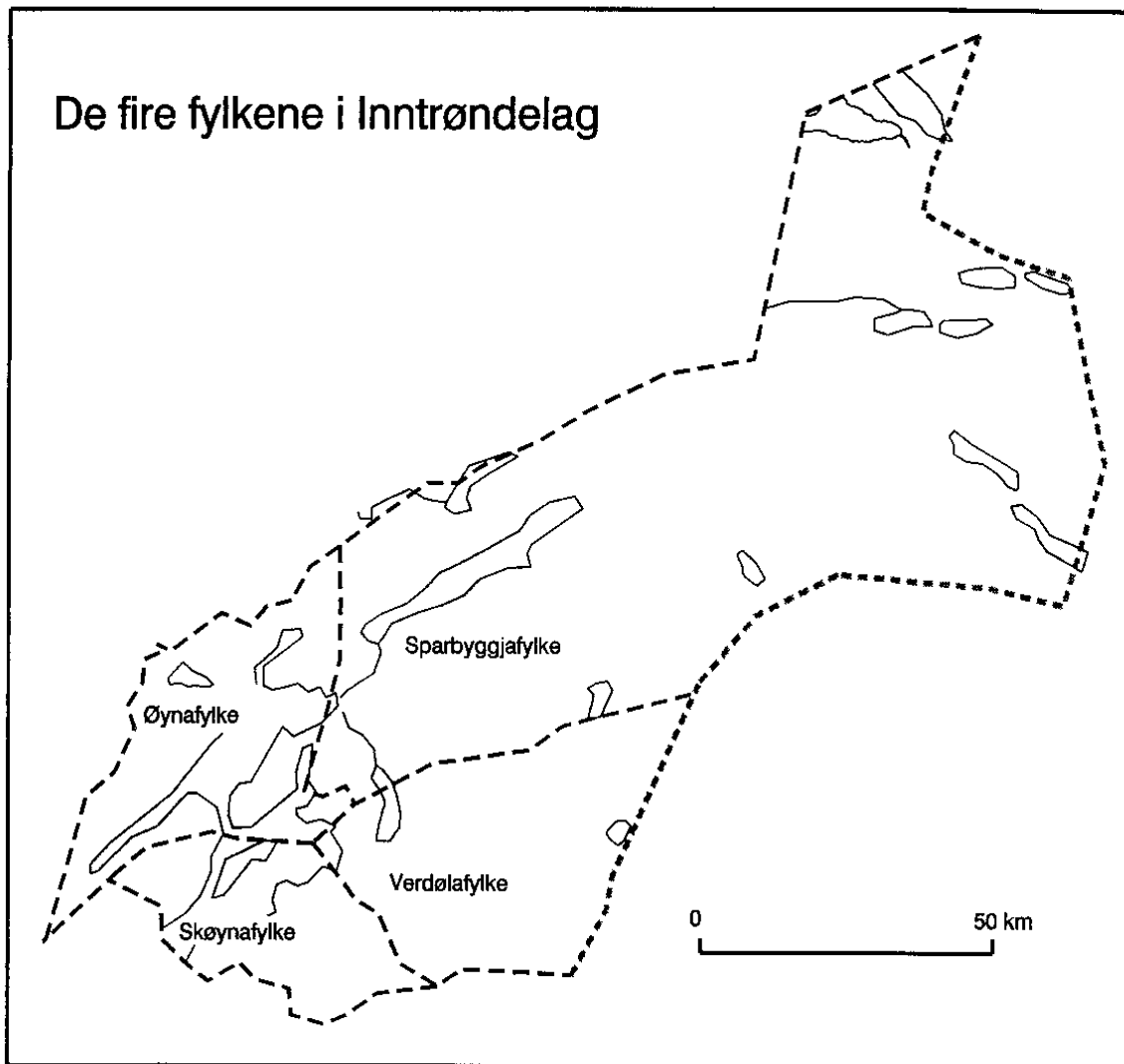
Sentralgårdene i Inntrøndelag, Hov-gården medregnet, er fordelt slik på fylkene:

Skeynafylke: Alstahaug, Geite

Verdølafylke: Stiklestad, Haug, Lyng

Eynafylke: Sakshaug, Gjørsv, Hustad

Sparbyggjafylke: Egge, Mære, Skei, Hov i Snåsa

Sentralgårder i Skeynafylke

5.1.1 Alstahaug, Skogn

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	HG kap. 18
Kirkested	Fylkeskirke i Skeynafylke, sognekirke. DN III 18, 1280
Arkeologi	Gravfelt med minst 10 hauger, funn av bl.a. bronseskål og båtsaum
Gårdsnavn	Sammensetning med <i>-haugr</i> , trolig i betydningen <i>gravhaug</i>
Diplomer	DN III 18, 1280, DN III 38, 1293, DN V 31, 1296, DN II 60, 1303, DN II 266, 1354, DN III 477, 1422, DN VIII 481, 1513
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 6-0-00 Krongods

Tabell 5.1 Kildekategorier som omhandler Alstahaug i jernalder og middelalder.

Alstahaug (g.nr. 19) ligger på et høydedrag. Navnet på gården, Alstahaug, er en forvanskning av *Alvishaugr*, normalisert *Olvishaugr*, "Olves haug". Navnet er en sammensetning med det forholdsvis sjeldne mannsnavnet *Olvir*, som har blitt tolket i betydningen "den full-hellige".¹ Sisteledet, *haugr*, viser trolig til den store gravhaugen som ligger på kirkegården.² På 1500-tallet ble navnet *Olvishaugr* forvansket til noe i retning av dagens skrivemåte, *Alstehoff*,³ *Alstehug Kirke*.⁴ Trolig har man da gått ut fra at navnet har den samme opprinnelsen som Alstahaug i Helgeland, hvor førsteledet kommer av øynavnet *Alost* (Alsten).

I Trøndelag finner vi flere gårdsnavn som inneholder navneleddet *-haug*. Det er særlig Haug i Verdalen (5.1.4), Sakshaug på Inderøya (5.1.6) og Alstahaug i Skogn som tiltrekker seg oppmerksomhet. Både i Trøndelag og i enkelte svenske landskap synes det være grunnlag for å anta at navn som inneholder dette navneleddet, er navngitt ut fra store gravhauger. I Hälsingland i Nord-Sverige er *Hög*-navnene gjerne knyttet til gamle sentralgårder, hvor bygdenes gamle samlingssted og tingsted var lokalisert.⁵

Gravhaugene som har navngitt disse lokalitetene, kan i mange tilfeller dateres til

1. Olsen 1926: 267.

2. NG XV: 89. Magnus Olsen holder det for sannsynlig at det har vært knyttet religiøs kultus til dette gravmonumentet, og trekker forbindelseslinjene til Frøy-kulten, som hadde sitt viktigste kultsted i Uppsala i Sverige. Olsen 1926: 269.

3. NRJ. II 200.

4. OE 129.

5. Brink 1990: 272-276.

eldre jernalder, noe som også gjelder for Alstahaugen i Skogn.⁶ Dette har for Trøndelags del dannet utgangspunkt for en forestilling om en samfunnsorganisasjon med store gravhauger som midtpunkt i sosiale og religiøse fellesskap. Det var Magnus Olsen som skapte fundamentet for disse oppfatningene gjennom å tillegge gravhaugene som ga navn til Sakshaug og Alstahaug en sentral rolle i forhold til steder *"hvor den offentlige kultus fant sted i forbindelse med fylkesting"*.⁷ Magnus Olsen bidro med dette sterkt til å etablere forestillingen om Trøndelag som et landskap hvor det allerede i eldre jernalder var etablert et omfattende organisatorisk apparat av politisk og religiøs karakter.⁸

I mange kulturer har konger eller ættedefdre blitt tillagt egenskaper som kunne bidra til å fremme fruktbarhet og trygge livsvilkårene for sitt folk og sine etterkommere. Også etter sin død ble de betraktet som bærere av slike egenskaper. Det er trolig denne tanken som ligger til grunn for den forfedredyrkingen som man antar var svært utbredt i den norrøne religionen.⁹ At det særlig var kongelige personer som ble tillagt overnaturlige krefter virker rimelig, all den tid kongen eller fyrsten i mange kulturer har blitt oppfattet som en reinkarnert gud eller et guddommeliggjort menneske. I begge tilfellene står han som en formidler, i skjæringspunktet mellom himmel og jord, mellom gudene og det menneskelige samfunn. Den norrøne litteraturen forteller om konger og mektige menn som kunne føre sin ætt direkte tilbake til gudene. Eksempel på dette finner vi både i Haløygjatal og Ynglingatal, hvor det er laget ættetavler som viser maktelitens avstamning fra guden Frøy.¹⁰

I de litterære kildene er Alstahaug nevnt en gang. I sagaen om Håkon den gode møter vi Blotolv fra Olveshaug, som var en de åtte høvdingene som gikk mot kongen i hans forsøk på å kristne trønderne.¹¹ I det skriftlige materialet finner vi ellers Alstahaug, og da i første rekke Alstahaug kirke, nevnt i flere diplomer.

På gårdens grunn er det registrert et gravfelt med minst ti gravhauger, hvorav noen er svært store. Blant haugene på gravfeltet finner vi bl.a. tre stjerneformede gravhauger, en relativt sjelden utforming på gravminner. Det er registrert noen arkeologiske gjenstander fra gården, blant disse finner vi ett sverd, en skjoldbule, en bronseskål og båtsaum. I den store gravhaugen som antas å ha gitt navn til gården, har det blitt gravd flere ganger, og funnene og oppbyggingen av selve gravmonumentet har gitt grunnlag for en datering til eldre jernalder.¹²

Alstahaug grenser i vest mot gårdene Eide (g.nr. 17) og Alnes (g.nr. 11), og i nord mot Nossan (g.nr. 18). Gården grenser i sør mot fjorden. Det er mulig at gårdene Eide,

6. Skogns historie I: 17.

7. Olsen 1926: 270.

8. Jeg vil komme tilbake til diskusjonen omkring *haug*-navnenes rolle for oppfatningen av samfunnsforholdene i Trøndelag i jernalderen.

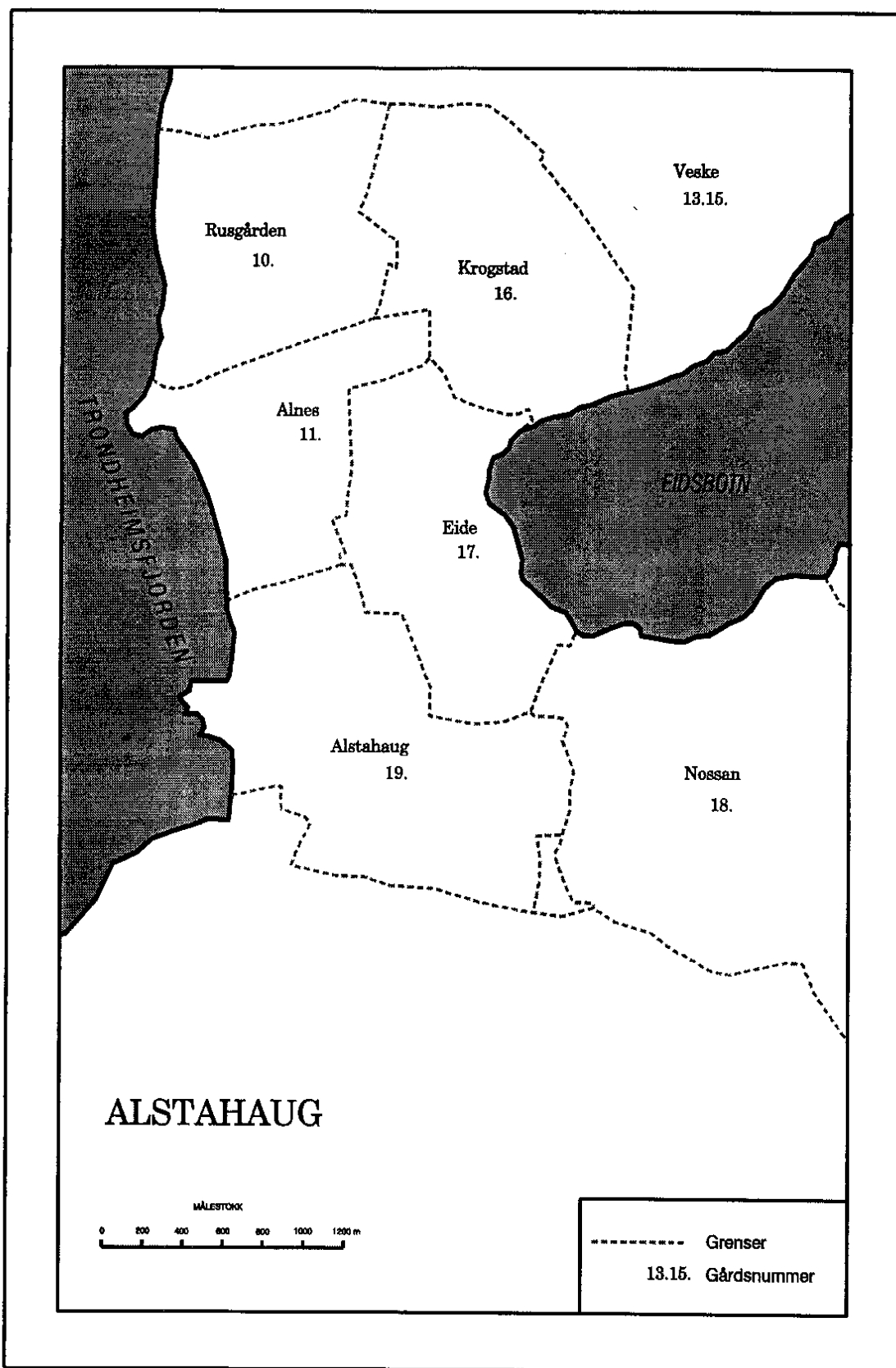
9. Røskaft 1993: 127.

10. Ringstad 1990: 27.

11. Ifølge Snorre var Blotolv en av de åtte høvdingene *...er mest réðu fyrir blótum í ollum Þrændalogum*, HG kap. 18. Navnet Blotolv virker på denne bakgrunnen noe suspekt, og det kan tenkes at Snorre her har funnet på et navn som var en stor blotmann verdig.

12. Hallan 1966: 17.

Sentralgårder i Inntrøndelag

Alnes og Alstahaug opprinnelig har utgjort et sammenhengende gårdsvald. Gårdsnavnet Eide viser til gårdens beliggenhet på et eid mellom Eidsbotn og Trondheimsfjorden, og navnet kan opprinnelig ha betegnet store deler av det området som i dag utgjør de tre gårdenes grunn. På et seinere stadium kan så de to navnegårdene Alnes og Alstahaug ha blitt etablert. Den sistnevnte er som nevnt navngitt ut fra en gravhaug som er datert til eldre jernalder, men dette utelukker selvsagt ikke at det har eksistert en eldre navnegård her, og at det så har blitt foretatt et navnebytte. Man kan tenke seg at en representant for slekten på Eide i eldre jernalder ble gravlagt på det området som vi i dag kjenner under navnet Alstahaug. Denne personen, eller i hvert fall den slekten han tilhørte, har forvaltet store ressurser, noe det store gravmonumentet vitner om. Med tiden har Alstahaugen fått en sentral rolle i den religiøse kulten, først kanskje bare for slektens medlemmer, men etterhvert også for et større fellesskap. Utskillelsen av Alstahaug som en egen navnegård er altså sekundær. Når de endelige grensene mellom gårdene ble trukket, er vanskelig å avgjøre. Selv om Alstahaugen er datert til eldre jernalder, innebærer ikke dette nødvendigvis at navnegården stammer fra det samme tidsrommet (jfr. ovenfor).

Kirken på Alstahaug var fylkeskirke i Skeynafylke, og er en av våre best bevarte steinkirker fra middelalderen. Stordelen av kirkebygget ble reist på 1100-tallet, men på 1200-tallet ble kirken utvidet ved at koret fikk påbygd en oktagon.¹³

Alstahaug var i middelalderen krongods. Gården svarte på 1500-tallet for en landskyld på 4 spann. I 1661 var landskylden på 6 spann. Gården ligger dermed solid plassert i sjiktet av velstandsgårder i Trøndelag. Alstahaugs posisjon som sentralgård går utvilsomt tilbake til jernalderen, trolig eldre jernalder. Uansett hvordan vi tolker det store gravminnet som har gitt navn til gården, er det naturlig å se det som et uttrykk for makt, både i politisk og økonomisk forstand. Trolig har forfedrekulten knyttet til Olveshaugen vært en viktig faktor i legitimeringen av samfunnsmakt. Byggingen av denne gravhaugen og de andre store gravminnene på gården er vitnesbyrd om at folket her har disponert store ressurser, og at de har hatt mulighet til å mobilisere store mengder arbeidskraft. Sentralgården på Alstahaug viser altså kontinuitet fra jernalder til middelalder.

13. Ekroll, Ø. og M. Stige 2000: 232.

5.1.2 Geite, Levanger

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	Usikker tradisjon om kirke på gården
Arkeologi	Rike funn fra både e.j. og y.j., flere velstandsfunn, stort gravfelt
Gårdsnavn	Naturnavn, sammensetning med <i>-vin</i>
Diplomer	
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 4-1-00

Tabell 5.2 Kildekategorier som omhandler Geite i jernalder og middelalder.

Geite (g.nr. 24) ligger på et høydedrag like ved Levanger-elva. Fra gården er det fritt utsyn i alle himmelretninger. Gårdsnavnet er et *vin*-navn, trolig sammensatt med et ord som sikter til det høydedraget som gården ligger på.¹⁴ Langs sørkanten av denne åsryggen er det et stort område med tørrlendt, sandholdig jord. Her ligger vilkårene godt til rette for årssikre avlinger, og korndyrking har utgjort fundamentet for jordbruksvirksomheten på Geite.¹⁵

En gjennomgang av det registrerte arkeologiske materialet fra Levanger, viser at Geite er den gården som har de rikeste og mest tallrike funn og fornminner fra jernalderen. På Geite finner vi bl.a. et gravfelt med minst 40 gravhauger. En relativt stor funnmengde fra eldre jernalder stammer fra seks ulike gravfunn, som dateres til 300-tallet og folkevandringstiden.¹⁶

Også fra yngre jernalder er det kommet for dagen rike funn på Geite. I en kvinnegrav fra tidlig vikingtid fant man en del sjeldne gjenstander, og noe av dette er importfunn som opprinnelig stammer fra de britiske øyer. Dette gjelder et hengekar og to drikkehorn. Også to ovale spenner av en spesiell og sjelden form fulgte denne kvinnen i graven.¹⁷ Alt i alt er det arkeologiske materialet fra Geite så rikt og omfattende at mye taler for at vi her har å gjøre med en sentralgård med kontinuitet fra eldre til yngre jernalder.

Det er mulig at handelsvirksomhet kan ha dannet grunnlaget for gårdens sentrale posisjon. Gården har en strategisk beliggenhet, og lå i et knutepunkt for veger som møttes. Gode havneforhold kan også tas til inntekt for teorien om at handel har dannet basis for gårdens økonomiske status.¹⁸ I Nord-Trøndelag er det registrert mange spor

14. NG XV: 111.

15. Sivertsen 1965: 110.

16. Blant gjenstandene finner vi tre bronsekjeler, ringer av sølv og gull, spenner av sølv og bronse m.m. Et funn fra folkevandringstiden omfattet bl.a. et leirkar og spillebrikker av bein.

17. Herje 1989: 91.

18. Herje 1989: 83-84.

etter den omfattende jernproduksjonen som har funnet sted her i jernalderen, spesielt i eldre jernalder. Det er godt mulig at nettopp stormannen på Geite hadde en sentral rolle i forbindelse med organiseringen av jernvinna i eldre jernalder, med de muligheter for økonomiske gevinster som lå i dette.¹⁹

Geite svarte i 1661 for en landskyld på i overkant av 4 spann. Mange gårder i Levanger er notert med en langt høyere skyldstørrelse i tidlig nytid, men Geite plasserer seg likevel i sjiktet av solide storgårder. Det er imidlertid en påfallende *taushet* om gården i kildematerialet fra middelalderen. Gården får ingen kirkelige eller politisk-administrative funksjoner i middelalderen, og gårdens status som maktsenter ser ut til å opphøre ved utgangen av vikingtiden. Endringer i handelsruter kan være noe av grunnen til at Geite mister sine sentralfunksjoner ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder. Hvis det var i denne perioden Levanger-marknaden vokste fram som en årviss institusjon, kan også dette bidra til å forklare hvorfor denne gården er en av de få sentralgårdene fra jernalderen som ikke opprettholder sin status i middelalderen (mer om dette i 5.2.).

Sentralgårder i Verdølafylke

5.1.3 Stiklestad, Verdal

Kildekategori	Henvising til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	OH kap. 209 ff., 224, m.fl., MG kap. 14.
Kirkested	Sognekirke, ble på 1300-tallet fylkeskirke i Verdølafylke. Omtalt i <i>Passio Olavi</i>
Arkeologi	Monumentale storhauger, gravfelt og rike funn fra y.j.
Gårdsnavn	<i>Staðir</i> -navn
Diplomer	DN I 122, 1313, DN V 152, 1347
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: 20 pd. korn, 1661: (4) 10-1-16

Tabell 5.3 Kildekategorier som omhandler Stiklestad i jernalder og middelalder.

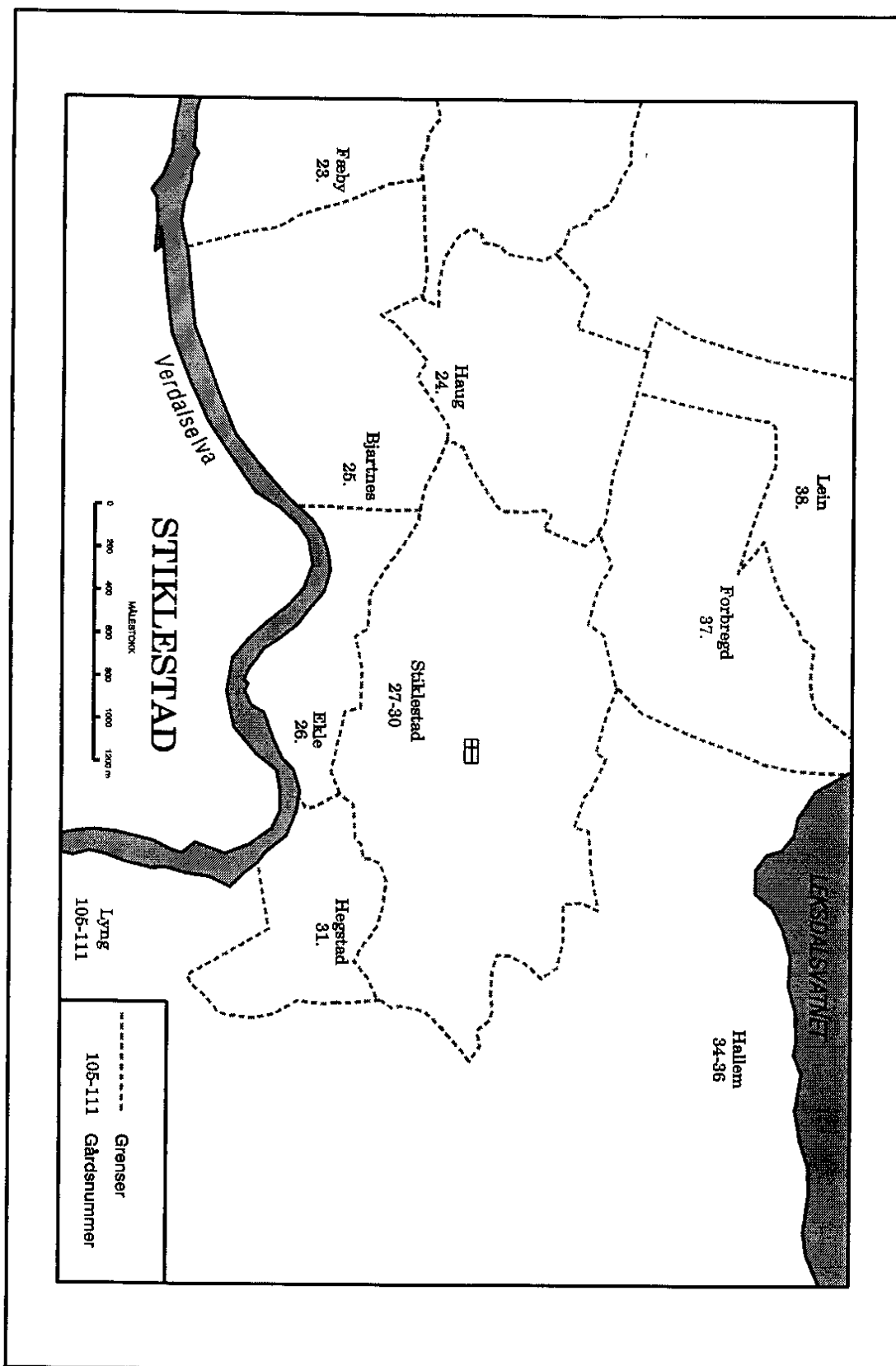
Gården Stiklestad (g.nr. 27-30) ligger sentralt plassert i en av de beste jordbruksbygdene i Trøndelag. Navnet kommer av gno. *Stiklarstaðir*. Førsteleddet i navnet er sannsynligvis laget til et forsvunnet elvenavn **Stikl* f., som trolig kommer av verbet *stikla*, "å hoppe".²⁰

Stiklestad omtales hyppig i sagalitteraturen, og da særlig i Snorres *Heimskringla*, hvor

19. Jfr. Stenvik 1991: 420.

20. NG XV: 122.

Sentralgårder i Inntrøndelag

skildringen av slaget på Stiklestad framstår som et av de dramatiske høydepunktene.²¹ Det er altså som åsted for Norgeshistoriens mest omtalte slag Stiklestad vies oppmerksomhet. Stiklestad nevnes flere steder i *Heimskringla* i sammenheng med omtale av navngitte personer som var med og kjempet i slaget.

Stiklestad ligger i et av de områdene i Trøndelag som er rikest på arkeologiske funn og fornminner. Verdalen har på bakgrunn av en kvantitativ analyse av gravminner fra yngre jernalder vært utpekt som et *regionalt senter* i Trøndelag.²² Området rundt Stiklestad utmerker seg spesielt fordi vi her finner en så omfattende forekomst av storhauger, med bl.a. ti hauger med et tverrmål på over 30 meter.²³ På det området som i dag ligger innenfor grensene til gården Stiklestad, er det registrert tre gravhauger med en diameter på 36-45 meter og en høyde på mellom 4,5-6 meter. Dette er de desidert største gravhaugene i området.²⁴

Det er flere konsentrasjoner av gravhauger på Stiklestad, ved siden av en del enkeltstående gravminner. Videre er det registrert spor etter ovale hustuffer. Det er gjort rike funn fra yngre jernalder, men flere av funnene har gått tapt. På nabogården til Siklestad, Hegstad, er det funnet spor etter et ringformet tunanlegg. Når jeg nevner det ringformede tunanlegget i Hegstadmarka i forbindelse med sentralgården på Stiklestad, er det fordi det kan være grunn til å se disse gårdene i sammenheng (se nedenfor).

En undersøkelse av gårdsgrensene viser at Stiklestads vald er et av de største i Verdalen. Gården grenser mot Hegstad (g.nr. 31), Ekle (g.nr. 26), Bjartnes (g.nr. 25), Haug (g.nr. 24), Forbregd (g.nr. 37) og Hallem (g.nr. 34-36). På Hallems grunn finnes et stort gravfelt, bestående av gravhauger av ulik størrelse, inkludert flere storhauger. Det samme er tilfelle for Hegstad, hvor det som nevnt ovenfor også er funnet spor etter et ringformet tunanlegg. Lars Stenvik mener det er grunn til å vurdere om gårder som Stiklestad, Hegstad og kanskje også Hallem, opprinnelig har vært deler av et stort gårdsvald. Han peker på at det ikke er naturlige grenser mellom gårdene i området. Kanskje har vi i Verdalen en situasjon som ikke er ulik forholdene rundt Skei-Dalem i Sparbu, hvor det har vært en form for fellesskap mellom flere gårder. Stenvik har tolket strukturene på Skei-Dalem som spor etter en type godsdannelse.²⁵ Hvis det har vært et tilsvarende hopehav mellom gårdene i Stiklestad-området, må det ha eksistert avhengighetsbånd mellom folket på gårdene og stormannen som kontrollerte det hele.

I et diplom fra 1313 møter vi Torstein på Stiklestad, som sammen med flere andre

21. *OH* kap. 209 ff.

22. Sognnes 1988: 51. Det er uklart hva som ligger i begrepet *regionalt senter* slik Sognnes bruker det. Ut fra hans kvantitative undersøkelser er jeg tilbøyelig til å mene at funnmaterialet fra Verdalen primært sier noe om befolkningsmengde og svært gunstige vilkår for jordbruk i disse bygdene. Sognnes sier ingenting om eventuelle funksjoner som dette regionale senteret skal ha ivaretatt, og sentrumsbegrepet blir av den grunn lite presist.

23. Stenvik 1996: 88-89.

24. Se 1.6.7. for nærmere presentasjon av storhauger som arkeologisk kilde. Monumentale hauger framstår som symboler på den rådende maktideologi, og byggingen av slike har vært svært ressurskrevende. Ringstad 1992: 108.

25. Stenvik 2001: 70-73.

får i oppdrag fra kong Håkon Magnusson å dra til Nordre Lyng og måle opp et stykke jord som en fru Ingebjørg Pålsdatter var blitt tildømt.²⁶

På slutten av 1100-tallet ble det bygd en steinkirke på Stiklestad, og kirken var i middelalderen trolig valfartskirke. For pilegrimer som kom fra øst var det naturlig å legge vegen om Stiklestad på veg mot Nidaros og St. Olavs grav.²⁷ Etter at Haug kirke i Verdalen ble ødelagt av elvebrudd, overtok Stiklestad kirke trolig funksjonen som fylkeskirke. Dette skjedde sannsynligvis seint på 1300-tallet. Stiklestad kirke nevnes i et diplom fra 1347. Dette er et testamente for kong Magnus Eriksson og dronning Blanche, og Stiklestad er blant de mange kirkene som blir tilgodesett med gaver.²⁸

I Aslak Bolts jordebok er Stiklestad oppført med en landskyld på 20 pund korn, og eiendommen var på dette tidspunktet udelt. I 1661 var gården, som da var delt i fire bruk, oppført med en landskyld på i overkant av 10 spann (10-1-16). Av skyldstørrelsen går det klart fram at Stiklestad var en av de største gårdene i Verdalen i seinmiddelalder og tidlig nytid.

Stiklestad og de tilgrensende gårdene framstår som et sentrumsområde i Verdalen både i jernalder og middelalder. Gravminner og arkeologiske funn vitner om den makt og rikdom som var samlet i dette området i førkristen tid. Muligens kan det her spores en form for tidlig godsdannelse (mer om dette i 6.7.). I middelalderen fikk gården en spesiell status i forbindelse med slaget på Stiklestad, og dette var også bakgrunnen for at det ble reist en kirke på stedet. At kirken seinere i middelalderen sannsynligvis tjente som fylkeskirke, ga Stiklestad en funksjon som et kirkelig senter i Verdølafylke. Utover dette må vi gå ut fra at folket på gården, i kraft av sin økonomiske styrke, også var i stand til å hevde seg i bygdesamfunnet i middelalderen, noe diplomaterialet gir vitnesbyrd om.

26. DNI 137, 1313.

27. *Verdalsboka* 1956: 8-12.

28. DN V 193, 1347.

5.1.4 Haug, Verdal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>OH</i> kap. 109, <i>MG</i> kap. 14
Kirkested	Fylkeskirke fram til slutten av 1300-tallet. <i>DN</i> I 61, 1267
Arkeologi	Flere gravhauger, til dels store, rikholdige funn
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	<i>DN</i> I 61, 1267, <i>DN</i> I 62 1268, <i>DN</i> III 10, 1267, <i>DN</i> III 11, 1268, <i>DN</i> III 34, 35, c. 1293, <i>DN</i> III 47, 1301, <i>DN</i> III 53, 1303, <i>DN</i> V 12, 1280
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 3-2-00, krongods

Tabell 5.4 Kildekategorier som omhandler Haug i jernalder og middelalder.

Haug (g.nr. 24.) ligger noen kilometer vest for Stiklestad på en terrasse i terrenget. Navnet kommer av gno. *Haugr* m., "haug, forhøyning"²⁹. I likhet med gårdsnavnene Sakshaug og Alstahaug, er det vanlig å anta at Haug i Verdalen er navngitt ut fra en stor gravhaug, jfr. ovenfor.

Haug er omtalt et par ganger i *Heimskringla*. I sagaen om Olav den hellige møter vi kongens årman, Toralde, som drev kongsgården på Haug.³⁰ Neste gang Haug nevnes, er i sagaen om Magnus den gode, hvor kongen er i gjestebud på gården. Med på gjestebudet er også Einar Tambarskjelve og Kalv Arnesson, og forholdet mellom den sistnevnte og kongen er åpenbart i ferd med å tilspisse seg. Under måltidet får kongen den ideen at de skal dra inn til Stiklestad og se på det stedet hvor faren ble drept, noe som skulle vise seg å få alvorlige konsekvenser for Kalv Arnesson.³¹

I den refererte fortellingen fra sagaen om Olav den hellige framstilles det slik at Haug alt på denne tiden var i kongens eie. Gården var krongods gjennom hele middelalderen, og i jordebøkene til erkebispene Gaute og Olav er skyldstørrelsen på 3 spann. I 1661 svarte Haug for en landskyld på i overkant av 3 spann (3-2-00). Gården var da udelt, noe den også må ha vært i middelalderen.

Det er idag ikke noen synlige spor etter den gravhaugen som skal ha gitt navn til gården, men det er registrert en rekke andre gravminner på Haug. Det er et grav-felt på gården, og noen av gravhaugene er til dels ganske store. Den største er en rundhaug med diam. 25 m, h. 3,5 m. Det er også gjort rike arkeologiske funn på Haug. Blant annet ble det i en båtgrav avdekket et tveegget sverd, en spydspiss, skålvekt av bronse, bronsebeslag.

Fylkeskirken i Verdølafylke ble reist på Haug. Kirken var viet til St. Andreas, og gikk

29. NG XV: 121.

30. *OH* kap. 109.

31. *MG* kap. 14.

derfor under navnet Andreaskirken på Haug.³²² Steinkirken, som trolig ble bygd på 1100-tallet, ble ødelagt av et elvebrudd på slutten av 1300-tallet og gikk da ut av bruk. Som nevnt tidligere var det Stiklestad kirke som tok over funksjonene som fylkeskirke etter dette.

Haug er en sentralgård med kontinuitet fra førkristen tid til kristen middelalder. Haug trer fram som et bygdesenter med tradisjoner tilbake til jernalderen, da den gravhaugen som etter all sannsynlighet navnga gården fungerte som et samlingssted i religiøs og kanskje også politisk sammenheng (jfr. ovenfor om Alstahaug). Ved at fylkeskirken i Verdølafylke ble reist på gården, opprettholdt den sine funksjoner som midtpunkt i det religiøse og sosiale livet i bygda og distriktet.

5.1.5 Lyng, Verdal

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	Høgendeskirke, seinere sognekirke. DN V 12, c. 1280
Arkeologi	Noen gravhauger, gammelt vegfar
Gårdsnavn	Naturnavn
Diplomer	DN V 13, c. 1280, DN III 61, 1303, DN III 65, 1303, DN V 54, 1313, DN II 102, 1313, DN I 122, 1313, DN III 136, 1325, DN III 154, 1333, DN III 162, 1334, DN III 171, 1337, DN II 227, 1345, DN V 143 f., 1346, DN V 735, 1514
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661 (3): 9-0-00

Tabell 5.5 Kildekategorier som omhandler Lyng i jernalder og middelalder.

Lyng (g.nr. 105-111) grenser ned mot Verdalselva og ble hardt rammet av jordraset i 1893.³³ Gårdsnavnet Lyng tolkes i betydningen "lyngbevokst strekning".³⁴ Det arkeologiske materialet fra gården er ikke spesielt rikholdig. Det er registrert noen gravhauger på Lyng, bl.a. en rundhaug med diam. 14 m, h. 2,10 m. Videre er det funnet spor etter et gammelt vegfar på gårdens grunn.

Lyng var i middelalderen sete for lavadel. I et diplom fra 1283 opptrer herr Audun Vigeiksson, som på et stemne for lagmannen i Trøndelag inngikk forlik med tre andre om rettighetene til gården Lyng.³⁵ I dette diplommet nevnes også kirken på Lyng, som ble tilgodesett med en del av den summen det ble inngått forlik om.

I flere diplomer fra 1302-1303 omtales Aslak på Lyng, som hadde en sak gående

32. Verdalsboka II A: 6.

33. Verdalsboka IV: 368.

34. NG XV: 131.

35. DN V 12, 1283.

med domkapitlet i Nidaros angående innkreving av tiende og andre inntekter fra Haug kirke i Verdalen. Det går fram av disse diplomene at Aslak på Lyng var en mann som ikke uten videre bøyde seg for kongens påbud, men fortsatte å unndra kannikene de inntekter de hadde lovnad på.³⁶ Neste gang Aslak på Lyng nevnes i diplomene, gjelder det stridigheter mellom ham og fru Ingebjørg Pålsdatter om eiendomsretten til en part av gården. Denne striden ender med at Ingebjørg tilkjennes eiendomsretten til gårdparten, og Aslak idømmes å betale en bot for ulovlig bruk av jorda.³⁷ Stridighetene om eiendomsretten til Lyng fortsetter i 1313, da Ottar på Lyng dømmes til å betale 150 mark til fru Ingebjørg Pålsdatter for ulovlig bruk av jorda.³⁸ Litt seinere samme året får Torstein på Stiklestad og Sigurd på Lyng sammen med flere andre navngitte personer i oppdrag å måle opp og sette merkesteiner rundt de 32 *heldeland* som fru Ingebjørg har fått seg tildømt.³⁹

I 1333 blir så Vigleik Aslaksson på Lyng stevnet for offisiolen. Saken gjaldt 3 markebol i gården Fæby som sira Sigurd hadde gitt til Kristkirken i Nidaros mot et gravsted for sin datter Solvor.⁴⁰ Det går fram at Vigleik Aslaksson har holdt tilbake landskylda for eiendommen, som han hadde i oppdrag å kreve inn.⁴¹ Saken bølger fram og tilbake til 1338, da Vigleik blir dømt til å betale en bot på 3 mark for hvert av de årene han har unndratt Kristkirken i Nidaros landskylda for gårdparten i Fæby.⁴²

Lyng har tidlig i middelalderen blitt delt i flere bruk, noe som kommer til uttrykk i flere av de diplomene som er omtalt ovenfor. På 1600-tallet var gården delt i tre bruk, som tilsammen svarte for ei landskyld på 9 spann.

Det ble bygd kirke på gården i middelalderen, og dette var sannsynligvis opprinnelig en høgendeskirke. Seinere ble den tatt i bruk som sognekirke, og fungerte som dette til slutten av 1500-tallet, da den ble nedlagt.⁴³

Lyng var i middelalderen en storgård og sete for lavadel, men det er uvisst hvor langt tilbake gårdens status som sentralgård strekker seg. Vi har lite materiale som belyser gårdens status i førkristen tid, men dette betyr selvsagt ikke at vi kan utelukke at gården allerede i jernalderen var etablert som sentralgård. I middelalderens bygdekommunale liv ser Lyng ut til å spilt en sentral rolle.

36. DN III 53, 1303, DN III 56, 1303.

37. DN V 57, 1313.

38. DN II 116, 1313.

39. DN I 137, 1313.

40. DN XIX 494, 1315.

41. RN IV: 933.

42. DN IV 231, 1338.

43. *Tronhjems Reformats*: 52.

Sentralgårder i Eynafylke

5.1.6 Sakshaug, Inderøy

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	HG kap. 12.
Kirkested	Fylkeskirke, sognekirke. DN III 34, c. 1293
Arkeologi	Flere gravhauger, flatmarksgrav med div. funn
Gårdsnavn	Sammensetning med -haugr
Diplomer	DN III 34, c. 1293, DN III 64, 1303, DN II 226, 1345, DN II 229, 1346, DN III 477, 1422, DN V 441, 1433, DN XV 89, 1483
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: (3) 8-1-00 Krongods

Tabell 5.6 Kildekategorier som omhandler Sakshaug i jernalder og middelalder.

Sakshaug (g.nr. 3-6) på Inderøya er en av de inntrønderske gårdene som man tradisjonelt har gått ut fra at har fått navnet sitt etter en gravhaug. Sakshaug, eller **Sorshaugr*, har trolig som førsteledd et i norsk ellers ukjent mannsnavn, **Sorr*. Navnet kan være laget til et gammelt ord med betydningen "rustning" (gotisk *Sarwa*).⁴⁴ Den gravhaugen som eventuelt kan ha navngitt gården er i dag forsvunnet, og dette har gitt grunnlag for diskusjoner om sisteleddet virkelig skal tolkes i betydningen gravhaug, eller om det heller er snakk om et naturbetegnende navn.⁴⁵

Det er registrert flere mindre gravhauger og gravrøyser på gårdens grunn, noen av dem er i dag fjernet. Det arkeologiske materialet omfatter også funnet av to skålspenner av bronse, ett sverd m.m., men alt i alt må vi kunne si at det er lite i dette materialet som gir spesifikke indikasjoner på gårdens status i førkristen tid. Man har heller ikke vært i stand til å identifisere noen av de registrerte gravhaugene på Sakshaug som den storhaugen som skal ha gitt gården sitt navn. Det har imidlertid blitt hevdet at det på sørsiden av Sakshaug kirke kan ha vært en storhaug som har blitt tatt av et jordskred som skal ha gått ved kirken.⁴⁶ Dette blir likevel en så usikker hypotese at det er vanskelig å legge noen avgjørende vekt på den.

Sakshaug (g.nr. 3-6) grenser mot Sundfær (g.nr. 1), Sakshaugvang (g.nr. 2), Berg (g.nr. 7), Kvistad (g.nr. 8) og Sundnes (g.nr. 9). Det er rimelig å anta at Sakshaugvang er skilt ut fra Sakshaug, og at de to gårdene har utgjort et stort gårdsvald som grenser

44. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 266.

45. Jfr. Stenvik 1996: 86. Se for øvrig 5.1.1. for en nærmere diskusjon omkring Haug-navnene.

46. Stenvik 1986: 86.

ned mot fjorden. Noe merkelig er det at Sakshaug ved denne delingen har gitt slipp på sin adgang til fjorden. Sundnes ble i seinmiddelalderen en av erkebiskopens setegårder i Trøndelag, og svarte i 1661 for en landskyld på 6 spann.⁴⁷ Gården var på dette tidspunktet udelt, og framstår dermed som en av de virkelige storgårdene på Inderøya i seinmiddelalder og tidlig nytid, muligens også i tidligere perioder. Også Kvistad er en solid velstandsgård. Sakshaug er i det hele omgitt av gårder som både hva angår territorium og skyldstørrelse kan karakteriseres som storgårder.

Sakshaug, og da i første rekke Sakshaug kirke, er omtalt en rekke ganger i diplomaterialet. I et diplom fra 1311/1312 møter vi Reidar på Sorshaughi, som domsmann i en sak på fjerdingstinget på Lockne i Jemtland.⁴⁸ Den samme Reidar opptrer også i et diplom fra 1303, hvor det går fram at Reidar sammen med flere andre har kausjonert for Aslak på Lyng.⁴⁹ Videre nevnes prester som tjenestegjorde i Sakshaug kirke i flere dokumenter. Sakshaug kirke var i middelalderen fylkeskirke i Eynafylke. Ifølge en inskripsjon som stod å lese over korbuen på 1700-tallet, ble koret innviet av erkebiskop Eystein Erlendsson i 1184. Motsatt av hva som er vanlig i de middelalderske steinkirkene, er det i Sakshaug kirke skipet, og ikke koret som er eldst. En forklaring på dette kan være at det har stått en trekirke der koret står i dag, og at skipet ble bygd inntil koret mens det fortsatt var i bruk som kirke. På denne måten unngikk man at det ble et opphold i bruken av kirken mens byggingen pågikk.⁵⁰

Sakshaug var i middelalderen krongods. I jordeboken til erkebiskop Gaute Ivarsson fra ca. 1490 er Sakshaug den største eiendommen i Eynafylke med en landskyld på 8 spann. I 1661 var gården delt i tre bruk, som tilsammen svarte for en landskyld på i overkant av 8 spann (8-1-00).

Sakshaug er i middelalderen et religiøst senter i Eynafylke i egenskap av å være kirkested. Gårdens økonomiske posisjon er primært belagt gjennom jordebøker fra seinmiddelalder og tidlig nytid. Verre er det å danne seg et bilde av gårdens status i bygdesamfunnet i førkristen tid, selv om mange faktorer taler for at Sakshaug også i jernalderen har vært en sentralgård i økonomisk forstand. Gårdens eventuelle funksjoner som senter i et politisk og religiøst fellesskap av en omfattende geografisk karakter, slik Magnus Olsen forestilte seg det, kan jeg imidlertid ikke se er belagt i kildematerialet i tilstrekkelig grad.⁵¹

47. *Inderøens Jordebog*: 80.

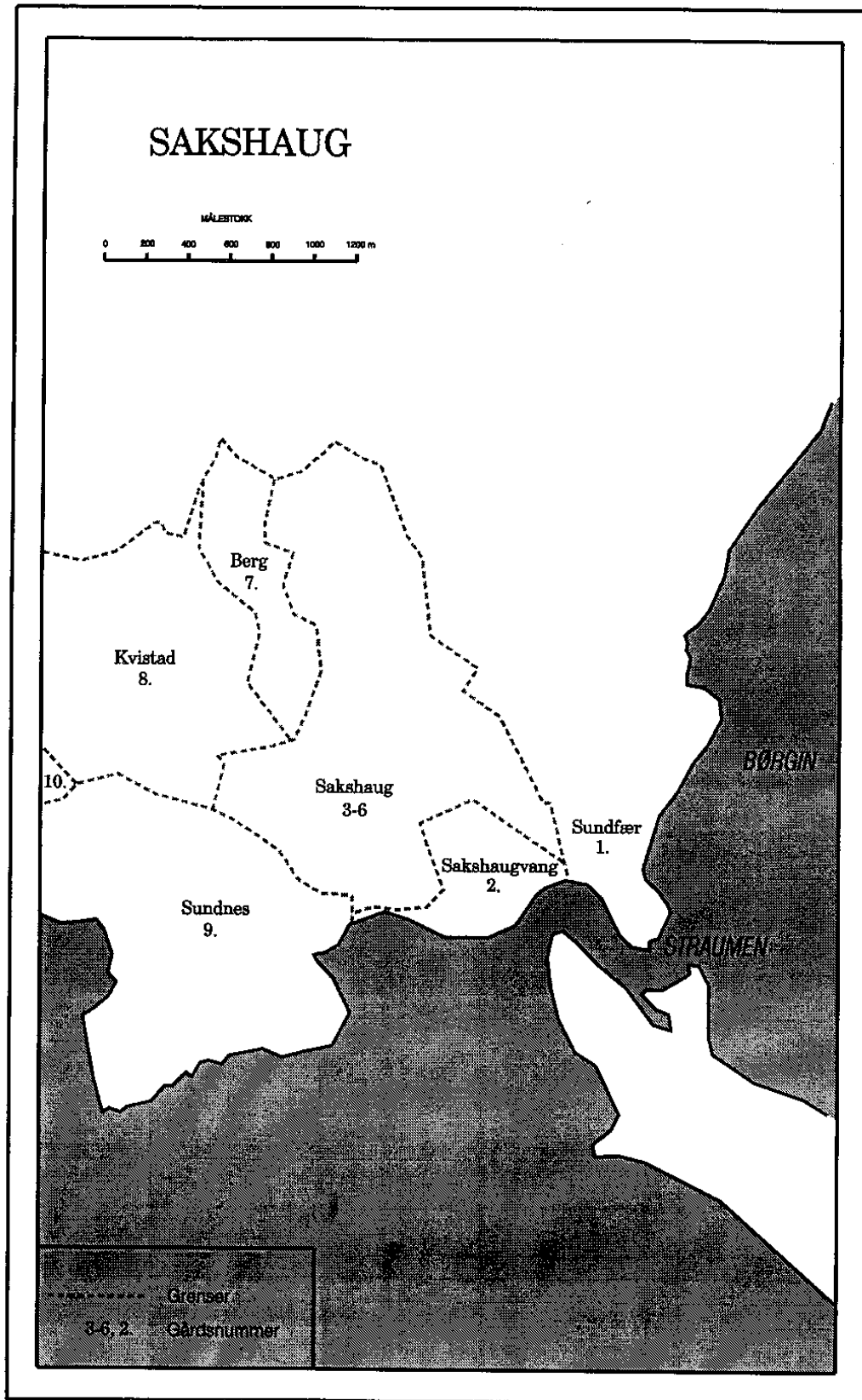
48. *DN IV* 94, 1311/1312.

49. *DN III* 56, 1303.

50. Ekroll 1994: 121.

51. Magnus Olsen 1926: 270.

Sentralgårder i Inntrøndelag

5.1.7 Gjørv, Inderøy

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	Hs. 210
Kirkested	
Arkeologi	Gravfelt med gravrøyser og hauger
Gårdsnavn	Mulig kultisk tolkning av navnet
Diplomer	DN II 76, 1307, DN V 68, 1328, DN V 96, 1336, DN V 140, 1345
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: 12 øresbol, 1661: 6-0-00

Tabell 5.7 Kildekategorier som omhandler Gjørv i jernalder og middelalder.

Gjørv (g.nr. 203) ligger på Sandvollan, og gården grenser ned mot Borgenfjorden. Gårdsnavnet Gjørv eller *Gyrfi* kommer trolig av **Gor-vé*. Førsteleddet i *Gor-vé* er sannsynligvis *gor* n., i betydningen "levret, størknet blod", hvorav oldn. *gyrja*, "besudle med blod". Ifølge denne tolkningen kan Gjørv eller *Gyrfi* opprinnelig ha hatt betydningen "en Helligdom, som er klæbrig af det udgydte Blod af de slagtede Offerdyr".⁵²

Gjørv er nevnt i Håkon Håkonssons saga, hvor vi møter Torfinn på Gjørv.⁵³ I striden mellom birkebeinere og vårbelger tilhørte Torfinn på Gjørv den sistnevnte gruppen, og vi møter ham idet han sammen med Jon av Sudrheim tar grid av kongen.

På gårdens grunn er det registrert et gravfelt med gravrøyser, gravfelt og enkeltstående gravminner. Det er ikke registrert noen gjenstandsfunn som kan knyttes til Gjørv, og det er heller ikke foretatt arkeologiske undersøkelser på gården.

Gården nevnes i flere diplomer. I et diplom fra 1307 opptrer herr Eindride på Gjørv. Herretittelen viser at vi har å gjøre med lavadel (jfr. 4.1.5.). Det framgår av diplommet at herr Eindride ga gården Lein i Verdal til domkapitlet, mot at han får provent hos kapitlet. Eindride ga også ei bu og en loftstue med svaler som han lot flytte til byen, til bruk for seg selv i sin egen levetid. Disse bygningene skulle tilfalle domkapitlet etter hans død.⁵⁴ I et diplom fra 1328 møter vi så Eirik på Gjørv, som utførte oppgaver på vegne av lagmannen. Sammen med flere andre gikk han gjennom dødsboet etter Berdor rike inne i Nidaros, og registrerte alle verdier i boet.⁵⁵ I et brev fra 1336 om eiendomsoppgjør fra erkebiskop Pål Bårdsson får vi vite at Gudbrand på Gjørv har gitt en part av gården Skjelven til erkebiskopen. Skjelven er nabogård til Gjørv, og Gudbrand har altså eid en part i denne gården.⁵⁶

På 1500-tallet var bonden på Gjørv den største godseieren i Trøndelag. I 1520 betalte

52. NG XV: 196-197.

53. Hs.: 222.

54. DN II 76, 1307.

55. DN V 68, 1328.

56. DN V 96, 1336.

Oluf på Gjørsv mer skatt for jordegods enn noen annen i regionen.⁵⁷ Gården svarte i 1661 for en landskyld på 6 spann. Vi ser at folket på Gjørsv på et tidlig stadium må ha kommet i besittelse av et ganske betydelig jordegods, jfr. det faktum at både herr Eindride og Gudbrand på Gjørsv disponerte over parter i andre gårder enn sin egen. Den godsmassen som "Oluf" eller Olav på Gjørsv rådde over på 1500-tallet, var trolig samlet over flere århundrer.

Gjørsv var i middelalderen en storgård og sete for lavadel. Få steder i Trøndelag har vi så klare spor etter en adelslekt som på denne gården. Det er et åpent spørsmål om gårdens posisjon som sentralgård strekker seg tilbake til jernalderen. I middelalderen har personer knyttet til Gjørsv hatt funksjoner på vegne av sentrale maktinstitusjoner, slik som herr Eindride som må ha blitt slått til ridder av kongen. Videre er det åpenbart at folket på Gjørsv, gjennom sin besittelse av gårdparter rundt om i Trøndelag, oppnådde en økonomisk og sosial status som klart hevet beboerne på gården over den jevne bondestanden.

5.1.8 Hustad, Inderøy

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	Hs. 91, 100, 121-122
Kirkested	Høgendeskirke, seinere sognekirke. NRJ II: 221, 1520
Arkeologi	Flere gravhauger, nausttuft
Gårdsnavn	<i>Staðir</i> -navn
Diplomer	
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: 6 pd. korn 12 øresbol 1661: (3) 5-2-00

Tabell 5.8 Kildekategorier som omhandler Hustad i jernalder og middelalder.

Hustad (g.nr. 198.199) ligger på en åsrygg på Sandvollan, og beliggenheten er slik at man ser utover til Mære og innover til Beitstad og Steinkjer fra gården. Gårdsnavnet er trolig en sammensetning av gno. *hús* i gen. flertall og gno. *staðir*. Oluf Rygh har imidlertid påpekt at *staðir* sjelden er sammensatt med slike førsteledd, og mener *Húsastaðir* kan være en omlaging av gno. *Hússtaðr*, i betydningen "hustomt".⁵⁸

I Håkon Håkonssons saga finner vi flere steder omtalt en Peter av Hustad. Første gang vi finner han nevnes, er i forbindelse med riksmøtet i Bergen i 1223. Peter av Hustad er nevnt som en av dem som møtte fra Trøndelag, i følge med blant andre erkebiskop Guttorm, Øystein rådsman, Åsolv av Austrått m.fl.⁵⁹ Seinere, da erke-

57. Dybdahl 1989: 247.

58. NG XV: 196, *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 165.

59. Hs.: 91.

biskop Guttorm døde, ble Peter av Hustad med kongens anbefaling valgt til ny erkebiskop.⁶⁰ Valget av Peter var i strid med korsbrødrenes vilje, ettersom de ønsket abbed Sigurd av Tautra som ny erkebiskop. Kongen mente imidlertid at dette var et upassende valg, fordi Sigurd var stevnet inn for generalkapitlet til cistercienserordenen i Citeaux. Dette hadde sin bakgrunn i at Sigurd var blitt utnevnt som abbed på en urettmessig måte.⁶¹

Peter av Hustad kan ha vært fra Hustad på Sandvollan, men det er flere alternativer når det gjelder hans hjemsted. Oluf Rygh trekker fram Hjørundfjord på Sunnmøre som et alternativ.⁶²

Flertallet av de norske erkebiskopene kom fra mektige stormannssætter. Dette er i og for seg naturlig ettersom det var samfunnseliten som hadde mulighet til å koste på sine sønner den nødvendige utdanning og opplæring som gjorde dem skikket til å bekle toppstillinger innen det kirkelige hierarkiet. Det ser videre ut til at flere av de erkebiskopene som kommer fra Trøndelag, var i slekt med hverandre.⁶³ Trolig ser vi her konturene av en stormannsklasse som gjennom inngåelse av strategiske ekteskap knyttet sterke bånd til personer innen sin egen stand. Dette bidro til at mennesker som fikk betrodde stillinger innen det kirkelige og verdslige styringsapparatet, ofte hadde slektskapsbånd til andre som hadde eller hadde hatt liknende sentrale posisjoner. Om Peter av Hustad kom fra Sandvollan, er det således sannsynlig at han hadde slektskapsmessige bånd til flere representanter for den trønderske stormannsklassen.⁶⁴

Det er ikke registrert arkeologisk gjenstandsmateriale fra Hustad, men det er flere gravrøyser og gravhauger på gårdens grunn. Noen av gravhaugene er ganske store. Det er også registrert nausttufter på gården. I strandbeltet langs sørsiden av Beitstadfjorden er det over en strekning på 10 km registrert minst 5 nausttufter. Tre av dem er med en lengde på 30-38 meter og en bredde på 13-19 meter, målt mellom langvollens midtakser, blant de største nausttuftene som er kjent i Norge.⁶⁵ En av disse ligger på gården Hustads grunn. Kanskje er det riktig å sette nausttuftene i sammenheng med skipreideordningens leidangsskip, slik Mads Almaas gjør. I så fall ville en datering av tuftene være av stor interesse, fordi vi kunne ha kommet nærmere et svar på spørsmålet om skipreideinndelingens datering (jfr. 7.5.). Siden en slik datering mangler, og en eventuell sammenheng her er vanskelig å påvise, må vi foreløpig bare holde muligheten åpen for at det kan være en forbindelse mellom disse fenomenene. Interessant er det i alle fall at man på Hustad var i stand til å bygge et såvidt stort skip som nausttuften antyder.

Det viktigste historiske monumentet fra Hustad er steinkirken fra middelalderen. Dette er en liten kirkebygning fra siste halvdel av 1100-tallet, som trolig opprinnelig ble bygd som høgendeskirke.⁶⁶ Seinere gikk Hustad kirke over til å bli sognekirke, og

60. *Hs.*: 100.

61. *Hs.*: 100.

62. *NG XV*: 196.

63. Skevik 1997: 288.

64. Skevik 1997: 288.

65. Almaas 1988: 29.

Jørn Sandnes mener den var en av de to fylkeskirkene i det gamle Eynafylke.⁶⁷ Beliggenheten kloss inntil tunet styrker inntrykket av at kirken i utgangspunktet ble bygd som en privat gårdskirke, og størrelsen er med på å befeste dette inntrykket. Mens koret innvendig måler 5,3x5 meter, har skipet målene 8,5x7 meter.⁶⁸ Med et slikt grunnareal har kirken ikke kunnet rommet store folkemengder, og det virker lite sannsynlig at den opprinnelig skulle være bygd som sognekirke. Oppfatningen av Hustad som den ene av de to fylkeskirkene i Eynafylke styrkes heller ikke av det faktum at kirken er såpass liten.

I sakristiet i Hustad kirke er det i dag oppbevart en stein hvor det er innrisset et kors og en figur som har blitt tolket som et Odin-symbol. Steinen ble funnet på kirkegården under arbeider på slutten av 1970-tallet, og det ser ut til at det er slått av et stort stykke av steinen, som opprinnelig må ha vært et nokså stort monument. Grunnen til at den ene figuren tolkes som et Odin-symbol er at den tilsynelatende forestiller et enøyd mannshode. I *Voluspá* heter det at Odin gjemte det ene øyet sitt i brønnen til Mime. I Mimes brønn oppbevares klokskap og visdom, og Odin får del i denne visdommen ved at han pantsetter øyet sitt.⁶⁹ Kanskje kan vi lese sammenstillingen av Odinsymbol og korset som et uttrykk for at det i overgangsfasen mellom hedendom og kristendom fant sted en sammenblanding av elementer fra de to religionene, og at det eksisterte en stor grad av toleranse mellom representanter for kristendommen og den førkristne religionen.

Ser vi på størrelsen til gården, finner vi at den plasserer seg midt i laget når det gjelder landskylden i seinmiddelalder og tidlig nytid. I Aslak Bolts jordebok svarer Hustad for en landskyld på 6 pund korn 7 øresbol. I 1661 er gården delt i tre bruk, som til sammen svarte for en landskyld på i overkant av 5 spann.

Hustad er et stormannssete som ved inngangen til middelalderen framstår som en sentralgård. Ved å bygge en steinkirke på gården, demonstrerte folket på Hustad klart sin økonomiske og sosiale status i samfunnet i tidlig middelalder. At en av gårdens sønner muligens ble utnevnt til erkebiskop, bidrar til å befeste inntrykket av Hustads sentrale posisjon i bygdesamfunnet.

66. Jfr. også Skevik 1997: 271.

67. Sandnes 1969: 117. Etter mitt syn er det god grunn til å stille spørsmålsteget ved teorien om to fylkeskirker i hvert av de gamle trønderfylkene, med den ene som såkalt halvfylkeskirke. De trønderske fylkene var så vidt små at det ikke skulle være påkrevet med to "hovedkirker". Jfr. 4.1.2.

68. Ekroll 1994: 101-102.

69. *Voluspá* kap. 29.

Sentralgårder i Sparbyggjafylke

5.1.9 Egge, Sparbu

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	<i>HG</i> kap. 18, <i>OH</i> kap. 110, 138, 165, <i>MG</i> kap. 14, m.fl.
Kirkested	Sognekirke. <i>OE</i> 1533.
Arkeologi	Stort gravfelt, rike funn fra både e.j. og y.j.
Gårdsnavn	Usammensatt naturnavn
Diplomer	
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 6-0-00, krongods

Tabell 5.9 Kildekategorier som omhandler Egge i jernalder og middelalder.

Gården Egge (g.nr. 4) ligger på en åsrygg i utkanten av Steinkjer. Beliggenheten har gitt navn til gården; Egge kommer av *egg* f., "jordrygg, langstrakt høyde".⁷⁰ Navneformen Egge er dativ entall av *egg*.⁷¹

I *Heimskringla* opptrer flere skikkelser som knyttes til Egge i Sparbu. Snorre framstiller fra første stund høvdingen fra Egge som motstander av kongemakten og kristningen, og dette er en linje han følger opp, og som kulminerer med Kalv Arnessons deltakelse i slaget på Stiklestad.⁷²

Egge er en av de trønderske storgårdene som markerer seg svært tydelig i ulike typer kildemateriale, og i arkeologisk sammenheng er det store gravfeltet oppe på Eggevammen av stor interesse. Ikke bare finner vi her et stort antall gravhauger og andre gravminner, men det er også registrert svært rike gjenstandsfunn fra Egge. Det er foretatt arkeologiske utgravninger i flere av gravhaugene på gården, og mange av funnene vitner om høy sosial status for folket på Egge. Både fra romertid og vikingtid er det avdekket funn i det som kan karakteriseres som høvdinggraver. Under gravearbeider på gården i 1977 ble det i en liten gravhaug gjort svært rike funn som omfattet et sverd av en slik kvalitet at det må betegnes som et praktvåpen fra vikingtiden, samt spillebrikker og terninger av bein. Det er også gjort betydelige funn i kvinnegraver fra samme periode, gravfunn som omfatter smykker og andre gjenstander som klart peker mot økonomisk og sosial makt.

70. NG XV: 228.

71. *Norsk stadnamnleksikon* 1990: 96.

72. I Olav den helliges saga spiller Kalv Arnesson en sentral rolle i motstandskampen mot kongen. Da Olav Haraldsson i 1030 vendte tilbake fra sitt eksil i Gardarike, var det Eggjar-Kalv som gjorde opprør mot kongen (*Ågrip* kap. 31). I Snorres dramatiske beretning om slaget på Stiklestad kjempet Kalv i første rekke mot kongen, og skal ha vært med på å gi kongen banesår (*OH* kap. 228). Ifølge Snorre konfiskerte kong Magnus seinere Egge, slik han også la under seg flere andre eiendommer som hadde tilhørt farens motstandere i slaget.

Sentralgårder i Inntrøndelag

På Egge ble det i middelalderen reist en kirke. Kirken må trolig ha blitt bygd som høgendeskirke, men gikk seinere over til å bli sognekirke. Ettersom det ikke er bevart noen spor etter den gamle kirkebygningen, er det umulig å avgjøre når kirken kan ha blitt reist. Sannsynligheten er likevel stor for at flesteparten av høgendeskirkene kom til på et relativt tidlig stadium, og 1100-tallet var en svært aktiv periode for kirkebygging her i landet. Vi kan derfor gå ut fra at kirken på Egge var bygd seinest rundt 1200, og trolig vesentlig tidligere.

På 1600-tallet svarte gården, som var udelt, for en landskyld på 6 spann. Dette er et høyt tall, og plasserer gården i en gruppe av svært solide velstandsgårder. Skyldstørrelsen bygger dermed opp under inntrykket av Egge som en sentralgård i økonomisk forstand.

Egge er en sentralgård med kontinuitet fra jernalder til middelalder. Det store gravfeltet og de rike arkeologiske funnene vitner om makt og velstand på gården langt tilbake i jernalderen, og stormannen på Egge må ha spilt en sentral politisk rolle i regionen i rikssamlingstiden. Detaljene i Snorres beretninger kan vi stille mange spørsmålsteget ved, men gårdens sentrale posisjon i Inntrøndelag i eldre tid er uansett tilstrekkelig belagt. Det kan i den forbindelse også nevnes at Egge må ha blitt benyttet av kongemakten i administrasjonen av Jemtland. På 1500-tallet omtales Håkon Torstensson på Egge som underfogd i Jemtland.⁷³ Hvor langt tilbake i tiden personer på gården har hatt administrative funksjoner overfor dette landskapet er uvisst, og for den perioden som behandles her har disse opplysningene ingen direkte relevans. De viser imidlertid at gården har opprettholdt sin status som sentralgård gjennom hele middelalderen, selv om funksjonene har skiftet karakter og innhold.

5.1.10 Mære, Sparbu

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	HG kap. 18 Fsk. 18, Landnåmabok 94
Kirkested	Fylkeskirke, sognekirke. DN II 18, 1278
Arkeologi	Gravhaug, spor etter bygninger fra folkevandringstid og seinere perioder, gullgubber m.m.
Gårdsnavn	Vin-navn i sammensetning
Diplomer	DN II 18, 1278, DN III 37. 39, c. 1293, DN II 46, 1299, DN II 55, 1301, DN II 266, 1354, DN II 436, 1403, DN III 608, 1456
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	1661: 6-0-00, krongods

Tabell 5.10 Kildekategorier som omhandler Mære i jernalder og middelalder.

73. Bull 1970: 151.

Mære (g.nr. 3) ligger på toppen av et høydedrag øst for Borgenfjorden, som skiller Inderøya fra "fastlandet". I førhistorisk tid har Mæreshaugen ligget som en øy i en fjord som omkranset Inderøya fullstendig. De store flate viddene som skiller Mæreshaugen fra selve Sparbubygda er i dag stort sett oppdyrket, men tidligere var det store myrstrekninger her.⁷⁴ Navnet Mære kommer av gno. *Mærin*, som er en sammensetning med *-vin*. Førsteleddet er trolig *mærr*, "herlig, priselig, berømt".⁷⁵

I de litterære kildene er Mære hyppig omtalt. I *Heimskringla* nevnes Mære første gang i sagaen om Håkon den gode, og da i forbindelse med at det ble stelt i stand til julegilde for kongen. På Mære ble den kristne kongen tvunget til å spise hestekjøtt og dermed ta del i den hedenske julefesten.⁷⁶ Dette ga grobunn for fiendskap mellom kongen og trønderne, som slett ikke hadde til hensikt å la seg omvende til den kristne lære. I sagaen om Olav Tryggvason er det kongen som demonstrerer sin makt over den trønderske bondebefolkningen, og greier ved hjelp av trusler å få trønderne til å la seg døpe. Kongen lot det ikke bli med dette, men sørget for å få ødelagt helligdommen på Mære og fjernet dermed det som i sagalitteraturen framstilles som et av de viktigste symbolene på den førkristne religionen.⁷⁷ Videre er gården omtalt i *Fagerskinna* og *Landnámabók*.⁷⁸

Mære utmerker seg på mange måter i forhold til andre sentralgårder. Mens det i de andre tilfellene i hovedsak er sosiale og økonomiske kriterier som ligger til grunn for utvelgelsen av sentralgårdene, er det for Mæres del stedets kultiske funksjoner som gjør stedet interessant i forhold til sentrumsproblematikken. Både i førkristen tid og kristen middelalder ser Mære ut til å ha hatt religiøse funksjoner knyttet til seg, og i *Heimskringla* fremstilles Mære som et religiøst senter for hele Trøndelag.⁷⁹

Det arkeologiske materialet fra Mære stammer i all hovedsak fra den kombinerte bygningsundersøkelsen og arkeologiske utgravningen som ble foretatt i grunnen under steinkirken i 1966-67. Kirken på Mære var i middelalderen fylkeskirke i Sparbyggjafylke, og ble trolig reist rundt år 1200. Dendrokronologiske analyser av treverket i taket på kirken ga som resultat en datering på fellingen av tømmeret til vinteren 1198/99.⁸⁰ Tatt i betraktning den usikkerheten som gjelder hvorvidt tømmeret ble tatt i bruk umiddelbart, eller om det fikk ligge å tørke først, så stemmer denne dateringen godt med tidligere antagelser om at Mære kirke er bygd på slutten av 1100-tallet. Ifølge en inskripsjon på steinplaten som dekker hovedalterets relikviegjemme er kirken viet til Maria, Quintus og Hubertus. Innvielsesdagen er 3. februar, årstallet mangler.⁸¹ I et diplom fra 1270-årene kalles den Margaretakirken på Mære.⁸² I

74. Lidén 1968: 1.

75. NG XV: 203.

76. HG kap. 18.

77. OT kap. 67-69.

78. I *Landnámabók* (kap.94) finner vi fortellingen om hovgoden fra Mære, Torhadd den gamle, som omkring år 900 tok med seg høgsetestolpene og en neve jord fra hovet på Mære, og dro over havet til Island.

79. OT kap. 68.

80. Artikkel i *Adresseavisen* 5/6-96.

81. Lidén 1968: 1.

82. DN III 13: 1277.

likhet med hva vi finner i Værnes kirke, har også Mære kirke bevart takstoler med utskårne masker på stikkbjelkene langs øverste del av veggen.⁸³

Under den nåværende steinkirken på Mære, ble det i samband med utgravningene i 1966-67 funnet stolpehull fra en bygning som var orientert i samme retning som steinkirken. Dette ble tolket som spor etter en trekirke.⁸⁴ Det ble videre avdekket rundt 60 begravelser eller spor etter begravelser som må ha tilhørt stolpekirken, men kan delvis også være eldre enn denne. Det var under restene av golvet fra stolpekirken de første gullgubbene ble funnet (mer om denne gjenstandskategorien nedenfor), i ett lag som så ut til å være brannfyllmasse eller restene av en bortryddet brann. Undersøkelser i dette området avslørte nedgravinger som trolig var stolpehull. Seinere støtte man på sporene etter en jordgravd vegg, en palisadevegg. Ifølge Lidén har denne tilhørt den bygningen som gullgubbene stammet fra.⁸⁵ Bygningen ble datert til vikingtiden, og alle gullgubbene ble funnet i et avgrenset område i nær tilknytning til fire stolpehull. Disse stolpehullene må enten være spor etter en bygningskonstruksjon, eller en mindre konstruksjon som har stått fritt inne i en bygning.⁸⁶

De videre gravningene avslørte spor etter en bygning med leirklinte flettverksvegger. Ut fra løsfunn ble denne datert til folkevandringstiden. Forut for stolpekirken på Mære har det altså funnets minst to bygninger på stedet. Den yngste av disse bygningene kan ha stått inntil stolpekirken ble bygd, og det er mulig at denne bygningen fra vikingtiden eksisterte enda mens de første kristne begravelsene fant sted. Dette fikk Hans-Emil Lidén til å skissere muligheten av at bygningen først kan ha fungert som hedensk kultbygning, for så å bli tatt i bruk som kristen kirke.⁸⁷ Ifølge Lidén er det vanskelig å forestille seg at en bygning omgitt av kristne begravelser ikke har fungert som kirke. Noen av de kristne begravelsene var også orientert forskjellig fra de gravene som klart kan knyttes til de to kjente kirkene, og dette taler for tanken om at det har stått en kristen kultbygning på stedet før stolpekirken ble reist.

Funnet av de rundt 20 gullgubbene står sentralt i tolkningen av hvilke funksjoner de førhistoriske bygningene på Mære kan ha hatt. Dette gjelder i særlig grad for den yngste av bygningene. Gullgubber er tynne, firkantede plater av gull. De har figurframstillinger, ofte av to, men av og til også bare av en menneskefigur. Av gullblekk med parmotiv er det funnet ca. 100 stykker i Norden, og gjenstandsgruppen som helhet er datert til perioden 600-1000 e.Kr., dvs. yngre jernalder. Det er sjelden man finner billedframstillinger av mennesker fra vikingtiden, og dette gjør det rimelig å tolke gullgubbene som uttrykk for et bestemt idéinnhold.⁸⁸ Gro Steinsland peker på den åpenbare sammenhengen mellom gullblekk og hallbygninger som de nordiske funnene vitner om:

83. Ekroll 1997: 290-291.

84. Lidén 1968: 20.

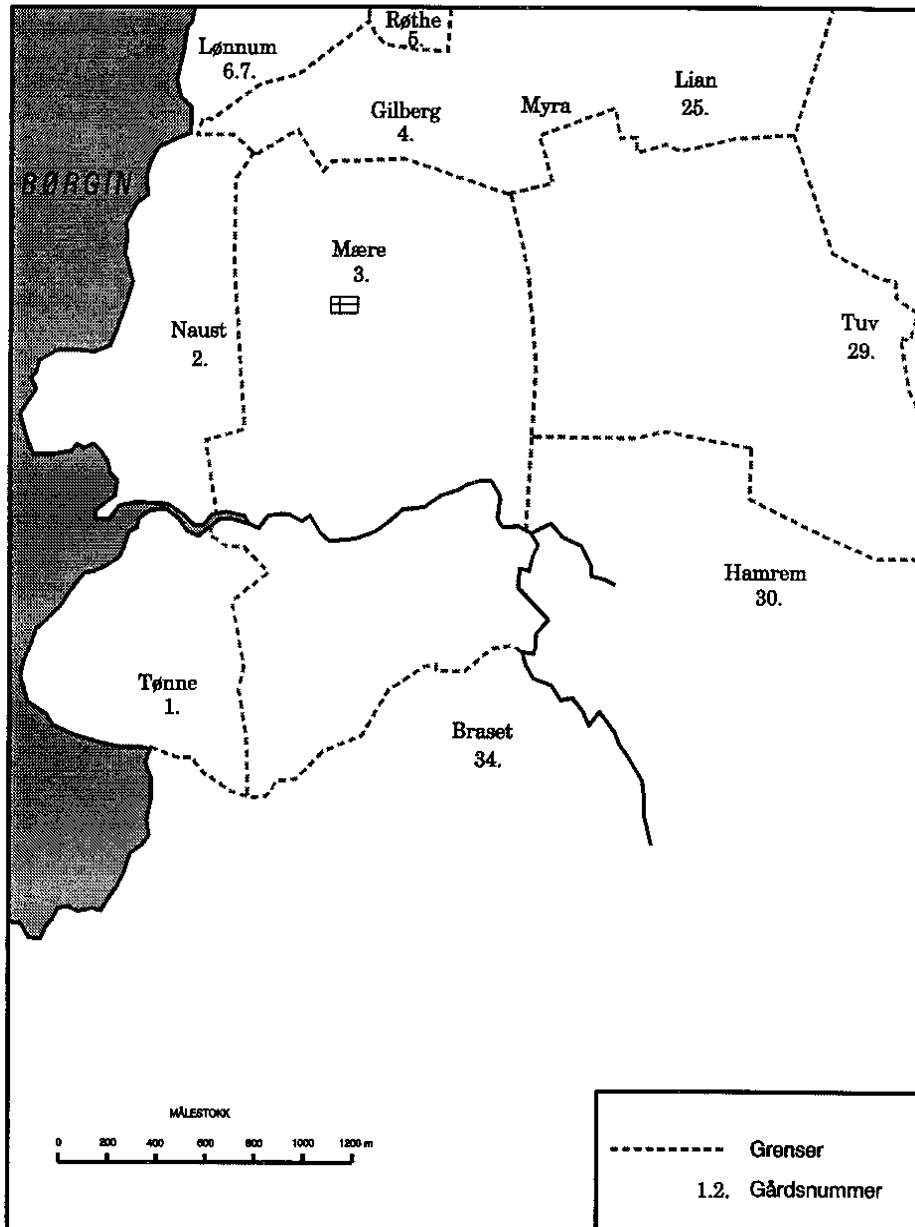
85. Lidén 1968: 30.

86. Lidén 1968: 12.

87. Lidén 1968: 21.

88. Steinsland 1990: 74.

MÆRE, SPARBU

Funn av gullblekk er gjort i rike bosettinger. Husgrunnen er enten identifisert som høvding- eller fyrstehaller, f.eks. Borg eller Svintuna, eller de er identifisert som lokaliteter for sentralkult, så som Mære i Norge eller Helgö i Sverige. Selve materialvalget, gull, tilsier at produksjon og bruk av gjenstandene har vært knyttet til høyere sosiale lag.⁸⁹

Liknende gjenstander er ikke funnet utenfor Norden, og dette skulle tyde på at gullgubbene er knyttet til en særegen nordisk idé- og tankeverden. Det har vært vanlig å tolke de to menneskeskikkelsene på gullgubbene som gudeparet Frøy og Gerd. Gullgubbene ble i forlengelsen av denne tolkningen betraktet som offergaver til bruk under fruktbarhetskultus, og man mente de ble lagt ned i åkeren for å sikre god grøde og rike avlinger. Det viser seg imidlertid at funnene av gullgubber ikke er gjort i åkerjord, men snarere er knyttet til hustufter. Det kan videre se ut til at gullgubbene hadde en spesiell tilknytning til enkelte bygninger eller rom. Gullgubbene kan ut fra dette tolkes som en form for *husoffer*, som eventuelt kan ha markert en bygnings innvielse til kultbygning. På Borg i Lofoten ble det, som nevnt ovenfor, funnet gullgubber i en hustuft som er del av en rik bosetning. Det kan i den forbindelse nevnes at bl.a. restene etter en spesiell ildstedskonstruksjon i hallen på Borg har blitt satt i sammenheng med rituelle handlinger.⁹⁰

Funnet av gullgubbene gir altså grunnlag for å anta at den yngste av de bygningene som stod forut for stolpekirken kan ha hatt en kultisk funksjon. Hvilke funksjoner den eldste av de førhistoriske bygningene har hatt, er derimot uvisst. Det ble funnet mengder av dyrebein og skjell i de lagene som kan knyttes til disse bygningsrestene. Slike avfallslag kan ses i sammenheng med en eventuell fast bosetning på stedet. På Mære er det ikke gjort andre funn som direkte kan settes i forbindelse med gårdsbosetning i førhistorisk tid, men det virker lite sannsynlig at man ikke skal ha gått igang med gårdsdrift her før langt opp mot middelalderen.

Mære ligger som tidligere omtalt på et høydedrag, med utsikt mot Borgenfjorden. Gården grenser imidlertid ikke mot fjorden; det gjør derimot Tønne (g.nr. 1) og Naust (g.nr. 2). Gårdsnavnet Naust indikerer at det her har vært bygninger hvor båter ble lagret. Oluf Rygh tenker seg at innenforliggende gårder har oppbevart fartøyene sine her,⁹¹ og det er en rimelig tanke. Gårder som Mære, Tuv og Hamrem må ha hatt behov for å ha tilgang til fjorden, og dermed også behov for steder hvor båter kunne oppbevares. Som gårdsnavn er derfor Naust trolig sekundært. Mot nord grenser Mære mot Tuv (g.nr. 29) og Hamrem (g.nr. 30). Begge disse gårdene har navn som aldersmessig kan plasseres i samme kategori som Mære, og de disponerer i dag store gårdsvald. Mot øst og vest grenser Mære bl.a. mot Braset (g.nr. 34) og Gilberg (g.nr. 4), gårdsnavn som trolig er yngre enn f.eks. Mære og Tuv. Det er ellers av interesse å merke seg at Tuv i middelalderen var prestegård, slik at kirke og prestegård ble liggende på to nabogårder.

89. Steinsland 1990: 80.

90. Stamsø Munch 1991: 328-29.

91. NG XV: 157.

Kapittel 5

Mære var i tidlig middelalder krongods, men ble seinere lagt inn under erkebispestolen i Nidaros. På 1600-tallet svarte gården, som var udelt, for en landskyld på 6 spann.

Det er Mæres funksjoner som kultsted, både i førkristen tid og kristen middelalder, som gjør gården interessant i forhold til sentrumsproblematikken. For førhistorisk tid har vi ingen sikre indikasjoner på at gården har vært en sentralgård i økonomisk forstand, men i middelalderen ser Mære ut til å hevde seg økonomisk på linje med en rekke andre storgårder i Inntrøndelag. Kultstedet på Mære har trolig allerede i førhistorisk tid ligget i direkte tilknytning til et gårdsanlegg. Fraværet av arkeologiske funn som dokumenterer forekomsten av et slikt førkristent gårdsanlegg, kan ikke uten videre tolkes som et uttrykk for at stedet i førkristen tid har vært et eksklusivt kultsted uten andre typer funksjoner.

5.1.11 Skei, Sparbu

Kildekategori	Henvisning til kilder, dateringer m.m.
Litterære kilder	
Kirkested	
Arkeologi	Gravfelt med over 100 gravhauger, rike funn fra e.j. og y.j., bl.a. bronsekjele av romersk opprinnelse. Ringformet tunanlegg
Gårdsnavn	Navn som <i>kan</i> ha en kultisk tolkning
Diplomer	DN V 112, 1336, DN II 272, 1345
Jordebøker, eiendomsforhold m.m.	AB: 1-0-00, 1661: 3-0-12

Tabell 5.11 Kildekategorier som omhandler Skei i jernalder og middelalder.

Skei (g.nr. 86.) ligger i den rike jordbruksbygda Sparbu, i et svært gunstig område for jordbruk. Navnet Skei kommer av gno. *Skeið* n., "*Bane til Kapløb eller Kapridning, eller dertil skikket Grund*".⁹² Selve navnet kan altså vitne om at gården har vært brukt som samlingssted for kappriding, men i noen tilfeller kan navnet også tolkes i betydningen "gårdsveg mellom åkre".⁹³

Skei har en beliggenhet som må ha vært svært gunstig i forhold til viktige kommunikasjonslinjer i eldre tid. Tidligere gikk det et vegfar i retningen nord-sør forbi Skei, og dette var trolig den viktigste landevegsforbindelsen nordover over ryggen ved Skei. Det har samtidig gått en øst-vest forbindelse mellom Henning og Mære. Skei lå dermed i et trafikknutepunkt,⁹⁴ noe som nok var av vesentlig betydning for den

92. NG XVI: 22.

93. *Norsk stadnamleksikon* 1990: 280.

sentrale posisjonen gården fikk i jernaldersamfunnet. Beliggenheten kan sies å støtte opp under en tolkning av navnet Skei i betydningen *kommunikasjonsknutepunkt*.⁹⁵

På Skei finner vi det største gravfeltet i Nord-Trøndelag, med godt over 100 gravhauger. Gravfeltet strekker seg for øvrig inn på nabogården Dalems grunn, og det er grunn til å se disse gårdene i sammenheng. Sannsynligvis har det området som i dag ligger under gårdene Skei og Dalem opprinnelig utgjort étt stort gårdsvald. Både størrelsen på gravfeltet og det faktum at det ligger på begge sider av grenselinjen mellom de to gårdene, gjør en slik slutning rimelig.⁹⁶

Bare et fåtall av gravhaugene er undersøkt, men funnene fra gravningene på Skei og Dalem har vært oppsiktsvekkende. I en haug på Skei ble det i en murt steinkiste bl.a. funnet et trekantet kar, en bøtte av barlind med rikt dekorerte bronsebeslag og en bronseause. Gjenstandene ble datert til ca. 800 e.Kr., eller kanskje litt før, og dette er irsk-keltiske arbeider av meget høy kvalitet.

Det trekantede bronsekaret har en uvanlig utforming, og det er kjent få eksemplarer av denne gjenstandstypen. Det er utstyrt med en indre sil og hemper på sidekantene, noe som viser at det har vært opphengt. Trolig dreier det seg om en irskprodusert oljelampe som opprinnelig har vært brukt i en kirke eller et kloster.⁹⁷

Det fineste funnet er nok likevel trebøtten av barlind, dekket av forgylte bronsebånd og med håndtak med sølvinnlegg. Trebøtten er dekorert med et svært komplisert mønster, med et fabeldyr som slynger seg rundt seg selv som en slange. Lignende bøtter er funnet i Hopperstad, Vik i Sogn og i handelsstedet Birka ved Mälaren i Sverige. Fabeldyr av denne typen kjenner vi ellers fra illustrerte irske manuskripter, f.eks. Lindisfarne Gospel fra ca. 700 e.Kr. Det er sannsynlig at både det trekantede karet og øsen stammer fra et kloster eller en kirke, kanskje gjelder dette også trebøtten. Dette var gjenstander til bruk ved sakramentale handlinger, og neppe handelsvarer som har kommet folket på Skei i hende gjennom fredsommelig handelsvirksomhet. Kanskje stammer det fra et av de første toktene som nordmenn foretok på de britiske øyer.⁹⁸ Dette betyr i så fall at høvdingen på Skei kan ha bygd noe av sin rikdom på ran- og plyndringstokter, eventuelt kombinert med handel.

I gravmaterialet fra Skei er det for øvrig også funnet tekstilrester, noe som er med på å understreke inntrykket av at vi står overfor funn fra en utpreget velstandsgård. I funnmaterialet fra Dalem inngår bl.a. bronsebeslag, bronsespenner og en stor praktspenne av sølv.

Det er ikke bare gravfunnene som vitner om Skei-Dalems sentrumsfunksjoner i jernalderen. På Skei er et av de få ringformede tunanleggene i Trøndelag avdekket; lignende strukturer er ellers registrert i Grong og på Stiklestad. Det finnes spor etter rundt 10 hus som grupperer seg rundt tunet på Skei. Det virker åpenbart at dette ikke dreier seg om vanlige gårdshus; det finnes således ingen spor etter vanlig gårdsdrift

94. Stenvik 2001: 66.

95. Stenvik 2001: 67.

96. Stenvik 2001: 69-70.

97. Stenvik 2001: 23-27.

98. Stenvik 1991: 13-14.

ved husene. Det har blitt framsatt hypoteser om at de ringformede tunanleggene representerer en form for militærforlegninger. Tuftene på Skei er datert til ca. år 1000. Det er usikkert hvor langt tilbake i tid slike tunanlegg kan spores, men i mange tilfeller ser det ut til at de kan ha hatt sin brukstid i eldre jernalder.

Rundt hustuftene på Skei er det registrert spor etter mange kokegroper, som til dels uvanlig store. Dette tyder på at man her har tilberedt mat til en stor mengde mennesker. Kanskje er dette datidens "feltkjøkken", om vi velger å tilegge disse anleggene en militær funksjon. Det må likevel presiseres at det er knyttet stor usikkerhet til tolkningen av disse anleggenes funksjoner i jernalderssamfunnet, men de fleste er tilbøyelige til å tolke dem som administrative og økonomiske sentra i et samfunn bygd på høvdingmakt.⁹⁹

Ringtunet på Skei skiller seg imidlertid på noen vesentlige punkter fra tilsvarende anlegg andre steder i landet, med unntak av ringtunet på Heggstad ved Stiklestad (mer om dette nedenfor). Mens de andre ringtunene som er registrert har blitt anlagt i nær kontakt med sjøen, ligger det ringformede tunanlegget på Skei 120 m.o.h. Skei-anlegget lå langt over havnivået også på det tidspunktet da det ble etablert. Lokaliseringen er også særegen på den måten at det ligger midt i et større gravfelt, nær dyrket mark i et godt jordbruksområde. Det er ikke vanlig å finne graver i nærheten av slike anlegg. Enkelte har tolket ringtunene som steder hvor leidangsmennene kunne samles. En slik tolkning forutsetter imidlertid nærhet til sjøen, noe som under ingen omstendighet kan passe for anlegget på Skei.¹⁰⁰

Sammenhengen mellom storgård og ringformet tunanlegg synes klar, og videre kan det se ut til at beliggenheten ved viktige kommunikasjonslinjer er et fellestrekk for gårdene hvor det er registrert slike anlegg. Som nevnt ovenfor er alle disse anleggene, på to unntak nær, registrert på gårder med nærhet til sjøen og gode havnemuligheter. På Skei i Sparbu og Heggstad i Stiklestad har vi ikke denne tilknytningen til sjøen, men trolig passerte sentrale ferdselsveger på land forbi disse gårdene. Dette har i så fall gitt muligheter for å kontrollere handelen med viktige ressurser.¹⁰¹

Det skriftlige materialet som refererer til Skei er nokså sparsomt. Gården er ikke omtalt i litterære kilder, men i to diplomer fra 1300-tallet finner vi nevnt en gård med dette navnet fra Trøndelag.¹⁰² Det er imidlertid noe usikkert om diplomene viser til gården Skei i Sparbu eller gården med det samme navnet i Stod. Det ene diplommet er et brev fra erkebiskop Pål Bårdsson om jord som er gitt til "Nidaroskirken",¹⁰³ mens det andre diplommet er et makeskiftebrev fra den samme erkebiskopen og domkapitlet i Nidaros.¹⁰⁴

I jordebøkene trer ikke Skei fram som noen storgård. Både i seinmiddelalder og tidlig nytid har gården en landskyld som ikke hever gården over gjennomsnittet, med

99. Farbregd 1986(c): 6.

100. Berglund 1995: 340-341.

101. Jfr. Berglund 1995: 343.

102. *DN V 112, 1336, DN II 272, 1345.*

103. *DN V 112, 1336.*

104. *DN II 272, 1345.*

henholdsvis 1 spann i AB og i overkant av 3 spann i *Landkommisjonens jordebok* fra 1661.

Skei må ha vært den mest markante storgården i denne delen av Sparbu gjennom store deler av jernalderen. Funn fra både eldre og yngre jernalder vitner om høy sosial status for folket på gården, og funn og fornminner skiller seg klart fra hva som ellers er registrert i dette området. Som nevnt kan det være grunn til å se de to gårdene Skei og Dalem i sammenheng. Muligens er Skei modergården for flere av de omkringliggende navnegårdene. Flere gårder kan altså ha inngått i maktgrunnlaget for stormannen på Skei.¹⁰⁵ Gårdens status som sentralgård kan vi følge opp til og med vikingtiden. Etter dette er det ingen ting i kildene som indikerer at gården har hatt spesielle funksjoner i bygdesamfunnet. Skei er derfor en av de relativt få sentralgårdene i Trøndelag hvor det ikke er kontinuitet fra jernalderen til middelalderen. Dette er et interessant poeng, og det er nærliggende å spørre hvilke forhold som betinget et slikt brudd på det vanlige mønsteret. Endringer i ferdselsveger og handelsruter kan trolig gi deler av forklaringen. Vikingferder ser også ut til å ha vært en potensiell kilde til rikdom for folket på Skei. Ved overgangen til middelalderen ble denne form for ekstern tilegnelse av rikdom gradvis mindre vanlig, for så å stoppe opp helt.

5.2 Sammendrag

Mens det i Utrøndelag lot seg påvise kontinuitet fra vikingtid til middelalder for alle sentralgårdene, dog med noen usikre, er bildet noe annerledes for Inntrøndelag. Også her er det stor grad av kontinuitet, men vi finner også noen klare brudd på dette mønsteret.

For gårdene Alstahaug, Egge, Mære, Stiklestad og Haug lar det seg gjøre å påvise kontinuitet fra jernalder til middelalder, mens en eventuell kontinuitet for gårdene Sakshaug, Lyng, Gjørsv og Hustad er mer usikker. Geite og Skei er opprettholder ikke sin status som sentralgård fra jernalder til middelalder.

Både Skei og Geite skiller seg ut med svært rike arkeologiske funn, så i deler av jernalderen har det økonomiske maktgrunnlaget for disse gårdene åpenbart vært godt. Jeg har ovenfor (5.1.2. og 5.1.11.) drøftet hvorvidt endringer i handelsruter og ferdselsveger, i kombinasjon med framveksten av nye handelsplasser, kan gi noe av forklaringen på at disse to gårdene ikke fortsetter som sentralgårder.

Fire gårder befinner seg i kategorien hvor kontinuiteten fra vikingtid til middelalder er noe usikker; Sakshaug, Lyng, Gjørsv og Hustad. For Sakshaugs del er mye av usikkerheten knyttet til spørsmålet om det har eksistert en storhaug på stedet som har gitt navn til gården (jfr. 5.1.6.). Det arkeologiske materialet fra gården er ikke spesielt rikt, men det forholdet at fylkeskirken i Eynafylke ble reist her, taler selvsagt for at vi har å gjøre med en gård som i hvert fall ved inngangen til middelalderen hadde en spesiell status i bygdesamfunnet.

Lyng, Gjørsv og Hustad er også gårder hvor det er vanskelig å være svært bastant med hensyn til deres posisjon i førkristen tid. Dette beror i stor grad på fraværet av

105. Jfr. Stenvik 2001: 71-73.

arkeologiske funn av en slik karakter at de klart peker mot spesielle sentrumsfunksjoner i jernaldersamfunnet. Faren for *ex silentio*-slutninger er her åpenbart til stede. Når det gjelder Gjørvi, så har besittelse av et stort jordegods dannet det viktigste grunnlaget for gårdens status i middelalderen. Dette kan selvsagt tolkes dit hen at gården oppnådde sentralgårdsstatus på grunnlag av endrede politiske og økonomiske vilkår i middelaldersamfunnet. Det er videre verdt å merke seg at Gjørvi er en av de relativt få gårdene i dette materialet som ikke ble kirkested.

To av sentralgårdene i Sparbyggjafylke, Egge og Mære, skal ifølge de litterære kildene ha fungert som viktige støttepunkt for opposisjonen mot det framvoksende rikskongedømmet.¹⁰⁶ Disse gårdene er interessante også av andre grunner, Mære først og fremst fordi dette er et av de få stedene her i landet hvor det er registrert arkeologiske funn som klart peker mot førkristen religiøs kult. Når stormannen på Egge av Snorre framstilles som "leder" for inntrønderne, kan vi ikke uten videre slutte av dette at gården var et regionalt senter i Inntrøndelag. Det rike arkeologiske materialet vitner likevel om at vi har å gjøre med en sentralgård med lange røtter, som også i middelalderen framstår som et viktig senter i Inntrøndelag. Den kaupangen som skal ha blitt etablert ved Steinkjer (jfr. 6.5.) kan ha vært initiert av folket på Egge. Når Skei mistet sin status som sentralgård ved inngangen til middelalderen, kan det ha sammenheng med at Egge på dette tidspunktet har fått en så dominerende rolle innenfor fylket, og eventuelt også i Inntrøndelag som helhet, at Skei tapte sine sentrumsfunksjoner.

Sentralgårdene i Inntrøndelag er en heterogen gruppe, med store ulikheter hva angår status og funksjoner. Selv om det er antydning ovenfor at Egge på et tidspunkt kan ha oppnådd en svært dominerende posisjon innen regionen, er spredningen av sentralgårder på de fire fylkene nokså jevn. Det er ingenting i materialet som direkte bygger opp under en tese om at en høvding skal ha hatt noen form for kontroll med regionen som helhet. Snarere ser det ut til at høvdingene har dominert over nokså avgrensede territorier, eller kanskje heller nokså begrensede folkemengder. Når dette er sagt er det åpenbart at kronologien for når en gård kan sies å ha vunnet eller tapt sin posisjon som sentralgård ikke alltid er like klar.

106. *OH* kap. 107-110.

6 Sentralgårdene – status og funksjoner

6.1 Innledning

Den geografiske fordelingen av sentralgårder, viser at det er langt flere slike i Uttrøndelag enn i Inntrøndelag (jfr. kap. 3-5). Det er særlig forekomsten av de mange Hovgårdene i Uttrøndelag som bidrar til denne skjevheten. Det er mulig at disse forskjellene avspeiler forskjeller i samfunnsstrukturen mellom de to enhetene, men det kan for Hov-gårdenes del også ha sin bakgrunn i ulikheter i topografi og kommunikasjonsforhold mellom de ulike delene av regionen (jfr. 3.4.).

Et slående trekk ved de trønderske sentralgårdene er den store graden av *maktsteds-kontinuitet* som kan observeres (se nedenfor for en oversikt over hvilke gårder dette gjelder). Med noen få unntak opprettholder de fleste av jernalderens sentralgårder sin status i kristen middelalder. Dette innebærer imidlertid ikke at de funksjonene som forvaltes ved de enkelte gårdene nødvendigvis er de samme gjennom hele perioden.

Det har ikke vært mulig å skille ut klart definerte geografiske områder som de enkelte bygdemagnatene hersket over. Dette må vi bl.a. se i sammenheng med at stormennene i det førstatlige samfunnet snarere hadde kontroll over mennesker enn over klart avgrensede territorier, men kildesituasjonen bidrar selvsagt også til å vanskeliggjøre dette. Det var primært gjennom personlige bånd magnatene utøvde sin makt. Indirekte kontrollerte riktignok stormennene det området som hans tilhengere disponerte.¹ Maktkamper mellom ulike ledere har trolig ført til relativt ustabile relasjoner, og grunnlaget for at det skulle etableres formaliserte, vel avgrensede territorielle enheter har i mindre grad vært til stede (mer om dette i kap. 7).

6.2 Kontinuitet eller brudd/diskontinuitet

For 22 av sentralgårdene er det påvist kontinuitet i sentrumsfunksjoner fra jernalder til middelalder, for seks av gårdene er det vanskelig å avgjøre sikkert om det foreligger brudd eller kontinuitet, mens det kan konstateres et klart brudd for to gårder. De ulike

1. Jfr. Jón Viðar Sigurðsson 1999: 62-63. Territorielle inndelinger vil jeg for øvrig komme nærmere inn på i kapittel 7.

kategoriene (kontinuitet, usikker kontinuitet eller brudd) fordeler seg slik på henholdsvis Ut- og Inntrøndelag:

Uttrøndelag:

Kontinuitet

Orkdølafylke: Viggja, Vang, Voll, Husaby

Gauldølafylke: Melhus, Gimsan, Foss, Hov i Ålen, Hov i Soknedal

Strindafylke: Lade, Hernes, Logtu, Hove i Åsen

Stjordølafylke: Værnes, Hove/Nesta i Selbu

Usikker kontinuitet

Orkdølafylke: Stein, Gryting, Hov i Orkdal

Stjordølafylke: Hove i Stjørdal

Inntrøndelag:

Kontinuitet

Skeynafylke: Alstahaug

Verdølafylke: Stiklestad, Haug

Eynafylke: Hustad

Sparbyggjafylke: Egge, Mære, Hov/Vinje i Snåsa

Usikker kontinuitet

Verdølafylke: Lyng

Eynafylke: Sakshaug, Gjørsv

Diskontinuitet/brudd

Skeynafylke: Geite

Sparbyggjafylke: Skei-Dalem

Bestemte tradisjoner knyttet til de eldste bebyggelsesenheterne kan i mange tilfeller bidra til å forklare hvorfor enkelte gårder opprettholder sin spesielle stilling innen bygdesamfunnet (jfr. 1.3).² Mer korrekt er det kan hende å si at personer som disponerte gårder som hadde vært i slektens eie i generasjoner, oppnådde høy sosial status i et samfunn hvor slektskap og jordeiendom utgjorde det viktigste grunnlaget for individets stilling, rettigheter og plikter i samfunnet. Eldre bebyggelsesenheters spesielle status, og det forholdet at denne ble opprettholdt, kan i et slikt perspektiv betraktes som et utslag av de tradisjoner som eksisterte i bygdesamfunnet omkring ulike gårder og slekter.³ Det er viktig å ha dette i minnet når vi vurderer den åpenbare maktsteds-kontinuiteten som de trønderske sentralgårdene framviser.

Ettersom det i det foregående har blitt lagt stor vekt på å forsøke å kartlegge det konkrete grunnlaget for sentralgårdenes status i forhold til sentrumsfunksjoner m.m., er det på sin plass å trekke inn tradisjonene som et supplerende eller i noen tilfeller alternativt grunnlag for posisjonen til enkelte sentralgårder. Når det ikke har latt seg gjøre å spore sentrumsfunksjoner for Geite og Skei-Dalem i middelalderen, betyr dette

2. Se også Larsson 1997: 178-179.

3. Jfr. Larsson 1997: 178.

ikke nødvendigvis at beboerne på de to gårdene opplevde et markert fall i sosial status ved inngangen til middelalderen. Tradisjoner og de konkrete minnene om fortiden i form av store mengder med gravminner, kan ha plassert folkene på Geite og Skei-Dalem i gruppen med sine respektive bygders mektigste menn og kvinner. Funksjoner på vegne av kirke eller kongemakt lar seg imidlertid ikke spore til noen av disse bebyggelsene (jfr. 5.1.2. og 5.1.11.).

6.3 Sentralgårder av ulik rang og status

Det er store variasjoner mellom sentralgårdenes status og dignitet. Til enkelte av gårdene har det vært knyttet sentrumsfunksjoner, det være seg av økonomisk-administrativ, politisk, rettslig eller religiøs karakter, overfor større deler av regionen. Andre har ivaretatt funksjoner overfor et nokså begrenset omland, på bygde- eller grendenivå. Det er imidlertid problematisk å skulle gi entydige karakteristikk og rangeringer av sentralgårdene i dette materialet. Dette skyldes ikke minst det forholdet at gårdenes sentrumsfunksjoner endrer karakter over tid.

En mulig innfallsvinkel for å kunne gå mer i dybden på de enkelte sentralgårdenes langvarige tilgang på økonomiske og sosiale ressurser, vil være å foreta omfattende bosetnings- eller bebyggelsehistoriske undersøkelser av de bygdene eller grendene hvor de opptrer. Gjennom en studie av bosetningsutviklingen kan gårdene plasseres kronologisk inn i en kontekst; man kan få et grep om forholdet mellom ulike gårder, modergårder kontra utskilte bruk osv. Alt dette vil bidra til økt forståelse for det sosiale rammeverket som omgir sentralgårdene og beboerne på disse. En omfattende bebyggelsehistorisk kartlegging av alle de enhetene som dette arbeidet omfatter, ville imidlertid overskride rammene for denne avhandlingen. Det er likevel dekning for å hevde at storparten av sentralgårdene er lokalisert til den eldste delen av bosetningen i sine respektive bygder, og at de disponerer god dyrkingsjord og ellers har tilgang til ressurser som har hatt stor betydning for beboernes sosio-økonomiske status.

Vi har sett at et bredt spekter av sentrumsfunksjoner kan lokaliseres til sentralgårdene, men det er problematisk å avgjøre størrelsen på det området som ble berørt av disse funksjonene (jfr. ovenfor 6.1.). En gård som Voll i Rennebu framstår som et mulig bygde- eller grendesenter i jernalderen (se 4.1.5.). I middelalderen blir gården trolig sete for lavadel, med lendmannen Eiliv fra Voll som den mest kjente skikkelsen fra gården. Hvorvidt gården fortsatt kan kalles et bygdesenter, er et åpent spørsmål. Dette kommer selvsagt an på definisjonen vi gir begrepet bygdesenter, men illustrerer også hvor problematisk det kan være å klassifisere og rangere disse gårdene nærmere.

6.4 Kommunikasjonsforhold

Beliggenheten i landskapet kan i mange tilfeller bidra til å forklare både framveksten av sentralgårdene og den stedlige kontinuiteten i utøvingen av sentrumsfunksjoner. *Sentralitet* i en eller annen betydning av ordet har vært trukket fram i beskrivelsen av det store flertallet av gårdene. Det forholdet at sentralgårdenes beliggenhet i landska-

pet er av vesentlig betydning for å forstå de funksjoner og den sosiale status beboerne på gårdene har hatt, kan lett ende opp i et utpreget funksjonalistisk syn på landskapet og menneskenes tilpasning til naturomgivelsene. Tilpasning, teknologi og produktivitet kommer i fokus, og sosial organisasjon kan bli redusert til en funksjon av teknologien. Gravenes plassering i terrenget var i jernalderen hovedsakelig bestemt ut fra ideologi og symbolikk, og lignende forhold kan nok i stor grad også ha vært medvirkende ved plasseringen av middelalderkirkene.⁴ Selv om funksjonelle aspekt har vært avgjørende ved framveksten av selve bosetningsenhetene, har behovet for symbolske manifestasjoner spilt en vesentlig rolle ved *innredningen* av landskapet.

Ett eksempel på dette er Skei-Dalem i Sparbu. Gårdens status i jernalderen kan gis en funksjonell forklaring ut fra beliggenheten i forhold til viktige ferdselsveger, gode vilkår for jordbruk osv. (jfr. 5.1.11.). Det store gravfeltet på Skei-Dalem har ligget tett inntil de gamle ferdselsvegene. Gravfeltet ligger på et høydedrag. I dag er området skogbevokst, slik at den visuelle effekten av gravminnene blir tilslørt. Den store samlingen med gravminner har derfor gitt et helt annet inntrykk overfor omverdenen på den tiden da vegetasjonen var en annen og langt mindre framtrædende enn det som er tilfelle i dag.

Det store gravfeltet på Vang i Oppdal, Orkdølafylke, ligger også tett inntil gamle ferdselsveger. Som nevnt ovenfor er det spesielle med denne samlingen gravminner at det trolig har vært brukt av alle gårdene i grenda (jfr. 4.1.6.), slik at det ikke kan knyttes til én stormanns maktmanifestasjon. Det fellesskapet mellom menneskene i bygda som gravfeltet uttrykker, blir ytterligere understreket ved gravfeltets tilgjengelighet. I et slikt perspektiv kan lokaliseringen av gravene tolkes som et uttrykk for en ideologi hvor fellesskapet mellom bygdas innbyggere blir sterkt understreket.

6.5 Handel

På 800- 900-tallet øker Trondheimsfjordens betydning i forhold til et vidtspennende handelsnettverk, med det resultat at nye sentralgårder vokser fram i tilknytning til sjøvegen over fjorden. Dette må selvsagt ses i sammenheng med den generelle økningen i fjernhandelen som finner sted i vikingtiden. Lade etableres som sentralgård i nettopp denne perioden. Som jeg var inne på ovenfor, var Trøndelag transittområde for ettertraktede varer som bl.a. skinn, pelsverk og seinest fra 1000-tallet også fisk. Via Trondheimsfjorden ble varene fraktet ut til fjernere strøk, og Lades beliggenhet var svært gunstig i forhold til å kontrollere denne virksomheten (jfr. 4.1.10. og 7.3.).

Det er videre interessant å merke seg hvordan nabobygdene Byneset, Børsea, Buvika og Skaun, alle i Orkdølafylke, markerer seg klarere i det maktpolitiske landskapet i vikingtiden. Disse delene av Uttrøndelag har åpenbart styrket sin posisjon i perioden, og endringer og forskyvninger i handelsrutene kan ha virket positivt inn i forhold til disse bygdene. Med unntak av Skaun ligger de alle i direkte tilknytning til sjøen. I middelalderen har disse bygdesamfunnenes relative nærhet til kaupangen i Nidaros muliggjort en nær tilknytning til det markedet som åpnet seg i byen. Videre var beho-

4. Gansum, Jerpåsen og Keller 1997: 8.

vet for tilførsel av jordbruksprodukter til den framvoksende byen stort. Dette var et behov bygdene som lå i kaupangens nærmeste omland nok har bidratt til å dekke (mer om dette nedenfor).

Geite ved Levanger var i jernalderen en sentralgård med økonomiske ressurser som har satt spor etter seg i et svært rikt gravmateriale, både hva angår kvantitet og kvalitet (se 5.1.2). Handel har sannsynligvis utgjort en viktig basis for denne rikdommen. Etter som Geite mister sin status som sentralgård ved utgangen av vikingtiden, er det rimelig å vurdere hvorvidt de tidligere nevnte endringene i handelen i denne perioden har medvirket til denne utviklingen. Én mulig forklaring på den manglende kontinuiteten kan være at det nå ble etablert en markeds plass i Levanger, som overtok mange av de funksjonene som tidligere hadde vært kontrollert av stormannen på Geite.

Handels plassen på Levanger er først omtalt i skriftlige kilder på 1500-tallet, og på denne tiden var Levangs-martnaen vel etablert som markeds plass for trøndere og jemter. Hvor langt tilbake i tid denne institusjonen strekker seg, er det vanskelig å avgjøre sikkert. Levangs-martnaen og markedet på Frøsøn i Jemtland var imidlertid samordnet i tid. Markedet på Levanger tok til første mandag etter Mattismesse (24. eller 25. februar), mens markedet på Frøsøn startet ved Gregoriusmesse (12. mars). På denne måten kunne jemtene komme seg hjem fra Levanger med varer som skulle selges videre på Frøsøn.⁵ Markedet på Frøsøn er omtalt i Frostatingsloven, i en del av loven som trolig ble nedskrevet omkring 1160-70.⁶ I forlengelsen av dette er det nærliggende å slutte at Levangs-martnaen *kan* gå like langt tilbake i tid som markedet på Frøsøn, og at den var en realitet seinest på slutten av 1100-tallet, trolig en god stund før det.⁷

I motsetning til hva som var tilfelle med Geite, må en gård som Egge, som var etablert som sentralgård i eldre jernalder, ha tjent på den omleggingen av handelsruter som fant sted i vikingtiden. Dette har sammenheng med Trondheimsfjordens økte betydning i forhold til fjernhandelen (jfr. ovenfor). Den kaupstaden som ifølge Snorre vokste fram på Steinkjer, kan ha vært et omlastingssted for varer fra innlandet som ble transportert videre og for varer fra båter som kom inn fjorden.⁸ Egges beliggenhet har gitt gode muligheter for å sikre seg kontrollen over denne virksomheten.

6.6 Kontroll over mennesker

I det førstatalige samfunnet gir bl.a. forekomsten av monumentale storhauger indikasjoner på maktposisjonen til enkelte stormenn og deres familier. På Alstahaug i Skogn, Skei i Sparbu, Egge ved Steinkjer og Stiklestad i Verdalen er det registrert slike monumenter.⁹ Undersøkelser av storhauger har vist at det ikke er noen nødvendig sammenheng mellom størrelsen på gravmonumentet og mengden eller kvaliteten av gravgodset. Haugenes plassering i landskapet, og den visuelle effekten dette skaper, står sentralt i

5. Skevik 1997: 143-144.

6. F VII: 27.

7. Jfr. Skevik 1997: 143-144.

8. OH kap. 41, Skevik 1997: 146.

tolkningen av disse monumentene. Når haugen i seg selv blir viktigere enn innholdet, kan dette reflektere den handlekraft som de som stod bak byggingen av haugene ville kommunisere.¹⁰

Det har vært pekt på at mens byggingen av store gravminner forutsatte at lokalsamfunnet måtte delta med stor arbeidsinnsats, så var rikt gravutstyr en mer kortvarig statusdemonstrasjon under selve begravelsesritualet. Mens storhaugene gjennom bygdefolkets deltakelse i byggearbeidene ble sanksjonert som varige makt- og statussymbol for ettertiden, var den indre gravmarkeringen i sterkere grad et anliggende for den døde etterlatte og samtiden.¹¹

Her må det understrekes at spørsmål knyttet til selve organiseringen av arbeidet med storhaugene er av vesentlig betydning. Stormennene som organiserte dette arbeidet, hadde en status som gjorde det mulig å få en stor gruppe mennesker til å utføre arbeid for dem. De som tok del i dette arbeidet må ha vært mennesker som stod i en form for avhengighetsforhold til stormennene. Plassering av monumentale gravminner kan også ha blitt benyttet til å markere interessesfærer, og allianser av flere ulike aktører kan ha igangsatt slike prosjekter. Undersøkelser fra Vestfold viser at mens storhauger fra eldre jernalder ofte er plassert på gravfelt med lang brukskontinuitet, så finner vi tilsvarende monumenter fra yngre jernalder strategisk plassert i landskapet, uten noen nødvendig tilknytning til eldre strukturer. Monumentene fra yngre jernalder kan ut fra dette trolig relateres til et mer personavhengig politisk system.¹²

Storhaugene på bl.a. Egge, Skei, Alstahaug og Stiklestad, må i et slikt perspektiv ses som uttrykk for den politiske makten til stormennene på disse gårdene. Haugene gjenspeiler stormennenes evner og muligheter til å mobilisere arbeidskraft, og til å organisere byggeprosjekt av et slikt omfang som arbeidet med storhaugene representerer.

6.7 Spor etter godssamlinger

Gårdene Viggja i Børse og Gjørsv på Inderøya har det til felles at besittelse av store jordeiendommer danner et vesentlig utgangspunkt for deres økonomiske status i middelalderen. Kjernen i det store Viggja-godset framstår som godt arrondert, og mye tyder på at denne godssamlingen er blant de eldste i regionen (jfr. 4.1.1.). Hvorvidt dette skal tolkes som et vitnesbyrd om eksistensen av et leilendingsvesen i Trøndelag i førkristen tid, er usikkert. Mye tyder på at Viggja-godset har sitt opphav i tidlig middelalder, og at kjernen i godssamlingen ble samlet før framveksten av et omfattende leilendingsvesen i denne regionen.¹³ Hvilke bånd som eksisterte mellom stormannen på Viggja og de som drev de ulike gårdene og gårdpartene som ble inkorporert i godssamlingen i denne peri-

9. Her må det tilføyes at store gravhauger trolig har eksistert på langt flere gårder, men at mange av disse har forsvunnet som følge av jordbruksaktivitet, byggearbeider osv. Gerhard Schøning omtaler for eksempel flere "Kiæmpe-Høie" som han registrerte rundt om på trønderske gårder på sine reiser på 1770-tallet. Schøning: *Reise gjennom Norge 1773, 1774 og 1775*. Bind I og II.

10. Gansum 1997: 32-33.

11. Farbregd 1993: 6.

12. Gansum 1997: 33.

13. Jfr. 4.1.1., hvor Viggja-godsets opphav diskuteres nærmere.

oden, vet vi lite om.¹⁴

På 1500-tallet var bonden på Gjørsv den største godseieren i Trøndelag. Godssamlingen må ha kommet til over en lang periode, og i 1520 betalte folket på

Gjørsv mer skatt for jordegods enn noen annen i regionen (jfr. 5.1.7.). Besittelse av jordegods må altså ha dannet et viktig utgangspunkt for den sosio-økonomiske statusen til folket på Gjørsv. Dette er også den gården i Trøndelag hvor sporene etter en adelsslekt er mest synlige. Flere av gårdens beboere ivaretok funksjoner på vegne av sentralmakten (mer om dette nedenfor).

Det kan også være grunnlag for å vurdere om det i tilknytning til Stiklestad og Skei-Dalem har eksistert en form for tidlig godsdannelse.¹⁵ Som vist ovenfor (5.1.3. og 5.1.11.) har vi her å gjøre med gårder som disponerer store gårdsvald, og hvor det mangler naturlige grenselinjer mellom flere av gårdene i området. Det er store forekomster av funn og fornminner knyttet til både Skei-Dalem og Stiklestad, samt de gårdene som omkranser den sistnevnte gården (for eksempel Hegstad og muligens Hallem). Det kan altså ha vært en form for fellesskap mellom flere av gårdene her, for eksempel et system hvor en stormann kontrollerte et større område hvor undergitte bønder drev mindre parter av dette. Hvorvidt dette var frie eller ufrie bønder, er et åpent spørsmål.¹⁶

6.8 Rettsutøvelse

Logtu på Frosta og Eyratinget ved Nidaros er de eneste tingstedene som det med sikkerhet lar seg gjøre å identifisere i Trøndelag. Logtu-navnet finner vi som nevnt også i Beitstad i Nord-Trøndelag (jfr. 4.1.12.). Videre har vi navnet Tislauan, gno. *Týslög*, i Melhus i Sør-Trøndelag. Dette siste kan også være et indisium på et tingsted med opphav i jernalderen.¹⁷ Logtu i Beitstad og Tislauan i Melhus er sannsynligvis eksempler på steder hvor bygdetinget har samlet seg. Logtu på Frosta var det sentrale tingstedet for hele Frostatingen, og hadde dermed karakter av et regionalt senter for rettsutøvelse.

Det kan synes merkelig at så få tingsteder har satt spor etter seg i kildematerialet, all den tid ting- og lovfellesskapet har vært et sammenbindende element i bygdesamfunnene i middelalderen og trolig også i tidligere perioder. Fra middelalderen har vi kjennskap til noen av de oppgavene som lå under bygdetinget, så som landevern, budplikt, forvaltningen av allmenningene m.m.¹⁸ Lignende forhold har det trolig vært

14. Jfr. *Heimen*, nr. 3 og 4 1995, og nr. 2 1996, hvor Tore Iversen, Kåre Lunden og Knut Dørum diskuterer forekomsten av et mulig tidlig leilendingsvesen i Norge. Se også 2.5.

15. Det kan diskuteres om begrepet godsdannelse her er misvisende, i den forstand at det fører tankene hen til middelalderens godssystem slik vi finner det regulert i de norske landskapslovene. Den formen for avtaler mellom jordeiere og leilendinger som landskapslovene regulerer, viser til en ny juridisk realitet på 11-1200-tallet. Hvilke former for avhengighetsbånd som kan ha eksistert mellom jordherrer og undergitte bønder før den tid, vet vi mindre om. Jfr. Skre 1996: 48-51.

16. Jfr. Skre 1996: 48-51.

17. NG XIV: 279. Oluf Rygh henviser her til S. Bugge, som mener Týslog er en sammensetning med gudenavnet Týr. Týslog kan derfor betegne et sted som er underlagt denne gudeskikkelsen, som er viet til ham. *KLNM XVIII*: 347. Se også kap. 2.

18. Imsen 1990: 32-33, med henvisning til *Magnus Lagabøtes Landslov*.

grunnlag for å behandle og regulere også i det førstatalige samfunnet. Vi må altså gå ut fra at det i de fleste bygder har eksistert lokaliteter hvor tingsamlinger kunne finne sted. Rettsutøvelsen kan også i stor grad ha vært lokalisert til sentralgårdene, eller det kan ha vært ambulerende ting i bygdene.

6.9 Kirker i tilknytning til sentralgårder

På 23 av de 29 gårdene som er med i denne undersøkelsen, ble det reist kirker i middelalderen.¹⁹ Fordelingen på de gamle trønderfylkene er som følger:

Uttrøndelag:

Orkdølafylke: Stein, Viggja, Husaby, Gryting, Vang

Gauldølafylke: Melhus, Foss, Hov i Soknedal, Hov i Ålen

Strindafylke: Lade, Logtu

Stjordølafylke: Værnes, Hove i Åsen, Hove/Nesta i Selbu

Inntrøndelag:

Skeynafylke: Alstahaug

Verdølafylke: Stiklestad, Haug, Lyng

Eynafylke: Sakshaug, Hustad

Sparbyggjafylke: Egge, Mære, Hov/Vinje i Snåsa.

Fordelingen viser at 14 av sentralgårdene i Uttrøndelag har hatt kirke i middelalderen, mens det tilsvarende tallet for Inntrøndelag er 9.

Av totalt 17 sentralgårder i Uttrøndelag er hele 14 kirkesteder, mens to av de resterende må regnes som usikre kirkesteder (Gimsan i Gauldølafylke og Hernes i Strindafylke²⁰). I Inntrøndelag har 9 av i alt 12 sentralgårder blitt kirkesteder. Av de inntrønderske sentralgårdene som *opprettholder* sin status i middelalderen (10), faller Gjørva på Inderøya altså utenfor det vanlige mønsteret i og med at det ikke reises kirke på gården i middelalderen.

6.10 Steinkirker i tilknytning til sentralgårder

Kirkebygg i stein finner vi på følgende sentralgårder:²¹

Uttrøndelag:

Orkdølafylke: Stein, Gryting, Husaby

Gauldølafylke: Melhus

Strindafylke: Lade, Logtu

19. Jeg har da ikke regnet med de usikre kirkestedene på Gimsan i Gauldalen og Hernes på Frosta.

20. Som vist i 4.1.11. er det på Hernes gjort funn av en kristen gravplass som kan indikere at vi har å gjøre med et middelaldersk kirkested.

21. Dette betyr at det finnes flere middelalderske steinkirker enn de som listes opp her, dette gjelder både for Ut- og Inntrøndelag. I denne sammenhengen er det altså kirkebygg i stein lokalisert til *sentralgårder* som er av betydning.

Stjordølafylke: Værnes, Hove/Nesta i Selbu.

Inntrøndelag:

Skeynafylke: Alstahaug

Verdølafylke: Stiklestad, Haug

Eynafylke: Sakshaug, Hustad

Sparbyggjafylke: Egge, Mære, Hov/Vinje i Snåsa.

Fordelingen på sentralgårdene i Ut- og Inntrøndelag er helt jevn; det finnes åtte slike både i Inn- og Uttrøndelag.

I de nordlige delene av Europa ble de første kirkene bygd i tre, men det var bare i Norge og Sverige at det etter hvert ble bygd mer permanente trekirker, stavkirker, som stod i flere generasjoner. Mange av de tidlige trekirkene ble også erstattet av steinkirker, og de rundt 300 steinkirkene fra middelalderen som vi kjenner til her i landet utgjorde mellom en fjerdedel og en femtedel av alle middelalderkirkene.²² Fra kirkelig hold var det framholdt som ønskelig at man bygde i stein, men det var langt mer kostnadskrevenne å bygge i dette materialet enn i tre. Dette, i tillegg til det forhold at det ikke fantes noen lokal kunnskap om å bygge i stein, kan nok forklare hvorfor en så stor del av middelalderkirkene i Norge ble reist i tre.²³

Ser vi på størrelsen til de bevarte steinkirkene i Trøndelag, er det en som klart skiller seg ut. Værnes kirke, Stjordølafylke, er den største middelalderkirken på landsbygda i Trøndelag.²⁴ Skipet har en utvendig størrelse på 24x14 m, koret er 9x9 m og hele kirken en utvendig lengde på 41 m. Til sammenligning har den minste steinkirken i regionen, Hustad kirke, følgende mål: skip 11,2x9,8 m, kor 6,5x7,1 m, mens den utvendige lengden er 23,8 m.²⁵ Kirken på Værnes er reist inne i, eller i kanten av et stort gravfelt med gravlegninger fra både eldre og yngre jernalder. Både det forholdet at kirken er reist på en sentralgård og at det i nedre Stjørdalen er gjort mange til dels rike arkeologiske funn fra både eldre og yngre jernalder, kan bidra til å kaste lys over hvorfor man her maktet å bygge et gudshus av slike dimensjoner.²⁶ Når det gjelder Hustad kirke, er sannsynligheten stor for at denne opprinnelig er bygd som en privatkirke for folket på gården (jfr. 4.1.11).²⁷ Det samme gjelder kirken på Husaby i Skaun (jfr. 3.1.8.).

Utover dette er det problematisk å skulle bruke størrelsen på kirkebyggene til å si noe entydig om statusen til de gårdene hvor kirkene ble bygd. Dette skyldes ikke minst det forholdet at mens noen av kirkene er bygd som fylkeskirker, ble andre reist som privatkirker på storgårder (jfr. ovenfor). Atter andre kan være reist av fellesskap på bygde- eller grendenivå, da gjerne under ledelse av bygdas mektigste menn.

22. Ekroll, Ø. og M. Stige 2000: 17.

23. Ekroll, Ø. og M. Stige 2000: 18.

24. Ekroll, Ø. og M. Stige 2000: 226.

25. Ekroll, Ø. og M. Stige 2000: 246.

26. Røskaft 1993: 87-88, Sognnes 51.

27. Jeg vil ikke her gå inn på noen nærmere diskusjon omkring mulige byggherrer til de enkelte kirkene, dette gjør jeg delvis i kap. 4 og 5, og på et mer prinsipielt grunnlag i kap. 8.

6.11 Sentrumsområder og sentralgårder

I noen bygder er det nærliggende å bruke betegnelsen *sentrumsområder* snarere enn *sentralgårder* for å definere steder hvor noen form for maktfunksjoner har blitt utøvd i vikingtid og middelalder. Området rundt gårdene Hove, Vang og Husby i Åsen er ett eksempel på et slikt sentrumsområde. På Hove fant det sted kultiske handlinger i førkristen tid, mens Vang trolig var bygdas tingsted (jfr. 6.6.). Området som i dag utgjør navnegårdene Hove, Vang og Husby er rikt på fornminner. Det er åpenbart at vi her har å gjøre med det gamle bygdesentret. Jeg vil anta at grensene mellom de tre gårdene er trukket nokså seint, kanskje ikke før ved utgangen av vikingtiden.

I tre bygder finner vi to sentralgårder som begge er etablert i jernalderen, og som ligger som nabogårder med liten innbyrdes avstand. Dette gjelder Gimsan og Melhus i Gauldølafylke²⁸, Haug og Stiklestad i Verdølafylke og Logtu og Hernes i Strindafylke. De to sentralgårdene i Gauldalen ble etablert i henholdsvis eldre jernalder (Gimsan) og yngre jernalder (Melhus). Kontrollen med jernproduksjonen i deler av Gauldalen har trolig vært en vesentlig faktor bak etableringen av sentralgården på Gimsan i eldre jernalder. Ettersom ny teknologi gjorde jernproduksjonen langt mindre ressurskrevende i yngre jernalder, ble stormennenes monopol på jernproduksjonen brutt, med de konsekvenser dette må ha fått for deres maktposisjon.²⁹ I yngre jernalder har Gimsan så fått en konkurrent om makthegemoniet i nedre Gauldalen. I middelalderen ble Melhus kirkested, mens personer fra Gimsan i perioder utførte administrative funksjoner på vegne av kongemakten (jfr. 4.1.7. og 4.1.8.).

Hernes og Logtu på Frosta er ett annet eksempel på nabogårder som ut fra ulike kriterier kan defineres som sentralgårder. Et interessant spørsmål i den forbindelse er *når* gården Logtu ble etablert. Navnet *Lagatun* ("lovtunet") har opprinnelig betegnet området hvor selve tingsamlingene fant sted (jfr. 4.1.12.). Spørsmålet blir da om tinget opprinnelig fant sted på et område som tilhørte en annen navnegård, og hvilken gård det i så tilfelle kan dreie seg om.

Hernes hører med blant de eldste gårdsnavnene på Frosta, og gården disponerer store, åpne flater med letdrevet jord som er ideell for jordbruksvirksomhet.³⁰ En annen gård som aldersmessig ligger på linje med Hernes, er Moksnes. Det åpne, flate landskapet med få naturlige grenselinjer gjør det nærliggende å tenke seg at Hernes og Logtu opprinnelig tilhørte et stort sammenhengende gårdsvald. Dette betyr i så fall at det var stormannen på den gamle sentralgården på Hernes som avstod jord til tingstedet på Frosta. Utviklingen fram mot gårdsetableringen på Logtu representerer dermed et sekundært stadium. Haug og Stiklestad i Verdalen er det siste eksemplet på nabogårder som både i jernalder og middelalder har hatt sentrumsfunksjoner. Stiklestadområdet utgjorde det økonomiske og politiske tyngdepunktet i bygda gjennom store deler av jernalderen (jfr. 4.1.7.). Storhaugene og det ringformede tunanlegget vitner om den økonomiske makten som var samlet her. Haug *kan* ha vært et gammelt samlingssted

28. Gårdene ligger riktignok på hver sin side av Gaula.

29. Stenvik 1991: 416.

30. Christiansen 1989: 39.

hvor funksjoner av f.eks. rettslig karakter har vært utøvd. Valget av Haug som kirkested i tidlig middelalder kan ut fra denne tolkningen være et utslag av en tradisjonsbundet og konservativ mentalitet, som gjorde det nærliggende å fortsette å samles på bygdas gamle samlingssted.

6.12 Personer som forvaltet funksjoner på vegne av sentralmakten lokalisert til sentralgårdene

På følgende ni gårder satt det i middelalderen personer som hadde en form for ombud eller funksjoner på vegne av kongemakten:

Uttrøndelag:

Orkdølafylke: lendmannen Sigurd Ullstreng på Viggja,³¹ hirdmannen Håkon fra Stein,³² herr Nikolaus på Husaby³³ og lendmannen Eiliv fra Voll³⁴

Gauldølafylke: Asbjørn Hallsteinsson fra Melhus³⁵ Einar Tambarskjelve³⁶ og sysselmannen Dyre fra Gimsan³⁷

Strindafylke: jarleætta på Lade³⁸

Inntrøndelag:

Verdølafylke: årmannen Toralde på Haug³⁹ **Eynafylke:** herr Eindride og herr Gudbrand på Gjørsv.⁴⁰

Ser vi på fordelingen av ombudsmenn mellom Ut- og Inntrøndelag, finner vi en overvekt av gårder hvor det satt personer som forvaltet noen form for funksjoner på vegne av sentralmakten i Uttrøndelag (sju, mot to i Inntrøndelag).⁴¹ Som antydnet innledningsvis, kan det være interessant å se litt nærmere på hvilke grupper i bondesamfunnet som rekrutterte folk til posisjoner i det lokale forvaltningsapparatet. Gårdene Viggja, Melhus, Gimsan, Husaby, Voll, Lade og Haug kan vi med stor sannsynlighet anta ble etablert som sentralgårder seinest i yngre jernalder/vikingtid. Gimsan i Melhus og Haug i Ver-

31. MB kap. 5.

32. Hs.: 333-334.

33. DN III 36, 1295.

34. Hs.: 159.

35. DN II 263, 1344, DN III 266, 1349.

36. For eksempel OH kap. 21.

37. Ss.: 234.

38. Lade-jarlenes forhold og tilknytning til den norske kongemakten har variert over tid, jfr. 4.1.10. og nedenfor 6.13. Se også P. Sveaas Andersen 1992: 17.

39. OH kap. 109.

40. DN II 76, 1307, DN V 96, 1336.

41. Her må det understrekes at vi ikke kan utelukke at personer med kongsombud kan ha hatt sete på flere av sentralgårdene i undersøkelsen. Når det gjelder diplomer, som er den kildekategorien som sammen med sagamaterialet gir opplysninger som er relevante i denne sammenhengen, så kan ikke disse forventes å gi et dekkende bilde av alle som forvaltet funksjoner på vegne av kongemakten i Trøndelag i middelalderen.

dalen var trolig etablert som sentralgårder allerede i eldre jernalder.

Statusen til Stein på Byneset og Gjorv på Inderøya er noe mer usikker i førkristen tid. Vi må likevel kunne fastslå at de personene med kongsbud som det har vært mulig å identifisere i dette materialet, i overveiende grad hadde sete på gårder med lange tradisjoner som sentralgårder.⁴² Dette kan tolkes på ulike måter. Selv om det ikke nødvendigvis gir grunnlag for å slutte at kongens ombudsmenn ble rekruttert fra den gamle eliten i bondesamfunnet, må vi vel kunne dra den slutningen at kongemakten i tidlig middelalder neppe kan sies å ha ført en bevisst politikk som innebar å plassere sine lokale representanter på "nye" lokaliteter. Det viser vel snarere at kongene etablerte sitt lokale forvaltningsapparat i tråd med etablerte maktstrukturer i bondesamfunnet. Når dette er sagt, må det presiseres at dette materialet er så vidt spredt kronologisk at det er umulig å dra bastante slutninger på bakgrunn av det.

6.13 Stormenn og kongemakt

Kontinuiteten som kan observeres for de trønderske sentralgårdene fra jernalder til middelalder er påfallende. Den maktstedskontinuiteten materialet så klart avspeiler, er likevel ikke ensbetydende med en kontinuitet for de enkelte sentralgårdenes funksjoner. Kaupangen i Nidaros framstår som det mest iøynefallende uttrykket for den sentralisering og spesialisering av sentrumsfunksjoner som finner sted i perioden. Vi ser også hvordan kongemakten gradvis kommer i besittelse av deler av den gamle maktelitens jordegods (mer om dette nedenfor).

Gårdene Viggja i Skaun, Melhus i Gauldalen, Lade i Strinda, Stein på Byneset, Værnes i Stjørdal, Hernes på Frosta, Logtu på Frosta, Alstahaug i Skogn, Egge i Sparbu, Mære i Sparbu, Sakshaug på Inderøy og Haug i Verdalen var alle krongods i middelalderen.⁴³ Den tradisjonelle forklaringen på kongemaktens tilegnelse av disse eiendommene, er at kongene beslagla jorden til de stormennene som sterkest markerte sin motstand under rikssamlingen. Denne forklaringen bygger hovedsakelig på opplysninger i Snorres kongesagaer, og ikke minst det forholdet at flere av de gårdene Snorre omtaler i middelalderen utgjør kjernen i krongodset i Trøndelag.⁴⁴

Konger som Olav Tryggvason og Olav Haraldsson hadde begge bygd opp det økonomiske grunnlaget for sin kongsmakt hovedsakelig ved ytre tilegnelse av rikdom, primært gjennom deltakelse på vikingtokter og støtte fra den engelske kongen. Oppbyggingen av rikskongedømmet fordret imidlertid at kongene var i stand til å skaffe seg

42. Vi har få muligheter til å få avklart hvorvidt det er de samme familiene som har hatt gårdene i eie gjennom hele den perioden det her er snakk om. Det at kongemaktens lokale representanter har sete på gamle sentralgårder, trenger altså ikke nødvendigvis å bety at det er den gamle makteliten som rekrutterer personer til kongsbud.

43. Når det gjelder Gryting i Orkdalen, er det usikkert om denne gården var krongods. Nils Hallan (1981: 216) mener likevel det er mye som taler for at gården har vært krongods, men at den på et tidlig stadium har blitt gitt som gave fra kongen til presten i Orkdalen. Så langt vi kan følge gårdshistorien for Gryting, har nemlig gården vært prestegård. Hvorvidt Lade var krongods er mer usikkert, jfr. Hallan 1981.

44. Hallan 1981: 214.

sterkere kontroll over menneskene og ressursene innenfor eget territorium. Det første kunne best oppnås gjennom lovverket og rettspleien. I forhold til den økonomiske siden var skatter og avgifter egnede virkemidler, og avhengigheten av bøndenes ytelser økte stadig.⁴⁵

I en tidlig fase spilte veitslesystemet en avgjørende rolle for å underholde kongen og hans menn.⁴⁶ Kongedømmet kan i denne perioden karakteriseres som et reisekongedømme. Kongen og hans følge reiste rundt og tok inn på kongsgårdene for kortere eller lengre perioder. Her ble landskylda fra det kongelige jordegodset og andre naturalytelser samlet inn.⁴⁷ Kongseiendommene med tilliggende eiendommer utgjorde kongelige støttepunkter rundt om i landet, og var de tidligste formene for administrative sentra i kongemaktens tjeneste.

Til å forvalte sine kongsgårder satte kongene inn sine ombudsmenn, *årmennene*. I *Heimskringla* møter vi f.eks. år mannen Toralde på Haug i Verdalen. Slik Snorre framstiller det var Haug i kongens eie, og ble drevet av hans år mann, Toralde.⁴⁸

Med utgangspunkt i sagaopplysninger om eiendomsforhold og rettigheter til gården Viggja i Skaun, har Dagfinn Skre drøftet spørsmålet om hvilke rettigheter kongemakten faktisk hadde i de eiendommene de konfiskerte. For Skre er det et hovedpoeng å få fram hvor vanskelig det er å definere fordelingen av rettigheter mellom kongen og hans menn. Han understreker også at vår moderne oppfatning av begrepet eiendomsrett neppe kan gjøres gjeldende for de kongelige godskonfiskasjoner i rikssamlingstiden.⁴⁹

I sagaen om Olav den hellige opptrer Rut fra Viggja. Rut var blant Olav Haraldssons motstandere, og ble drept av kongen før slaget på Stiklestad tok til. Eiendommene til Rut ble ifølge Snorre konfiskert av Olavs sønn, Magnus den gode, sammen med eiendommene til flere av kongens motstandere.⁵⁰ Spørsmålet blir da om dette medførte at de opprinnelige eierne mistet alle rettigheter i gården, og ble fordrevet fra sin odel?

I sagaen om Magnus Berføtt opptrer lendmannen Sigurd Ullstreng, som var sønn til Lodin Viggjarskalle.⁵¹ Sigurd var blant de fremste av kongens betrodde menn, og forvaltet den store godssamlingen som lå til Viggja. Det var også han som stiftet Nidarholm kloster og la jordegods til klosteret. Den gården som ble konfiskert av Magnus den gode var altså på et noe seinere tidspunkt i hendene på etterkommerne av den samme Rut som opponerte mot kongemakten på Stiklestad. Det kan altså se ut til at kong Magnus krevde rettigheter i Viggja-godset etter Olav den helliges død, men at han seinere gir det tilbake til Ruts sønn, Lodin.⁵² Om så var tilfelle, er det betimelig å spørre hva det egentlig innebar at kongene tilegnet seg jordegods i tidlig middelalder.

45. Krag 1995:

46. Krag 1995: 91.

47. *KLNM* XIX: 632.

48. *OH* kap. 109.

49. Skre 1997: 78ff.

50. *MG* kap. 15.

51. *MB* kap. 5.

52. Skre 1997: 79.

Noe av forklaringen ligger nok i det forholdet at de ulike partenes rettigheter i jordegodset ikke var klart definert, men tvert imot var nokså flytende. Når kongemakten gikk inn og tilegnet seg jordegods, medførte ikke dette nødvendigvis at de tidligere eierne mistet alle rettigheter i godset. I noen tilfeller har det snarere ført til at de gamle eierne fortsatt satt på gården, samtidig som de kom i en form for avhengighets- eller underordningsforhold til kongemakten.⁵³

Kildesituasjonen gjør det ikke mulig å skissere forholdet mellom kongemaktens og odelsbøndernes rettigheter i det øvrige krongodset i Trøndelag på samme måte som det lar seg gjøre for Viggja-godset. Trolig må vi regne med ulikheter i rettighetsfordelingen mellom kongen og de enkelte stormennene. I noen tilfeller er det mulig at de gamle gårdeierne virkelig ble fordrevet fra sin arvejord og erstattet av kongens årmenn. I andre tilfeller kan vi, med utgangspunkt i eksemplet fra Viggja, anta at de gamle jordeierne fortsatt hadde jorden i besittelse, men på kongens nåde.⁵⁴ Ved konflikter avhang stormennenes skjebne av at de opptrådte lojalt overfor kongen. I motsatt fall hadde det nok fått alvorlige konsekvenser for deres rettigheter i jordegodset.

For kongen var den lojaliteten han kunne forvente av sine menn, et vesentlig element i denne relasjonen. For de som forvaltet krongodset var bruken av godset, med hva det innebar av økonomiske verdier, samt det forholdet at de var under kongens beskyttelse, essensielt.⁵⁵

Graden av frivillighet ved inngåelse av allianser mellom kongemakt og stormenn, har nok variert. I et samfunn hvor sosial status og rettigheter ifølge loven i så sterk grad var knyttet til jordeiendom, var bønder og stormenn sikkert villige til å strekke seg langt for å opprettholde retten til å bli sittende på sin arvejord. I dette perspektivet må det å komme under kongemaktens overhøyhet ha representert et langt mindre onde enn trusselen om å bli drevet fra gård og grunn.

6.14 Sentralgårdene og kaupangen i Nidaros

I løpet av 900-tallet etableres det på Nidarneset en handelsplass. Ut fra sagaopplysninger dateres tradisjonelt byens oppkomst til 997, da Olav Tryggvason *...let setje opp hus på bakken attmed Nidelva, og avgjorde at det skulle vere kjøpstad der. Han gav folk tufter til å byggje hus på,...*⁵⁶ Arkeologiske undersøkelser i Trondheims bygrunn har sannsynliggjort at dette området allerede før Olav Tryggvasons regjeringstid hadde en rolle i et overregionalt utvekslingssystem som baserte seg på trønderske jord- og utmarksprodukter (for eksempel jern).⁵⁷ Olav Tryggvasons grunnleggingsinitiativ kan derfor ha vært mer av regulerende karakter, men har trolig medført at stedet fikk funksjoner av militær, økonomisk, religiøs og administrativ karakter som gir grunnlag for å definere dette som

53. Skre 1997: 79.

54. Skre 1997: 79.

55. Jfr. Skre 1997: 74.

56. *...þá lét hann reisa þar hús á Niðar-bakka ok skipaði svá, at þar skyldi vera kaupstaðr, gaf monnum þar toptir til at gera sér þar hús,...* OT, kap. 70.

57. Christophersen og Nordeide 1994: 290.

en by.⁵⁸

Når det gjelder forholdet mellom sentralgårdene og kaupangen, er det særlig relasjonen mellom Nidaros og jarleasetet på Lade som tiltrekker seg oppmerksomhet. Forholdet mellom jarleätten på Lade og den norske kongemakten var skiftende. I deler av 900-tallet framstår Ladejarlene som de fremste antagonistene til Hårfagreættens tronpretendenter, mens båndene til den trønderske maktelitens ledere ser ut til å være nære og tette (jfr. 4.1.10. og 7.3.).

Den handelsplassen som ble etablert på Nidarneset av Ladejarlene i første halvdel av 900-tallet, har blitt karakterisert som et marked som inngikk i et større, mer komplekst sentrumsområde. Handelsplassen representerte et økonomisk spesialisert element i en romlig struktur som ble holdt sammen av de sentripetale kreftene omkring det maktpolitiske senteret på Lade.⁵⁹ Mens Ladejarlenes handelsplass på Nidarneset kan karakteriseres som en økonomisk spesialisert konverteringsplass, ble den kaupangen som vokste fram rundt år 1000 et flerfunksjonelt senter av politisk, ideologisk og økonomisk karakter. Den ble etablert med kongelig inn gripen, og med byggingen av en kongsgård og snart også en kirke, fikk kongemakten klare symbolske uttrykk for sin tilstedeværelse i regionen.⁶⁰ Ved å underlegge seg og bygge videre på den handelsplassen som jarleätten på Lade hadde etablert, ble seieren over en mektig utfordrer også klart demonstrert.

De båndene som etter hvert ble knyttet mellom sentralmakten og representanter for sentralgårdene kommer til uttrykk på ulike måter. Mest åpenbart framtrer disse båndene i de tilfellene der kongelige ombudsmenn lar seg knytte til bestemte gårder (jfr. ovenfor). Kaupangen ble regionens sentrum, og fra andre halvdel av 1000-tallet ser det ut til at handel og vareutveksling har fått større omfang. Byens omland har etter hvert i økende grad blitt integrert i den urbane, økonomiske sfæren. Dette har bl.a. sin bakgrunn i at den agrare overskuddsproduksjonen fra trøndelagsbygdene i stigende grad ble overført til byen.⁶¹ Dette forholdet hadde selvsagt sammenheng med at mange bønder ble leilendinger under kirke, kongemakt og stormenn. Det er vanskelig å avgjøre hvor langt denne utviklingen gikk i den perioden som dette arbeidet omhandler, men tendenser i denne retningen må ha vært tydelige i tiden fram mot år 1200.

I høymiddelalderen var hus og grunn i byene stort sett i hendene på de som eide jordegods, og byeieendommene hadde primært funksjoner i forhold til handel med landskyldvarer.⁶² Byeieendommene gav jordeierne muligheter til å omsette inntektene fra sine jordegods. Det jordeiende aristokratiet i Trøndelag har med andre ord satt sitt klare preg på bybildet, ved at de etablerte seg i sine bygårder i kaupangen. Trolig hadde de tilhold der deler av året.

Et konkret vitnesbyrd om at en representant fra en sentralgård slo seg ned i kaupangen, har vi fra begynnelsen på 1300-tallet. Omstendighetene rundt denne etableringen av hushold i byen er kanskje noe spesielle, men får likevel stå som et eksempel på hvordan

58. Christophersen og Nordeide 1994: 276.

59. Christophersen og Nordeide 1994: 279.

60. Christophersen og Nordeide 1994: 278-279.

61. Christophersen og Nordeide 1994: 280-292.

62. Ersland og Sandvik 1999: 102.

den lokale eliten forholdt seg til de institusjonene som hadde sete i kaupangen. I et diplom fra 1307 går det fram at herr Eindride på Gjørsv gir gården Lein i Verdal, samt ei bu og ei loftstue med svaler til domkapitlet, mot at han får provent hos kapitlet. Bygningene lot han flytte til byen, til bruk for seg selv i sin egen levetid.⁶³

6.15 Innbyrdes relasjoner mellom sentralgårdene

Det har, på grunn av kildesituasjonen, i liten grad vært mulig å komme særlig inn på spørsmålet om de innbyrdes relasjonene mellom folkene på de ulike sentralgårdene. Har det forekommet mye rivalisering om hegemoni og posisjoner, og hvordan har dette eventuelt kommet til uttrykk? Minst like interessant er spørsmålet om mulige allianser mellom representanter for makteliten. Sentralt i denne sammenheng står selvsagt inngåelse av ekteskap, som spilte en avgjørende rolle i slektenes alliansepolitikk.⁶⁴

Da Bergljot Håkonsdatter, datter av Håkon Ladejarl, ble giftet bort til Einar Tambarskjelve fra Gimsan i Gauldalen, ble det knyttet nære bånd mellom stormannssetet på Gimsan og jarlesetet på Lade. For Einar Tambarskjelve innebar dette i følge sagaen også at han fikk hånd om store eiendommer, idet jarlene ga ham "store veitsler i Orkdal".⁶⁵ Jarleätten var på sin side sikret støtte fra en mektig stormann. Mye tyder for øvrig på at jarlene på Lade hadde nære kontakter med flere stormenn i Gauldalen; forfatteren av Ágrip legger i hvert fall stor vekt på å skildre jarleättens relasjoner til folk i Melhus og omkringliggende bygder.⁶⁶

At eksemplet med Einar Tambarskjelve og Bergljot Håkonsdatter skulle være enestående, er lite sannsynlig. Ekteskapsallianser var et viktig element i de mektige familienes kamp for å skape og konsolidere sin maktbasis (jfr. 2.2.). Det er mulig at en omfattende gjennomgang av litterære kilder kunne gitt flere opplysninger om slike relasjoner mellom familiene på de gårdene som er representert i denne undersøkelsen.

6.16 Sammendrag

De trønderske sentralgårdene framstår som en svært heterogen gruppe, både hva angår status og funksjoner. Mens noen kan karakteriseres som bygdesentra med funksjoner overfor et svært avgrenset omland, har vi på den andre side gårder som har hatt sentrumsfunksjoner overfor et større omland, hele eller store deler av regionen.

Vi har sett at fordelingen av sentralgårder mellom Inn- og Uttrøndelag er nokså lik, med en viss overvekt av slike i Uttrøndelag. Hvorvidt vi skal tillegge dette siste noen stor betydning, er usikkert. I begge delene av regionen finner vi stor grad av kontinuitet fra jernalder til middelalder mht. lokaliseringen av sentralgårdene, men i Inntrøndelag kan vi notere to klare brudd på dette mønsteret. Verken Geite eller Skei opprettholder sin status inn i kristen middelalder.

63. DN II 76, 1307.

64. Jfr. 2.2.

65. *Jarlar gáfu Einari veizlur stórar í Orkadal*,... OH kap. 21. Jfr. også 4.1.4.

66. Sandnes 1995: 53-55.

Et annet poeng som må trekkes fram, er at de største konsentrasjonene av arkeologiske funn, storhauger osv. er registrert i Inntrøndelag. De rikholdige funnene i Stjørdalen (Uttrøndelag) er riktignok med på å nyansere dette bildet noe, men det er uansett en åpenbar forskjell i fordelingen av arkeologiske funn mellom de to delene av Trøndelag (se 1.6.7. for en drøfting av disse forholdene). Disse forskjellene er nok likevel av mindre betydning for den perioden som her behandles (800-1200 e.Kr.). En god del av de arkeologiske funnene fra Inntrøndelag dateres nemlig til eldre jernalder, selv om materialet fra yngre jernalder også er svært rikt for enkelte bygder.

Det har i tidligere forskning blitt hevdet at Inntrøndelag fram til utgangen av vikingtiden utgjorde det økonomiske og befolkningsmessige tyngdepunktet i regionen, men at Uttrøndelag eller nærmere bestemt området omkring Nidelvens munning erobret denne posisjonen først i løpet av eller mot slutten av vikingtiden.⁶⁷ Materialet som er lagt til grunn i dette arbeidet, viser at Uttrøndelag ved utgangen av vikingtiden står fram som et område i ekspansjon. Hvordan forholdet mellom de to delene av regionen har vært tidligere, er det mindre grunnlag for å behandle med stor sikkerhet ut fra det materialet som dette arbeidet bygger på.

I løpet av vikingtiden øker Trondheimsfjordens betydning i forhold til et vidtspennende handelsnettverk, og flere av sentralgårdenes status og funksjoner må vurderes i lys av dette. Lade trer fram som et markant regionalt senter, og Lade-jarlene har åpenbart spilt en vesentlig rolle i samtidens politiske system. Ved utgangen av vikingtiden vokser så kaupangen fram ved utløpet av Nidelva. Mens Ladejarlene trolig skapte en handelsplass på Nidarneset i første halvdel av 900-tallet, var det gjennom kongelig inngripen at den urbane utviklingen skjøt fart. I og med at kongemakten og kirken etablerte seg på permanent basis i regionen, ble den lokale eliten nødt til å forholde seg til disse instansene på en annen måte enn før. For noen innebar dette at de ble kongelige ombudsmenn.

Endringer i ideologi bidrar til nye måter å legitimere makt på. Det er påfallende hvor mange av sentralgårdene som i middelalderen ble kirkesteder. Gjennom å reise kirker på sine gårder var samfunnseliten sikret kontroll over religionsutøvelsen i lokalsamfunnet, og de fikk del i kirkelige inntekter.

Til slutt må det understrekes at det forholdet at maktfunksjoner kan knyttes til en og samme gård over en svært lang periode, ikke nødvendigvis innebærer at det er samme *familie* som forvalter disse funksjonene. En gård kan av ulike grunner ha kommet på nye hender. Kildematerialet gir oss liten mulighet til å forfølge denne problematikken, men den er uansett et viktig aspekt når vi skal forholde oss til et materiale som vitner om stor grad av *maktstedskontinuitet*.

67. Jfr. Sandnes 1967: 5ff, 1971: 25, Blindheim 1978: 25, 1982: 15, Sognnes 1988. Å diskutere regionens befolkningsmessige tyngdepunkt kun på bakgrunn av arkeologiske funn, kan etter mitt syn være problematisk (jfr. 7.3.). Videre er det viktig å være oppmerksom på at man i enkelte tilfeller for Uttrøndelags del har konsentrert interessen svært mye om forholdene nettopp rundt Nidelvens munning, uten å trekke inn forholdene i denne delen av regionen som helhet.

Kapittel 6

7 Territoriell inndeling i Trøndelag

Og vi bør vistnok gaa ud fra, at vore germanske forfædre er indvandret i Norge i større, væbnede flokke, som kaldes folk (egtl. mængde, krigerskare) eller fylke ("stammen som krigerskare"), der har taget større landstrækninger (fylker) i besiddelse.¹

7.1 Innledning

Vi har i de foregående kapitlene sett at det fantes et stort antall sentralgårder av ulik rang og status i Trøndelag i vikingtid og tidlig middelalder. Det er store forskjeller når det gjelder antallet sentralgårder pr. fylke, og det kan se ut til at de enkelte stormennene kontrollerte relativt avgrensede områder, eller snarere hadde kontroll over befolkningen innenfor mer eller mindre avgrensede enheter. I det førstatlige samfunnet har tilhørigheten til et kollektiv trolig utgjort den viktigste sosiale organisasjonsformen, mens framveksten av territoriale inndelinger i stor grad kan knyttes til overgangen til statssamfunn.²

For Trøndelags del trer fylkesinndelingen fram som den mest sentrale territoriale inndelingen i middelalderen. Ordet *fylke* er dannet som en *ia*-avledning til *folk*, n. Grunnbetydningen av *folk* er trolig "krigerskare, hæravdeling",³ mens *fylki* n. opprinnelig synes å ha blitt brukt i betydningen "stammen som krigerskare".⁴ Fylker finner vi omtalt i skaldekvad fra slutten av 900-tallet. I *Vellekla*, som er datert til slutten av 900-tallet, sier Einar Skålaglam at Håkon jarl *kom und sik sjau fylkjum*.⁵ Dette innebærer, dersom en aksepterer *Vellekla* som autentisk, at begrepet fylke og en form for fylkesinndeling var kjent i Trøndelag i vikingtiden.⁶

I det følgende skal vi se nærmere på de viktigste formene for territoriale inndelinger i Trøndelag i middelalderen; fylker, skipreider og sysler. Dateringen av de

1. Taranger 1898: 11.

2. Jfr. Lindkvist 1993: 8.

3. Falk og Torp 1903-06: 180.

4. Falk og Torp 1903-06: 205.

5. OT kap. 16. "Sju fylke fekk jarlen åt fotom lagt seg...". Oversettelse ved Steinar Schjøtt, Gyldendal 1970.

trønderske fylkene har i tidligere forskning blitt ført så langt tilbake som til eldre jernalder (mer om dette nedenfor). I det følgende vil det bli argumentert for at en territoriell inndeling av den form og med de funksjoner som avtegner seg i middelalderkildene, med liten grad av sannsynlighet kan ha blitt etablert før en overordnet maktinstans for alvor begynte å gjøre seg gjeldende i regionen.⁷ På 900-tallet framstår jarleætten på Lade som et maktpolitisk organ som kan ha stått bak en planmessig inndeling av regionen i territoriale enheter.

7.2 Fylkesinndelingen i Trøndelag - kort historiografi

Sitatet i innledningen til dette kapitlet er hentet fra Absalon Tarangers *Udsigt over den Norske Rets Historie* fra 1898. Taranger diskuterer her bl.a. opprinnelsen til de territoriale inndelingene vi kjenner under betegnelsen *fylker*. I tråd med en germanistisk inspirert historieoppfatning, ser han fylket som et resultat av de germanske krigerstammenes vandringer og erobringer av nytt land. Fylke blir brukt som betegnelse på det Taranger omtaler som "statsomraadet".⁸ Fylkene eller folklandene fikk ofte navn etter det folket eller den stammen som slo seg ned der, f.eks. Hordaland eller Rogaland, mens andre territoriale enheter som ifølge Taranger også skal klassifiseres som fylker, som Vestfold, Fjordane og Møre, fikk sine navn ut fra sin geografiske beliggenhet.⁹

Absalon Taranger er representant for en oppfatning av fylkenes opphav og alder som dominerte på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet. Fylkesorganisasjonen ble betraktet som urgammel og satt i sammenheng med de germanske folkenes innvandring til Norden, hvor ulike stammer eller folkeslag slo seg ned og definerte sitt territorium eller "statsområde". Det faktum at de nordiske folkegruppene var istand til å forme territoriale og politiske enheter på et så tidlig tidspunkt, ble tatt til inntekt for et syn på Skandinavia som "vagina gentium". I det minste de søndre delene av Skandinavia mente man fortjente en slik betegnelse, for det virket åpenbart at germanernes vugge måtte ha stått der.¹⁰ Norske historikere var i denne perioden opptatt av å finne tilbake til nasjonens storhetstid, og argumenterte for at det var i Norge man fant den "reine" germanske stammen. Begreper som *folk*, *stamme* og *nasjonalitet* stod sentralt i deres arbeider,¹¹ og de til-

6. Jfr. Sandnes 2000: 401. Gustav Indrebø argumenterer for at strofe 14 i Vellekla, som han for øvrig daterer til 986, viser at det var 7 fylker til utenom de åtte trønderfylkene på slutten av 900-tallet. Han mener dette støtter opp under tanken om at de fleste fylkene nord for Agder var kommet til, eller var i ferd med å etableres, en tid før år 1000. Indrebø 1931: 43-44.

7. Erik Lönnroth har i artikkelen "Administration och samhälle i 1000-talets Sverige" diskutert oppkomsten til de svenske "hundare". Han poengterer at denne inndelingen ved inngangen til middelalderen er preget av flytende grenser, der bygdehøvdinger utøver makt i sfærer av skiftende karakter. Det var først da kongemakten grep aktivt inn for å pålegge befolkningen skatter og andre ytelser at det ble behov for en mer formalisert grensedraging mellom ulike territorier, og da primært med det formålet å sikre en jevn fordeling av de byrdene befolkningen ble pålagt. *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr. 4 - 1982: 19-20.

8. Taranger 1898: 42.

9. Taranger 1898: 42.

10. Tunberg 1911: 5.

kjennega en romantisk forestilling om sammenhenger mellom folk og landskap. Inn i dette bildet passet det godt å argumentere for at det allerede i eldre jernalder var blitt dannet politiske og territoriale enheter som avslørte en avansert samfunnsorganisasjon.

På bakgrunn av hovedsakelig språklige kriterier har Gustav Indrebø drøftet fylkenes alder og funksjoner. Han peker på at fylkesbetegnelsen er mest utbredt og har dypest røtter i de områdene av landet som tidligst kom med i de store ting-sambandene, Trøndelag og Gulatingslag.¹² I Trøndelag var fylkesnavnene ennå på 1500-tallet i levende bruk, hvilket ifølge Indrebø indikerer at fylkesorganisasjonen i denne delen av landet hadde slått rot tidligere enn i de områdene hvor fylkesnavnene på dette tidspunktet stort sett var erstattet av andre benevnelser på territoriale inndelinger.

Indrebø presenterer en hypotese om at fylkene i sin kjente form og utstrekning kan tenkes å ha forløpene i eldre former for samfunnsorganisasjon, og at fylkene er lagt oppå slike mer eller mindre vel avgrensede enheter. Disse kan ha hatt funksjoner i politisk, religiøs og rettslig sammenheng. Når ordet *fylke* fikk innpass i det norske språket og ble tatt i bruk som appellativ, tolker Indrebø dette som et uttrykk for at rikskongedømme og kirke trengte et ord som kunne betegne territoriale enheter som var mer omfattende enn bygdelag. Mens man på latin hadde ordet *provincia*, tok man i Norge i bruk ordet fylke.¹³

Gustav Indrebø framhever den aritmetiske inndelingen i *fjordunger* (fjerdinger) som den mest sentrale territoriale inndelingen ved overgangen fra førhistorisk til eldste historiske tid, og mener å finne belegg for at det i alle deler av landet eksisterte territoriale enheter som var delt inn i fire deler.¹⁴ I Gulatingslagen var fylkene inndelt i slike fjordunger, og disse fungerte som retts- og tingkretser. Videre hadde hver fjordung sine særskilte ting, fjordungsting. Ifølge Indrebø kan fjordungene også ha hatt funksjoner i forbindelse med leidangen, og ved oppnevning av nemndarmenn til Gulatinget.¹⁵

Fylkesinndelingen i Trøndelag i middelalderen passer i utgangspunktet ikke inn i Indrebøs strengt aritmetiske skjema. Her finner vi fire fylker både i Inntrøndelag og Uttrøndelag, og fylkene er for små til at de igjen skulle kunne vært inndelt i fjordunger. Ved å tolke de større enhetene Inntrøndelag og Uttrøndelag som de opphavelige fylkene, blir det mulig for Indrebø å skissere en utvikling hvor benevnelsen fylke på et tidlig stadium har blitt flyttet ett steg ned i organisasjonssystemet, fra de opprinnelige fylkene til fjordungene.¹⁶

Dette er for øvrig et ledd i Indrebøs argumentasjonsrekke som har blitt angrepet av flere. Andreas Holmsen er en av dem som har påpekt hvordan Indrebøs aritmetiske dogmatikk gjør ham tilbøyelig til å uniformere og konstruere enhver form for territoriell inndeling ut fra denne type prinsipp.¹⁷ Hva angår forholdet mellom den trønderske fyl-

11. Kjelstadli 1992: 58-59.

12. Indrebø 1931: 24, 34-35.

13. Indrebø, 1931: 36-37.

14. Indrebø 1935: 9.

15. Indrebø 1935: 9.

16. Indrebø 1935: 19.

kesinndelingen og en eventuell fjerdingsinndeling, påviser Holmsen det åpenbart uholdbare i Indrebøs konstruksjon av de to angivelige storfylkene Inn-Trøndelag og Ut-Trøndelag, som de historiske småfylkene skulle være opprinnelige fjerdinge av:

Denne konstruksjonen er for det første unødvendig, fordi den gjelder navnebruk og ikke realiteter. Men dertil er den i høi grad vilkårlig, fordi en godt uten å forutsette et gåtefullt forhistorisk navneskifte kan forklare de reelle berøringspunkter mellom Gulatingsfjerdingene og de historiske trønderfylkene; det hele er en naturlig følge av at trønderfylkene var så små at de ikke trengte mellemeledd mellom sig og lovsambandet, akkurat som Gulatingsfylkene var så store at det var nødvendig å sette fjerdingsinstitusjonen mellom dem og de enkelte bygdetinglagene.¹⁸

Noe av grunnlaget for de vanskelighetene Indrebøs aritmetiske dogmatikk fører med seg, har sin bakgrunn i hans manglende vilje til å ta i betraktning de til dels store ulikhetene i topografiske forhold mellom de ulike landsdelene, og som nødvendigvis må ha påvirket den konkrete utformingen av de aktuelle administrative og territorielle inndelingene. Dertil kommer hans manglende forståelse av sammenhengen mellom det Andreas Holmsen omtaler som *sjølvokst bygdeorganisasjon*,¹⁹ og den bevisste territorielle inndeling og organisering. Jørn Sandnes er inne på det samme, når han i *Namdalens historie* viser til nødvendigheten av å se fjerdingsinndelingen nettopp som et utslag av *sjølvokst bygdeorganisasjon*.²⁰

Dette siste er et vesentlig poeng, ikke bare i forbindelse med drøftingene av forholdet mellom fjerdingene og fylkene, men i alle diskusjoner omkring opphavet til middelalderens administrative inndelinger. Vi må skille klart mellom sosiale og territorielle enheter som har vokst fram uten at en styrende hånd har definert grensene, og territorielle og administrative enheter som er organisert med tanke på å kontrollere større områder. Vi kan, noe forenklet, snakke om indre og ytre krefter som har påvirket utviklingen av de to typene territorielle enheter.

Gustav Indrebø antok i *Fjordung* at det organisasjonssystemet som omfattet lagdømme-fylke-fjordung, kunne gå tilbake til perioden ca. 300-600 e.Kr.²¹ Dette er en betydelig tidligere datering enn hva Indrebø hadde presentert tidligere, hvor framveksten av lagtingene på 900-tallet ble betraktet som et avgjørende argument for en datering til dette tidsrommet, selv om han også her holder muligheten åpen for at fylkesorganisasjonen kan strekke seg lenger tilbake i tid.²² Indrebø hevder videre at det var i Trøndelag denne organisasjonsformen vokste fram, for så å bli spredt til Vest-Norge i tiden før det historiske Trøndelag ble utvidet med tingkretsene utenfor Agdenes.²³

17. Holmsen 1942: 359.

18. Holmsen 1942: 359.

19. Holmsen 1942: 359.

20. Sandnes 1965: 361.

21. Indrebø 1935: 24-26. Det må understrekes at Indrebø er nokså forsiktig i sitt forsøk på å datere fjordungene. Den forsøksvise dateringen til 300-600 e. Kr. bygger utelukkende på Magnus Olsens teorier om storhauger som midtpunkt i antatte småriker.

22. Indrebø 1931: 46-47.

23. Indrebø 1935: 26.

Indrebøs datering til perioden 300-600 bygger hovedsakelig på Magnus Olsens arbeide med deler av navnematerialet fra Trøndelag. I dette arbeidet festet Olsen seg særlig ved navn som inneholdt nevneleddet *-haug*. I Inntrøndelag finner vi som navn på tre sentrale kirkesteder henholdsvis Sakshaug, Alstahaug og Haug (jfr. ovenfor). Magnus Olsen mener disse opprinnelige gårdsnavnene er gitt ut fra beliggenheten ved store, monumentale gravhauger, gravhauger som var midtpunkt i religiøse, rettslige og politiske sammenslutninger i førkristen tid.²⁴ Videre trekker han paralleller til de såkalte *Fylkishaugr* som det finnes fire av på Østlandet.²⁵ På samme måte som vi på Østlandet finner spor etter monumentale gravhauger reist over lokale "småkonger", hevder Magnus Olsen at de store gravhaugene som har gitt navn til Sakshaug, Alstahaug og Haug, er monumenter reist over "kongeskikkelser" i det førkristne bondesamfunnet.

*Fylkets midtpunkt var gravhaugen, den gode konges - Olves og Sors og andres - gravhaug, hvor den offentlige kultus fant sted i forbindelse med fylkesting. Her står vi overfor noget ram-hedensk, noget primitivt, som bunner i et eldgammelt syn på landets, rikets, trivsel som en utstrømning av gudekraften der hadde sitt sæte i kongens person.*²⁶

I 1813 foretok sognepresten på Alstahaug, A. Heide, en utgravning i gravhaugen kloss inntil kirken. Funnene ga grunnlag for en datering av haugen til folkevandringstid (ca. 400-570 e. Kr.).²⁷ Dateringen er imidlertid nokså svakt underbygd, og må derfor vurderes som usikker, men den har åpenbart virket inn på oppfatningen av alderen til de antatte gravhaugene både ved Haug kirke i Verdalen og Sakshaug kirke på Inderøy. I neste omgang har dette influert på oppfatningen av alderen til de trønderske fylkene, som ifølge Olsen skulle være organisert med disse monumentale gravhaugene som midtpunkt i de politiske og rettslige enhetene som fylkene utgjorde.

Selv om det er vanlig å anta at forfedrekulten var et vesentlig element i den førkristne religionen, vet vi lite om hvordan dette konkret ga seg uttrykk i eldre jernalder. Dette er en svakhet ved Olsens argumentasjon. Videre virker det noe anakronistisk når han bruker begrepet *konge* for å benevne de personene som skal ha blitt gravlagt i de haugene som har gitt navn til Sakshaug, Alstahaug og muligens også Haug. Dette gir assosiasjoner til en politisk organisasjonsform som vi ellers har få holdepunkter for i kildematerialet.

Alt står og faller på om vi aksepterer Magnus Olsens tolkninger av *haug*-navnene, og den sentrale posisjonen disse gravhaugene skal ha hatt i eldre jernalders politiske system. Jeg mener det er all grunn til å stille spørsmålstegn ved disse, ikke minst fordi det er usikkert om det har eksistert monumentale gravhauger ved Sakshaug på Inderøya og Haug i Verdalen (jfr. ovenfor). I Uttrøndelag er det for øvrig ikke noe som tyder på at det har eksistert et lignende system; vi har ingen spor etter storhauger som midtpunkt i de fire uttrønderske fylkene. Vi står da igjen med tre fylker hvor det kan ha

24. Olsen 1926: 270.

25. Olsen 1926: 264-265.

26. Olsen 1926: 270.

27. *Skogns historie* I: 17.

eksistert slike storhauger. Dette gir grunn til en viss tilbakeholdenhet når det gjelder å dra omfattende slutninger om samfunnsorganisasjonen i Trøndelag som helhet kun på bakgrunn av disse monumentene.

Et spørsmål som det er nærliggende å berøre, er hvorvidt det i selve navnet på det trønderske lovområdet ligger noe informasjon som kan bidra til å kaste lys over dateringsproblematikken. Gno. *Brændalog* er satt sammen av folkenavnet *bræendr*, "de sterke, fruktbare", og *log* n. flt. "lov, lovområde".²⁸ Det er antatt at lovsambandet var etablert ved inngangen til vikingtiden. Man har tradisjonelt gått ut fra at lovsambandet kom til ved et samvirke mellom de åtte gamle trønderfylkene, slik at eksistensen av fylkesinndelingen var en forutsetning for etableringen av lovfellesskapet.²⁹ Omfanget og karakteren av dette rettslige fellesskapet kan vi imidlertid ikke komme nærmere kun ved en språklig granskning av selve navnet. Det er etter mitt syn heller ikke gitt at dateringen av landskapsnavnet kan gjøres gjeldende som en datering av fylkesinndelingen i sin *kjente form*.

7.3 Fylkene i Trøndelag

Den trønderske fylkesinndelingen er rekonstruert hovedsakelig på bakgrunn av *Aslak Bolts jordebok* fra 1430-årene.³⁰ Det bildet vi får av denne territorielle inndelingen kan derfor strengt tatt sies å være gyldig kun for seinmiddelalderen. En nøyere granskning av fylkesgrensene viser at de i stor grad følger naturlige skillelinjer i terrenget, f.eks. store dalfører. Sammenhengen mellom fylkesgrensene og sjøvegen over fjorden er også slående. Særlig klart trer dette fram for Strindafylke og Skeynafylke. Her er bygder på begge sider av fjorden bundet sammen av den sjøvertse forbindelsen over fjorden.³¹ Det er rimelig å gå ut fra at de forbindelseslinjene som avtegner seg på tvers av fjordarmene, var etablert allerede før en mer konkret grensdragning mellom fylkene fant sted.

Det er vanlig å betrakte de åtte fylkene Gauldølafylke, Orkdølafylke, Strindafylke, Stjordølafylke, Verdølafylke, Eynafylke, Skeynafylke og Sparbyggjafylke som de opphavelige enhetene i tingsambandet. På et noe seinere tidspunkt ble så de tre fylkene Raumsdølafylke, Nordmørafylke og Naumdølafylke innlemmet i lovsambandet. Utvidelsen av tingsambandet må ha skjedd før 1100-tallet, for allerede i de eldste bevarte delene av Frostatingsloven er disse tre fylkene med i det trønderske lovområdet. I loven går det klart fram at de åtte kjernefylkene i Frostatingslagen hadde en annen status enn de tre fylkene "utanfjords". Mens hvert av de fire uttrøndske fylkene sendte 60 nemndemenn til Frostatinget, og de inntrøndske sendte 40 fra hvert fylke, er det i loven ikke oppgitt hvor mange som skulle møte fra de tre resterende fylkene. Mye tyder på at det ikke satt representanter fra disse fylkene i lagretten. Det var først med *Magnus Lagabøtes landslov* fra 1270-årene at Raumsdølafylke, Nordmørafylke og Naumdølafylke fikk fastsatt representasjon på Frostatinget, noe også Oppdal fikk på det samme tidspunktet.³²

28. *Norsk stadnamleksikon* 1990: 322-323.

29. Sveaas Andersen 1977: 58.

30. Sandnes 1969: 116.

31. Christophersen og Nordeide 1994: 50.

32. Hagland og Sandnes 1994: XX.

Forholdet til Hålogaland er enda mer usikkert, selv om det er indisier som taler for at Hålogaland har hatt lovfellesskap med Frostatingslagen i en periode. Det er videre mulig at Nordmørafylke kom med i lovsambandet allerede på 1000-tallet, og at Raumsdølafylke, Naumdølafylke og trolig også Hålogaland fulgte etter rundt 1100.³³

Under hvilke omstendigheter kan vi så gå ut fra at den trønderske fylkesinndelingen ble etablert? For å svare på dette spørsmålet, er det viktig å ha klart for seg i hvilken kontekst denne administrative inndelingen vokste fram, både politisk, sosialt, rettslig og økonomisk.

Jørn Sandnes presenterte i artikkelen "Trøndelags eldste politiske historie" fra 1967 et syn på den økonomiske og politiske utviklingen i regionen som i sine hovedtrekk fortsatt er gjeldende lære, og som på noen vesentlige punkter brøt med tidligere rådende oppfatninger. Jeg vil gå litt nærmere inn på innholdet i denne artikkelen, fordi de resultatene Sandnes presenterer her har fått store konsekvenser for oppfatningen av og kronologien i utviklingen av det trønderske lovområdet.

Tidligere rådet den oppfatningen at det trønderske lovfellesskapet hadde sitt felles *allting* på ørene ved Nidelvas utløp, Eyratinget. I tillegg fantes det ting for mindre enheter innen lovområdet, 4-fylkesting, 2-fylkesting og fylkesting. Det er noe uklart når alltinget og lovsambandet skal ha blitt etablert, men oppkomsten antas å ligge langt tilbake i jernalderen. Frostatinget, som ble opprettet som representasjonsting, skal derimot ha kommet til på et mye seinere tidspunkt, sannsynligvis under kong Håkon den gode,³⁴ mens Eyratinget skal ha fortsatt som allting for de åtte gamle trønderfylkene. En naturlig konsekvens av denne tolkningen av lovsambandet og ikke minst plasseringen av alltinget, er at området ved utløpet av Nidelva må ha hatt en sentral posisjon innen regionen allerede fra lovsambandets tidligste fase. Dette innebærer videre at man tillegger disse delene av Uttrøndelag en sentral rolle, rettslig og politisk, lenge før Nidarneset ble tatt i bruk som handels- og administrasjonssenter i forbindelse med framveksten av kaupangen.

Jørn Sandnes la i den nevnte artikkelen imidlertid fram en ny tese om Trøndelags eldste historie, hvor et av hovedpoengene var å få fram at det økonomiske og befolkningsmessige tyngdepunktet i regionen i eldre tid lå i Inntrøndelag, med de gode jordbruksbygdene Egge, Sparbu, Inderøy, Verdal, Skogn og Ytterøy som kjerneområder. Frostatinget er ifølge Sandnes det gamle fellestinget for Trondheimen, landskapet rundt Trondheimsfjorden, mens Eyratinget er en nyskaping, kommet til som en følge av rikskongedømmets etablering ved utløpet av Nidelva. Ved overgangen til vikingtid mener Sandnes å kunne spore en tyngdeforskyvning fra Inntrøndelag til Uttrøndelag, slik at de ytre bygdene tar over som det befolkningsmessige og økonomiske tyngdepunktet.³⁵

Et sentralt poeng i Sandnes sin argumentasjonsrekke er at Eyratinget som sin fremste funksjon hadde *konungstekja*, valg eller hylling av en ny konge.³⁶ Før rikskonge-

33. Hagland og Sandnes 1994: XXI-XXII.

34. Sandnes 1983: 40.

35. Sandnes 1983: 40.

36. Sandnes 1983: 48.

dømmet etablerte seg i området omkring utløpet av Nidelva, var dette et marginalt område. Sandnes hevder det er lite sannsynlig at fellestinget for det store lovområdet ble gitt en slik perifer beliggenhet i forhold til regionens tyngdepunkt, for så å bli flyttet til Frosta på et mye seinere tidspunkt.

Det har vært en viss debatt omkring tidspunktet for den antatte tyngdeforskyvningen mellom Inntrøndelag og Uttrøndelag. Særlig fra arkeologisk hold har vært hevdet at en slik forskyvning av økonomisk og befolkningsmessig tyngdepunkt neppe kan ha funnet sted før ved utgangen av vikingtiden, altså noe seinere enn det Sandnes regner med. Ut fra det arkeologiske materialet kan det se ut til at de indre trøndelagsbygdene opprettholdt sin sterke posisjon gjennom hele vikingtiden, slik at det først er ved inngangen til middelalderen at Uttrøndelag tar over som det økonomiske og befolkningsmessige tyngdepunktet. Dette ses da i forbindelse med oppkomsten av kaupangen i Nidaros.³⁷

Fordelingen av det arkeologiske materialet indikerer at de indre bygdene i økonomisk henseende har vært dominerende i store deler av jernalderen i forhold til bygdene i deler av Uttrøndelag. Bildet er likevel ikke helt entydig. Kalle Sognnes har pekt på forekomsten av to mulige regionale sentra i Trøndelag i yngre jernalder, Verdalen i Inntrøndelag og Stjørdal i Uttrøndelag.³⁸ Mange av de rikeste, mest spektakulære funnene stammer riktignok fra de inntrønderske bygdene. Som jeg var inne på i innledningen, er det gode grunner til å anta at spesielt store deler av det arkeologiske materialet fra Orkdalen og Gauldalen har gått tapt, som følge av leirras og oppdyrking av jorda (jfr. 1.6.7.). Dette understreker nødvendigheten av å være forsiktig med å trekke slutninger *ex silentio* på bakgrunn av arkeologiske funn.

Undersøkelser fra de seinere årene har avslørt at jernutvinning må ha inngått som et svært viktig element i jernalderens økonomiske system. I Trøndelag har det foregått jernproduksjon i stor skala både i eldre og yngre jernalder. Mens Meråker og Frol-fjella i Levanger peker seg ut som sentrale områder for jernutvinningen i Inntrøndelag, er Gauldalen og Budalen områder hvor det er registrert mange jernframstillingsanlegg i Uttrøndelag.³⁹ Når jernutvinningen har foregått i stor skala i Uttrøndelag gjennom hele jernalderen, er det nærliggende å tolke dette som et uttrykk for at denne delen av regionen neppe var spesielt økonomisk, sosialt eller politisk tilbakeliggende i forhold til de inntrønderske bygdene. I eldre jernalder var jernvinna svært ressurskrevende, særlig i forhold til arbeidskraft. Både i Inn- og Uttrøndelag må det ha eksistert en høvdingemakt av en slik styrke og karakter at de kunne organisere arbeidet med jernutvinningen og kontrollere distribusjonen av jernet (jfr. bl.a. 4.1.8. og 5.1.2.).

Mine undersøkelser av den gjennomsnittlige skyldstørrelsen for middelalderens navnegårder, viser at landskylda pr. gårdsenhet jevnt over er høyere i Uttrøndelag enn i Inntrøndelag. Audun Dybdahl har kommet fram til det samme resultatet ved å

37. Christophersen og Nordeide 1994: 43.

38. Sognnes 1988: 51. Sognnes presiserer ikke nærmere hva som ligger i begrepet "regionale sentra" her, og bruker det vel egentlig for å betegne områder med stor konsentrasjon av arkeologiske funn. Han går ikke inn på noen diskusjon omkring hvilke funksjoner disse sentra eventuelt skal ha hatt.

39. Stenvik 1991 (a): 412-413.

beregne skyldverdiene i de åtte trønderfylkene.⁴⁰ Den samlede skyldverdien i Uttrøndelag ligger godt over den tilsvarende i Inntrøndelag. Dette behøver i og for seg ikke å få noen betydning for vår tolkning av forholdet mellom de to enhetene i vikingtiden. Det kan selvsagt argumenteres med at disse resultatene ikke uten videre kan utnyttes retrospektivt. Jeg vil likevel hevde at tallene har en viss utsagnsverdi når det gjelder det overordnede bildet som avtegner seg. Mange faktorer taler altså for at Uttrøndelag i vikingtiden hadde en økonomisk og befolkningsmessig styrke som godt kunne måle seg med Inntrøndelags posisjon.

Et annet problem i diskusjonen omkring forholdet mellom Eyratinget og Frostatinget, er at få forskere eksplisitt har gått inn på drøftinger av *når* lovsambandet som helhet ble organisert. Jørn Sandnes må tolkes dit hen at han antar at Frostatingslagen var etablert ved inngangen til vikingtiden, og da med Frosta som representasjonsting og sentralt møtested for lovsambandet. Av dette følger det at fylkesinndelingen var en realitet ved inngangen til denne perioden.

Som nevnt innledningsvis, holder jeg det for mer sannsynlig at en territoriell og administrativ inndeling av den karakter som den trønderske fylkesinndelingen neppe kan ha manifestert seg uten at en overordnet maktinstans har trukket grensene med tanke på å sikre egne interesser, økonomisk og på andre måter. 900-tallet skiller seg ut som den perioden da forutsetningene kunne være tilstede for at den politiske leder-skikkelsen i regionen fant det formålstjenlig å definere grensene omkring enheter som fikk funksjoner i rettslig sammenheng, og som også fungerte i forhold til innkreving av skatter o.l. Økonomiske motiver var trolig ikke minst viktige, for på det rettslig området eksisterte det trolig allerede en viss grad av fellesskap som nå kunne innpasses og videreutvikles innen de rammene som fylkesinndelingen definerte.

De trønderske høvdingene og stormennene kontrollerte relativt avgrensede områder i det førstatalige samfunnet. Antallet sentralgårder, samt fordelingen av disse i regionen, gir ingen indikasjoner på at det var utviklet større, klart definerte politiske og administrative enheter før ca. år 900 (jfr. 6.1.). På 900-tallet var jarleätten på Lade en dominerende maktpolitisk faktor i regionen, selv om rikskongedømmet etterhvert begynte å markere seg sterkere.⁴¹ Innad i Trøndelag er det rimelig å anta at Ladejarlene hadde større muligheter for å bygge opp og konsolidere sin maktbasis. Deres permanente tilstedeværelse i området må ha muliggjort en oppbygging av allianser og kontakter med den lokale makteliten, som en svak kongemakt uten et særlig avansert maktapparat rundt seg hadde få forutsetninger for.

Lade som maktsentrum synes å være etablert relativt seint i yngre jernalder; det er lite som tyder på at Ladehalvøya har hatt noen spesiell posisjon i regionen før Harald Hårfagre og Hålføygætta trer inn på scenen i Trøndelag.⁴² Framveksten av det som skulle bli et viktig maktpolitisk senter på Lade, må ses i samband med at de ytre bygdene i Trøndelag nå markerer seg sterkere og framstår som mer interessante i økono-

40. Dybdahl 1997: 241-242.

41. Relasjonene mellom kongemakten og Ladejarlene har trolig vært av skiftende karakter, jfr. 3.1.10, 6.14.

42. Christophersen og Nordeide 1994: 45.

misk og politisk sammenheng. Det har vært hevdet at Lade som maktsentrum kan ha blitt etablert for å danne en motvekt mot de økonomiske og politiske sentra i Inntrøndelag, og at den sentrale og strategiske beliggenheten bl.a. gjorde det mulig å skaffe seg kontroll over viktige handelsveger. Dette er faktorer som ikke kan utelukkes. Det kan imidlertid være på sin plass å spørre om ikke jarleätten på Lade oppnådde sin sentrale maktpolitiske posisjon nettopp ved å spille på lag med den etablerte eliten, og da på en slik måte at det ble mulig å høste gevinster, både i politisk og økonomisk forstand.

Det er nærliggende å tenke seg Lade som et senter for handel og distribusjon av varer, både innad i regionen og mellom Trøndelagsbygdene og andre regioner. På lokalt nivå var det høvdinger og stormenn som stod for innsamling og distribusjon av varer og produkter, som så inngikk i en byttehandel med andre bygder og regioner. Ettersom handelens betydning økte i vikingtiden, har det åpnet rike muligheter for en mer omfattende handel med et større omland. I den forbindelse trådte trolig Ladejarlene inn som et viktig mellomledd mellom lokale høvdinger og stormenn i ulike regioner. I forhold til fjernhandelen, som økte i betydning i vikingtiden, stod Trøndelag fram som et viktig transittområde for varer som var etterspurt i andre deler av Europa, for eksempel pelsverk. Områdene nord og øst for Trøndelag var sentrale i forhold til det å skaffe til veie denne ettertraktede varen. De viktigste handelsvegene gikk fra Nord-Norge og sørover langs leden, og fra Mälardalen over Jemtland til Trondheimsfjorden.⁴³ Via Trondheimsfjorden ble så varene fraktet videre ut til fjernere strøk. Lades beliggenhet var av strategisk stor betydning i forhold til disse handelsvegene.

Om vi aksepterer at Ladejarlene fikk en posisjon i regionen som antydnet ovenfor, er det ikke urimelig å tenke seg at det fra dette miljøet ble tatt initiativ til en planmessig territoriell og administrativ inndeling av Trøndelag i fylker. Dette vil i så fall også kunne forklare den fremtredende stillingen Strindafylket kom til å få i lovområdet. Axel Christophersen har pekt på det faktum at store deler av Trondheimsfjorden kom til å ligge innenfor grensene til dette fylket, med de muligheter dette har gitt for å kontrollere ferdselen på fjorden fra nettopp Strindafylket.⁴⁴ Både i geopolitisk og kommunikasjonsmessig henseende må det å skaffe seg kontroll over denne delen av Trøndelag ha vært fordelaktig. At Frosta, det felles tingstedet for tingsambandet, også ligger innenfor grensene til dette fylket, er med på å understreke den sentrale posisjonen Strindafylket fikk. Hvis vi går ut fra at det var fra sentralgården på Lade initiativet ble tatt til organiseringen av landsdelen i fylker, gir det god mening at Strindafylket fikk en så vidt gunstig posisjon innen lovsambandet.

7.4 Hvilke funksjoner tjente fylkene?

I det foregående har sammenhengen mellom fylket som territoriell enhet og funksjoner knyttet til rettsliv, lov og ting stadig blitt framhevet (jfr. 3.2.). At det ser ut til å være klare koblinger mellom utviklingen av territoriale enheter og rettsliv, utelukker imidlertid

43. Sveaas Andersen 1977: 76.

44. Christophersen og Nordeide 1994: 50.

ikke at en form for rettslig fellesskap på lokalt nivå eksisterte før fylkene fikk sin utforming. Jeg vil tvert imot hevde at det var utviklet et ganske omfattende rettslig fellesskap før grensene mellom fylkene ble trukket (jfr. ovenfor). Stefan Brink understreker hvordan det han omtaler som *naturvokste*⁴⁵ enheter nettopp kan ha sitt utspring i et behov for å samles om en felles lov og rett.⁴⁶ Disse naturvokste enhetene faller inn under betegnelser som bygder, grender og grendelag, og skiller seg klart fra administrative distrikt, som f.eks. fylkene.

I sin innledning til den oversatte utgaven av Frostatingsloven skisserer Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes en teori som innebærer at det omkring midten av det første tusenåret e.Kr. skal ha eksistert rettsregler som var godkjent og gyldige for hele det området som kom til å inngå i den trønderske fylkesorganisasjonen. Disse rettsreglene var utformet med tanke på å ta seg av saker som gikk utover grensene for de territoriale enhetene som trønderfylkene kom til å omfatte. De holder det videre for sannsynlig at det allerede på et så tidlig tidspunkt var etablert et felles tingsted for Trondheimsområdet på Frosta. Denne teorien er i all hovedsak tuftet på det faktum at vi har et til dels rikt arkeologisk materiale fra deler av Trøndelag som vitner om et rikt utviklet samfunn, hvor f.eks. en omfattende jernproduksjon kan reflektere en kompleks samfunnsorganisasjon. Videre byr landskapet rundt Trondheimsfjorden på gode vilkår for samkvem mellom bygder og bygdelag, og det virker derfor plausibelt at både behovet og mulighetene for å utvikle rettsregler som gjaldt for hele eller deler av det seinere lovområdet, var tilstede.⁴⁷ Hvorvidt dette nødvendigvis innebærer en direkte kopling til fylkesinndelingen i sin kjente form, kan man likevel stille spørsmålsteget ved.

Erna Stene har i en studie av økonomi og samfunn i Inntrøndelag i jernalderen argumentert for at det er mulig å skissere en langsom og gradvis utvikling av sosio-politiske enheter innen regionen, som så endte opp med de territoriale enhetene som vi fra middelalderkildene kjenner som fylker.⁴⁸ Etter å ha kartlagt hva hun omtaler som sentralgårder i henholdsvis eldre og yngre jernalder, trekker Stene midtlinjer mellom disse gårdene, og blir ut fra dette istand til å tegne et kart som gir en oppdeling av Inntrøndelag i det hun betegner som "avgrensede sosial-politiske enheter". Ved å plote inn beliggenheten til kjente bygdeborger på det samme kartet, finner Stene at disse gjerne opptrer nær grensene for de territoriene som hun har avtegnet. Videre skisserer Erna Stene hvordan utviklingen fra eldre til yngre jernalder fører til at midtlinjene mellom sentralgårdene kommer stadig nærmere fylkesgrensene.⁴⁹

45. Begrepet "naturvokste enheter" er etter mitt syn problematisk. Ut fra sammenhengen framgår det at Brink bruker begrepet for å betegne territoriale enheter som er etablert uten at ytre, styrende instanser bevisst har utformet dem. De er dannet ut fra behovet for å skape rettsregler som regulerer forholdet mellom menneskene, utnyttelsen av naturressursene m.m. Det er likevel uklart om begrepet "naturvokste enheter" sikter til at grensene mellom slike enheter, eller det som markerer skillet mellom det som er innenfor og utenfor slike, er skapt ut fra terrengformasjoner, store skogsområder, fjell og lignende, eller om det er andre forhold det siktes til.

46. Brink 1995: 27, jfr. også ovenfor.

47. Hagland og Sandnes 1994: XIX.

48. Stene 1992: 23, 30.

49. Stene 1992: 23, 30.

Kapittel 7

Lars Stenvik har presentert en teori om et sammenfall mellom jernframstillingen i eldre jernalder i Trøndelag og fylkesorganisasjonen.⁵⁰ Stenvik tar utgangspunkt i at de store jernframstillingsanleggene fra eldre jernalder har krevd et omfattende organisatorisk apparat for å drives. Jernframstillingen har vært arbeidskrevende, og Stenvik mener det er rimelig å gå ut fra at virksomheten har vært ledet og organisert av mektige høvdinger som har disponert den tilstrekkelige arbeidskraften for å drive anleggene (jfr. ovenfor). Stenvik vurderer tidligere dateringer av fylkesinndelingen til merovingertid som for sein, og mener opphavet til organisasjonen må søkes i romertid:

Det er fristende å tro at fylkesorganisasjonen var en forutsetning for å drive produksjon og distribusjon av jern i den skala vi ser i eldre jernalder. I så fall må denne organisasjonen senest ha skjedd i romertid.⁵¹

Det er ikke vanskelig å følge Stenvik når han tolker de mange og omfattende sporene etter jernframstillingsanlegg som et uttrykk for en hierarkisk og til dels kompleks samfunnsorganisasjon i eldre jernalder. Det er imidlertid et langt skritt fra å akseptere en slik tanke, til det å foreta en direkte kobling mellom det organisatoriske apparatet som var nødvendig for den omfattende jernproduksjonen som må ha funnet sted i regionen i romertid, og framveksten av fylkene.

Det arkeologiske materialet gir grunnlag for å risse opp konturene av et samfunn i Trøndelag i jernalderen med en viss form for organisert politisk makt. Ikke minst må behovet for å utvikle felles rettsregler ha virket til at avgrensede fellesskap vokste fram. De topografiske forholdene ligger til rette for gode kontakter mellom bygdene rundt Trondheimsfjorden. Ved den planmessige inndelingen av landskapet i fylker, kunne man derfor trolig legge til grunn eksisterende enheter og sammenslutninger på bygde- eller grendenivå. I seg selv representerte likevel denne administrative inndelingen en nyskaping. Med etableringen av en sentralgård med mer overgripende ambisjoner på Lade, ble grunnen lagt for en utvikling fram mot klart definerte administrative enheter, som kunne brukes for å skaffe seg kontroll over befolkningen. Ikke mindre viktig var det at man ved hjelp av disse territorielle enhetene lettere kunne bygge opp og konsolidere det økonomiske grunnlaget for makthaverne, ved innkreving av skatter og avgifter. Jeg avviser således ikke teorien om at det var utviklet rettslige og politiske fellesskap på bygde- eller grendenivå i regionen i jernalderen. Det er likevel problematisk å akseptere en direkte kobling mellom eventuelle eksisterende sammenslutninger og de administrative enhetene som fylkene utgjorde. De sistnevnte enhetene ble skapt i en annen politisk kontekst for å tjene andre behov, og skiller seg klart fra rettslige, sosiale og politiske enheter som må ha vokst fram i løpet av jernalderen.⁵² Denne undersøkelsen viser dessuten at det innen de ulike bygdene og fylkene fantes et varierende antall stormenn og høvdinger som hadde funksjoner overfor områder av ulik karakter og størrelse (kap. 3-5). Det er ikke mulig å finne noe klart mønster i fordelingen av disse på de seinere fylkene (jfr. kap. 6.1.).

50. Stenvik 1991: 421.

51. Stenvik 1991: 421.

7.5 Skipreider

Skipreidene som administrative enheter blir tradisjonelt satt i forbindelse med leidangen, og betegner opprinnelig det området som hadde plikt til å ruste ut et skip til leidangsflåten.⁵³ Det er imidlertid omdiskutert hvorvidt det var et fast etablert forhold mellom den geografiske inndelingen som kalles skipreider, og leidangsoppbudet. Edvard Bull mente det bare var på Vestlandet og i deler av Viken det lot seg gjøre å spore en klar sammenheng mellom en militær inndeling og skipreidene, mens det i andre deler av landet var tydelig at skipreideinndelingen var sekundær og hadde sitt utspring i fiskale forhold.⁵⁴

Det har vært hevdet at leidangen i deler av Viken kan ha vokst fram før rikssamlingen, mens det i Gulatingslagen og Frostatingslagen var kong Håkon den gode som organiserte leidangen. Halvard Bjørkvik tenker seg et system hvor mindre grupper av gårder eller bønder gikk sammen om å stille en mann til flåten, men at det på dette tidspunktet ikke var utformet faste, mer omfattende territoriale inndelinger som var pliktige å stille med mannskap til leidangsflåten. Både i Gulatingslag og Frostatingslag ble så leidangen på et tidlig tidspunkt innpasset i lagtingsområdene, som var de overordnede territoriale og administrative inndelingene.⁵⁵ Dateringsproblematikken er imidlertid ikke avklart. Vi har på den ene side lov materialet, som gir nærmere opplysninger om leidangens organisering, men som ikke lar seg nøyaktig datere, og som heller ikke sier noe om hvordan denne organisasjonen fungerte i praksis. På den andre side har vi så de berettende kildene, for eksempel *Heimskringla*, der Snorre hevder at leidangen ble innført av Håkon den gode på midten av 900-tallet.⁵⁶

Asgaut Steinnes mente at leidangsordningen i den sentrale delen av Gulatingslagen var fast utformet så tidlig som på 1020-tallet, og dette skulle da i tilfelle gjelde som datering også for skipreidene. Bakgrunnen for denne dateringen er Gulatingslovens paragrafer som angir tallet på nemndemenn i Gulatingslagen. En sammenligning av skipstallet i Gtl. 315 med tallet på nemndemenn etter Magnusteksten i Gtl. 3 gir som resultat at det ble sendt en mann til Gulatinget fra hver tiende sess. Steinnes tenker seg at også tallet på utsendinger etter Olavsteksten i Gtl., datert til 1024, har sin rot i samme fordelingsprinsipp.⁵⁷ Ettersom forbindelsen mellom leidangsordningen og de geografiske enhetene som skipreidene utgjorde er ganske uklar, er det problematisk å foreta en så direkte kobling mellom dateringen av leidangsordningen og skipreideinndelingen. Et

52. Jfr. Thomas Lindkvist, som i boken *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt*, Uppsala 1993: 8, framhever forskjellene mellom det han karakteriserer som "kollektiv och personella sammanslutningar" i det førstatlige samfunnet. Disse kontrasteres så til middelalderens territoriale inndelinger, som settes i forbindelse med framveksten av staten. Lindkvist mener oppkomsten av territoriale inndelinger nettopp er et kjennetegn ved overgangen til et statssamfunn. I det førstatlige samfunnet er det derimot tilhørigheten til et kollektiv som utgjør den primære sosiale organisasjonsformen.

53. *KLNM* XV: 546.

54. *KLNM* XV: 548.

55. *KLNM* X: 435.

56. Lund 1996: 58-59, med henvisning bl.a. til *Håkon den godes saga*, kap. 20. Den fast regulerte leidangsorganisasjonen som Snorre her fører tilbake til midten av 900-tallet, må vel snarere være den ordningen han kjenner fra sin egen tid, i Gulatingslagen. Jfr. Halvard Bjørkvik, *KLNM* X: 434.

springende punkt i diskusjonen om når leidangen ble organisert, er spørsmålet om hvem som til enhver tid har hatt mulighet og evne til å organisere en forsvarsordning av dette slaget. Den leidangsordningen som ifølge Bjørkvik vokste fram i deler av Viken før rikssamlingen, må ha vært en forsvarsstyrke under ledelse av stormenn. Niels Lund har sammenfattet dateringsproblematikken på følgende måte:

*Hvad konger som Håkon Adelstensfostre, Olav Tryggvason eller Olav Haraldsson måtte have organiseret af leding har derfor næppe kunnet omfatte hele riget, og selv inden for de områder, hvor det inden midten af det ellefte århundrede måtte være lykkedes at gennemføre nogen ordning, har den ikke kunnet have nogen lang levetid og næppe nogen forbindelse med den leding, som beskrives i de senere lovene.*⁵⁸⁸

Om det er problematisk å datere leidangen som forsvarsordning, er det ikke særlig enklere å finne sikre holdepunkter for en datering av overgangen fra krigsorganisasjon til skatt. Det har vært hevdet at leidangen i Frostatingslagen ennå på 1200-tallet opprettholdt sin karakter av militær organisasjon, og at det først var et stykke ut på 1200-tallet at leidangen ble konvertert til årlig skatt.⁵⁹ I Gulatingslagen skal imidlertid denne overgangen ha vært gjennomført alt på midten av 1100-tallet. Når vi i *Sverres saga* finner at kongen gir bøndene påbud om å greie ut leidangen, har dette blitt tolket som et uttrykk for de helt spesielle omstendighetene som rådde på denne tiden, ettersom Sverre lå i stridigheter med kong Magnus.⁶⁰ I disse ufredsårene var det opplagt behov for å kreve inn leidangen årlig. Det er ikke dermed sagt at leidangen i Frostatingslagen var gått over til en fast årlig skatt allerede på slutten av 1100-tallet.

I *Frostatingsloven* finner vi et sted omtalt *skipreideting*.⁶¹ Skipreidetinget var opprinnelig en rettsinstans som skulle behandle saker som gjaldt leidangen, men gikk seinere over til å betegne det vi ville omtale som et bygdeting.⁶² I forbindelse med forskriftene om hvordan man skulle gå fram i ranssaker, gir kongen klare instruksjoner om at bøndene burde ta opp slike forhold på skipreidetinget heller enn på fylkestinget:

*Svá villum ver at se sem búöndum er hogligrá. at sokia helldr á skipreiðu þingum en á fylkis þingum...*⁶³

Det er grunn til å tro at Håkon Håkonsson med dette ønsket å gjøre skipreidetinget til den på lokalnivå første rettsinstansen i lagdømmet.

Ordet *skipssysle* finner vi nevnt tre steder i *Frostatingsloven*.⁶⁴ Betegnelsen *skipssysle*

57. *KLNM XV*: 549. Halvard Bjørkvik mener imidlertid det er vanskelig å få de eldste utskrivningsreglene for leidangsflåten til å passe med en gjennomført skipreideinndeling. Hvis skipreidene fra begynnelsen av hadde hørt organisk sammen med leidangsordningen, mener Bjørkvik en skulle forvente at det ble utpekt et visst antall sendemenn fra hver geografiske enhet.

58. Lund 1996: 73.

59. Bull 1920: 38.

60. *KLNM X*: 438.

61. *NgL I*: 126.

62. Hagland og Sandnes 1994: 240.

63. *NgL I*: 126. *Vi vil at det skal vera slik som det mest tenleg er for bøndene, at dei heller sökjer skipreideting enn fylkesting...* Oversettelse ved Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, *Frostatingslova*, 1994. F: innleiing 23.

64. I oversettelsen av *Frostatingsloven* fra 1994, har begrepet *skipssysle* blitt erstattet av *skipreide*.

opptrer et sted i forbindelse med forskrifter om veghold. Her går det fram at alle våpenføre menn skal bidra til å utbedre veger *huer i sinu fylki sem mest er þorf at i huerri skipsyslu*.⁶⁵ Videre møter vi ikke overraskende denne betegnelsen to steder i Leidangsbolken, i forbindelse med skipsbygging og leidangsutgreisle.⁶⁶ Det er likevel påfallende hvordan andre territoriale enheter, og da i første rekke fylket, dominerer som funksjonelle enheter i forhold til rettshåndhevelse o.l. Skipreidenes rolle blir i forhold til dette svært beskjedent.

For Trøndelag er de to viktigste kildene til skipreideinndelingen Magnus Lagabøtes testamente fra 1277⁶⁷ og Aslak Bolts jordebok fra 1430-årene. I Magnus Lagabøtes testamente er det oppgitt hvor mange skipreider landet var inndelt i. I Trøndelag finner vi denne fordelingen på fylkene:

Sparbyggja fylke - 8 skipreider
Eyna fylke - 7 skipreider
Verdøla fylke - 5 skipreider(?)
Skeyna fylke - 5 skipreider
Stjordøla fylke - 8 skipreider
Strinda fylke - 8 skipreider
Gauldøla fylke - 10 skipreider
Orkdøla fylke - 8 skipreider

Vi ser at Trøndelag i 1270-årene var inndelt i til sammen 59 skipreider. Dette tallet er mye høyere enn hva vi finner i *Aslak Bolts jordebok* fra 1430-årene, hvor det i alt nevnes 33 skipreider, da også med navnene på de enkelte skipreidene:

Uttrøndelag:

Agloo, Warnes, Hegrens, Øyia, Lerodals, Leina, Gimsa, Vagleikstadha, Haslabrekko, Ffors, Øfsta, Nes

Inntrøndelag:

Sandawalla, Vera, Vidbyggia, Ysta, Rørna, Skaunar, Wigmundar, Stodes, Ognadals, Baghabu, Ithrottar, Sparbyggia, Haugr, Ofuan myra, Ffarar, Weddrar, Rabyggia, Frolar, Alfwisshaughs, Refskøna, Eknis

Skipreideinndelingen slik den avtegner seg i *Aslak Bolts jordebok*, er ikke gjennomført for Trøndelag som helhet, og ingen av de skipreidenavnene som nevnes i jordeboka festet seg som administrative enheter. Skipreidene kom ifølge Edvard Bull til å bli sekundære i forhold til fylkene, som var den grunnleggende territoriale inndelingen i Trøndelag, og forble det helt til lenene (de seinere fogderiene) ble utformet med utgangspunkt i fylkesinndelingen.⁶⁸ Audun Dybdahl har imidlertid påpekt at når benevnelsen skipreide forsvinner fra kildene på 1400-tallet, så har dette sammenheng med at *tinglag* har vunnet

65. NgL I: 153.

66. NgL I: 198, 201.

67. DN IV 3, 1277.

68. KLNLM XV: 550.

innpass som benevnelse på de minste verdslige administrative enhetene.⁶⁹ Det betyr altså ikke nødvendigvis at disse enhetene mistet sine funksjoner, men bare at de fikk nye benevnelser.

De fleste skipreidenavnene er opprinnelige bygdenavn, fjordnavn eller andre naturnavn, gårdsnavnene er i et klart mindretall. Det ser ut til at skipreidene i noen tilfeller er lagt oppå eldre enheter i form av bygder eller bygdelag, men det er ut fra navnene ikke mulig å finne noe klart mønster i dette. Noen av de skipreidenavnene som er opprinnelige gårdsnavn er navngitt etter gamle sentralgårder, f.eks. Gimsan og Foss i Gauldalen. Dette er gårder som sannsynligvis har hatt sentrale funksjoner i lokalsamfunnet før skipreideinndelingen ble gjennomført. Det området som skipreidene omfattet kan derfor ha inngått i en form for sammenslutning av territoriell eller personell art også tidligere. Det kan stilles spørsmålstegn ved om dette skal tas til inntekt for tanken om at det eksisterte en territoriell inndeling lenge før år 1200, som så fikk betegnelsen skipreider føyd til navnet sitt da kongemakten ønsket å innføre en ensartet terminologi i middelalderen, slik Dybdahl har argumentert ut fra.⁷⁰ Det er uproblematisk å akseptere at kongemakten i noen tilfeller tok utgangspunkt i eksisterende territoriale enheter da skipreideinndelingen ble utformet. Det er likevel ingenting i navnematerialet som tyder på at det eksisterte et enhetlig system som kunne tas i bruk til dette formålet. Navnene på skipreidene viser tvert imot det motsatte, nemlig at både bygdenavn, gårdsnavn og navn som ikke er kjent som annet enn skipreidenavn ble brukt.

Edvard Bull hevder at skipreidenavnene gir inntrykk av å være tilfeldig valgt, og at navnegruppen er såvidt uensartet at det ikke gir grunnlag for slutninger hverken om høy alder eller om at skipreideinndelingen bygger på en eldre, territoriell inndeling.⁷¹ Han trekker likevel fram en navnegruppe, navn sammensatt med *-bu*, som ifølge Bull kan indikere at det i deler av Trøndelag har eksistert en gammel inndeling som er eldre enn fylkene, og som så har blitt lagt til grunn ved inndelingen i skipreider. De navnene det gjelder er Vidabu (Vidbyggja skipreide), Sparabu (Sparbyggja skipreide), Bagabu (Bågabub skipreide) og Råbu (Råbyggja skipreide). Bull trekker dessuten fram navnet på tre områder som muligens har utgjort egne skipreider, nemlig Kleppabu (Klæbu), Rennabu (Rennebu) og Selabu (Selbu) i Sør-Trøndelag.⁷²

Stefan Brink har framhevet navn på *-bu* og *-bo* som spesielt interessante i forbindelse med diskusjonen om bygder og bygdelag som har utgjort naturlige bygdegrupperinger, sosiale fellesskap som han karakteriserer som *spontane sammenslutninger*.⁷³ Vi ser imidlertid at Edvard Bull og Stefan Brink har divergerende oppfatninger hva angår karakteren av de eldre sammenslutningene. Mens Bull går ut fra at navnene sammensatt med *-bu* viser tilbake på en eldre territoriell inndeling, karakteriserer Brink disse som navn på naturvokste sammenslutninger som skal oppfattes som sosiale fellesskap. Dette siste er et vesentlig poeng, og understreker nødvendigheten av å skille klart mellom

69. Dybdahl 1997: 215.

70. Dybdahl 1997: 242-243.

71. Bull 1920: 141.

72. Bull 1920: 141.

73. Brink 1995: 26-28.

slike sosiale enheter og administrative enheter som er skapt for å tjene spesielle formål (jfr. ovenfor).

Det faktum at de overleverte skipreidenavnene i Trøndelag utgjør en så vidt uensartet gruppe, gjør det rimelig å slutte seg til Edvard Bulls påstand om at skipreidene ikke bygger på et gjennomført, eldre inndelingssystem. Hadde de gjort det, skulle vi heller ikke ha ventet å finne hele 11 skipreider som har navn som er opprinnelige gårdsnavn. Navnematerialet indikerer likevel at skipreidene i noen tilfeller er lagt oppå eldre inndelinger i bygder eller grendelag, men disse må ha hatt en helt annen karakter enn middelalderens administrative inndelinger. Av større betydning er det at intet tyder på at det har eksistert et *enhetlig*, fast gjennomført system som har blitt lagt til grunn for denne territorielle inndelingen. Det er derfor nærliggende å se skipreidene som uttrykk for den utbyggingen av det administrative apparatet som fant sted i tidlig middelalder og høymiddelalder.

7.6 Inndelingen i sysler

Sysle er et begrep som i middelalderen ble brukt både som betegnelse på et ombud og på større administrative områder. Grunnbetydningen til begrepet er "virksomhet, arbeid, gjøremål" (av gno. *sýsla*).⁷⁴ Allerede på 900- og 1000-tallet regner en med at *sýsla* ble brukt som navn på det ombud og den myndighet som kongen tildelte mennesker som var satt til å utføre spesielle oppdrag på kongemaktens vegne. Når syssel etterhvert kom til å betegne administrative distrikt, har det således skjedd en utvidelse av begrepets innhold. Syslene var administrative distrikter som var virkefelt for lokale styringsmenn under ledelse av sysselmannen.⁷⁵ Det ser ut til at sysselinndelingen, i den grad den ble gjennomført, kom til på et mye seinere tidspunkt i de øvrige nordiske landene. I Danmark er det forhold som indikerer at sysler primært opptrer der man i konkret lovgivningsøyemed kunne ha bruk for inndelinger som var større enn herredet.⁷⁶

Innføringen av sysselmannsombudet i Norge settes gjerne i forbindelse med kong Sverre Sigurdsson. I *Sverres saga* heter det: *Kong Sverre satte sine sysselmenn i alle de områder han kom gjennom på vegen nordfra*.⁷⁷ Utsagnet har blitt tatt til inntekt for tanken om at det var Sverre som organiserte sysselmannsombudet, og gjorde denne institusjonen landsomfattende. Også Magnus Erlingsson innsatte imidlertid sysselmenn ifølge *sagaen*.⁷⁸ Ombudet som sådan var altså ingen nyskapning under kong Sverre, men han skal ha organisert det i fastere former.

Det har blitt hevdet at sysselmannsombudet er det klareste uttrykket for den veksten i det lokale forvaltningsapparatet som fant sted fra annen halvpart av 1100-tallet. Sine viktigste oppgaver hadde sysselmannen innen rettspleie, oppbeørsel og militærforvaltning, og det var trolig kongemaktens økende militære og økonomiske behov i

74. KLNМ XVII: 645.

75. KLNМ XVII: 646-647.

76. KLNМ XVII: 646-650.

77. Ss.: 76.

78. Helle 1974: 77.

borgerkrigstiden som bidro til å gi ombudet en allmen utbredelse.⁷⁹ Innen den lokale rettspleien var sysselmannen den som organiserte lagting og lokale ting; han hadde det øverste ansvaret for leidangen i sitt distrikt og sørget for å inndrive kronens faste inntekter. I Frostatingsloven finner vi noen av sysselmannens funksjoner omtalt på følgende måte:

*En manns bane skal eigi í land koma nema hann hafe iartegnar konungs till þings. eða sá sýslu maðr gere hann innlendān er hann sýner þær iartegnar konungs á þingi er hann skal í lendā á. at hann skal öll mál setia í því fylki af konungs hendī.*⁸⁰

Vi kan merke oss at det er fylket som her opptrer som sysselmannens domene, og ikke den territorielle enheten vi kjenner under betegnelsen syssel. Dette må vi tolke slik at overgangen fra å betegne et ombud til å bli betegnelse på en territoriell enhet enda ikke hadde funnet sted da denne delen av loven ble utformet. Utover på 1200-tallet ser vi for øvrig av lovgivningen at sysselmennene får underordnede hjelpere, disse møter vi snart under navnet *lensmenn*.⁸¹

Det er antatt at endringen i betydningsinnhold for begrepet syssel til også å gjelde som områdenavn skjedde gradvis. Mot slutten av 1200-tallet skal syssel ha blitt en vanlig betegnelse på større administrative distrikter. Ved utgangen av 1300-tallet var landet inndelt i rundt 50 sysler med ulik størrelse og folketall, men i noen områder av landet har sysselnavnet ikke greid å fortrenge eldre, mer etablerte inndelingsnavn. Dette gjelder særlig for Vestlandet og Trøndelag, hvor fylker, åttunger og skipreider ser ut til å på det nærmeste ha blokkert for innføringen av sysselnavnet.⁸² Spesielt i de områdene hvor fylkene var innarbeidede territorielle og administrative enheter har sysselnavnene hatt problemer med å vinne innpass.

I det området som i middelalderen utgjorde Frostatingslagen, var det bare i Naumdøla-fylke at den gamle fylkesenheten ble brutt ved at fylket ble delt inn i to sysler. Her fulgte imidlertid grensene for de to syslene grensene for den gamle halvfylkesinndelingen, som klart avtegner seg i dette fylket, slik at syslene ikke egentlig brøt med innarbeidede grenser for administrative enheter som allerede eksisterte. Ellers i Trøndelag har fylkene i seg selv utgjort enhetlige sysler.⁸³ Dette betyr naturligvis ikke at sysselmannsombudet hadde en svakere posisjon i Trøndelag enn i de områdene av landet hvor sysselinndelingen slo sterkere rot, men viser igjen hvilken dominerende posisjon fylkesinndelingen hadde i det administrative apparatet som ble utbygd i Trøndelag i middelalderen.

79. Helle 1974: 206-207.

80. NgL I: 170. *Og ein drapsmann skal ikkje komma attende i landet utan at han har jarteikn frá kongen med på tinget. Eller sá kan den sysselmannen som han syner kongens jarteikn gjeva honom lov til á vera i landet på det tinget han skal gjevast landsvist, ettersom denne skal greia ut om alle saker i fylket på vegner av kongen.* Oversettelse ved Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes, *Frostatingslova*, 1994. F: IV 41.

81. Helle 1974: 208.

82. KLN VII: 646.

83. KLN VII: 647.

7.7 Sammendrag

Mens den førstatalige samfunnsorganisasjonen var basert på ulike former for fellesskap og personelle sammenslutninger, får vi ved inngangen til middelalderen i tillegg administrative inndelinger som er utformet for å tjene en sentral maktinstans formål og behov. Høvdingene i det førstatalige samfunnet hadde kontroll over en avgrenset og mer eller mindre stabil folkemengde, og relasjonene mellom høvdingene og den øvrige delen av befolkningen var karakterisert ved ulike typer personlige relasjoner (jfr. kap. 2). I statssamfunnet ble kontrollen over *territorier* av stor betydning, og behovet for å sikre en jevn tilførsel av inntekter til statsmakten ble avgjørende.

Fylkesinndelingen var den sentrale territorielle og administrative inndelingen i Trøndelag i middelalderen. Ut fra de skriftlige kildene er det klart at fylkene hadde funksjoner som rettslige og administrative enheter, og i tidlig middelalder ble de av kirken tatt i bruk i oppbyggingen av kirkeorganisasjonen ved at de tidligste sognene ble etablert med utgangspunkt i fylkesinndelingen (mer om dette i kap. 8). Vi kan derfor karakterisere fylkene også som en form for *proto-sogn*.

Opphavet til fylkesorganisasjonen i sin *kjente form* har i det foregående blitt søkt på 900-tallet. I Trøndelag var jarleætten på Lade den dominerende maktpolitiske faktoren i denne perioden. Det er rimelig å anta at det med utgangspunkt i sentralgården på Lade ble tatt et initiativ for å bygge opp en fastere organisasjon av rettslige og administrative enheter. Etablerte forbindelseslinjer mellom bygder og grendelag har trolig spilt en vesentlig rolle for den konkrete utformingen av fylkene slik de er kjent fra middelalderkilder. I sin *kjente form* trer likevel middelalderens administrative inndelinger fram som en nyskaping, og et resultat av en overordnet maktinstans bevisste og planmessige ambisjoner om å skaffe seg kontroll over og tilgang til økonomiske ressurser i et område.

Både skipreider og sysler i Trøndelag framstår som sekundære i forhold til fylkene, og disse inndelingene har åpenbart kommet til etter at fylkesorganisasjonen var etablert. Videre ser det ut til at inndelingen i skipreider bare delvis er gjennomført, og dette gjelder i særlig grad for deler av Uttrøndelag. Navnematerialet gir ikke holdpunkter for å slutte at man ved inndelingen i skipreider planmessig har lagt disse oppå eksisterende territorielle enheter, og heller ikke for at skipreideinndelingen har høy alder. Det har like fullt vist seg problematisk å gi noen eksakt datering av disse territorielle enhetene i Trøndelag, som i landet for øvrig.

Sysselinndelingen kom til som et resultat av veksten i det lokale forvaltningsapparatet på slutten av 1100-tallet, og var ved utgangen av 1200-tallet blitt en vanlig betegnelse på større administrative distrikt. Trøndelag hører til de delene av landet hvor sysselnavnet i liten grad vant innpass, noe som trolig må forklares med den dominerende stillingen fylkene hadde som administrative enheter. Selv om sysselmansombudet ble innført og hadde de samme funksjoner i Trøndelag som i resten av landet, var fylkesnavnene så innarbeidede og funksjonelle at nye inndelingsnavn i liten grad vant innpass.

Kapittel 7

8 Kristningen og de tidlige kirkene

8.1 Innledning

Innføringen av kristendommen var i Norge, som i store deler av Europa for øvrig, i første omgang et anliggende for samfunnseliten. I tidlig middelalder ga dette seg bl.a. utslag i at samfunnseliten inntok en sentral rolle i forhold til kirkebygging, hvor kongemakten og stormenn var de mest aktive initiativtakerne.

Overgangen til en ny religion kan studeres på ulike nivåer, og det er åpenbart at innføringen av kristendommen i Norden er ledd i en større og mer kompleks samfunnsomforming som fant sted i denne perioden. Det politiske aspektet ved kristningen er av vesentlig betydning, og likeledes de konsekvenser innføringen av kristendommen fikk for sosiale og økonomiske forhold. Mens de mentale strukturene må antas å ha vært trege og preget av en stor grad av stabilitet, vil endringer på det politiske plan kunne ha blitt gjennomført relativt raskt. Forholdet mellom endring og stabilitet på de ulike nivåene utgjør et dynamisk element i forbindelse med religionsskiftet, og aksentuerer behovet for å se forandringer i tro og kult i sammenheng med den videre samfunnsutviklingen.

Kongemakten spilte en avgjørende rolle for oppbyggingen av den tidlige kirkeorganisasjonen i Trøndelag. Dette kommer særlig klart fram ved etableringen av middelalderens hovedkirker, fylkeskirkene, som ble bygd på kongens jord og på kongemaktens initiativ¹. Fylkeskirkene ble hjørnesteinene i det byggverket som kirkeorganisasjonen på lokalplanet utgjorde. Samtidig ser vi hvordan den lokale makteliten på et relativt tidlig stadium har gått i gang med å reise kirker på sine gårder. Høgendeskirkene, som i utgangspunktet var å betrakte som private gårdskirker, gikk i løpet av middelalderen i mange tilfeller over til å bli sognekirker.

I det følgende vil jeg legge hovedvekten på å undersøke kirkebygging i tidlig kristen tid i Trøndelag, og da spesielt i perioden før framveksten av de faste sognegrensene. Det er med andre ord kirkeorganisasjonens tidligste etablerings- og konsolideringsfase som står i fokus. Sognedannelsen i Norden har i hovedsak funnet sted på 1100-, 1200

1. Det er likevel en viss usikkerhet knyttet til spørsmålet om gårdene Lade i Strinda og Gryting i Orkdalen virkelig var krongods, jfr. Hallan 1981: 215-216.

og 1300-tallet. Innføringen av tiendebeskatningen, som i de nordiske landene er tidfestet til 1100- 1200-tallet, antas å ha spilt en avgjørende rolle for en mer fast og konsekvent gjennomført sogneinndeling.²

8.2 Religionsskiftet i Trøndelag

Trøndelag har tradisjonelt blitt oppfattet som en region hvor motstanden mot kristendommen var uvanlig sterk. Vi kan trekke parallellen til Uppland i Sverige, som ifølge enkelte kilder skal ha fungert som hedendommens siste bastion i det svenske riket.³ I all hovedsak bygger den etablerte forståelsen av religionsskiftet i Trøndelag på sagalitteraturen, og da i første rekke Snorre Sturlasons *Heimskringla*. Snorre tegner et bilde av en til dels hard strid mellom de første kristne kongene og de trønderske hedenske høvdingene, hvilket har skapt en forestilling om at kristningsprosessen i denne delen av landet var spesielt vanskelig og langsom. Det faktum at det i tillegg til et begrenset skriftlig materiale alt i alt er relativt få kilder som gir opplysninger som kan knyttes til kristningsprosessen i Trøndelag, har ført til at man har lagt uforholdsmessig stor vekt på sagalitteraturens utsagn. Det virker klart at det som har blitt tolket som en religiøs konflikt, i all hovedsak er å oppfatte som en politisk maktkamp. I et slikt perspektiv er det nærliggende å tolke Snorres framstilling av de konfliktene som utspant seg i riks-samlingstiden som en kamp mellom høvdingene, som representerte en desentralisert maktstruktur, og kongemaktens intensjoner om en sentralisering av viktige samfunnsfunksjoner. (jfr. også 1.1).

Ifølge Snorre ble alt folket i Trøndelag døpt under Olav Tryggvasons kongstid. Dette skal ha skjedd etter at kongen hadde tvunget motstanderne i kne og utfordret dem på deres gamle helligsted, hovet på Mære. Etter det som kunne blitt opptakten til en alvorlig strid mellom kongemakten og lederskikkelsene i det trønderske bondesamfunnet, fikk høvdingene valget mellom å holde slag med kongen eller ta ved kristendommen:

En er konungr kom til liðsins, þá bauð hann bóndum íí. kosti, annan þann, at þeir skyldu þá allir við kristni taka, en at oðrum kosti halda við hann bardaga, en eptir lát Skjeggja, þá varð engi forgangsmadr at i bónda liði, at reisa merki í móti Óláfi konungi; varð hinn kostur upp tekinn at ganga til konungs ok hlaða því, er hann bauð. Þá lét Óláfr konungr skíra fólk alt þat, er þar var, ok tók gíslar af bóndum til þess, at þeir skyldu halda kristni sína. Síðan lét Óláfr konungr fara menn sína um oll fylki í Þrándheimi, mælti þá engi madr í móti kristninni; var þá skírt þar alt fólk í Þrændalogum.⁴

2. Brink 1990: 120-121, 369.

3. *Adam av Bremen*: annen bok, kap. 58.

4. OT kap. 69. *Då kongen kom ut til mennene sine, baud han bøndene to vilkår; anten at dei skulle ta ved kristendommen alle i hop, eller så halda slag med han. Men då Skjegge vart drepen, var det ingen formann i bondehæren til å reisa merket mot kong Olav. Det tok difor det andre vilkåret og gav seg under kongen og gjorde det han bad om. Då lét kong Olav døypa alt det folket som var der, og tok gislar av bøndene på at dei skulle halda kristendommen sin. Sidan lét Olav mennene sine fara omkring i alle fylke i Trondheimen, og ingen mann tala då mot kristendommen; alt folket vart då døypt i Trøndelag.* Oversettelse ved Steinar Schjøtt. *Heimskringla*, 1970: 174-175.

Fortellingen om kong Olav Tryggvasons møte med de trønderske høvdingene har mange likhetstrekk med andre beretninger hos Snorre. Konflikten mellom kongemakten og bygdeeliten går som en rød tråd gjennom de delene av verket som skildrer kristningsverket, og høvdingene framstår som en homogen gruppe som samlet opponerer mot misjonskongene.

Håkon den gode var ifølge tradisjonen den første kongen som for alvor utfordret trøndernes religiøse og politiske fellesskap ved å drive aktiv misjonspolitikk. Skildringen i *Heimskringla* av kong Håkons møte med trønderhøvdingene på Mære er utformet med dramatisk nerve, og gir klare signaler om at trønderne ikke hadde tenkt å oppgi sin tradisjonelle religiøse kultus uten kamp. Slik Snorre framstiller det, ga da heller ikke Håkon den godes innsats for å omvende trønderne til kristendommen varige resultater. Fire høvdinge fra Uttrøndelag, Kår fra Gryting (Orkdalen), Asbjørn fra Melhus (Gauldalen), Torberg fra Værnes (Stjørdalen) og Orm fra Ljoksa (Leksvik), tok seg også bryet med å foreta et tokt til Møre. Der drepte de tre prester og brente like mange kirker.⁵

Forholdene må ha ligget bedre til rette for kristen misjon under Olav Tryggvasons regjeringstid, men han rakk knapt å gå i gang med en planmessig organisering av kirken. Motstanden mot kristendommen var da heller ikke eliminert, og det var først med Olav Haraldssons død i slaget på Stiklestad seieren ble vunnet. Ikke mindre viktig er det at Olav Haraldsson tillegges æren for å ha tatt initiativet til oppbyggingen av kirkeorganisasjonen, samt ha donert jord til bygging av fylkeskirker (mer om dette nedenfor).

Snorre gir i *Heimskringla* en beskrivelse av ulike faser i kristningsprosessen, og knytter de gradvise endringene i aksepten av den nye religionen til de ulike kongene og deres framgangsmåter i arbeidet med å kristne befolkningen. På denne måten blir det klart at Snorre først og fremst vurderer religionsskiftet som et ledd i en politisk utvikling, hvor kongene tar kristendommen i bruk for å vinne kontroll over befolkningen, og dermed legger grunnlaget for et riksomfattende kongedømme.

Det er få kilder som kan komplettere det bildet av religionsskiftet i Trøndelag som sagalitteraturen tegner. Fra andre deler av Norge og Norden for øvrig har studier av gravskikken, og da særlig endringer i gravskikken ved utgangen av vikingtiden, blitt vurdert som én indikator på overgangen til den nye religionen. I Danmark opphører den hedenske gravskikken ved utgangen av 900-tallet.⁶ I Sverige er bildet langt mer broket, men på begynnelsen av 1000-tallet har det som blir tolket som kristen gravskikk for en stor del vunnet innpass i flere svenske landskaper.⁷ Ett viktig unntak her er Uppland, hvor førkristen gravskikk er utbredt gjennom store deler av 1000-tallet.⁸ For Trøndelags del må det sies å være en påfallende fattigdom på registrerte gravlegginger som kronologisk kan plasseres til overgangsfasen. Unntaket her er de funnene som ble gjort på gården Hernes på Frosta under gravearbeider i 1915 og 1984,

5. HG kap. 18.

6. Sawyer og Sawyer 1993: 102.

7. Se f.eks. Grundberg 1992: 74.

8. P. Sawyer 1987: 75.

og som trolig kan klassifiseres som de til nå tidligst kjente kristne gravlegningene i Trøndelag.

Storgården Hernes på Frosta, som jeg har beskrevet nærmere i kap. 3, hører med blant de trønderske sentralgårdene både i vikingtid og kristen middelalder. I 1915 ble det gjort funn av skjelettgraver nær tunet på gården. De fire gravene var øst-vest orientert og uten gravgods, og skjelettene lå parallelt i to grupper. Gravene ble tolket som kristne begravelser, og man antok at de stammet fra en viet gravplass, trolig et familiegravsted.⁹ I 1984 ble det funnet tre nye graver på gården, og disse hadde mange av de samme karakteristika som de tidligere avdekte gravene. To av gravene viste spor etter kister, og armstillingen på skjelettene ga grunnlag for en foreløpig datering til 1100- 1200-tallet. I en av gravene var det to såkalte hodesteiner, dvs. at det på hver side av den dodes hode var lagt en stein. Slike hodesteiner er ganske vanlige i graver fra denne perioden, og det har vært foreslått at de kan ha fungert som støtte for et lokk som dekket den dodes hode ved jordpåkastningen. C-14 dateringer viste at de tre døde ble gravlagt en gang på 1000-tallet, sannsynligvis i andre halvdel av hundreåret.¹⁰

At den kristne innflytelsen lar seg avspeile i gravskikken i Trøndelag i andre halvdel av 1000-tallet, er på ingen måte overraskende. Tvert imot bør vi kunne forvente å avdekke flere eksempler på kristne gravplasser fra denne perioden. Det kan være grunn til å anta at det har stått en kirke på Hernes i tidlig middelalder, og at de kristne gravene stammer fra en kirkegård i tilknytning til denne. I overgangsfasen er det likevel sannsynlig at kristne gravplasser ble etablert også uten at de lå i direkte tilknytning til en kirkebygning.

Hvis det har stått en kirke på Hernes, må denne ha gått ut av bruk på et relativt tidlig stadium. Dette må i tilfelle ha vært en høgendeskirke, trolig bygd av tre. Når det så ble bygd steinkirke på Logtu på 1100- 1200-tallet, har gårdskirken på Hernes blitt overflødig. Det har blitt hevdet at den eventuelle kirken på Hernes kan ha blitt reist før det av politiske og/eller religiøse grunner var mulig å bygge en kirke på tingstedet Logtu.¹¹ Bakgrunnen for en slik tanke er antagelser om at det ikke var akseptabelt å bygge kirke på det sentrale tingstedet for Frostatingslagen før kristendommen var formelt vedtatt i hele lovområdet. Først når det var oppnådd en generell aksept av den nye religionen, kunne man gå igang med å bygge kirken på Logtu. Dette er selvsagt en tanke som kan ha noe for seg, men som nevnt ovenfor kan det ikke påvises at de kristne gravlegningene på Hernes nødvendigvis har hatt noen topografisk sammenheng med et kirkebygg.

Funnene fra Hernes er interessante først og fremst ut fra det forholdet at det er gjort overraskende få funn av kristne gravlegninger fra 1000-tallet eller tidligere i Trøndelag. Dette kan ha mange forklaringer. Det er store metodiske problemer knyttet til det å skulle klassifisere graver som henholdsvis kristne eller hedenske i overgangsfasen. Elementer fra ulike gravskikker flyter sammen, og kategoriene er svært uklare. Der nest har vi det forholdet at det i de seinere årene ikke er gjort noen forsøk på å sammenstille gravmaterialet fra Trøndelag i en helhetlig oversikt. Uansett må vi kunne gå

9. Farbregd 1986 (c): 38.

10. Farbregd: 1986 (c): 40.

11. Farbregd 1986 (c): 41, 51.

ut fra at det har foreligget en stor variasjon i gravskikken i overgangsfasen. Det som gjør funnene fra Hernes såvidt spesielle, er det forholdet at de så klart og entydig peker mot kristen gravskikk. Dette kan selvsagt tolkes dit hen at kristningsprosessen på slutten av 1000-tallet på det nærmeste var fullført i Trøndelag, og at man på dette tidspunktet hovedsakelig hadde gått over til begravelser etter kristen tradisjon.

Når dette er sagt, vil jeg understreke at jeg ikke ser for meg en brå overgang fra hedendom til kristendom i Trøndelag. I 5.1.8. omtalte jeg bautasteinen som i dag er plassert i sakristiet i Hustad kirke på Inderøya. Symbolene på bautaeen kan tolkes som elementer hentet både fra en førkristen og en kristen forestillingsverden. Dette kan være et indisium på at forestillinger og skikker fra de to religionene har eksistert parallelt innen ett og samme geografiske område i en periode, hvilket det er rimelig å regne med ut fra hva som er kjent fra andre deler av Norden.¹²

Et møte mellom to religioner kan gi seg forskjellige uttrykk. Synkretisme og akulturasjon er begreper som beskriver den tilnærmingen som kan finne sted mellom de to religionene, mens en avstandstaken resultere i en forsterking og fornyelse av egen religiøs tradisjon.¹³ Hvis vi tolker figurene på bautaeen i Hustad kirke inn i en slik sammenheng, kan korset og Odins-figuren ses som uttrykk for en tilnærming mellom de to religionene. Når det viktigste kristne symbolet, korset, stilles sammen med en framstilling av en av de mest sentrale gudeskikkelsene i den førkristne religionen, er det nærliggende å tolke dette slik at de to religionene i en overgangsfase levde side om side. Om dette var tilfelle, må forholdet mellom tilhengerne av de to religionene ha vært preget av toleranse og gjensidig respekt. Elementer og forestillinger fra norrøn religion og kristendommen forekom på samme tid, uten at de tilpasningsformene som oppstod berørte selve kjernen eller de sentrale elementene i de respektive religionene.¹⁴

Religionsskiftet ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder var et møte mellom to vesensforskjellige religioner. Den norrøne religionen, med sin lokale forankring og svært heterogene form og innhold, møtte en universell frelsesreligion, med en fast utformet tros lære. Når det gjelder middelalderens kristendom, må vi skille mellom den offisielle religionen, med sitt grunnlag i en lærd skriftkultur, og en folkelig religion uten den samme forankringen i en lærd tradisjon. På samme måte kan vi skille mellom "privat" og "offentlig" kult i den førkristne religionen.¹⁵ En slik distinksjon innebærer at det i de brede lag av folket levde og utviklet seg forestillinger og skikker som skilte seg klart fra elitens religionsforståelse, som vi møter i de skriftlige kildene.

Kanskje kan sammenstillingen av symboler fra to vesensforskjellige religioner, slik jeg har tolket figurene på steinen i Hustad kirke, være et uttrykk for den mer folkelige religionsforståelsen. For det som vi med et moderne uttrykk kan kalle folkereligjøsiteten, har møtet mellom de to religionene trolig ført til at elementer fra den nye religionen ble tatt opp og omformet innen den eksisterende religiøse tradisjonens rammer, og omvendt. I en slik kontekst ble behovet for å markere forskjeller mellom de to religionene

12. Se for eksempel *Kristnandet i Sverige* (1996).

13. Hultgård 1992: 50.

14. Jfr. Hultgård 1992: 51.

15. Hultgård 1992: 51.

mindre markant, og Kristus og Odin kan ha blitt betraktet som jevngede størrelser. I andre tilfeller har møtet mellom de to religionene ført til en revitalisering og forsterkning av egne religiøse tradisjoner.¹⁶

8.3 De tidlige kirkene

For Norden som helhet kan vi spore både geografiske og kronologiske forskjeller i måten kirkebygging ble organisert på i tidlig middelalder. Mens kirkene i de sørlige delene av Skandinavia i hovedsak ser ut til å være reist av stormenn og høvdinger,¹⁷ er mønsteret mindre entydig i deler av Norge og Sverige, hvor bondekorporasjoner og bygdelag ser ut til å ha spilt en vesentlig rolle ved etableringen av de tidligste kirkene.¹⁸ Undersøkelser fra de seinere årene understreker de store regionale forskjellene hva angår kirkebygging og sognedannelse i Norden. Generelle modeller som skal kunne ha gyldighet for Norden som helhet, lar seg vanskelig oppstille.¹⁹

Axel Bolvig gikk i sitt arbeide *Kirkekunstens storhetstid* langt i sin understrekning av det klart aristokratiske tilsnittet blant de som reiste romanske kirker i Danmark. Ut fra hans oppfatning av det danske samfunnet på 1100- og 1200-tallet som et sterkt lagdelt og sosialt differensiert samfunn, hevder han at teorien om de frie, likestilte bønder som i fellesskap gikk sammen om å bygge gudshus i tidlig middelalder, må forlates.²⁰ Det var samfunnets økonomiske og sosiale elite som fikk reist disse byggverkene, og som dermed befestet sin maktposisjon. Bolvig peker på at kirkene, foruten å være synlige maktsymboler, også var gode investeringer i økonomisk henseende. Dette kommer for øvrig klart fram i Adam av Bremens beretning om nordmennes land, hvor han forteller at både nordmenn og dansker må betale dyrt for kirkelige tjenester "som de burde tilbys vederlagsfritt".²¹ Sammen med prestskapet forvaltet de stormennene som stod bak kirkebyggingen et monopol på den viede jord. De som ønsket å få en kristen begravelse, var derfor helt avhengige av disse stormennene.²² Ved å kreve inn avgifter for kirkelige tjenester, ville kirkeeieren kunne profittere på dette reint økonomisk. Også andre forskere har lagt stor vekt på den rollen kongemakten, høvdinger og andre stormenn spilte som initiativtagere til kirkebygging i tidlig kristen tid. Først på et noe seinere stadium regner man med at bondefellesskapet gikk sammen om slike prosjekter.²³ Trolig var det først etter innføringen av tienden at det økonomiske grunnlaget for byggepro-

16. Jfr. Hultgård 1992: 81.

17. Jfr. for eksempel Dahlberg 1998: 75, som sterkt understreker den elitistiske karakteren til de eldste kirkestedene i Skåne. Kjetil Haaland har i en hovedoppgave i historie som omhandler middelalderens steinkirker i Rogaland, også konkludert med at kirkene har et klart aristokratisk tilsnitt. Dette går bl.a. fram av at de hovedsakelig er lokalisert til stormannsseter. Haaland 1998: 153-154. Se også Hermanson 2000: 4 ff.

18. Brink 1996: 288-289.

19. Brink 1996: 288.

20. Bolvig 1992: 36-38.

21. *Adam av Bremen*, fjerde bok, kap. 31.

22. Bolvig 1992: 47.

23. F.eks. Vikstrand 1993: 73.

sjekter av denne typen var tilstede.

I Tingvoll kirke på Nordmøre finner vi en innskrift som forteller at kirken ble reist av en person med navnet Gunnar: *En ek et Gunnar ok gerdi ek hus detta*.²⁴ Innskriften dateres til slutten av 1100-tallet eller rundt år 1200, og Øystein Ekroll har tolket dette til at Gunnar var en stormann som hadde råd til å finansiere byggingen av steinkirken på Tingvoll, sentret i det gamle Nordmørafylket.²⁵ Mange forhold gjør det likevel rimelig å slutte at et overveiende flertall av kirkene i tidlig- og høymiddelalder ble reist av enkeltpersoner på deres gårder. I de tilfeller hvor man har holdepunkt for at bygdefellesskap har gått sammen om kirkebygging, er det dessuten grunn til å anta at bygdeeliten eller en høvding/stormann har ledet og kanskje initiert prosjektet.

Dagfinn Skre har i en undersøkelse som omhandler kirkebygging og sognedannelse i Sør Gudbrandsdalen, konkludert med at en stor del av de tidligste kirkene ser ut til å være reist som resultat av en form for fellestiltak. Han tolker dette slik at byggingen av "andelskirker" har mobilisert eksisterende sosiale strukturer på bygdenivå, strukturer som ifølge Skre omfattet hele bygda. I noen tilfeller ligger kirken nære ved samlingsstedet for bygdesamfunnets institusjoner.²⁶ Skre går ikke nærmere inn på hvordan disse sosiale strukturene virket eller var oppbygd. Det er derfor uklart om han ser for seg en forsamling med jevnstilte bønder, eller om han mener forsamlingen har vært dominert av en spesiell sosial gruppe.

I 1271 uttrykker kong Magnus Lagabøte sin takknemlighet til folket i Vangen sogn på Voss for at de vil bygge en steinkirke i stedet for den trekirken som allerede stod der. Han ber samtidig allmuen om å levere byggematerialer til kirkebygget. Her har vi sannsynligvis et eksempel på en kirke reist av bygdefellesskapet. Kirken på Voss ble bygd på det gamle tingstedet i bygda, som også var allmenning. Alt dette er faktorer som taler i retning av at kirken er resultat av et felles tiltak i bygdesamfunnet.²⁷ I den retningen taler også størrelsen på Vangskyrkja; kirkebygget er så stort at en enkelt person neppe har kunnet finansiere byggingen av det. Dette utelukker imidlertid ikke at en person eller instans kan ha tatt initiativet til kirkebyggingen, som så ble utført av bygdas menn i fellesskap. Det er lite sannsynlig at et slikt bondefellesskap var oppbygd og organisert etter spesielt "demokratiske" prinsipper. Mer sannsynlig er det at en av bygdas stormenn stod i spissen for dette, og at det var han som også tok initiativet til kirkebyggingen.

8.4 Fylkeskirker og høgendeskirker

De eldste bevarte kirkene i Trøndelag er datert til første halvdel av 1100-tallet.²⁸ Videre ser det ut til at tidsrommet fra ca. 1150 til 1250 var en svært aktiv periode for kirkebygging i denne regionen, som i Norden for øvrig. Det store flertallet av de bevarte kirkene kan plasseres kronologisk innenfor denne perioden.²⁹ Det er likevel nærliggende å anta

24. Ekroll 1997: 104.

25. Ekroll 1997: 104.

26. Skre 1988: 79.

27. Ekroll 1997: 106.

28. Ekroll 1997: 27.

at flere av de bevarte steinkirkene har hatt sine forløpere i trekirker. Utgravninger i grunnen under både steinkirker og stavkirker, har vist at det i mange tilfeller har stått små, enkle trekirker på stedet før de eksisterende kirkebygningene ble oppført. Disse trekirkene hadde veggstolper som var fundamenterte i jorda, og var derfor sterkt utsatt for råde. Kirkene måtte gjerne fornyes etter bare et par tiår, og i løpet av 1000-tallet ble trolig den stavkirketypen vi kjenner utviklet.³⁰

I Trøndelag er det gjort relativt få bygningsarkeologiske undersøkelser i tilknytning til eksisterende middelalderske kirkebygg, og det er følgelig funnet få spor etter slike tidlige trekirker. Den eldste bevarte trekirken i Trøndelag er en stavkirke som opprinnelig stod i Haltdalen i Sør-Trøndelag. Stavkirken er ut fra dendrokronologiske undersøkelser datert til ca. 1170.³¹ Utgravningene under Mære kirke i Sparbu sannsynliggjorde at det har stått en trekirke på stedet før den nåværende kirken ble bygd.³² Også under Ranem kirke i Overhalla ble det funnet spor etter det som kan være eldre bebyggelse på stedet.³³ Det er imidlertid mer usikkert hva slags funksjoner denne bygningen kan ha hatt.

Gjennomgående for de tidlige norske trekirkene er at de har vært svært små. Av ti kirker som er registrert i grunnen under bevarte middelalderkirker, varierer størrelsen fra 13 til 75 kvadratmeter. Videre er det holdepunkter for å anta at storparten er bygd på 1000-tallet, slik at de trolig representerer den første generasjonen med kirker i landet.³⁴ Ettersom få av de trønderske middelalderkirkene har vært gjenstand for arkeologiske undersøkelser, kan vi vanskelig anslå omfanget av den tidligste kirkebyggingen i dette området. Dette blir desto vanskeligere all den tid vi ikke kan ta for gitt at alle de tidligste kirkene ble "videreført" ved at en ny generasjon kirker ble reist. Det er tvert imot trolig at noen av de tidlige kirkestedene faktisk har gått ut av bruk.

Frostatingsloven omtaler to kirketyper, *fylkeskirker* og *høgendeskirker*.³⁵ Ordet høgendeskirke er en sammensetning med gno. *hægendis* n., som kan oversettes med "lette, bekvemmelighet, hjelp".³⁶ Høgendeskirke kan oversettes med bekvemmelighets-kirke eller privatkirke, og betegner kirkebygg som er oppført på initiativ av enkelt-personer i tilknytning til deres gårder. Lovparagrafene som omhandler kirkebygging, vedlikehold av kirker osv., viser tydelig at fylkeskirkene hadde en annen dignitet og status enn høgendeskirkene. I bestemmelsene om kirkefred framgår det at om en mann forbrøt seg mot kirkefreden i Kristkirken eller Mariakirken, skulle vedkommende straffes med fredløshet. For voldshandlinger i fylkeskirkene var boten 15 merker, mens brudd på kirkefreden i høgendeskirkene ble straffet med 7 1/2 merker.³⁷ Også på andre

29. Røskaft 1993: 122-132.

30. Ekroll 1997: 26.

31. Thun 1995: 22.

32. Lidén 1967: 20 ff.

33. Christie 1959: 25-26.

34. Lidén 1995: 129-130, 136.

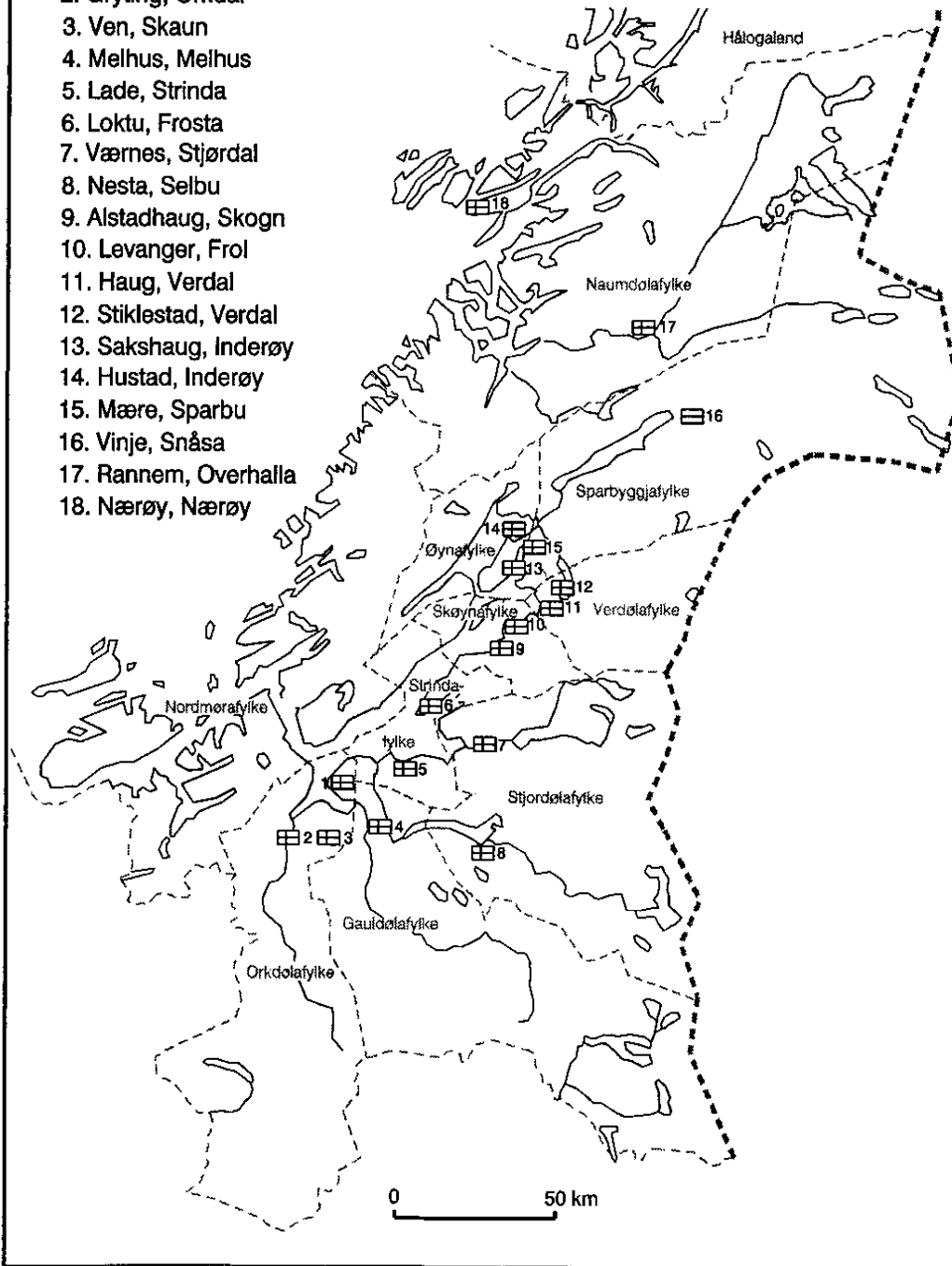
35. NgL I: 133, 134.

36. *Norrøn ordbok* 1975: 217.

37. NgL I: 134.

Fylkeskirker i Trøndelag i middelalderen

1. Stein, Bynes
2. Gryting, Orkdal
3. Ven, Skaun
4. Melhus, Melhus
5. Lade, Strinda
6. Loktu, Frosta
7. Værnes, Stjørdal
8. Nesta, Selbu
9. Alstadhaug, Skogn
10. Levanger, Frol
11. Haug, Verdal
12. Stiklestad, Verdal
13. Sakshaug, Inderøy
14. Hustad, Inderøy
15. Mære, Sparbu
16. Vinje, Snåsa
17. Rannem, Overhalla
18. Nærøy, Nærøy

områder kommer forskjellene i rang mellom de to kirketyperne til syne. I de tilfeller hvor presten i høgendeskirken gir den siste olje sammen med fylkespresten, skal den førstnevnte ha en tredel av presteluten, mens fylkespresten skal ha to tredeler.³⁸ Høgendeskirkene var trolig kirker med alle vanlige kirkelige funksjoner, selv om det kan stilles et lite spørsmålsteget ved om de hadde dåpsrett.³⁹ Fylkeskirkene hadde likevel spesielle forpliktelser og rettigheter innenfor den territorielle enheten som de betjente. Dette gjaldt særlig i perioden fram mot en fast inndeling i sogn var gjennomført. Flere av høgendeskirkene gikk da over til å bli sognekirker. Tienden sikret inntektene til disse kirkene, og sognekirkene fikk fulle kirkelige rettigheter og plikter. Dette bidro til å minske forskjellene mellom de ulike kirketyperne.

Ennå på slutten av 1200-tallet ser det ut til at i hvert fall enkelte av fylkeskirkene opprettholdt en spesiell dignitet i forhold til andre kirker innenfor fylket. I et diplom fra 1278 går det fram at Mære kirke i Sparbu hadde krav på halvparten av inntektene til de kirkene i "øvre halvdel" av fylket som før lå til Mære kirke.⁴⁰ Trolig fungerte dette slik at fylkeskirkene hadde rettigheter og forpliktelser overfor hele fylket, samtidig som det i siste halvdel av 1200-tallet fantes kirker for mindre områder innen det samme fylket. Etterhvert har så fylkeskirken opphørt med å være en kirke for hele fylket.⁴¹ Trolig gikk fylkeskirkene da over til å få status på linje med ordinære sognekirker (jfr. ovenfor).

Det var "bøndene" som hadde ansvaret for bygging og vedlikehold av fylkeskirkene, og de som dro seg unna disse forpliktelsene, ble straffet med bøter.

*Bændr skolu fylkis kirkiu lata gera fylkis mœenn alla oc hafe gort a XII manaðom eða giallde XV merkr biskupi ef af tre er. En ef mœenn uilia gera kirkiu or steini þa skolu þeir raða er bætr uilia oc uittraster eru ef sumir uilia eigi oc skil þa a.*⁴²

Slik det framstilles i loven, var byggingen av fylkeskirkene et felles ansvar for bøndene i fylket. Det er nærliggende å spørre hvordan dette fungerte i praksis. Fylkeskirkene i sin kjente form er bygd i stein, et materiale som stiller store krav til både konstruksjon og organisering av byggeprosessen. De første steinarbeiderne i Norge var etter all sannsynlighet utlendinger, og trolig kom det hele middelalderen igjennom håndverkere utenfra i forbindelse med igangsetting av større byggeprosjekter. Etterhvert ervervet norske håndverkere seg også de ferdigheter som var nødvendige for å reise steinbygninger.⁴³

Ved oppførelsen av de trønderske fylkeskirkene må vi altså gå ut fra at det var et stort innslag av arbeidskraft som var hentet utenfra, men at lokale håndverkere kunne bidra til deler av byggeprosessen. De forpliktelsene som lå på "alle menn i fylket" var trolig knyttet til krav om å stille opp med arbeidskraft, materialer og andre ressurser som

38. NgL I: 136.

39. Smedberg 1973: 37.

40. DN II 1278/79: 18.

41. Smedberg 1972: 62.

42. NgL I: 133. *Bøndene skal lata alle menn i fylket byggja fylkeskyrkje og ha det gjort på tolv månader, eller bøta femten merker til biskopen om ho er av tre. Men om folk vil byggja kyrkje av stein, då skal dei rå som vil det beste og som er klokast, om det er somme som ikkje vil, og det er usemje om det.* Oversettelse ved Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. *Frostatingslova*, 1995: II 7.

43. Lidén 1974: 32.

trengtes til byggingen og vedlikeholdet av kirken. Dette siste går da også tydelig fram av lovteksten, idet den som unnlot å skaffe til veie tømmer eller stein til kirken, ble straffet med bøter.⁴⁴

Et annet interessant spørsmål er selvsagt hvem de "bøndene" som skulle la "alle menn i fylket" bygge fylkeskirker, var. Loven skiller mellom "bøndene" og "alle menn i fylket". Dette kan tolkes i retning av at begrepet bønder her brukes i en mer avgrenset betydning enn til å betegne alle de som driver jordbruk på egen eller andres gård. Det ser ut til å være et spesielt segment av befolkningen som innbefattes av begrepet slik det brukes i lovteksten. Det er sannsynlig at man med *bøndene* i denne sammenhengen mener stormennene, som tilhørte den gruppen som ellers i loven betegnes som *hauld* eller odelsbonde. De jordeiende bønder utgjorde på midten av 1200-tallet, som er en sannsynlig datering av lovparagrafen, en gruppe som skilte seg ut mht. ressurser. Store deler av den resterende bondebefolkningen stod trolig i en form for avhengighetsforhold til disse bøndene, hovedsakelig i egenskap av leilendinger. I en slik kontekst ville det å beordre *alle menn i fylket* til å bidra til kirkebyggingen kunne indikere at dette var en del av de pliktene leilendingen hadde overfor jordeieren.

Bak byggingen av fylkeskirkene ligger det et initiativ fra konge og biskop, og flertallet av de trønderske fylkeskirkene, om ikke alle, ble bygd på jord som var i kongens eie i middelalderen (jfr. kap. 4 og 5). I en tid da kongemakten rådde over begrensede ressurser, både materielt og hva angår menneskelige ressurser, fungerte de tidlige kirkene som bærebjelker også i det verdslige administrative apparatet. Kongemakt og kirke i Norge hadde i tiden fram mot siste halvdel av 1100-tallet i stor grad sammenfallende interesser, noe som var en viktig forutsetning for at fylkeskirkene ble bygd nettopp på jord som var i kongelig eie.

Ifølge sagatradisjonen var det Olav den hellige som la jordegods til hoved- og fylkeskirkene.⁴⁵ Jørn Sandnes har imidlertid vist at skyldpartene som hørte inn under jordegodset til de trønderske fylkeskirkene gjennomgående var små, og at det sjelden eller aldri forekommer at hele gårder ligger til kirkene. Ved en eventuell kongelig donasjon skulle vi i hovedsak forvente heleide gårder. Det jordegodset som ligger til fylkeskirkene har derfor med stor sannsynlighet kommet til etterhvert, gjennom gaver m.m. Mens kongen har gitt jord til kirke og kirkegård, i noen tilfeller trolig også til prestegården, har kirkenes jordegods gradvis vokst, f.eks. ved at folk testamenterte deler av godset sitt til kirken.⁴⁶

8.4.1 Fylkeskirkene og de engelske "minsters"

Flere forskere har vært inne på den innflytelsen på oppbyggingen av den norske kirken i tidlig middelalder som man kan spore fra den angelsaksiske kirkeorganisasjonen.⁴⁷ Absalon Taranger foretok i *Den angelsaksiske kirkes indflydelse paa den norske en grans-*

44. NgL I: 133.

45. *Legendarisk saga om Olav den hellige* kap. 45.

46. Sandnes 1967: 120-121.

47. Se f.eks. Taranger 1890, og Skre 1995.

kning både av terminologi og modeller for utformingen av kirkens organisatoriske apparat i Norge. Mens flere forskere tidligere hadde lagt ned mye arbeid i å påvise sammenhenger mellom en presumtiv "hedensk tempelforfatning" og de eldste forordningene for den norske kirken, mente Taranger i stedet å kunne identifisere store likheter mellom den norske og den angelsaksiske kirkeordningen.⁴⁸

*Jeg tror at have paavist, at kirkens forhold til staten, bispevalget, biskopens retslige stilling og hans titulatur, bispesædernes beliggenhed, curatgeistlighedens lønningsmaade, dens stolgebyrer og dens forhold til menigheden i alt væsentligt var det samme i Norge og i England.*⁴⁹

Taranger viser bl.a. til de store likhetene som foreligger mellom det kirkelige rangsystemet i England og i Norge, et rangsystem det ellers ikke finnes paralleller til i det øvrige Europa.⁵⁰

Andre forskere har særlig påpekt likheten mellom de trønderske fylkeskirkene og de engelske *minsters*.⁵¹ Kjennetegnet ved de engelske *minsters* var at de fungerte som kirkelige midtpunkt i større geografiske områder, og at det til disse kirkene var knyttet flere prester. Prestene ved *minsterne* skulle yte kirkelige tjenester til befolkningen i hele det området som kirken betjente.⁵² Grensene mellom de ulike områdene var neppe klart definert eller formalisert. Prestene som var knyttet til kirkene bodde gjerne i tilknytning til disse. Deres oppgaver bestod i pastoralt arbeid, som delvis ble utført ved den enkelte *minster*, men nok helst under reiser som prestene foretok i det området som lå til hver *minster*.⁵³ De første *minsters* var grunnlagt av kongemakten.⁵⁴

Mellom 900- og 1100-tallet ble det bygd et stort antall kirker i England, og til disse kirkene var det knyttet egne prester. Dette var det første steget mot en oppløsning av de mer eller mindre klart definerte kirkelige enhetene som hadde de gamle hovedkirkene som utgangspunkt. Disse kirkene kom til å utgjøre grunnlaget i det nettet av kirker som sognene på 1000- og 1100-tallet ble dannet rundt.⁵⁵

Det lar seg gjøre å påvise flere likhetspunkt mellom de engelske *minsters* og de trønderske fylkeskirkene. Begge kirketyperne har betjent større geografiske områder i en tidlig fase, og det ser dessuten ut til at kongemakten har spilt en avgjørende rolle for etableringen av både fylkeskirker og *minsters*. Vi har ingen direkte belegg for at det til de trønderske fylkeskirkene var knyttet et prestekollegium som reiste rundt i fylkene og utførte pastoralt arbeid. I *Frostatingsloven* nevnes fylkespresten flere steder, og det er tydelig at én prest ved fylkeskirken hadde denne tittelen.⁵⁶ I lovens forskrifter om fylkes-

48. Taranger 1890: 414-415.

49. Taranger 1890: 414-415.

50. Taranger 1890: 259-260.

51. Før framveksten av ordinære sognekirker, hadde man i England et system hvor det innen de enkelte bispedømmene eksisterte en bispekirke, som normalt lå i en by. Rundt omkring i bispedømmet fantes så et varierende antall andre kirker, de såkalte *minsters*. Jfr. Skre 1995: 182-183.

52. Blair 1988: 1.

53. Skre 1995: 182-183.

54. Blair 1988: 2.

55. Blair 1988: 1.

prestens plikter i forhold til sognefolket, kan vi lese følgende:

*Fylkis prestr eða annar i stað hans skal heima vera oc gera monnum reiða sina þeim [er þurfa]. En ef hann fer fra nauðsynia laust oc komr maðr með nainga sinn dauðan eða a hann aðrar nauðsyniar oc missir hann þrest heima. Þa hefir þrestr firirfaret reiðu sinni i þeim settonge eða attonge er sa maðr er or XII manaðe.*⁵⁷

Av første del av lovteksten går det fram at fylkespresten kan få andre til å utføre oppgaver for seg, om han er fraværende. Dette kan bety at det fantes andre prester i tilknytning til fylkeskirken som kunne ta over fylkesprestens oppgaver i spesielle situasjoner. Et viktig spørsmål i forbindelse med denne forskriften er i hvilken grad den om den reflekterer forholdene i den tidligste fasen, før kirketettheten økte og prosessen fram mot etableringen av sogneinndelingen var igang. De andre kapitlene som omhandler fylkesprestens oppgaver synes å vise tilbake på situasjonen før framveksten av sognekirkene.⁵⁸ Selv om *Frostatingsloven* i sin kjente form er nedskrevet først rundt 1260, er det rimelig å gå ut fra at ordningen som innebar at fylkeskirker og fylkesprester hadde særskilte rettigheter og plikter, var en gammel ordning. Dateringen er naturligvis usikker, men det er ikke urimelig å anta at den kan gå tilbake til 1000-tallet.⁵⁹

Det vi kan konkludere med er at de trønderske fylkeskirkene, i likhet med de engelske *minsters*, betjente større geografiske områder. Til en slik oppgave trengtes flere prester, og det virker sannsynlig at et kollegium av prester var knyttet til fylkenes hovedkirker, selv om vi altså ikke har sikre belegg for en slik ordning. Dagfinn Skre har pekt på at når disse kirkelige institusjonene ble etablert på kongens jord, så innebar dette at klerkene stod under kongens beskyttelse.⁶⁰ Dette kan ha vært et vesentlig poeng i en tidlig fase, da holdningene til både kristendommen og kirkens folk ikke nødvendigvis var preget av vennskapelighet. Et belegg for dette har vi trolig i *Gulatingssloven*, når det står at "...firir því at vér hafum þat afnumit at þeim scyli með hoggum ráða."⁶¹ Som flere har vært inne på, kan dette avsnittet i *Gulatingssloven* tyde på at prestene tidligere hadde vært ufrie, eller i hvert fall var rekrutterte fra sosialt laverestilte grupper, og at bøndene kunne straffe dem i tilfelle de forsømte sine oppgaver.⁶² Fortsettelsen av lovteksten tyder på at prestene var i ferd med å klatre oppover på den sosiale rangstigen, idet bøndene nå giftet bort døtrene sine til prester, og lot dem ta hånd om utdannelsen til sønnene.⁶³

56. NgL I: 135, 136, 145-146.

57. NgL I: 135. *Fylkespresten eller ein annan i hans stad skal vera heime og gjera embete for dei menn som treng det. Men om han fer ifrå utan nauðsyn, og det kjem nokon med ein død nærskylding, eller han har anna nauðsyn føre og ikkje finn presten heime, då har presten spilt embetet sitt i settungen eller åttungen som mannen er frå, i tolv månader.* Her i Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes sin oversettelse fra 1994.

58. NgL I: 136, 137, 145-146.

59. Skevik 1997: 241.

60. Skre 1995: 185.

61. G 15: ...me har teke av med det at prestane skulde styrast med hogg, her i Knut Robberstads oversettelse fra 1969.

62. Smedberg 1972: 133 ff.

63. G: 27. Jfr. også den yngre Västgötalagen, hvor det framgår at biskop "skall vara bondeson". *Svenska Landskapslager* 1979: 292.

8.5 Kirkenes lokalisering i landskapet - forholdet til etablerte sentralgårder

Vi har tidligere sett at flertallet av de gårdene som i denne undersøkelsen har blitt definert som sentralgårder, var kirkesteder i middelalderen. Foruten de åtte gårdene hvor fylkeskirkene ble reist, gjelder dette Viggja i Børsa, Foss i Gauldalen, Stein på Byneset, Husaby i Skaun, Vang i Oppdal, Logtu på Frosta, Fløan i Skatval, Egge i Sparbu, Leklem i Verdalen, Lyng i Verdalen, Hustad på Inderøya, Hov i Ålen, Hov i Soknedal, Hove på Byneset, Hove i Åsen og Hov på Snåsa.

De gårdene som er nevnt ovenfor var i vikingtid og/eller middelalder sentralgårder av til dels ulik rang og dignitet (jfr. kap. 6). Like fullt er det et faktum at gårdene i denne gruppen hører med blant de største og rikeste gårdene i regionen. En stor prosentdel av de tidligste kirkene i Trøndelag synes derfor å være reist på eller i nær tilknytning til storgårder som ut fra økonomiske og/eller andre kriterier klart skiller seg fra den øvrige gårdsbosetningen. Det er nærliggende å tolke dette i retning av at en trønderske eliten i middelalderen manifesterte seg ved å bygge kirker på sine gårder.⁶⁴ Gjennom kirkebyggingen sørget stormennene for å beholde en viss kontroll over kulten. Et annet viktig aspekt var at de fikk tilgang til de inntekter som tilkom kirken i form av betaling for tjenester, bøter osv. Før innføringen av tienden representerte dette betydelige summer. Kirkene og kirkegården ble i tillegg viktige sosiale arenaer hvor folk møttes, utvekslet nyheter osv. Fra England kjenner vi også til at kirkegårdene ble viktige i forhold til kjøp og salg av varer, idet mye av handelsvirksomheten foregikk der i forbindelse med gudstjenesten på søndager. Kirkegårder fungerte altså som markedsplasser, og ser ut til å ha vært nokså vanlig i England til opp på 1200-tallet.⁶⁵ Om noen tilsvarende har vært tilfelle i Norge, vet vi ikke sikkert. Tatt i betraktning det forholdet at mange kirker er bygd i tilknytning til gårder som har hatt et vidt spekter av sentrumsfunksjoner både i vikingtid og middelalder, og ikke minst kirkegårdens funksjoner som bygdenes trolig viktigste møteplasser, er det ikke urimelig å tenke seg at handelsvirksomhet også kan ha funnet sted ved norske kirker i tidlig middelalder.

Flere av de kirkene som har stått på sentralgårder, er opprinnelige høgendeskirker. Dette gjelder f.eks. kirkene på Lyng i Verdalen, Hustad på Inderøya, Egge i Sparbu, Husaby i Skaun, Foss i Gauldal og Viggja i Børsa. Om vi utvider synsfeltet og trekker inn i vurderingen også andre kjente middelalderske kirkesteder, ser det ut til at det mønsteret som avtegner seg er ganske klart og entydig: det var i hovedsak samfunnets maktelite som stod bak og gjennomførte kirkebyggingen i middelalderens Trøndelag. Kirkene ligger gjerne i nær tilknytning til gårdstunet på de gårdene hvor kirkene er reist, og størrelsen på noen av disse bygningene indikerer at de opprinnelig er tenkt å skulle fungere for en mindre gruppe mennesker, trolig stormannen og hans hushold.

Hustad kirke på Inderøya er en av de minste steinkirkene i Trøndelag, med en

64. Røskaft 1997: 111.

65. Sawyer, P. 1986: 65-66. Konger som Athelstan (925-940) og Ethelred (978-1013/16) forsøkte å sette en stopper for handelen på søndager, men det var altså først på 1200-tallet man maktet å få en slutt på denne virksomheten.

lengde på 23,5 meter.⁶⁶ Størrelsen på kirkebygget og beliggenheten kloss inntil tunet på gården tyder på at kirken opprinnelig ble bygd som en høgendeskirke for høvdingsetet på Hustad (jfr. 6.1.11). Kirkene på Egge i Sparbu, Foss i Gauldalen og Lyng i Verdalen er andre eksempler på kirker som opphavelig må ha fungert som privatkirker. Kirkene er bygd på sentralgårder som i jernalderen og/eller middelalderen i kraft av sin økonomiske styrke, administrative funksjoner osv. klart skilte seg fra den ordinære gårdsbebyggelsen (jfr. kap. 4 og 5). Dette er forhold som kan gjøres gjeldende for flertallet av de middelalderske kirkestedene i Trøndelag, noe som dermed synes å bygge opp under bildet av kirkebygging som hovedsakelig et anliggende for samfunnseliten.

Det faktum at *Frostatingsloven* bare nevner to kirketyper, fylkeskirker og høgendeskirker, er i seg selv interessant i forhold til spørsmålet om hvordan kirkebyggingen i regionen primært ble organisert. Dette kan naturligvis ikke tas til inntekt for en negativ slutning med hensyn til andre former for organisering av kirkebygging, men sier mest om hvilke forhold lovgiverne var opptatt av å regulere.

I tillegg til høgendeskirker og fylkeskirker må vi regne med en stor mengde *sognekirker*. Fylkeskirkene og flere av høgendeskirkene fikk funksjoner som sognekirker etter at en planmessig sogneinndeling var gjennomført. For å få en god nok kirkedekning er det rimelig å gå ut fra at kirker ble oppført også med det mål for øyet å skape en tilstrekkelig kirketetthet i regionen. I disse tilfellene må vi regne med at de menneskene som skulle betjenes av de enkelte kirkene bidro til byggingen, enten finansielt eller ved å yte en arbeidsinnsats, skaffe til veie materialer osv. Selv om et større fellesskap ble engasjert i byggeprosessen, utelukker ikke dette at høvdinge og stormenn kan ha hatt en sentral rolle i ledelsen og gjennomføringen av prosjektet (jfr. ovenfor).

Kirken på Vang i Oppdal ble bygd i nær tilknytning til det store gravfeltet i denne delen av bygda (jfr. 4.1.6.). Jeg har tolket Vang som et samlingssted med sentrale funksjoner i jernaldersamfunnet. Hvorvidt det har eksistert en gård med dette navnet i førkristen tid, og hvilken status denne gården eventuelt har hatt i vikingtid og tidlig middelalder, er det vanskelig å si noe sikkert om. Vang (gno. *vangr*) var opprinnelig navn på det engstykket hvor jernalderens gravfelt ble lokalisert. Fra middelalderen kjenner vi navnet i bruk som sognenavn og som navn på det seinere prestegjeldet.⁶⁷ Trolig har det opprinnelige engnavnet gått over til å bli gårdsnavn.

Valget av Vang som kirkested kan knyttes til det faktum at bygdas gamle samlingssted lå her. Ved byggingen av kirken i Oppdal, som trolig var organisert som en form for andelsbygging, valgte man en tomt som lå i nær tilknytning til det gamle gravfeltet. Det er mulig at området rundt det store gravfeltet på Vang var å regne som en form for felleseie, og at valget av kirketomt gav seg selv ut fra dette forholdet. Vang brukes i middelalderen som navn på prestegården i Oppdal⁶⁸, men den eldste gårdshistorien har vi liten eller ingen kunnskap om (jfr. ovenfor). Kanskje har vi i Oppdal en parallell til forholdene på Voss i Hordaland, hvor kirken ble reist på det gamle tingstedet, som var allmenning (jfr. 8.2.). At begge disse kirkestedene går under det samme nav-

66. Ekroll 1997: 289.

67. DN V 238, 1383, DN III 742, 1503.

68. DN V 238, 1383.

net, gno. *vangr*, er interessant og forsterker inntrykket av at vi her har å gjøre med to kirkesteder med store likheter hva angår opphavssituasjonen. Vi kan riktignok ikke med sikkerhet hevde at Vang i Oppdal har vært tingsted (jfr. 6.8.), men det store gravfeltet viser at stedet har vært sentralt i bygdefellesskapet.

Forestillingen om slekten som en enhet av levende og døde har vært et vesentlig element i den førkristne religionen i Norden, og mye tyder på at denne forestillingen levde videre inn i den første kristne tiden. Ved oppførelsen av kirken kloss inntil gravfeltet på Vang, kan slike forestillinger ha spilt en vesentlig rolle. Slik kunne en form for forfedrekult leve videre, ved at de hedenske forfedrenes graver ble inkorporert i den nye kulten.⁶⁹ Slike vurderinger kan også ha vært én av mange mulige beveggrunner når enkeltpersoner initierte kirkebygging på sine gårder. I en tidlig fase i kristningsprosessen er det rimelig å anta at ønsket om å opprettholde den topografiske konteksten mellom slektens levende og døde har spilt en vesentlig rolle ved valg av steder for kristne gravplasser og kirkebygninger.⁷⁰

Kirken på Logtu på Frosta er også reist på et sted som hadde spesielle funksjoner før det ble valgt som kirkested. Kirker bygd i tilknytning til tingsteder er et kjent fenomen fra ulike deler av Norden. I slike tilfeller er det nærliggende å gå ut fra at initiativet til og organiseringen av kirkebyggingen skal relateres til tinget som det samlende politiske organ. Beslutningen om å bygge kirke på Logtu måtte trolig sanksjoneres av dem som møtte på tinget.

Forbindelsen mellom kirken og tinget kommer klart til syne i Frostatingsloven, hvor det går fram at lovboken ble oppbevart i en kiste⁷¹ i kirken.⁷² Videre skulle det ringes med storklokka når tinget ble samlet: *En prestr sá er bók scal ráða hann scal ringia myclo klocko.*⁷³ At det ble bygd kirke på Logtu, må ses i forbindelse med stedets funksjoner som midtpunkt i det rettslige og politiske fellesskapet som lovsambandet utgjorde. Hvordan den reint praktiske gjennomføringen av kirkebyggingen fant sted, er det vanskelig å si noe sikkert om. At det her skulle være snakk om et privat initiativ, virker mindre sannsynlig. Vi kan tenke oss muligheten av en form for andelsbygging hvor representanter for tingforsamlingen bidro til gjennomføringen av byggeprosjektet. Alternativt kan det også tenkes at den økonomiske siden av saken ble ordnet ved hjelp av midler som ble samlet inn blant befolkningen i hele lovområdet, kanskje ved en skatt eller avgift spesielt beregnet for dette formålet.

Jeg har her trukket fram eksempler på to kirker som med stor grad av sannsynlighet er reist på steder som har hatt spesielle funksjoner i det førkristne samfunnet. I begge tilfellene virker det rimelig å anta at eksisterende former for fellesskap har blitt aktivisert ved byggingen av kirken. Det samme kan være tilfellet ved byggingen av flere trønderske middelalderkirker. Ven kirke i Skaun framstår som en mulig kandidat i så måte. En undersøkelse av gårdsgrensene rundt kirkestedet i Skaun, avslører et eien-

69. Stylegar 1996: 547-548.

70. Se f.eks. Vibe Müller 1991.

71. Den kisten som lovboken ble oppbevart i, finnes fortsatt i Logtu kirke.

72. NgL I: 128.

73. NgL I: 128.

dommelig mønster. Kirkestedet ligger i et knutepunkt mellom flere store gårder som grenser mot Ven. Én mulighet er at Ven opprinnelig var navnet på et større område på denne siden av Laugen (se kart under 4.1.4.). Ved etableringen av faste gårdsgrenser, ble en del av et gamle fellesareal fortsatt liggende som en "buffer" mellom de nye navnegårdene. Ven disponerer et langt mindre areal enn de omkringliggende gårdene, og har lavere landskyld enn gårder som Syrstad, Krokstad og Solstad. Hvis Ven var opphavsgården, ville det være rimelig at den satt igjen med et større gårdsvald. Vi kunne også forvente at gården grenset ned mot innsjøen Laugen, hvilket Ven altså ikke gjør. Jeg vil derfor anta at etableringen av gårdsbosetningen på Ven er sekundær, og at området i en periode har vært fellesareal for en del av gårdene i Skaun. Kanskje har Ven fungert som et samlingssted i bygda. Valget av kirketomt kan ha gitt seg selv ut fra dette. Steinkirken i Skaun er så stor at det virker usannsynlig at en enkelt stormann kunne ha bekostet byggeprosjektet. Trolig er kirken reist av et sosialt fellesskap på bygde- eller grendenivå, på et sted som var disponert i fellesskap. Kanskje kan dette også gi forklaring på de noe spesielle kirkelige forholdene i Skaun i middelalderen, hvor avstanden mellom høgendeskirken på Husaby og Ven kirke bare er en knapp kilometer i luftlinje. Hvis vi går ut fra at Husaby kirke ble bygd først, virker det i utgangspunktet noe merkelig at sognekirken ble satt opp så nært inntil denne. Om det var slik at kirken ble reist på bygdas gamle samlingssted, et fellesområde og etablert samlingssted for flere gårder i bygda, vil plasseringen av sognekirken kunne forklares ut fra dette.

Vi bør også vurdere muligheten av at stormannen på Husaby opprinnelig disponerte hele det området som i dag er oppdelt i gårdene Husaby, Ven, Rekstad, Skauan, Solstad, Krokstad, Syrstad og Skjellan. Vi finner fire gårder med *-staðir-* navn blant gårdsnavnene, hvilket indikerer at gårdene kan være etablert i samme periode. Dette ville kunne passe godt inn i tanken om en styrt bosetning, hvor stormannen på Husaby etablerte underliggende gårdsbruk og hvor de som drev gårdene stod i et avhengighetsforhold til folket på Husaby. En slik forklaring trenger ikke nødvendigvis å rokke ved den ovenfor skisserte utviklingsgangen for kirkestedet på Ven (se ovenfor). Det innebærer likevel at høvdingen på Husaby må ha hatt et ord med i laget ved byggingen av kirken på Ven.

Som jeg var inne på i kapittel 3, er det grunnlag for å anta at kirkene på Hov i Ålen, Hov i Soknedalen og Hove i Åsen og Hov/Vinje på Snåsa er reist på steder som i førkristen tid hadde funksjoner som samlingssted i religiøs, sosial og politisk sammenheng. Disse samlingsplassene var lokalisert til de respektive bygdesentrene, og trolig har stormennene på Hov-gårdene tatt initiativet til å oppføre kirkene nettopp her. Stedenes forhistorie kan ha gjort det naturlig at bygdefellesskapet også ble mobilisert i forbindelse med kirkebyggingen, og at de i utgangspunktet privateide gårdskirkene kan ha fungert for en større menighet allerede fra starten.⁷⁴ Vi kan heller ikke utelukke at bygdefellesskapet og stormennene på Hov/Hove i fellesskap vedtok å bygge kirken på bygdas etablerte samlingssted. Stormennene som avstod jord til kirken og kirkegården, har rimeligvis hatt spesielle rettigheter i forhold til kirken, i hvert fall fram mot

74. Jfr. også Nilsson 1996: 132.

etableringen av faste sognegrenser.

8.6 Sammendrag

Innføringen av kristendommen i Norden var en kompleks prosess, som innebar et møte mellom to vesensforskjellige religioner. I dette møtet oppstod det ulike overgangsformer og en sammenblanding av elementer fra de to religionene. Dette gir seg blant annet utslag i gravskikken.

Det avgjørende bruddet med den norrøne religionen kunne først finne sted når den politiske makteliten, representert i første rekke ved kongemakten, tok kristendommen i bruk i sin kamp for å skaffe seg politisk overhøyhet over større territorier. Kristendommen dannet grunnlaget for en ny sosial og politisk orden.⁷⁵ De formelle vedtak om innføringen av kristendommen ble trolig tatt på tinget, som utgjorde kjernen i det rettslige og politiske fellesskapet. Innskriften på Kulisteinen fra Smøla viser sannsynligvis til et tingvedtak rundt 1022/23, der befolkningen i kyst-Norge tok ved kristendommen.⁷⁶ Når et slikt formelt vedtak forelå, kunne man trolig raskt gå igang med en planmessig oppbygging av kirkeorganisasjonen.

I den tidligste kristne fasen var det i hovedsak representanter for samfunnets økonomiske og sosiale elite som stod bak kirkebyggingen i Trøndelag, som i store deler av Norden for øvrig. Kirkebygging kan i et slikt perspektiv ses som et uttrykk for en maktemanifestasjon fra samfunnselitens side, selv om dette naturligvis bare gir en del av forklaringen på hvorfor folk reiste kirker på sine gårder. Religiøse forestillinger, kanskje særlig knyttet til ønsket om å opprettholde enheten mellom slektens levende og døde, har trolig i tidlig kristen tid vært en viktig beveggrunn for å igangsette kirkebygging på egne gårder, da helst i tilknytning til gårdens gravfelt. Økonomiske motiver har også spilt en vesentlig rolle når stormenn reiste kirker på gårdene sine (jfr. ovenfor). Vi bør heller ikke undervurdere den betydningen kirkebygg hadde i form av status og kontroll over den religiøse kulten.⁷⁷

Stordelen av middelalderkirkene i Trøndelag synes å være oppført av den lokale makteliten på deres gårder, og fungerte etter alt å dømme opprinnelig som privatkirker for byggherren og hans hushold. Flere av høgendeskirkene gikk så over til å få status som sognekirker i løpet av 1100- og 1200-tallet. Forholdstallet mellom kirker bygd av enkeltpersoner og kirker bygd av en større gruppe mennesker lar seg vanskelig beregne. Jeg har pekt på noen tilfeller hvor spesielle omstendigheter rundt kirkestedet

75. Steinsland 1993: 133.

76. Se Røskaft 1993: 39-44, hvor jeg har foretatt en detaljert gjennomgang av ulike forskeres tolkninger og dateringer av innskriften på Kulisteinen. For øvrig henvises det til Harald J. Krøvels hovedoppgave *Minneinnskrifter på runesteinar som historisk kjeldemateriale* (2000: 173-205), hvor det presenteres svært interessante tolkninger av Kulisteinens innskrift, dens sosiopolitiske kontekst m.m.

77. Jfr. Halvdan Koht, som i artikkelen *Medførte kristendommens indførelse et magttap for det gamle norske aristokrati* (1918/20), argumenterte for at bygdearistokratiet opprettholdt sin kontroll over kulten etter kristendommens innføring. På samme måte som storbøndene i følge Koht samlet folk til gudsdyrkelse på sine gårder i førkristen tid, på samme måte kontrollerte de den kristne kulten ved at de i middelalderen lot bygge kirker på sine gårder. Her må det legges til at det kan stilles mange spørsmål ved Kohts oppfatning av hedendommens kultutøvelse og organisering.

indikerer at grupperinger ut over gårdsfellesskapet har tatt del i kirkebyggingen. Dette forhindrer selvsagt ikke at en høvding eller bygdeeliten har initiert og ledet arbeidet. I svært mange tilfeller er det imidlertid vanskelig å ha noen bastant oppfatning av hvordan kirkebyggingen har vært organisert, rett og slett fordi kildematerialet ikke tillater det.

Kongemakten spilte i tidlig middelalder en sentral rolle gjennom å gi jord til og initiere byggingen av regionens hovedkirker, fylkeskirkene. Fylkeskirkene var de kirkelige sentra innen den territorielle enheten som fylkene utgjorde, og forbildet til etableringen av denne typen kirkelige institusjoner skal vi trolig søke på de britiske øyer. Fylkeskirkene ble lokale støttepunkter for både verdslig og kirkelig makt. Symbiosen kirke og kongemakt var avgjørende for kirkens muligheter til å manifestere seg i landskapet og legge grunnlaget for oppbyggingen av kirkeorganisasjonen på lokalt nivå.

Kapittel 8

9 Sammendrag og konklusjon

9.1 Innledning

Med utgangspunkt i en identifisering av trønderske sentralgårder i vikingtid og tidlig middelalder, har formålet med dette arbeidet vært å undersøke hvilke konsekvenser sentralmaktens inntreden i lokalsamfunnene fikk for den lokale makteliten. Undersøkelsen ble lagt opp som en flerfaglig studie, hvor ulike fagdisipliners angrepsmåter, metoder og resultater har blitt brukt. Ved en systematisk sammenstilling av forskningsresultater, som jeg i neste omgang har konfrontert med egne resultater, har grunnlaget blitt lagt for å tegne et noe annet bilde av samfunnsforholdene i Trøndelag ved overgangen fra vikingtid til tidlig middelalder enn hva som har vært presentert tidligere.

Ifølge etablerte oppfatninger, sterkt farget av fortellingene i Snorres kongesagaer og videreført av nasjonsbyggende historikere på 1800-tallet, skal Trøndelag rundt år 1000 ha vært et egalitært "bondesamfunn". Landskapet var ifølge denne tradisjonen kjenne-tegnet av et spesielt og sterkt utviklet politisk og rettslig fellesskap, og befolkningen stod i klar opposisjon til kirke og kongemakt. Trøndelag var inndelt i åtte fylker, og i spissen for befolkningen i hvert fylke stod en høvding eller småkonge. Høvdingene skal ha vært en slags "første blant likemenn", idet de stadig uttalte seg på vegne av "bøndene". Det var disse høvdingene som stod opp og ledet an i trøndernes motstand mot kirke og kongemakt. "Bondebefolkningen" framstilles som en homogen sosial gruppe med felles interesser.

Som dette arbeidet har vist, var imidlertid den trønderske befolkningen en svært heterogen gruppe, med store forskjeller mellom ulike sjikt på den sosiale rangstigen. Selve begrepet *bonde* var trolig forbeholdt en relativt avgrenset sosial gruppe, et toppsjikt bestående av frie jordeiere. Disse bøndene kunne i varierende grad stå i ulike former for avhengighetsforhold til overordnede, det være seg konger, verdslige eller geistlige herrer, eller de kunne opptre helt uavhengig.¹ Grunnlaget for samfunns- makt varierte uansett mye. Dette betyr at sentralmaktens inntreden i lokalsamfunnene bød på ulike typer utfordringer for bygdeeliten.

1. B. Sawyer og P. Sawyer (in print).

I det følgende vil de viktigste resultatene fra avhandlingens kapitler bli presentert. Oppsummeringen er ordnet ut fra de enkelte delenes overordnede problemstillinger, hvor fokus ligger på ulike former for relasjoner mellom bygdeeliten og sentralmakten, stormennenes maktgrunnlag og spørsmålet om makt over personer kontra territoriell kontroll. Avslutningsvis vil det bli skissert noen forslag til mulige veier videre med utgangspunkt i den problematikk og det materiale som denne studien omhandler.

9.2 Sentralisering og spesialisering

Ved utgangen av vikingtiden og i tidlig middelalder ser vi økende tendenser til spesialisering og sentralisering av maktfunksjoner. Det mest framtrædende uttrykket for en slik utvikling er knyttet opp mot framveksten av rikskongedømmet og kirkeorganisasjonens etablering. På 900-tallet må vi for Trøndelags del også nevne jarleätten på Lade, som opptrådte som en mektig politisk kraft i hvert fall i deler av hundreåret. Mens stormenn og høvdinge tidligere hadde kontroll over relativt små områder, mest sannsynlig egne gårder og eventuelt underliggende bruk (jfr. nedenfor), ser vi i løpet av vikingtiden konturene av aktører med ambisjoner om å underlegge seg større områder.

Det har blitt hevdet at det i vikingtiden foregikk en utvikling fra mange til få sentra, altså en maktkonsentrasjon. Mange og små enheter skal ha blitt slått sammen, og det ble stadig større og mer omfattende høvdingdømmer.² En slik utvikling har ikke direkte latt seg spore i det materialet som denne studien bygger på. Her må vi imidlertid ta forbehold om at det, kanskje særlig når det gjelder sentralgårder fra vikingtiden, knytter seg usikkerhetsfaktorer til om vi har vært i stand til å identifisere alle slike lokaliteter. Om det har vært et vesentlig større antall slike i vikingtiden enn de som er representert her, kan det hende at en utvikling fra mange til få sentralgårder faktisk har vært en realitet. Et annet problem i denne sammenhengen er at det ikke alltid lar seg gjøre å få klarhet i hvor store områder og/eller folkemengder de enkelte stormenn eller høvdinge hadde kontroll over, verken i vikingtiden eller tidligere perioder (jfr. 9.6.). Eventuelle sammenslåinger av mindre enheter lar seg vanskelig spore i det materialet som denne undersøkelsen bygger på. Tvert imot viser mitt materiale, de ovenfor nevnte forbeholdene tatt i betraktning, at en slik reduksjon i antallet sentralgårder ikke ser ut til å ha forekommet.

Vi har likevel sett at om ikke antallet sentralgårder ble vesentlig redusert, så fant det åpenbart sted store endringer hva angår de *funksjonene* de enkelte stormennene forvaltet. Dette innebar at selv om mange lokaliteter opprettholdt sin status som sentralgårder, endret deres sentrumsfunksjoner karakter. Mest tydelig kommer dette fram ved at det til gårdene i middelalderen fikk en funksjonell tilknytning til kirke og kongemakt. Et overveiende flertall av sentralgårdene ble kirkesteder i middelalderen, og på mange av gårdene satt det personer som utførte oppgaver på vegne av sentralmakten. Selv om bygdeeliten nå ble tvunget til å forholde seg til overordnede maktinstanser som grep inn i bygdenes indre liv og organisering, førte ikke dette nød-vendigvis til et

2. Magnus og Myhre 1976: 392-393.

makttap for bygdemagnatene. Deres lokale maktbasis, ofte knyttet til jordeiendom og slektenes sosiale posisjon i bygda, endret seg ikke over natten som følge av at kirke og kongemakt gjorde sin inntreden i lokalsamfunnene.

9.3 Sentralgårder av ulik rang og status

I mitt arbeid har sentralgårdene vært studieobjekt. Identifiseringen av sentralgårdene og funksjoner knyttet til disse bosetningsenhetene, har vist hvor mangfoldig maktens landskap har vært. Sentralgårdene i Trøndelag trer fram som en svært heterogen gruppe. Vi har videre sett at det er stor grad av kontinuitet fra vikingtid til middelalder med hensyn til lokaliseringen av bygdenes sentrumslokaliteter. *Maktstedskontinuiteten* er slående (jfr. kap. 3-6). De gårdene som i middelalderen ble kirkesteder, og hvis besittere utførte oppgaver for sentralmakten, er i overveiende grad de samme som i det førstatlige samfunnet framstod som bygdesentra. Dette betyr at kontinuitet, og ikke endring, er et framtrædende trekk.

Sentralgårdene har forvaltet et bredt spekter av funksjoner både i vikingtid og middelalder, og det er åpenbart at vi med den definisjonen av sentralgård som ligger til grunn for dette arbeidet har fanget opp lokaliteter av ulik rang og dignitet. Til noen av gårdene har det vært knyttet sentrumsfunksjoner av økonomisk-administrativ, politisk, rettslig eller religiøs karakter overfor større deler av regionen. Andre har ivarettatt funksjoner overfor et mer begrenset omland, på grende- eller bygdenivå. Selv om det ikke lar seg gjøre å plassere sentralgårdene i entydige kategorier av typen "bygdesentra" kontra "regionale sentra", viser variasjonen i typen funksjoner og gjerne også samlingen av flere funksjoner til en og samme lokalitet, at ulikhetene mellom gårdene er store. Mens jarleætta på Lade kom til å få politisk innflytelse på regionalt nivå, har stor-mennene på Hov-gårdene trolig fungert som bygdemagnater med muligheter til å gjøre sin innflytelse gjeldende i forhold til de respektive bygdenes indre sosio-politiske rammeverk. Dette viser at kategorien sentralgårder har variert mye, og at kongemakten har hatt ulike interesser å forholde seg til.

Tradisjoner knyttet til gamle bosetningsenheter kan i mange tilfeller bidra til å forklare hvorfor enkelte gårder opprettholder sin sentrale posisjon innenfor bygdesamfunnet. Eldre bebyggelsesenheters vedvarende status kan i noen grad betraktes som et utslag av de tradisjoner som eksisterte i bygdesamfunnet omkring ulike gårder og slekter, et tradisjonsmateriale som har virket konstituerende for beboernes status mer eller mindre uavhengig av endringer på samfunnets topplan.³ Tradisjoner og "langsomme strukturer" kan med andre ord ha vært med på å bevare de eksisterende maktforholdene.

3. Jfr. den franske *Annales-skolen* hvor særlig Fernand Braudel la vekt på at ulike samfunnsstrukturer endres med ulik hastighet. Han foretok en inndeling i tre ulike tidsperspektiv, hvor det tredje nivået utgjøres av de langsomme strukturene, la *longue duree*. Mentaliteter og økologi hører inn under denne kategorien. Braudel 1990: 20-21.

9.4 Hovet og hallen

Hov-gårdene utgjør en interessant kategori av sentralgårder. I deler av Uttrøndelag øyner vi et mønster hvor Hov-gårdene utgjør kjernen i den eldste bosetningen, og hvor disse gårdene har hatt en spesiell dignitet i forhold til den omkringliggende bosetningen. Navnet *hov/hofr* kan trolig i mange tilfeller tolkes i betydningen "gården"; dette var den tidligste, opprinnelige gårdsetableringen. Seinere ble det så skilt ut flere gårder fra denne modergården. Hov var i en slik kontekst gården "*per preference*".⁴

Tradisjonelt har Hov-gårdene blitt datert til yngre jernalder, og helst seint i denne perioden. Vi har imidlertid sett at mye taler for at *hov*-navnet har vært produktivt over et mye lengre tidsrom. Den tradisjonelle dateringen av Hov til vikingtiden, bygger hovedsakelig på antagelsen om at det var i denne perioden hovet i betydningen "tempel" vokste fram på norske høvdingseter. Når vi tar i betraktning de flertydige tolkningsmulighetene av navneleddet *hov* ("gård", "forhøyning", "helligdom, tempel"), får dette som konsekvens at dateringsmulighetene spenner over et lengre tidsrom. Kanskje har navnet vært produktivt fra eldre jernalder og inn i kristen middelalder (jfr. 3.4.).

Vi har sett at det er store forskjeller i fordelingen av Hov-gårder mellom Ut- og Inntrøndelag. Flere mulige tolkninger er presentert for å forklare disse ulikhetene. Kronologien i framveksten av bosetningen i de enkelte bygdene hvor Hov-lokalitetene opptrer kan kanskje gi en god forklaring på forskjellene i distribusjonen av denne navnetypen. Mens mange av de sentrale jordbruksbygdene i Inntrøndelag var fullbygde i eldre jernalder, har det i den samme perioden funnet sted en ekspansjon i bosetningen i deler av Uttrøndelag. Dette gjelder særlig for bygder i elvedalene (for eksempel Ålen og Soknedalen). I noen av disse bygdene ser det ut til at bosetningen er blitt etablert med utgangspunkt i Hov-gården, som kom til å utgjøre bygdesenteret. Hov-gårdene fikk i disse bygdene funksjoner som i andre bygder både i Ut- og Inntrøndelag ble ivaretatt av gårder med andre typer gårdsnavn (jfr. kap. 4 og 5). Hvorvidt forekomsten av en spesiell type hallbygning er et nødvendig konstituerende element for at *hov* skal ha blitt navngivende, er et åpent spørsmål.⁵

9.5 Bygdeelite og sentralmakt

Forholdet mellom det trønderske bygdearistokratiet og kongemakten i rikssamlingstiden har, sterkt farget av fortellingene i Snorres *Heimskringla*, blitt framstilt som konfliktfylt. Ifølge denne tradisjonen opponerte stormennene mot sentralmakten, som med tvang nedkjempet motstanden og la under seg bygdeelitens eiendommer. I denne stu-

4. Jfr. Per Vikstrand, som i avhandlingen "*Gudarnas plasser*" (Uppsala 2001: 271) diskuterer ulike tolkninger av navneleddet *hov*. I hans undersøkelsesområde, Mälarskapskapet, ser det ut til at *hov* ikke betegner sentralgårder eller stormannseter, men snarere en sakral bygning som har hatt en noe perifer beliggenhet i forhold til gårdens bebyggelse. Dette til forskjell fra forholdene i for eksempel Jämtland, hvor Hov-gårdene i overveiende grad tolkes som gamle bygdesentra og samlingsplasser, og hvor samtlige fem Hov-gårder ligger inntil et middelaldersk kirkested.

5. Jfr. Vikstrand 1992: 133-134.

dien har det blitt tatt til orde for alternative tolkninger av forholdet mellom de to partene. I stedet for å gå ut fra at stormennene enten opponerte eller sluttet opp om sentralmakten, har jeg kommet fram til at partenes interesser kunne variere fra sak til sak. Et system hvor allianser og vennskapsbånd kunne inngås og reforhandles, alt etter hvilke forventninger de enkelte partene hadde til utfallet i den aktuelle saken, virker som en mer plausibel tolkningsramme for relasjonene innenfor samfunnseliten.⁶ Dette viser til det dynamiske aspektet ved det å ha makt. Makt er ikke en konstant størrelse man er i besittelse av, men noe som er gjenstand for stadige forhandlinger.

Det må selvsagt understrekes at det her primært er tale om forholdene i tidlig middelalder, før kongemakten hadde etablert mer stabile styringsorganer rundt i bygdene. Fra utgangen av 1100-tallet fikk deltakelse i riksstyringen økende betydning for aristokratets maktgrunnlag. Vi ser at det på flere av sentralgårdene i Trøndelag, for eksempel Husaby i Skaun og Voll i Rennebu, satt personer som utførte ulike oppdrag på vegne av kongemakten. Gjennom deltakelse i riksstyringen fikk aristokratiet del i kongens offentlige inntektsgrunnlag. Dette har, sammen med jordeiendom, utgjort det viktigste grunnlaget for aristokratets maktposisjon i middelalderen.

9.6 Styrt bosetning og godsdannelser

Det området de enkelte stormennene dominerte i det førstatalige samfunnet var i liten grad geografisk definert, og dreide seg snarere om kontroll over mennesker. Antallet personer som har vært under de enkelte stormennenes domene er det vanskelig å ha noen klar formening om. Det som likevel er klart, er at bygdearistokratene flere steder har hatt kontroll over befolkningen i områder som langt overgår størrelsen på de historisk kjente bosetningsenhetene. Skei-Dalem i Sparbu og Stiklestad-Hegstad i Verdalen kan tjene som eksempler i så måte (jfr. 5.1.11. og 5.1.3.). Hov i Soknedalen er nok et eksempel, idet vi rundt Hov-gården finner flere gårder som trolig er skilt ut fra modergården i en og samme periode (jfr. 3.2.2.), og der tilknytningen til sentret på Hov synes åpenbar.

Det er mulig at disse lokalitetene er eksempler på styrt bosetning, i den forstand at stormenn har delt ut jordeiendom og gitt andre mulighet til å slå seg ned på sitt territorium. For aristokratiet var dette en måte å gå fram på for å knytte til seg tilhengere, på samme måte som gaveutveksling og gjestebud også ble brukt til dette formålet (jfr. også 2.3.). De eksemplene som er trukket fram her viser at stormennene kunne ha direkte kontroll over områder som omfattet alt fra to til seks navnegårder. Dette betyr likevel ikke at vi kan utelukke at bygdemagnatene kan ha hatt flere tilhengere som var knyttet til dem gjennom ulike former for avhengighetsbånd. Slike relasjoner var trolig gjenstand for stadige forhandlinger, og stabiliteten i et slikt system har nok vært svært vekslende.

Viggja i Børse og Gjörv på Inderøya er eksempler på sentralgårder hvor store samlinger av jordegods har utgjort en vesentlig del av maktgrunnlaget i middelalderen. Det er faktorer som taler for at godssamlingen på Viggja skriver seg fra perioden før

6. Jfr. 1.1. Se også Hermanson 2000: 45-47.

framveksten av et omfattende leilendingsvesen, særlig det forholdet at jordegodset er så bra arrondert (jfr. 4.1.1.). Godssamlingen til Gjørøv ligger mer spredt, hvilket kan tyde på at vi har å gjøre med et gods som er etablert noe seinere.

Viggja-godset er et mulig eksempel på en svært tidlig godssamling i Trøndelag, noe som kan indikere at det har eksistert en tidlig form for "leilendingsvesen" i regionen i vikingtid eller tidlig middelalder. Middelalderens leilendingsvesen var formalisert og regulert etter klare rettslig prinsipper. Hvis vi på Viggja er på sporet etter en eldre form for godsdrift, har vi liten mulighet til å konkretisere nærmere forholdet mellom herren og bøndene på de underliggende brukene. Den mulige forekomsten av en slik tidlig godssamling understreker nok en gang nødvendigheten av å være åpen for at det har eksistert ulike former for avhengighetsforhold mellom menneskene i det før-statlige samfunnet.

9.7 Fylker, sysler og skipreider

Etableringen av territorielle inndelinger var et egnet virkemiddel for å skaffe seg kontroll over befolkningen i et område, og kontroll over rettsutøvelsen var et viktig element i oppbyggingen av et mer varig og stabilt maktapparat. Ved utgangen av vikingtiden blir herredømme over territorier av større betydning enn tidligere, og fylkesinndelingen i Trøndelag har i dette arbeidet blitt tolket i lys av dette (jfr. kap. 7). Jeg har tatt til orde for en relativt sein datering av fylkesorganisasjonen i sin kjente form, og jarleætten på Lade framstår som en mulig pådriver bak utformingen av fylkesinndelingen.

Fylkenes funksjoner som rettslige enheter kommer klart til syne i middelalderlovene. De åtte trønderfylkene har i tidlig middelalder også hatt funksjoner i forhold til kirkeorganisasjonen, og fylkene kan i så henseende oppfattes som en form for *protosogn*. Mens sogneinndelingen slik den er kjent fra seinmiddelalderen må ses i sammenheng med innføringen av tienden på 1100-tallet⁷, har fylkene i den foregående perioden fungert som økonomiske og administrative enheter for kirkeorganisasjonen på lokalplanet. Videre var fylkene de enhetene som hadde ansvaret for bygging og vedlikehold av middelalderens hovedkirker i Trøndelag, fylkeskirkene. Det forholdet at disse territorielt avgrensede enhetene på et tidlig stadium fikk viktige funksjoner innenfor kirkeorganisasjonen, har trolig bidratt til at fylkene fikk en så dominerende status blant middelalderens territorielle inndelinger i Trøndelag.

I Trøndelag er inndelingen i sysler og skipreider sekundære i forhold til fylkesinndelingen. Mens det er problematisk å gi en eksakt datering av skipreidene, må sysselinndelingen ha kommet til på slutten av 1100-tallet, som et resultat av veksten i det lokale forvaltningsapparatet som fant sted på denne tiden. Inndelingen i skipreider er bare delvis gjennomført i regionen; det gjelder særlig for deler av Uttrøndelag. Trøndelag hører også til de delene av landet hvor sysselnavnene i liten grad vant innpass, selv om sysselmannsombudet ble innført og hadde de samme funksjoner her som i resten av landet. Dette henger trolig sammen med at navnene på fylkene var så innarbeidet

7. KLN M XVIII: 281-298.

og funksjonelle at navn på nye administrative distrikt ikke fikk gjennomslag.

Det har ikke vært mulig å finne noe klart mønster i fordelingen av sentralgårder på de åtte fylkene, tvert imot varierer antallet mye. I tidlig middelalder får vi gjennom byggingen av fylkeskirkene en lokalitet innen hvert fylke som har hatt en spesiell dignitet. Selv om fylkeskirkene hovedsakelig er reist i tilknytning til eksisterende sentralgårder, har vi ingen indikasjoner på at disse enhetene i jernalderen har hatt noen form for dominans over hele det området som kom til å ligge innenfor de enkelte fylkenes grenser.⁸ Snorres system med høvdinger som fungerte som småkonger innen hvert sitt fylke, er det vanskelig å se skulle svare til noen realitet.

9.8 Bønder, høvdinger og kirkebyggere

Religionsskiftet ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder var en kompleks og langsom prosess (jfr. kap. 8). Innføringen av kristendommen i de nordiske landene medførte et møte mellom to vesensforskjellige religionsformer. I dette møtet oppstod det ulike overgangsformer og en sammenblanding av elementer fra de to religionene. I Trøndelag finner vi noen indikasjoner på at kristne og ikke-kristne kan ha levd side om side over en periode, men det må likevel sies at vi har relativt liten kjennskap til det konkrete forløpet til kristningsprosessen i denne regionen. Trolig var det her, som i Norden for øvrig, samfunnseliten som først tok til seg den nye religionen.

En stor del av middelalderkirkene som er representert i dette arbeidet ser ut til å være oppført av stormenn og høvdinger på deres gårder,⁹ og noen av disse har opprinnelig fungert som privatkirker for byggherren og hans hushold (jfr. 8.4.). Flere av de eldste kirkebyggene var så små at de ikke kunne romme store folkemengder. I løpet av 1100- og 1200-tallet fikk en del av høgendeskirkene status som sognekirker (jfr. 8.3.).

Stormennenes motiver for å bygge kirker på gårdene sine kunne være mange, og om vi i denne omgang ser bort fra religiøse vurderinger, er det særlig to forhold som trer klart fram. For det første medførte kirkebyggingen at stormennene fortsatt hadde en viss kontroll over kulten. Ikke mindre viktig var det at stormennene, ved å bygge kirker på sine gårder, fikk tilgang til de inntekter som tilkom kirken i form av betaling for tjenester, bøter og lignende. Før innføringen av tienden i andre halvdel av 1100-tallet må dette ha vært en ikke ubetydelig kilde til rikdom.

Vi skal heller ikke undervurdere den betydningen selve kirkebygget hadde som en form for maktmanifestasjon. Etter at den hedenske gravskikken opphørte, mistet samfunnseliten én måte å demonstrere sin makt og rikdom på gjennom ytre symboler. Kir-

8. Her må det selvsagt skytes inn at vi har liten kunnskap om relasjonene mellom de enkelte sentralgårdene og deres beboere. Kildene gir begrenset mulighet til å avklare hvorvidt det har eksistert noen innbyrdes hierarkisering mellom sentralgårdene i de enkelte fylkene, i den forstand at en gård har dominert og hatt en form for kontroll over de andre sentrumslokalitetene.

9. Ettersom de kirkestedene som er representert i denne undersøkelsen alle er direkte knyttet til sentralgårder, gir de ikke nødvendigvis et dekkende bilde av opphavssituasjonen til middelalderkirkene i Trøndelag. Med dette mener jeg at en del av kirkene faktisk kan være kommet til som resultat av en felles innsats på bygde- eller grensenivå, da gjerne under ledelse av en stormann. Jfr. for eksempel Brink 1996: 281-282.

kene kom etter hvert til å erstatte noe av dette tapet. Når stormennene på for eksempel Husaby i Skaun og Hustad på Inderøya bygde steinkirker på gårdene sine, skapte de iøynefallende uttrykk for sin samfunnsposisjon. Det var kostbart å bygge i stein, og man var avhengig av en spesiell ekspertise som mestret det håndverket som krevdes. Videre var det arbeidskrevende operasjoner, som skapte stort behov for arbeidskraft. I en slik kontekst blir det å reise kirker, ikke minst steinkirker, på mange måter en ekvivalent til byggingen av jernalderens storhauger.

Fylkeskirkene var de kirkelige sentra innenfor den enheten som fylkene utgjorde, og mønstret for etableringen av denne typen kirkelige institusjoner finner vi trolig på de britiske øyer. Fylkeskirkene ble i tidlig middelalder lokale støttepunkter for verdslig og kirkelig makt.

Det var "bøndene" som hadde ansvaret for at "alle menn i fylket" bygde fylkeskirke. Det er nærliggende å tolke lovteksten dit hen at begrepet bønder her brukes i en bestemt betydning, nemlig om eliten i bondesamfunnet. Når lovgiverne skiller så klart mellom "bønder" og "fylkesmenn" (*Bændr skolu fylkis kirkiu lata gera mænn alla oc hafe gort a XII manaðom...*¹⁰), er det grunn til å ta dette som et uttrykk for en klar sosial differensiering mellom de to gruppene i det trønderske bondesamfunnet. Trolig hadde "bøndene" en posisjon som gjorde det mulig for dem å kreve visse ytelser, for eksempel arbeidsplikt, av den øvrige befolkningen.

9.9 Sentralgårdene og kaupangen i Nidaros – mulige vegger videre

Kristningen, framveksten av kirkeorganisasjonen og etableringen av en riksomfattende kongemakt er de mest synlige uttrykkene for de samfunnsendringene som fant sted ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder. For Trøndelags del innebar også framveksten av kaupangen i Nidaros en radikal nyskapning, som må sees i sammenheng med de ovenfor nevnte endringsprosessene.

Forbindelsene mellom kaupangen og bygdene i Trøndelag var trolig nære og tette, og det ble etablert gjensidige avhengighetsforhold mellom byen og omlandet. Bydannelsen kan betraktes som det ultimate symbolet på den sentralisering og spesialisering av samfunnsfunksjoner som fant sted. Samtidig kan vi spore tendenser til denne utviklingen tilbake i jernalderen, og framveksten av byer er et allment fenomen i perioden.

Et spørsmål som det ville være interessant å undersøke nærmere, er forholdet mellom bygdeeliten og de sentrale maktinstanser som etablerte seg i kaupangen. Vi har sett at det på flere av sentralgårdene satt personer som forvaltet oppgaver på vegne av sentralmakten. Det har imidlertid i liten grad vært mulig, innenfor rammene av dette arbeidet, å foreta noen inngående studie av relasjoner og forbindelseslinjer mellom byen og omlandet.

Det er ellers åpenbart at det ligger materiale til flere undersøkelser omkring sentralgårdenes genes, og forholdet mellom disse lokalitetene og omkringliggende gårder.

10. NgL I: 133.

Ettersom dette arbeidet har omfattet sentralgårdene i en hel region, har det ikke vært mulig å foreta omfattende bebyggelsehistoriske undersøkelser knyttet til de enkelte gårdsenhetene. Ved å velge ut noen få gårder, og så studere bosetningsutviklingen i de enkelte bygdene, vil det bli mulig å plassere gårdene inn i en kontekst på en annen måte enn hva som har vært tilfelle i denne studien. Slike undersøkelser ville bidra til økt forståelse av det sosiale rammeverket som omgir sentralgårdene og deres besittere.

Et spørsmål som det vil være naturlig å gå nærmere inn på er hvorvidt en bebyggelsesenhetsenhet ble en sentralgård som følge av topografiske og økonomiske forhold, eller om en gårds posisjon var knyttet opp til enkeltpersoners status i bygdesamfunnet. I de tilfeller hvor gårdens status hang sammen med personlige attributter hos en eller flere av dens beboere, får begrepet stormannsgård en spesiell relevans. Ved å følge problemstillinger av denne typen, vil man trolig bli i stand til å skille klarere mellom ulike typer av sentralgårder, og dermed kunne utvikle et mer differensiert begrepsapparat i karakteristikken av de enhetene som i dette arbeidet har gått under samlebetegnelsen sentralgårder.

Forkortelser

AB = Aslak Bolts jordebok

Bisk.s. = Biskups saga

DN = Diplomatarium Norvegicum

e.j. = eldre jernalder

F = Frostatingsloven

Fornm.s. = Fornmanna sögur

Fsk. = Fagerskinna

G = Gulatingsloven

GN = gårdsnummer

HG = Håkon den godes saga

HHarð. = Sagaen om Harald Hardråde

HHárf. = Sagaen om Harald Hårfagre

Hjarl. = Sagaen om Håkon jarl

Hkr. = Heimskringla

Hs. = Håkon Håkonssons saga

Ingi. = Sagaen om Inge

KLNM = Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder

MB = Magnus Berfötts saga

MB.HG. = Sagaen om Magnus Blinde og Harald Gille

MG = Magnus den godes saga

Msk. = Morkinskinna

NG = Norske gaardnavne

NgL = Norges gamle Love

NRJ = Norske Regnskaber og Jordebøger

OE = Olav Engelbrectssons jordebok

OH = Olav den helliges saga

OT = Olav Tryggvasons saga

RN = Regesta Norvegica

Ss. = Sverres saga

y.j. = yngre jernalder

Trykte og utrykte kilder

Trykte kilder

Adam av Bremen. Beretningen om Hamburg stift, erkebiskopenes bedrifter og øyrikene i Norden. Oversatt av Bjørg Tosterud Danielsen og Anne Katrine Frihagen. Oslo 1993.

Aslak Bolts jordebok. Utgitt ved Jon Gunnar Jørgensen. Riksarkivet, Oslo 1997.

Diplomatarium Norvegicum, bd. I-XX. Christiania 1847-.

Gulatingslovi. Umsett ved Knut Robberstad. Norrøne Bokverk 33. Det Norske Samlaget, Oslo 1981.

Heimskringla. Udgivet af Finnur Jónsson. København 1911.

Íslenzk Fornrit, 1. bindi. Utgitt av Jakob Benediktsson. Reykjavik 1986.

Landkommisjonen 1661, bind 7-10. Jordebøker for Gauldal og Orkdal futedøme, Strinda og Selbu fogderi, Stjørdal, Verdal og Inderøy fogderi. Skrifter utgitt av Samnemnda for lokalhistorie i Nidaros bisbedømme ved Statsarkivet i Trondheim. Trondheim 1975-1983.

Landnámabók. Udgiven af Kommissionen for det Arnamagnæanske Legat. København og Kristiania 1921.

Norges gamle Love indtil 1387. Ifølge offentlig Foranstaltning og tillige med Understøttelse af det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Udgivne ved R. Keyser og P. A. Munch. Første Bind. Christiania 1846.

Norske Gaardnavne, bind XIV og XV. Oplysninger samlede til bruk ved matrikelens revision af Oluf Rygh. Efter offentlig foranstaltning. Udgivne med tilføiede forklaringer af K. Rygh. Kristiania 1901 og 1903.

Olav Engelbrektssøns jordebog. Register paa St. Olavs jorder, forfattet under erkebiskop Olav Engelbrektssøn. Utgitt av Riksarkivet, Oslo 1926.

Regesta Norvegica, I-V. Utgitt av Kjeldeskriftfondet, Oslo 1978-1986.

Sagaen om baglere og birkebeiner. Norges kongesagaer 3. Oversatt av Finn Hødnebo. Oslo 1979.

Saga Olafs konungs ens helga. Udførligere saga om Olaf den hellige. Christiania 1853.

Soga om Håkon Håkonsson. Noregs kongesoger 4. Oversatt Kr. Audne. Oslo 1979.

Sverres saga. Norges kongesagaer 3. Oversatt av Dag Gundersen. Oslo 1979.

Sæmundar Edda. Utgitt av F. Detter og R. Heinzel. Leipzig 1903.

Trondhjems Reformats 1589. Utgitt for Kjeldeskriftfondet ved Anne-Marit Hamre. Norske kyrkjelege jordebøker II. Oslo 1983.

Ågrip. Ei liti norsk kongesoge. Norrøne bokverk 32. Gamalnorsk grunntekst og nynorsk umsetjing ved Gustav Indrebø. Det Norske Samlaget, Oslo 1936.

Utrykte kilder

Opplysninger om funn og fornminner fra Trøndelag hentet fra Topografisk og Antikvarisk arkiv ved Arkeologisk avdeling, Vitenskapsmuseet i Trondheim, NTNU. Dette omfatter registratur i funnkartotek, beskrivelse i tilvekstkataloger, rapporter fra arkeologiske undersøkelser m.m.

Litteratur

Agnes S. Arnorsdóttir 1990: *Kvinner og "krigsmenn"*. Kjønnenes stilling i det islandske samfunnet på 1100- og 1200-tallet. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen (upubl.).

Almaas, Mads 1988: "Nausttufter etter leidangsskip? - glemte spor etter våre eldste marinefartøyer". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*, nr. 1, 3. årgang. Trondheim.

Andersen, Per Sveaas 1977: *Samlingen av Norge og kristningen av landet. 800-1130*. Handbok i Norges historie, bind 2. Universitetsforlaget.

Andersen, Randi 1977: *Kvinnas økonomiske rettstode i norsk mellomalder*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen (upubl.).

Andersson, Thorsten 1986: "Germanisch Hof - Hügel, Hof, Heiligtum". *Sprache und recht. Beiträge zur kulturgeschichte des mittelalters*. Festschrift für Ruth Schmidt-Wiegand zum 60. geburtstag. Red. Karl Hauck m.fl. Berlin - New York.

-- 1991: "Sæbohærad, Fastakirkia och Esterna. Sockenbildningen i en uppländsk bygd". *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Stockholm.

-- 1992: "Kultplatsbeteckningar i nordiska ortnamn". *Sakrale navne*. NORNA-forlaget, Uppsala.

Anglert, Mats 1995: *Kyrkor och herravälde*. Lund Studies in Medieval Archeology 16. Lund.

Auður Magnúsdóttir 2001: *Frillor och fruar*. Politik och samlevnad på Island 1120-1400. Avhandling, Historiska institutionen, Gøteborgs Universitet.

Bagge, Sverre 1986: "Borgerkrig og statsutvikling i Norge i middelalderen". *Historisk Tidsskrift*, bind. 65. Oslo.

-- 1992: "From sagas to society: the case of *Heimskringla*". *From Sagas to Society. Comparative Approaches to Early Iceland*. Gísli Pálsson (ed.). Hisarlik Press 1992.

Berger, Peter L. 1969: *The Sacred Canopy*. Elements of a Sociological Theory of Religion. Anchor Books Edition.

Berglund, I. Birgitta 1995: *Tjøtta-riket*. En arkeologisk undersøkelse av maktforhold og sentrumsdannelser på Helgelandskysten fra Kr.f. til 1700 e.Kr. Dr.philos. avhandling, Fakultet for arkeologi og kulturhistorie, AVH. Universitetet i Trondheim.

-- 1995: "Utvikling av gardsbruk i Midt-Norge - status og nye prosjekter". Midt-nordenkonferansen i arkeologi, Härnösand 1995. Upubl.

-- 1997: "Endring i samfunnsstrukturen på Helgeland i tidlig middelalder". *Middelalderforskningens mangfold*. Senter for middelalderstudier, skrifter nr. 6. Trondheim.

Birkeli, Fridtjov 1960: "Den eldste norske kristendomshistorie og Kulisteinen". *Tidskrift for teologi og kultur*, 31. årgang. Oslo.

-- 1973: *Norske steinkors i tidlig middelalder*. Et bidrag til belysningen av overgangen fra norrøn religion til kristendom. Oslo.

-- Bjerva, Knut.G. og Jan Ingar Hansen (red.): *Fra hammer til kors*. 1000 år med kristendom Brytningstid i Viken. Borre Historielag, 1994.

Bjørkvik, Halvard 1995: "Kva slags samfunn var det som tok mot kristendommen? Den vestnorske samfunnsstrukturen omkring år 1000". *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Universitetsforlaget.

Blair, John 1988: "Introduction: from Minster to Parish Church". *Minsters and Parish Churches*. The Local Church in Transition 950-1200. Red. John Blair. Oxford.

Blom, Grethe Authén 1956: *St. Olavs by*. Trondheims bys historie, bind 1. Trondheim.

Bolvig, Axel 1992: *Kirkekunstens storhedstid*. Om kirker og kunst i Danmark i romansk tid. Gyldendal.

Bourdieu, Pierre 1996: *Symbolsk makt*. Artikler i utvalg. Oslo.

Braudel, Fernand 1990: *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Vol. 1. Fontana Press.

Brendalsmo, A. Jan 1997: "Kristning og politisk makt". *Kultursammenhengar i Midt-Norden*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Skrifter 1-1997. Trondheim.

-- 2002: Katalog over Trøndelags middelalderkirker. Upubl. manuskript.

Brink, Stefan 1990: *Sockenbildning och sockennamn*. Studier i äldre territoriell indelning i Norden. Uppsala.

-- 1991 (a): "Sockenbildningen i Sverige". *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Studier till Det medeltida Sverige. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

-- 1991 (b): "Iakttagelser rörande namnen på *-hem* i Sverige". *Heidersskrift til Nils Hallan på 65. årsdagen 13. desember 1991*. Oslo.

-- 1995: "Gamle land, bygder og distrikt i Midt-Norden". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*, nr. 2, 10. årgang. Trondheim.

-- (red.) 1996 (a): *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4. Uppsala.

-- 1996 (b): "Tidig kyrklig organisation i Norden - aktörerna i sockenbildningen". *Kristnandet i Sverige*. Gamla källor och nya perspektiv. Red. Bertil Nilsson. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 5. Uppsala.

-- 1997 (a): "Land, bygd, distrikt och centralort i Sydsverige". Några bebyggelsehistoriska nedslag. *TOR, Tidskrift för arkeologi*, Uppsala.

-- 1997 (b): "Political and Social Structures in Early Scandinavia II. Aspects of Space and Territoriality - the Settlement District". *TOR, Tidskrift för arekologi*, Uppsala.

Bull, Edvard 1920: *Leding*. Oslo.

- 1931: *Det norske folks liv og historie*, bind II. Oslo.
- 1970: *Jemtland og Norge*. Østersund.
- Byock, Jesse L. 1990: *Medieval Iceland. Society, Sagas and Power*. University of California Press.
- Christiansen, Per R. 1989: *Fra tåkefylt oldtid til kommunalt sjølstyre*. Frostaboka, bind 3. Bygdehistoria fram til 1837. Frosta.
- Christie, Håkon 1959: *Undersøkelser i Ranem kirke februar 1959*. Innberetning ved Håkon Christie. Riksantikvarens arkiv, upubl. materiale.
- Christophersen, Axel 1986: "Kongens hus ved Nidelven - kongemakt og bydannelse på Nidarneset i sen vikingtid". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr. 2-1986. Trondheim.
- 1989: "Kjøpe, selge, bytte, gi. Vareutveksling og byoppkomst i Norge ca. 800-1100. En modell". *Medeltidens fødsel*. Red. Anders Andréén. Lund.
- & Nordeide, Sæbjørg Walaker 1994: *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens skrifter nr. 7. Trondheim.
- 1994: "Makt og avmakt. Tanker om sentralkongedømmets ekspansjon i Trøndelag ca 900-1100". *En norrlandsbygd möter yttervärlden*. Styresholmsprosjektets skrifter 3. Red. Leif Grundberg og Pia Nykvist. Härnösand.
- Dahl, Eva Harriet 2001: *Sogn og sognedannelse*. En komparativ undersøkelse av sognedannelsen i Nordmøråfylki og Hälsingland belyst gjennom sognenavn som kilder til prosessen. Hovedoppgave i historie, NTNU.
- Dahlberg, Markus 1998: *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Doktoravhandling, Göteborgs Universitet.
- Danbolt, Gunnar 1989: "Hva bildet kan fortelle om møtet mellom hedenskap og kristendom". *Medeltidens fødsel*. Red. Anders Andréén. Lund.
- Dietrichson, Lorents 1888: *Sammenlignende Fortegnelse over Norges Kirkebygninger i Middelalderen og Nutiden*. Bind I-III. Christiania.
- Dillmann, Francois-Xavier 1997: "Kring de rituella gästabuden i fornskandinavisk religion". *Uppsalakulten och Adam av Bremen*. Red. Anders Hultgård. Nya Doxa.
- Dybdahl, Audun 1989: *Jordeiendomsforhold og godseiere i Trøndelag*. Steinkjer Museum.
- 1996: *Matrikkel over sentraleid jordegods i Trøndelag på reformasjonstiden*. Senter for middelalderstudier, skrifter nr. 3. Tapir Forlag, Trondheim.
- 1997: "Fylker og skipreider i Trøndelag". *Historisk Tidsskrift*, bd. 72.
- Düwel, Klaus 1985: *Das Opferfest von Lade*. Quellenkritische Untersuchungen zur germanischen Religionsgeschichte. Verlag Karl M. Halosar, Wien.
- Dørum, Knut 1995: "Leilendingsvesenet i Norge i eldre tid". *Heimen* nr. 4.
- Ekroll, Øystein 1994: "Sakshaug kyrkje". *Norsk byggekunst*. Red. Terje Forseth. Utgitt av Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen. Oslo.

- 1994: "Hustad kyrkje". *Norsk byggekunst*. Red. Terje Forseth. Utgitt av Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen. Oslo.
- 1997: *Med kleber og kalk*. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050-1550. Oslo.
- & Morten Stige 2000: *Kirker i Norge*. Bind 1. Middelalder i stein. ARFO.

Ersland, Geir Atle og Hilde Sandvik 1999: *Norsk historie 1300-1625*. Eit rike tek form. Det Norske Samlaget, Oslo.

Etymologisk ordbog. Hjalmar Falk og Alf Torp. Oslo, 1994 (3. opptrykk).

Farbregd, Oddmunn 1980: "Gravfeltet på Vang". *Bøgda vår 1980*. Oppdal.

- 1984: "Gardsgrenser, namn og tidleg gardsbusetting i Oppdal". *Bøgda vår 1984*. Oppdal.
- 1986 (a): "Elveosar - gamle sentra på vandring". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr. 2-1986. Trondheim.
- 1986 (b): "Hove i Åsen - kultstad og bygdesentrum". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr. 2-1986. Trondheim.
- 1986 (c): "Kongsmakt, kristning og Frostatinget - gravfunn på Hernes, Frosta". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*. Nr. 2-1986. Trondheim.
- 1992: "Først den gamle, så den nye tid". I: *I kongers kaupang og bispers by*. Arkeologi forteller byhistorie. Trondheim.

Fenger, Ole 1992: "Makten". *Den nordiske verden*, bind 2. Red. Kirsten Hastrup. København.

Ferm, Olle (Red.) 1991: *Kyrka och socken i medeltidens Sverige*. Studier till Det medeltida Sverige 5. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.

Forseth, Terje (Red.) 1994: *En reise gjennom norsk byggekunst*. Fortidsminneforeningens eiendommer gjennom 150 år. Utgitt av Riksantikvaren og Fortidsminneforeningen.

Fyllingsnes, Frode: "Jordegods og samfunnsstruktur - Nordhordland i yngre jernalder (eller historien om den forsvunne odelsbonden)." Upubl. manuskript.

Gansum, Terje 1997: "Gjenstanden og dens meningsinnhold". *Fire fragmenter fra en forhistorisk virkelighet*. AmS-Varia 31. Arkeologisk museum i Stavanger. Red. Lotte Selving. Stavanger.

- 1997 & Jerpåsen, Gro B. og Christian Keller: *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. AmS-Varia 28. Arkeologisk museum i Stavanger. Stavanger.

Grundberg, Leif 1992: "Religionsskifte i norr - en tidigmedeltida begravningsplats i Björned". *Medeltid i Ådalen*. Styresholmsprosjektet 1986-1992. Red. Leif Grundberg. Härnösand.

Gräslund, Anne-Sofie 1991: "Arkeologi som källa för religionsvetenskapen. Några reflektioner om hur gravmaterialet från vikingatid kan användes". *Nordisk hedendom*. Et symposium. Red. Gro Steinsland m.fl. Odense.

Hagland, Jan Ragnar 1991: "Kulisteinen - endå ein gong". *Festskrift til Nils Hallan på 65. årsdagen 13. desember 1991*. Oslo.

Hagland, Jan Ragnar og Jørn Sandnes 1994: *Frostatingslova*. Oversatt og med kommentarer av Jan Ragnar Hagland og Jørn Sandnes. Samlaget.

Hallan, Nils 1955: *Skogns historie*. Bind 4. Ålmenn bygdesoge for Skogn, Levanger og Frol. Levanger.

-- 1956: "Det eldste krongodset i Trøndelag". *Historisk Tidsskrift*, bind 37.

-- 1966: "Kulisteinen og kristenrettsvedtaket på Mostertinget". *Du mitt Nordmøre 1966*.

-- 1981 "Det eldste krongodset i Trøndelag". *Bosetning og økonomi. Norske historikere i utvalg 5*. Nye middelalderstudier. Red. Jørn Sandnes og Claus Krag. Universitetsforlaget.

Halvorsen, Helge 1973: *Agrarkrisen i Rennebu*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, AVH.

Hansen, Lars Ivar 1994: "Slektskap, eiendom og sosiale strategier". *Collegium Mediaevale*, volum 7, bd. 2. Oslo.

Harrison, Dick 1993: *The Early State and the Towns*. Forms of Integration in Lombard Italy AD 568-774. Lund University Press.

-- 1997: "Centralorter i historisk forskning om tidlig medeltid". "...gick Grendel att söka det höga huset...". Hallands Läns museers Skriftserie No 9/ GOTARC C. Arkeologiska Skrifter No 17. Red. Johan Callmer og Erik Rosengren. Halmstad.

Haukdal, Jens 1971-1976: *Busetnad og folkeliv i Soknedal*. Gard og grend. Bind 1-4. Støren.

-- 1981-1985: *Busetnad og folkeliv i Horg*. Gard og grend. Bind 1 og 2. Melhus.

Hedeager, Lotte 1992: *Danmarks jernalder. Mellem stamme og stat*. Aarhus Universitetsforlag.

Heimskringla. Snorre Sturlasson kongesoger. Omsett av Steinar Schjøtt. Revidert utgåve ved Rolv Thesen og Sigmund Moren. Stavanger 1970.

Helland, Amund 1898: *Norges land og folk*. Topografisk-Statistisk beskrevet. Bind XVI, Søndre Trondhjems Amt. Kristiania.

-- 1909: *Norges land og folk*. Topografisk-Statistisk beskrevet. Bind XVII, Nordre Trondhjems Amt.

Helle, Knut 1972: *Konge og gode menn i norsk riksstyning ca. 1150-1319*. Universitetsforlaget.

-- 1974: *Norge blir en stat 1130-1319*. Handbok i Norges historie, bind 3.

-- 1995: *Under kirke og kongemakt*. Aschehougs Norgeshistorie bind 3. Oslo.

Hemmendorff, Ove 1992: "Bygdeborger i Trøndelag - sett fra et østlig perspektiv". *SPOR* nr. 1, 7. årgang.

Herje, Torunn 1989: *Fragmenter av en fortid*. Funn og fortidsminner i Levanger kom-

mune. Levanger.

Hermanson, Lars 2000: *Släkt, vänner och makt*. En studie av elitens politiska kultur i 1100-talets Danmark. Avhandlingar från Historiska institutionen, Göteborgs universitet, 24. Göteborg.

Hiorth, Finngeir 1975: *Makt*. Universitetsforlaget.

Hoel, Kåre 1985: "Huseby-garders gamle navn. Huseby - Tesal, Huseby - Odinssal, Huseby - Skiringssal". *Institutt for namnegransking (norsk stadnamnarkiv), årsmelding 1985*. Universitetet i Oslo.

Hofseth, Ellen Høigård 1990: "Kirken den er et gammelt hus... Religiøs tradisjon eller brudd?" *Universitetets Oldsakssamlings Årbok 1989-90*. Oslo.

Holmberg, Bente 1991: "Om sakrale sted- og personnavne". *Nordisk hedendom*. Et symposium. Red. Gro Steinsland m.fl. Odense.

Holmqvist, Wilhelm 1969: "From Pagan Sanctuary to Christian Church. Comments". *Norwegian Archeological Review* 2. Oslo.

Holmsen, Andreas 1940: "Nye metoder innen en særskilt gren av norsk historieforskning". *Historisk Tidsskrift* nr. ??, 1940.

-- 1942: Nyere undersøkelser i eldre norsk samfundshistorie. *Historisk Tidsskrift*, bd. 32, 1940-42.

-- 1977 (1. utgave 1939): *Norges historie*. Fra de eldste tider til 1660. Universitetsforlaget.

-- 1981: "Det norske skylddeie". *NHU V. Nye middelalderstudier. Bosetning og økonomi*. Universitetsforlaget.

Hosar, Kåre 1998: "Kirkebakken - bygdas samlingssted". *Fortidsvern* nr. 2-1998.

Hovstad, Håkon 1980: *Gårdsgrenser - et bosetningshistorisk hjelpemiddel?*. Institutt for sammelnende kulturforskning. Universitetsforlaget.

Hultgård, Anders 1992: "Religiøs förändring, kontinuitet och ackulturation/synkretism i vikingatidens och medeltidens skandinaviska religion". *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 1. Red. Bertil Nilsson. Uppsala.

Haaland, Kjetil 1998: *Bygdekirkene i stein. Monumenter over Rogalands aristokrati i høymiddelalderen*. Hovedoppgave i historie, NTNU, høsten 1998 (upubl.).

Haarstad, Kjell 1972: *Selbu i fortid og nåtid*. Bind 1. Selbu kommune.

-- 1988: *Selbu i fortid og nåtid*. Bind 4.

Imsen, Steinar 1990: *Norsk bondekommunalisme*. Del 1, middelalderen. Tapir Forlag, Trondheim.

Indrebø, Gustav 1931: *Fylke og fylkesnamn*. Oslo.

-- 1935: *Fjordung*. Granskingar i eldre norsk organisasjons-soge. Bergen.

Iversen, Tore 1995: "Fremveksten av det norske leilendingsvesenet i middelalderen - en forklaringskisse". *Heimen* 3.

-- 1996: "Jordleie, patroner og klienter før høymiddelalderens leilendingsvesen i Norge". *Heimen* 2.

-- 1997: *Trelldommen. Norsk slaveri i middelalderen*. Historisk institutt, Universitetet i Bergen. Skrifter 1.

Jeppesen, Jens og Hans Jørgen Madsen 1991: "Storgård og kirke i Lisbjerg". *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark* 2. Red. P. Mortensen og B. M. Rasmussen. Aarhus.

Johansen, Arne B. 1991: "Periferi og sentrum som arkeologiske begreper". *Sentrum - periferi*. Gunneria 64, volum 1. Trondheim.

Jon Viðar Sigurðsson 1993: *Goder og maktforhold på Island i fristatstiden*. Historisk Institutt, Universitetet i Bergen.

-- 1994: "Forholdet mellom verdslig og religiøs makt på Island i fristatstiden". *Myte og Ritual i det førkristne Norden*. Red. J.P. Schjødt m.fl.

-- 1999: *Norsk historie 800-1300*. Frå høvdingmakt til konge- og kyrkjemakt. Det Norske Samlaget, Oslo.

Keyser, Rudolf 1868: *Samlede Afhandlinger*. Christiania.

Kjelland, Arnfinn 1981: *Utmarksbruk*. Noen linjer i jordbruksutviklingen i ei Trøndelagsbygd - Rennebu - gjennom tidene. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim, AVH.

Kjeldstadli, Knut 1992: *Fortida er ikke hva den en gang var*. Universitetsforlaget.

Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder. Fra vikingetid til reformasjonstid. I-XXII. København 1956-1978.

Koht, Halvdan 1914: "Sagaenes opfatning av vår gamle historie". *Historisk Tidsskrift* 5, rekke II. Oslo.

-- 1918/20: "Medførte kristendommens indførelse et magttap for det gamle norske aristokrati?" *Historisk Tidsskrift* 5, rekke IV. Oslo.

-- 1952: "Kong Sverre". *Kriseår i norsk historie*. Oslo.

Kongsmenn og krossmenn. Festskrift til Grethe Authen Blom. Red. Steinar Supphellen. Tapir Forlag 1992.

Kousgård Sørensen, John 1958: *Danske bebyggelsenavne på -sted*. København.

-- 1984: Navn og bebyggelse. Om -rød i Nordsjælland. *Bebyggelsers og bebyggelsenavnens alder*. NORNA-rapporter 26. Uppsala.

Krag, Claus 1995: *Vikingtid og rikssamling*. Aschehougs Norgeshistorie, bind 2. Oslo.

Krøvel, Harald 2001: *Minneinnskifter på runesteinar som historisk kjeldemateriale*. Ein studie med utgangspunkt i innskifter frå Noreg. Hovedoppgave i historie, NTNU.

Larsen, Jan Henning 1983: "Graver fra sein hedensk tid i Aust-Agder". *Universitetets Oldsaksamlings Årbok* 1982/83. Oslo.

Larsson, Mats G.: *Från stormannagård til bondby*. En studie av mellansvensk bebyggelseutveckling från äldre järnålder till medeltid. Lund 1997.

Lidén, Hans-Emil 1968: *Innberetning om undersøkelsene i Mære kirke 1966-67*. Riksantikvarens arkiv, unpubl.

-- 1970: "Utgravningen av Mære kirke". *Årbok for Nord-Trøndelag historielag*. Steinkjer.

-- 1974: *Middelalderen bygger i stein*. Oslo.

-- 1995: "De tidlige kirkene. Hvem bygde dem, hvem brukte dem og hvordan?". *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Universitetsforlaget, Oslo.

Liestøl, Aslak 1957: "Kuli". *Norges innskrifter med de yngre runer*. Bind 4. Red. Magnus Olsen. Oslo.

Lindkvist, Thomas 1993 (1988): *Plundring, skatter och den feodala statens framväxt*. Organisatoriska tendenser i Sverige under övergången från vikingatid till tidig medeltid. *Opuscula Historica Upsaliensia* 1. Uppsala.

Lillehammer, Arnvid 1994: *Fra jeger til bonde -inntil 800 e.Kr.* Aschehougs Norgeshistorie, bind 1. Oslo.

Lund, Niels 1996: *Lið, leding og landeværn*. Hær og samfund i Danmark i ældre middelalder. Vikingeskibshallen, Roskilde.

Lunden, Kåre 1976: *Norge under Sverreætten*. Cappelens Norges historie, bind 3. Oslo.

-- 1995: "Før leiglendingssystemet". *Heimen* nr. 4.

Lundqvist, Lars 2000: *Järnålderns centra – exempel från Halland och Västergötland*. Urbaniseringsprosesser i Västsverige. Göteborg.

Lönnroth, Erik 1982: "Administration och samhälle i 1000-talets Sverige". *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr 4 – 1982.

Magnus, Bente og Bjørn Myhre 1976: *Forhistorien. Fra jegergrupper til høvdingssamfunn*. Norges historie bind 1. Cappelens Forlag.

Mauss, Marcel 1995: *Gaven*. Utvekslingens form og årsak i arkaiske samfunn. Oversatt av Thomas Hylland Eriksen. Cappelens populære skrifter, nr. 26.

Meldal bygdebok, 1968-1972. Red. Olaf Havdal. Meldal.

Mikkelsen, Egil og Jan Henning Larsen (Red.) 1992: *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e.Kr.* Åkerseminaret, Hamar 1992. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter nr. 13. Ny rekke. Oslo.

Nedkvitne, Arnved og Per Norseng 1991: *Byen under Eikaberg*. Fra byens oppkomst til 1536. Oslo bys historie, bind 1. Oslo.

Nilsson, Bertil (red.) 1992: *Kontinuitet i kult och tro från vikingatid till medeltid*. Projektet

Sveriges kristnande. Publikationer 1. Uppsala.

-- 1996: "Det tidigaste kyrkobygget i Jämtland". *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 4. Uppsala.

Nordeide, Sæbjørg Walaker og Axel Christophersen 1994: *Kaupangen ved Nidelva*. Riksantikvarens skrifter nr. 7. Trondheim.

Norrøn ordbok. Leiv Heggstad, Finn Hødnebo og Erik Simensen. Det Norske Samlaget, Oslo.

Norsk stadnamnleksikon. Red. Jørn Sandnes og Ola Stemshaug. Det Norske Samlaget, Oslo, 1990.

Näsström, Britt-Mari 1996: "Offerlunden under Frösö kyrka". *Jämtlands kristnande*. Projektet Sveriges Kristnande. Publikationer 4. Red. Stefan Brink. Uppsala.

O'Brien, Patricia 1989: "Michel Foucault's History of Culture". *The New Cultural History*. Red. Lynn Hunt.

Olsen, Magnus 1926: *Ættegård og helligdom*. Norske stedsnavn sosialt og religionshistorisk belyst. Oslo.

Olsen, Olaf 1966: *Hørg, hov og kirke*. Historiske og arkæologiske vikingetidsstudier. København.

-- 1995: "Hørg, hov og kirke" - 30 år etter". *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Oslo.

Oppdalsboka, bind II. Ola J. Rise. Oppdal, 1951.

Petersen, Th. 1943: "En gravplass fra vikingetiden på Vernes, Stjørdal". *DKNVS forhandlinger*, bind XVI, nr. 17. Trondheim.

Pettersen, Kristian 1990: "Nordmøres forhistorie i landskapet". *Årsskrift for Nordmøre historielag*. Kristiansund.

Rahmqvist, Sigurd 1982: "Härad och socken - värdsilig och kyrklig indelning i Uppland". *Bebyggelsehistorisk tidskrift* nr.4-1982. Red. Thorsten Andersson og Sölve Göransson. Stockholm.

Rennebuboka, bind 1. Helge Halvorsen og Jenny Kosbergløkk. Rennebu, 1983.

Ringstad, Bjørn 1990: "Gravhaugen som kultsted". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*, nr. 2, 5. årgang. Trondheim.

-- 1992: "Økonomiske og politiske senter på Vestlandet ca. 400-1000 e.Kr.". *Økonomiske og politiske sentra i Norden ca 400-1000 e.Kr.* Universitetets Oldsaksamlings Skrifter Nr. 13. Ny rekke. Oslo.

Rosenwein, Barbara H. 1989: *To be the Neighbor of St. Peter*. The Social of Cluny's Property. ETHACA, New York.

Russell, Bertrand 1992: *Makt - mennesket og samfunnet*. Oslo.

Rygh, Oluf 1898: *Forord og Indledning til Norske Gaardnavne*. Kristiania.

Rød, Per O. 1975: *Melhusboka*. Slekts- og gårdshistorie. Bind I-III. Utgitt av Melhus kommune 1975-1980.

Røskaft, Merete 1993: *Blot er oss og forbode...Kultkontinuitet og tidlig kirkebygging, spesielt i Trøndelag*. Hovedoppgave i historie, Universitetet i Trondheim (AVH), våren 1993 (upubl.)

-- 1993: "Fra hedendom til kristendom". *Gauldalsminne*. Årbok for Gauldal Historielag. Gauldal.

-- 1995: "Storgarder og maktkonstellasjoner i sagatidens Melhus". *Gauldalsminne*. Årbok for Gauldal Historielag. Gauldal.

-- 1995: "Tolv vintre hadde kristendommen vært i Norge... Noen tanker om religionsskiftet i et jubileumsår". *Middelalderen i Trøndelag*. Årbok 1995. Trøndelag folkeuseum Sverresborg. Trondheim.

-- 1996: "Høvdingemakt og lokale sentra. Brudd eller kontinuitet ved overgangen fra vikingtid til kristen middelalder". *Før og etter Stiklestad 1030*. Religionsskifte - kulturforhold - politisk makt. Seminar på Stiklestad, 1994. Red. Øystein Walberg. Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS.

-- 1997: "Religionsskiftet og lokale maktforhold i Trøndelag". *Kultursamanhengar i Midt-Norden*. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, Skrifter 1-1997. Trondheim.

-- 1997: "Kultkontinuitet og tidlig kirkebygging i Trøndelag". *Helgonet i Nidaros*. Olavskult och kristnande i Norden. Red. Lars Rumar. Skrifter utgivna av Riksarkivet 3. Stockholm.

Salvesen, Helge 1979: "Tverrvitenskapelige metoder med særlig anvendelse på bosetningsundersøkelser". *På leiting etter den eldste garden*. Universitetsforlaget.

Sandnes, Jørn 1956: *Snåsaboka* bind 1. Snåsa kommune.

-- 1966: "Gno. Horgr i gardsnavn". *Maal og minne*. Norske studier. Oslo.

-- 1965: *Namdalens historie til år 1600*. Namsos.

-- 1969: "Fylkeskirkene i Trøndelag i middelalderen". *Årbok for Trøndelag*. Trondheim.

-- 1971: *Ødetid og gjenreisning*. Trøndsk busetningshistorie ca. 1200-1600. Universitetsforlaget.

-- 1973: "Datering av navneklasser ved landskyld-metoden". *Maal og minne*. Nr. 1-2, 1973. Oslo.

-- 1983: "Trøndelags eldste politiske historie". *Kongedømme - kirke - stat*. NHU VI. Universitetsforlaget.

-- 1987: "Hedensk kultus og kristen kirke". *Festskrift til Alfred Jakobsen*. Red. Jan Ragnar Hagland, Jan Terje Faarlund og Jarle Rønhovd. Trondheim.

-- 1991: "Norske sogneavn i middelalderen". *Namn og nemne: norsk namnegransking*. 8-1991. Øvre Ervik.

-- 1990: *Kniven, ølet og æren*. Universitetsforlaget.

- 1992: "Norske stedsnavn og hedensk kultus". *Sakrale navne*. Rapport fra NOR-NAs sekstende symposium i Gilleleje. Red. Gillian Fellows-Jensen og Bente Holmberg. Uppsala.
- 1995: "Slik endte denne ureine mannen sitt ureine liv i eit ureint hus". Om drapet på Håkon jarl og litt om Melhus i vikingtida. *Gauldalsminne*. Årbok for Gauldal Historielag. Red. Ronald Nygård. Gauldal.
- 2000: "Bønder, herrer og trelles. Hvordan var egentlig det gammelnorske samfunnet". *Heimen*, nr. 3, 2000.
- Sandvik, Gudmund 1965: *Prestegard og prestelønn*. Studiar kring problemet eigedomsretten til dei norske prestegardane. Oslo.
- 1989: "Europeisk rettshistorie i mellomalderen". *Jussens venner* nr. 6/7.
- Sawyer, Birgit 1992: *Kvinnor och familj i det forn- och medeltida Skandinavien*. Skara.
- & Peter Sawyer 1993: *Medieval Scandinavia*. From Conversion to Reformation circa 800-1500. The Nordic Series, Volume 17. University of Minnesota Press.
- 2000: *The Viking -Age rune stones: custom and commemoration in early medieval Scandinavia*. Oxford University Press.
- & Peter Sawyer 2002: *Die Welt der Wikinger* (in print). Berlin.
- Sawyer, Peter 1986: "Early Fairs and Markets in England and Scandinavia". *The Market in History*. Ed. B. L. Anderson, A. J. H. Latham. London.
- 1988: "Dioceses and parishes in Scandinavia". *St. Magnus Cathedral and Orkney's Twelfth Century Renaissance*. Ed. Barbara E. Crawford. Aberdeen.
- Schøning, Gerhard 1910: *Reise gjennom Norge 1773, 1774 og 1775*. Bind I og II. Utgitt av Det Kongelige Norske Videnskabers Selskab. Trondhjem.
- Seip, Jens Arup 1969 (1940): "Problemer og metode i norsk middelalderforskning". *Norske historikere i utvalg* II. Samfunnsmaktene brytes. Oslo.
- 1976: "Studiet av makt". *Historisk Tidsskrift*, band 55. Oslo.
- Sivertsen, Martin 1965: *Skogn historie*, band III. Om Skognområdet i førhistorisk tid. Verdal.
- Sjöholm, Elsa 1988: *Sveriges medeltidslagar. Europeisk rettstradisjon i politisk omvandling*. Lund.
- Skevik, Olav 1997: *Folk og fylker i fjerne tider*. Inntrøndelags historie før 1600. Utgitt av Nord-Trøndelag fylkeskommune.
- Skogns historie* bind I. Arne B. Vestrum. Levanger, 1926.
- Skre, Dagfinn 1988: *Gård og kirke, bygd og sogn*. Organisasjonsmodeller og organiseringsenheter i middelalderens kirkebygging i Sør-Gudbrandsdalen. Riksantikvarens rapporter 16. Øvre Ervik.
- 1995: "Kirken før sognet. Den tidligste kirkeordningen i Norge". *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Oslo.

- 1997: *Herredømmet. Bosetning og besittelse på Romerike 200-1350 e.Kr.* Dr.philos-avhandling, Universitetet i Oslo, 1997.
- 1998: "Tverrfaglighet i bosetningshistorisk forskning. Gleder og besværligheter". *Collegium Medievale*. Volum 11. Oslo.

Smedberg, Gunnar 1973: *Nordens första kyrkor*. En kyrkorättslig studie. Lund.

Sognnes, Kalle 1988: *Sentrumsdannelser i Trøndelag*. En kvantitativ analyse av gravmaterialet fra yngre jernalder. Fortiden i Trondheims bygrunn: Folkebibliotekstomten. Meddelelser nr. 12. Riksantikvaren, Utgravningskontoret for Trondheim.

- 1991: "Sentrumsdannelser i Trøndelag i yngre jernalder". *Sentrum - periferi. Sentra og sentrumsdannelser gjennom førhistorisk og historisk tid*. Red. B. Wik. Trondheim.
- 1994: "Bygdeborger - tilfluktssted og forsvarsverker i urolige tider". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*, nr. 2, 9. årgang.

Solli, Brit 1996: *Narratives of Veøy. An Investigation into the Poetics and Scientifics of Archaeology*. Universitetets Oldsaksamlings Skrifter. Ny rekke nr. 19. Oslo.

Stamsø Munch, Gerd 1991: "Hus og hall. En høvdingegård på Borg i Lofoten". *Nordisk hedendom*. Et symposium. Red. Gro Steinsland m.fl. Odense.

Steinnes, Asgaut 1955: *Husebyar*. (*Historisk Tidsskrift* 4. levering.). Oslo.

Steinsland, Gro 1989: "Religionsskiftet i Norden - et dramatisk ideologiskifte". *Medeltidens födelse*. Red. Anders Andren. Lund.

- 1990: "The Change of Religion in the Nordic Countries - a Confrontation between Two Living Religions". *Collegium Medievale*. Volum 3. Oslo.
- 1991: "Religionsskiftet i Norden og Voluspå 65". *Nordisk hedendom*. Et symposium. Red. Gro Steinsland m.fl. Odense.
- 1992: "Nordisk hedendom". *Viking og Hvidekrist*. Norden og Europa 800-1200. København.
- 1995: "Hvordan ble hedendommen utfordret og påvirket av kristendommen?". *Møtet mellom hedendom og kristendom i Norge*. Red. Hans-Emil Lidén. Universitetsforlaget.

Stene, Erna 1992: "Økonomi og samfunn i Inntrøndelag i jernalderen. Storgårder og kirkesteder". *Årbok for Nord-Trøndelag Historielag*. Steinkjer.

Stenvik, Lars F. 1991 (a): "Jernproduksjon - et ekko i Midt-Norges periferi". *Sentrum - periferi*. Gunneria 64, volum 2. Trondheim.

- 1991 (b): "Fabeldyr på vandring - litt om vikingtidens ornamentikk- og dekorasjonskunst". *SPOR - fortidsnytt fra Midt-Norge*, nr. 1, 6. årgang. Trondheim.
- 1996: "Gravminner og maktsentra". *Før og etter Stiklestad 1030*. Religionsskifte - kulturforhold - politisk makt. Seminar på Stiklestad, 1994. Red. Øystein Walberg. Stiklestad Nasjonale Kultursenter AS. Verdal.
- 2001: *Skei - et maktsenter fram fra skyggen*. VITARK 2, Trondheim.

Stjørdalsboka bind II, del II. "Stjørdal herad". Stjørdal, 1950.

Strinda bygdebok, bind 2. Trondheim, 1947.

Stylegar, Frans-Arne 1996: "Da Vodurid tok kristendommen". *Kirke og kultur* 6/1996. Red. Inge Lønning og Kjetil Hafstad. Universitetsforlaget.

Sømme, Axel 1949-1954: *Landbrukets geografi i Norge*. (Skrifter fra Norges handelshøyskole i rekken geografiske avhandlinger; 3).

Taranger, Absalon 1890: *Den angel-saksiske kirkes indflydelse paa den norske*. Kristiania.

-- 1898: *Udsigt over den norske rets historie*. "Statsrettens historie", første afsnit. Christiania.

Thun, Terje 1990: "Dendrokronologi". *Bygningsvern og friluftsmuseer*.

-- 1995: "Datering av gammelt bygningstømmer". *Middelalderen i Trøndelag*. Årbok for Trøndelag Folkemuseum, Sverresborg. Trondheim.

Tretvik, Aud Mikkelsen 1989: *Ålen og ålbyggen*. Gård og slekt. Holtålen kommune.

Trigger, Bruce G.: *Arkeologiens idéhistorie*. Oslo 1996.

Tunberg, Sven 1911: *Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning*. Uppsala.

Verdalsboka bind II-IV. Einar Musum. Trondhjem/Nidaros 1930

Vibe Müller, Inger Helene 1991: "Fra ættefelleskap til sognefelleskap. Om overgangen fra hedensk til kristen gravskikk". *Nordisk hedendom*. Et symposium. Red. Gro Steinsland m.fl. Odense.

Vikstrand, Per 1992: "Ortnamnet *Hov* - sakralt, terrängbetecknande eller bägge delarna?". *Sakrale navne*. Rapport fra NORNAS sekstende symposium i Gilleleje. Uppsala.

-- 1993: "Kristnandet och sockenbildningen i Möre belysta av ortnamnen". *Möres kristnande*. Projektet Sveriges kristnande. Publikationer 2. Red. Henrik Williams. Uppsala.

-- 2001: *Gudarnas platser*. Förkristna sakrala ortnamn i Mälardalsregionen. Uppsala.

Watt, Margrethe 1991: "Sorte Muld. Høvdingesæde og kultcentrum fra Bornholms yngre jernalder". *Høvdingesamfund og Kongemagt. Fra Stamme til Stat i Danmark* 2. Aarhus.

Weber, Max 1971: *Makt og byråkrati*. Oslo.

Wik, Birgitta 1982: "Hovedlinjer i bosetningsutvikling og naturtilpasning i Trøndelag i det første årtusenet e.Kr.". *VIKING* 45-46.

Winberg, Christer: *Grenverket*. Studier rörande jord, släktssystem och ståndsprivilegier. Stockholm.

Ystgaard, Ingrid 1998: *Bygdeborger i Trøndelag*. En forskningshistorisk og empirisk undersøkelse av et begrep og en kulturminnekategori. Hovedoppgave i arkeologi,

NTNU.

Øren, Ingunn 1994: *Værnes kirke*. Tidlig-romansk byggekunst i Trøndelag? Hovedoppgave i kunsthistorie, Universitetet i Bergen.